

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSÉSZET-ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

**A posztszovjet térség népei és kultúrái a lengyel tényirodalom
tükrében**

Doktori (PhD) értekezés

Készítette: **Németh Orsolya**

2018.

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Szlavisztika Műhely

A doktori iskola vezetője: **Dr. Hargittay Emil DSc, egyetemi tanár**

Témavezető: **dr. habil. Pálfalvi Lajos, intézetvezető egyetemi**

docens

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
1.1 A lengyel riport mint műfaj.....	5
1.2 A lengyel riportirodalom története – a kezdetek.....	10
1.3 Tényirodalom a kommunizmus korában.....	12
1.4 A lengyel riport a rendszerváltás után.....	17
2. Birodalmiság és posztkolonializmus.....	25
2.1 Az orosz birodalmi tudat és a huszadik század „imperiológiai” elméletei.....	25
2.2 A (poszt)kolonializmus szovjet változata.....	33
3. A Szovjet Birodalom vége és egy új Oroszország kezdete.....	41
3.1 A Birodalom végnapjai.....	41
3.2 Egy új birodalom születése.....	60
3.2.1 A Birodalom közelebbről: Krystyna Kurczab-Redlich riportja.....	60
3.2.2 Gogol és a Google – Wacław Radziwinowicz.....	74
3.3 A Birodalom a kóbor kutya perspektívájából.....	81
4. Kaukázus-planéta.....	95
4.1 Csecsenföld.....	106
4.1.1 Vahhabiták és „istentelenek”.....	111
4.1.2 Az úttörő – Dzsohar Dudajev.....	113
4.1.3 A megfontolt békepárti – Aszlan Maszhadov.....	117
4.1.4 Terrorista vezér vagy Robin Hood? – Samil Baszajev.....	121
4.1.5 Az oroszbarát független – Ramzan Kadirov.....	128
4.2 A Transzkaukázus.....	130
4.2.1 Kultúrák metszéspontja: Azerbajdzsán.....	130
4.2.2 A Dél-Kaukázus úttörője: Grúzia.....	136
4.2.3 Az ősi könyvek hazája: Örményország.....	139
4.2.4 A lét és a nemlét határán: Abházia.....	145
5. A Birodalom legtávolibb része: Szibéria.....	152
5.1 Szibéria és az Orosz Birodalom.....	153
5.2 Szibéria és a lengyel tényirodalom.....	154
6. Ukrajna és Fehéroroszország.....	166
6.1 A Birodalom nyugati vége: Ukrajna.....	170

6.2 „Az erdők és fél krumplik országa”: Fehéroroszország.....	186
7. Szerzői és beszélői pozíciók az elemzett tényirodalmi művekben.....	203
8. Összegzés.....	210
Bibliográfia.....	214
A dolgozat összefoglalója.....	220
Summary.....	221

1. Bevezetés

Doktori értekezésem témája: A posztszovjet térség népei és kultúrái a lengyel tényirodalom tükrében. A dolgozatban több célkitűzést is igyekszem szem előtt tartani. Először is bemutatom a lengyel tény- vagy riportirodalom műfaját, történetét, amely az elmúlt két évtizedben óriási – a regényével vetekező – népszerűsége tette szert. Felvetődik tehát a kérdés, hogy mi okozta ezt a jelenséget, miközben Lengyelországban mindig is létező és kedvelt műfaj volt a riport; csak megjelenési formája változott az időkkel és a különböző politikai-társadalmi berendezkedésekkel párhuzamosan. Az igazán nagy fordulat a rendszerváltást követően figyelhető meg, amikor egyszerre érkezett meg a szabadság és az elektronikus média, így egyértelművé vált, hogy a riport műfaja vagy véget ér, vagy teljesen új irányt vesz. Emellett a XX. század végén már sokan a regény halálát emlegetik, és találgatják, hogy mi jön majd utána, valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy egy non-fiction műfaj indulhatott fejlődésnek.

Ugyanakkor dolgozatomban azt is igyekszem megvilágítani, hogy a lengyel tényirodalom mint műfaj is valamelyest kuriózum, nem egyenlő a klasszikus – magyar vagy európai – értelemben vett riporttal. Sokan próbálkoztak már a műfaj meghatározásával, teoretikusok, irodalomtörténészek és maguk a riportter-írók egyaránt, azonban mindmáig nem született konszenzus a kérdésben. Bár non-fictionról van szó, és a témákban egyáltalán nem jut hely a fikciónak, mégis tekinthetjük szépirodalomnak a lengyel tényirodalmat. A művek szerkezete, narrációja és az eszközök, amelyekkel a szerzők élnek, a leggyakrabban megfelelnek azoknak az elvárásoknak, amelyeket egy regénnyel, elbeszéléssel, novellával, egyéb – klasszikus értelemben vett – szépirodalmi művel szemben támaszt az ember. A szerzők gyakran élnek a metafora, a metonímia, az analógia, vagy akár az eposzi jelzők eszközével. Krzysztof Kąkolewski riportter-író ezt úgy fogalmazta meg, hogy a riportban nem kitalálják, hanem felfedezik a fabulát¹. A lengyel tényirodalmi ennek okán tekinthető egyfajta új szépirodalomnak, amelyre az egyszerűség poétikája a jellemző.

Lengyelországban a tényirodalom térhódítása mellett egy másik jelenség is megfigyelhető a rendszerváltás utáni irodalomban, mégpedig a posztkolonialista irodalomkritikai diskurzus megjelenése (természetesen nem a klasszikus értelemben vett posztkolonializmusról van szó, hanem a Szovjetunió és annak volt tagállamai, illetve a keleti blokk országai viszonyának posztkolonialista értelmezéséről.) Emellett pedig a riportirodalomban jól megfigyelhető tendencia, hogy egyre nagyobb az érdeklődés a

---

¹ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu XX wieku*, szerk.: SZCZYGIEŁ, Mariusz, Czarne, 2014, 935.

posztszovjet térség iránt, és ezek a szerzők is egyre gyakrabban mutatnak rá a (poszt)koloniális függőségekre. Doktori értekezésem másik fő célkitűzése ezeknek a bemutatása, illetve annak vizsgálata, hogy a tényirodalom tükrében milyen viszony rajzolódik ki a posztszovjet térség (amely alatt itt és a továbbiakban is a volt szovjet tagköztársaságokat értem) és Moszkva aspektusában, és hogyan él, él-e egyáltalán tovább ezekben az államokban a volt Birodalom.

Ennek érdekében a riportirodalom történetének és műfajának bemutatása után az orosz birodalmiságnak is szentelek egy fejezetet, amelyben a különböző „imperiológiai” elméleteket mutatom be. Ennek legfőbb lengyelországi kutatója Andrzej Nowak² történész, aki számos tanulmány mellett két monográfia szerzője is a birodalmiságról – doktori dolgozatomban (természetesen más források vizsgálata mellett) ezeket tekintem az orosz birodalmi elméletek megvilágítását szolgáló legfőbb forrásoknak. Illetve, itt kell még megemlíteni Ewa M. Thompsont, aki *A Birodalom trubadúrjai* című kötetében³ bebizonyította, hogy az orosz irodalmat is lehet a posztkoloniális irodalomkritika eszközeinek segítségével vizsgálni. Ennél is fontosabb azonban, hogy rávilágít azokra a sztereotípiákra, amelyek az orosz birodalomnak köszönhetően élnek a posztszovjet országok népeiről világszerte – a térséggel foglalkozó lengyel riportírók pedig éppen ezeket igyekeznek lerombolni, ezek ellenkezőjét kívánják bizonyítani. A téma így tehát bizonyos komparatistikai lehetőségeket is kínál, dolgozatomban igyekszem rámutatni az ilyen – főleg orosz és magyar – párhuzamokra (vagy ellentétekre). Ezenefelül egy külön fejezetben vizsgálom a riportkötetekben megjelenő szerzői és beszélői pozíciókat, a szerzők attitűdjét, illetve, hogy kiket szólalaltatnak meg, és azok hogyan beszélnek az adott népről, kultúrától.

1.1 A lengyel riport mint műfaj

A lengyel irodalomban az elmúlt két-két és fél évtizedben igen nagy népszerűsége tett szert az úgynevezett riport- vagy tényirodalom⁴, amely ma ma Lengyelország egyik legnépszerűbb és legizgalmasabb irodalmi műfaja. Ennek a különleges „irodalmi jelenségnek” a lengyeleknél komoly hagyománya van és a riport jelenleg is az irodalom egyik legdinamikusabban fejlődő területe. 2009 óta saját székhelye-műhelye is létezik a tényirodalomnak, a Riportintézet és az általa működtetett Riportiskola és a Dowody na istnienie (A létezés bizonyítékai) nevű kiadó.

---

² NOWAK, Andrzej: *Od imperium do imperium*, Krakko, Arcana, 2004. és UŐ: *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Varsó, Sic!, 2014.

³ THOMPSON M., Ewa: *A Birodalom trubadúrjai*, ford.: PÁLFALVI Lajos és KOVÁCS Lajos, Budapest, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2015.

⁴ A lengyel terminológia szinonimaként használja a tényirodalmat és a riportot. Az arra való tekintettel, hogy a kérdéskörnek nincs még rögzült magyar terminológiája, a dolgozatban is ennek megfelelően alkalmazom.

Ezenfelül a non-fiction irodalom evolúciójában hatalmas szerepet játszott a *Gazeta Wyborcza* című vezető lengyel napilap 1993 óta létező riportmelléklete, a *Nagy Formátum (Duży Format)* is. A tényirodalom nem új keletű dolog Lengyelországban, már a huszadik század eleje, illetve az első világháború utáni újjászületés környékén fontos szerep jutott a riportereknek. A műfaj az idő múlásával és a berendezkedések cserélődésével több változáson is átesett, mást jelentett riporter-írónak lenni a két világháború között, a kommunizmus alatt és a rendszerváltás után.

Valószínűleg a riportirodalom több mint egy évszázados múltja is hozzájárult ahhoz, hogy az olvasók körében akkora a népszerűsége, hogy időnként már a skandináv krimihez szokás hasonlítani; a lengyelek mintegy „hozzászoktak” a tényirodalomhoz. Ez viszont önmagában kevés lenne a térhódításhoz, a műfaj popularitásáról beszélve, a lengyel sajátosságokat és a világirodalomban észlelhető tendenciákat is figyelembe kell venni. Agnieszka Wójcicka, a *Riporterek fikció nélkül*⁵ című kötet szerzője így ír erről:

„Miért ilyen népszerű a riport Lengyelországban? Azt hiszem, ez részben a világirodalmi trendeknek, részben bizonyos helyi sajátosságoknak köszönhető. Zadie Smith angol író nő mondta nemrég a Katarzyna Surmiak-Domańskának adott interjújában: <<Manapság sokan utálják a regényt. A non-fiction korában élünk. Egyre kelendőbbek a riportkönyvek. Egyre jobbak a dokumentumfilmek, egyre többen akarják megnézni ezeket. Kinek van ma türelme ahhoz, hogy elmélyedjen valami olyasmiben, ami nem történt meg igazából?>>”⁶.

Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy az elmúlt években Lengyelországban megindult egyfajta szembenézés, leszámolás a múlttal, saját identitásuk, lengyelségük került az emberek érdeklődésének középpontjába; ahogy a Svédországban élő lengyel származású riporter, Maciej Zaremba megfogalmazta, „Lengyelország, mint kígyó, levedli bőrét. [...] A riporterek megpróbálják azonnal elvégezni azt, amit a történészek csak harminc évvel később tennének meg”⁷. Ez a tény megint csak hozzájárult a riportirodalom felíveléséhez, hiszen egyrészt a műfaj sajátosságai miatt kiválóan alkalmas ezen témák feldolgozására, másrészt pedig azt kapja az olvasó, ami őt magát is foglalkoztatja.

Ami a műfaj meghatározását illeti, nem egyszerű a feladat, sokan próbálták már megragadni azt a lényegét, amely különlegessé teszi, megkülönbözteti a mai lengyel tényirodalmat a többi – akár európai – válfajától. Hanna Krall, az idősebb riporter-író nemzedék

---

⁵ WÓJCIŃSKA, Agnieszka: *Reportrzy bez fikcji*, Wołowiec, Czarne, 2011.

⁶UŐ: *A kígyó levedli bőrét*, Nagyvilág, 2011/12, ford.: PÁLFALVI Lajos, 892.

⁷ *Uo.*, 892.

egyik ikonikus képviselője, az *Egy lépéssel az Úristen előtt*⁸ című könyv szerzője például azt mondja, hogy az irodalom és az újságírás határán mozog, valós eseményeket tárgyal, de sokszor szépirodalmi színezetet ad azoknak⁹. Az egyik lengyel értelmező szótár azt emeli ki, hogy megtörtént események alapján íródik, létező helyeken és társadalmi körülmények között játszódik, ugyanakkor technikailag sokat merít a szépirodalomból, főleg a regényből. Melchior Wańkowicz, irodalomelmélész, riporter-író (akit egyébként sokan a lengyel riportirodalom atyjának tekintenek) szerint a riport mozaikokból áll össze, a képes leírás miatt lehet irodalomnak tekinteni, az olvasó ennek köszönhetően képes elképzelni a helyeket, az embereket, átélni a helyzeteket¹⁰. Zbigniew Żabicki irodalomtörténész, kritikus azt mondja, hogy az irodalmi riportnak irodalmi eszközöket kell használnia, szimbólumokat, allúziókat, metaforákat, groteszk elemeket, de nem lépheti át azt a határt, ahol elvesznek a tények¹¹. Michał Szulczewski irodalomkritikus pedig azt emeli ki, hogy a riport alapja az epikus fabula mintájára születik, hiszen az emberek unalmas témákról is olvasnak, ha jól van megírva. Ehhez kapcsolódik Krzysztof Kąkolowski riporter-író véleménye, aki úgy fogalmaz, hogy a riportban nem kitalálják, hanem felfedezik a fabulát¹². Az *Irodalmi kifejezések kéziszótára* szerint olyan elbeszélő mű, melyben a regényméretű történet alapját valós személyek életeseményei adják, archív forrásokból, a sajtóból vagy a szerző saját gyűjtéseiből merít, ugyanakkor a riportalap közeli írástechnika sok mindent a regény különböző típusaiból kölcsönöz, főleg a társadalmi és életrajzi regényekből¹³. A lengyel újságíró szakos hallgatók számára íródott *Az újságírás bibliája*¹⁴ pedig azt mondja, hogy a riportban a világnak íze, illata, színei vannak, és valamiféle érzelmeket kell kiváltania. A mai lengyel riport az események mögé néz, a felszín alatt kutakodik, oda igyekszik eljutni, ahova nem jutnak el a tudósítók mikrofonjai és kamerái. Rendkívül személyes, privát, szinte intim műfajjává vált, ez okozza azt a hibriditást is, hogy valahogy a szigorú értelemben vett tényirodalom és a szépirodalom határán táncol – a riporterek azoknak akarnak a hangja lenni, akiktől elvették a hangjukat.

További támpontot jelenthet a műfaj meghatározásában, ha a non-fiction megnevezés szó szerinti értelmére koncentrálunk. Ebből a megközelítésből az látszik kulcsfontosságúnak, hogy e művekben kizárólag a valóságnak van helye, a fikció, a fiktív történet itt kizárt.

---

⁸ KRALL, Hanna: *Egy lépéssel az Úristen előtt*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003., ford.: GIMES Romána

⁹ VÖ: <http://wspolczesnosc.klp.pl/a-9339.html>, megtekintés: 2017. 11. 24.

¹⁰ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu.... i.m.*, 935.

¹¹ *Uo.*, 937.

¹² *Uo.*, 938.

¹³ *Podręczny słownik terminów literackich*, szerk.: GŁOWIŃSKI, Michał, KOSTKIEWICZOWA, Teresa, OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Aleksandra, SŁAWIŃSKI Janusz, Krakko, Open Wydawnictwo Naukowe i Literackie, 2011.

¹⁴ *Biblia dziennikarstwa*, szerk.: SKWÓRZ, Andrzej, NIZIOŁEK, Andrzej, 2010., 295.

Ugyanakkor a riporter-írónak mindig ott kell lennie az adott térben és időben ahhoz, hogy a riport megszülethessen, amiből az is adódik, hogy a szerző nem csak az adott kultúrát, népet, hanem önmagát is megismeri, ami pedig gyakran oda vezet, hogy a tényirodalmi művek egyfajta vallomásos jelleget kapnak. A tényirodalom műfaja így rokonságot mutat az útirajzzal, a kulturális antropológiával, a politikai publicisztikával, egyes esetekben akár ezek szintézisének is tekinthető. Napjaink legfrissebb műfajait tekintve pedig a videoblogban fedezhetők fel hasonló vonások. Magyar párhuzamot keresve pedig a szociográfia műfaját kell megemlíteni, amely az 1930-as években indult, a Braun Róbert nevével fémjelzett társadalomkutatásoknak és a magyar népi íróknak köszönhetően. A szociográfia hatvanas évektől vett új lendületet, leginkább a regényíróként akkoriban már szinte világszerte ismert Kodolányi János munkásságának köszönhetően; az erdélyi szociográfia területéről pedig Sütő András nevét érdemes kiemelni.

A tényirodalom azonban nem csak az olvasók körében rendkívül népszerű, sok szerzőt rangos szakmai díjakkal is jutalmaztak munkáikért. Emellett az is jól példázza a riportirodalom népszerűségét, hogy a nagyobb kiadóknak (Czarne, Znak, Agora) már külön tényirodalmi részlegük is van.

A mai riporter-írókat foglalkoztató témákat illetően elég színes a paletta, azonban, ha jobban megnézzük, három fő vonulat mégis kirajzolódik. Az egyik a már fentebb említett múlttal való szembenézés, saját lengyelségük, identitásuk felé fordulás, a másik a volt Szovjetunió népei és kultúrái, a harmadik, legújabban kirajzolódó vonal pedig a szocialista Lengyelország, a benne való élet. Jelen dolgozat célja, hogy bemutassa, hogyan látják és láttatják a lengyel riporter-írók a posztsovjét országokat, az ott élő népeket és kultúráikat, és hogyan él, él-e egyáltalán tovább ezekben az államokban a volt Birodalom. A riportirodalom rövid történeti áttekintése az orosz birodalmiság és a szovjet típusú (poszt)kolonializmus fogalmának vizsgálata után Ryszard Kapuściński *A Birodalom*¹⁵ című műve jó kiindulópontot szolgáltat ehhez a munkához, ugyanis ez az a könyv, amely még az egység utolsó pillanatában örökíti meg a Szovjetuniót. Valamelyest ennek folytatásának tekinthető Krystyna Kurczab-Redlich *Fejjel a Kreml falának (Głową o mur Kremla)*¹⁶ című műve, amely a széthullás utáni első pillanatokat vizsgálja, illetve a Waclaw Radziwinowicz tollából származó *Gogol a Google korában (Gogol w czasach Google'a)*¹⁷. A mai riporterek döntő többsége már egy-egy

---

¹⁵ KAPUŚCIŃSKI, Ryszard: *A Birodalom*, Budapest, Európai Utas-Századvég, 1993., ford.: SZENYÁN Erzsébet

¹⁶ KURCZAB-REDLICH, Krystyna: *Głową o mur Kremla*, Varsó, W.A.B, 2011.

¹⁷ RADZIWINOWICZ, Waclaw: *Gogol w czasach Google'a*, Varsó, Agora, 2013.

„újonnan” létrejött országra koncentrálnak, azonban ezek is tovább csoportosíthatók a szibériai területekre, a Kaukázusra és a legközelebbi szomszédokra, vagyis Ukrajnára és Fehéroroszországra. A szintén az egész volt Birodalmat bejárta Jacek Hugo-Bader *Fehér láz*¹⁸, *Kolimai napló*¹⁹ és *Paradicsomi völgyben, gyomok között (W rajskiej dolinie, wśród zielska)*²⁰ című műveinek, és a fentebb említett két szerző könyveinek tárgyalása után a dolgozat is ezt a felosztást kívánja követni. Szibériáról beszélve mindenképpen érdemes megvizsgálni Piotr Milewski *Transzszibériai vasút (Transzsyberyjska)*²¹ című művét, Michał Książek *Jakuckját (Jakuck)*²², valamint Andrzej Dybczak *Gugara*²³ című könyvét a szibériai pásztorokról. A Kaukázussal foglalkozó legfontosabb szerzők Wojciech Jagielski (*Kőtornyok-Wieże z kamienia*²⁴), Wojciech Górecki (*Abházia-Abchazja*²⁵, *Az ősök tiszteletére-Toast za przodków*²⁶, *Kaukázus-planéta-Planeta Kaukaz*²⁷), valamint Małgorzata Nocun és Andrzej Brzezicki (*Armenia. Karawany śmierci-Örményország. Halálkaravánok*²⁸). Az Ukrajnát és Fehéroroszországot tárgyaló irodalomban az elmúlt néhány év volt a legtermékenyebb – főleg az ukrajnai eseményeknek köszönhetően. Ide vonatkozik Grzegorz Szymanik könyve, a *Forradalom motorjait (Motory rewolucji)*²⁹, illetve Igor T. Miecik *Napraforgószezon (Sezon na skoneczniki)*³⁰ című műve és Paweł Pieniążek *Üdvözlét Új-Oroszországból (Pozdrowienia z Noworosji)*³¹ című riportja Ukrajnáról, illetve a Małgorzata Nocun és Andrzej Brzezicki jegyezte két fehérorosz témájú riportkötet (*Fehéroroszország. Krumpli és farmer-Białoruś. Kartofle i dzinsy*³²; *Lukaszenka, a sikertelen orosz cár-Łukaszenka, niedoszły car Rosji*³³). Tekintettel arra, hogy folyamatosan látnak napvilágot újabb és újabb, a posztszovjet térséggel foglalkozó tényirodalmi művek, dolgozatomban ezeket a teljesség igénye nélkül, szubjektív szempontok mentén válogatva tárgyalom.

---

¹⁸ HUGO-BADER, Jacek: *Fehér láz*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2012., ford.: Mihályi Zsuzsa és Pálfalvi Lajos

¹⁹ UŐ: *Kolimai napló*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2013., ford.: Mihályi Zsuzsa

²⁰ UŐ: *W rajskiej dolinie, wśród zielska*, Wołowiec, Czarne, 2011.

²¹ MILEWSKI, Piotr: *Transzsyberyjska*, Kraków, Znak, 2014.

²² KSIAŻEK, Michał: *Jakuck*, Wołowiec, Czarne, 2013.

²³ DYBCZAK, Andrzej: *Gugara*, Wołowiec, Czarne, 2012.

²⁴ JAGIELSKI, Wojciech: *Wieże z kamienia*, Kraków, Znak, 2012.

²⁵ GÓRECKI, Wojciech: *Abchazja*, Wołowiec, Czarne, 2013.

²⁶ UŐ: *Toast za przodków*, Wołowiec, Czarne, 2010.

²⁷ UŐ: *Planeta Kaukaz*, Wołowiec, Czarne, 2010.

²⁸ NOCUN, Małgorzata, BRZEZICKI, Andrzej: *Armenia. Karawany śmierci*, Wołowiec, Czarne, 2016.

²⁹ SZYMANIK, Grzegorz: *Motory rewolucji*, Wołowiec, Czarne, 2015.

³⁰ MIECIK T., Igor: *Sezon na skoneczniki*, Varsó, Agora, 2015.

³¹ PIENIAŻEK, Paweł: *Pozdrowienia z noworosji*, Varsó, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2015.

³² NOCUN, Małgorzata, BRZEZICKI, Andrzej: *Białoruś. Kartofle i dzinsy*, Kraków, Znak, 2007.

³³ UŐK: *Łukaszenka, niedoszły car Rosji*, Kraków, Znak, 2014.

1.2. A lengyel riportirodalom története – a kezdetek

A legtöbben a két világháború közötti időszakra, egész pontosan az első világháború végére és a független Lengyelország létrejöttére datálják a lengyel riport gyökereit. Ekkor ugyanis százhuszonhárom évnyi felosztás után gyakorlatilag egy új ország jött létre, amelyet senki sem ismert. Nagy szerep jutott a sajtónak, a riportereknek abban, hogy hírt adjanak az új Lengyelországról, az aktuális történésekről. Előbb-utóbb aztán kiváló írók is elkezdtek foglalkozni a formával, ezáltal elég magas mércét állítottak az utódoknak. Kazimierz Wolny-Zmorzyński azonban, az irodalom- és a médiatudomány professzora, író, az említett kétkötetes lengyel riportantológia utószavának szerzője, ennél jóval messzebbre megy vissza az időben. Állítása szerint ugyanis már az 1500-1600-as évek útirajzaiban, Sebastian Klonowicz vagy Jan Potocki műveiben is felfedezhetők a riport elemei, mivel azok dokumentumszerűek, de ugyanakkor művészi jellegűek is. Wolny-Zmorzyński szerint a XIX. században virágzott a tényirodalom, csak nem így hívták, mivel akkoriban még csak a riporters szó volt ismeretes, a riport nem³⁴.

Józef Ignacy Kraszewski *Suchodolski műterme (Pracownia Suchodolskiego)* című munkáját szokás az első lengyel sajtóriportnak tekinteni, amely 1838-ban jelent meg egy szentpétervári lapban. Ezzel szemben az első modern lengyel riport csak a XIX. század végén, 1895-ben látott napvilágot, ez Władysław Stanisław Reymont *Jasna Góra-i zarándoklata (Pielgrzymka do Jasnej Góry)*. Jasna Góra kolostora a leghíresebb lengyel zarándokhely, Częstochowában, itt található a Fekete Madonna ikon, amelynek rengeteg csodát tulajdonítanak. Reymont ebben a korai művében egyrészt célzottan leírja a környéket, amelyen a zarándoklat halad, rekonstruálja a párbeszédet, és közben nagyon figyel, hogy mit tud ezekből úgy általánosítani, hogy egy Lengyelországról szóló riport kerekedjen munkájából. Reymont számára a riport – saját bevallása szerint – Lengyelországnak szükséges aktus, nem irodalmi önmegvalósítás³⁵.

A századelő fontos lengyel riporterei között kell említeni a híres gyermeknevelőt, orvost, író, publicistát, Janusz Korczakot, aki kollégáival együtt nyomornegyedekben élő gyermekeket látogatott, segített. Egy idő után viszont rájött, hogy egyedül kell mennie, mivel csak így tudja megérteni a szenvedőket, ezeknek az utaknak a gyümölcse lett a *Varsó nyomora (Nędza Warszawy)* című mű³⁶. Első ránézésre meglepő lehet, de a századelő riporters-írói közé kell sorolni az egyébként leginkább patetikus költeményeiről híres Maria Konopnickát is. A szerző

---

³⁴ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 934.

³⁵ *Uo.*, 1. kötet, 100-129

³⁶ *Uo.*, 24-39.

igencsak felvilágosultnak számított abban a korban: a *Świt* című lap főszerkesztőjeként az emancipációt hirdette, illetve szerelmi kapcsolatot folytatott egy festőnővel – mindezzel természetesen ki is vívta a katolikus körök nemtetszését. *Normandia partjain (Na normandzkim brzegu)* című kemény hangvételű riportjában a normandiai halászfalvakat akarja bemutatni³⁷ – ez azért is érdekes, mert ebben a korai időszakban is arra látunk példát, ami majd a XXI. században lesz jellemző, hogy egy-egy riporter-írónak egy-egy eldugott kis hely lesz a fókuszpontjában.

Az I. világháború után újjászületett Lengyelország első fontos riportírója a regényíróként világszerte híres Stefan Żeromski. A tény, hogy íróként már sikeres volt, adott okot arra, hogy részt vegyen egy propaganda akcióban a warmiai, a mazúriai és a powiślei népszavazás előtt – ezt írja le *Hawa-Kwidzyn-Malbork* című munkájában, mely a *Rzeczpospolita* napilapban jelent meg. Ez pedig egy újabb figyelemreméltó tény, hogy már akkoriban is, akár csak ma, vezető országos napilapok is lehetőséget adtak a tényirodalomnak³⁸. A riportnak ezer arca lehet, amellet, hogy sajtóriport, vagy riportkötet, lehet jelentés, esszé, sőt egyesek szerint akár novella is. A két háború közötti időszakban tevékenykedő Kazimiera Hłakowiczówna példája pedig azt mutatja meg, hogy a riport még levél is lehet. Az írónőt Lengyelország első köztársasági elnöke, Gabriel Narutowicz elleni tüntetések érdekelték, mivel provokációnak tartotta, hogy ő lett a jobboldal vezetője. Az elnök megöléséről a *Gazeta Polskába* írt egy riportot, amely gyakorlatilag egy levél a lap főszerkesztőjéhez, aki felkérte erre a feladatra³⁹.

A II. világháború időszaka nem kedvezett a lengyel tényirodalomnak, utána viszont újra fejlődésnek indult, új korszak köszöntött be a történetében. A már említett Kazimierz Wolny-Zmorzyński a XX. századi riportantológia utószavában hét korszakot különböztet meg a második világháború utáni lengyel riport történetében. Közvetlenül a háború után, 1949-ig a hitleri mészárlás volt a fő téma, ezt követően, 1950 és 1956 között a társadalmi és politikai berendezkedés izgatta a riportírókat, 1957 és 1961 között a szocialista realizmust kritizálták, 1962-től 1971-ig a különböző társadalmi rétegekből származó emberek életével foglalkoztak, ezt követően 1980-ig a külföldi témák kerültek előtérbe, míg 1981 és 1989 között a társadalmi és politikai viták voltak a középpontban⁴⁰. Wolny-Zmorzyński teljesen új időszaknak tekinti az 1989 utánit – ebben igaza is van. Az viszont eléggé kétséges, hogy ilyen határozott vonalakat lehet húzni a „lengyel riport időszakai” közé, és ennyire szigorúan be lehet határolni a témákat,

---

³⁷ *Uo.*, 76-91.

³⁸ *Uo.*, 168-188.

³⁹ *Uo.*, 299-305.

⁴⁰ *Uo.*, 2. kötet, 940-942.

bár természetesen folyamatosan változnak a trendek arra nézvést, hogy éppen mi érdekli leginkább a riporter-írókat.

1.3. Tényirodalom a kommunizmus korában

A kommunizmus alatt az igazság elfedését szolgálta az írott szó. Ha egy tehetséges riporter a hivatalos sajtó hasábjain akarta megosztani az olvasókkal, amit hallott, látott, tapasztalt, mindenféle ravasz metódusokat kellett ehhez kitalálnia. Nem volt szabad a rendszerről írni, ezért egyéni sorsokról írtak, nem írhattak általában a dolgokról ezért részletekről írtak, nem mutathatták meg azt, ami a tükörben látszik, ezért azt mutatták meg, ami a tükör egy darabkájában látszik – tudjuk meg az *Újságírás bibliája* riportnak szentelt fejezetéből⁴¹. Adam Michnik, író, újságíró, az egyik vezető lengyel napilap, a már említett *Gazeta Wyborcza* főszerkesztője, ezt így fogalmazta meg: „Azt mondtuk a riportról, hogy olyan művészet, amely lehetővé teszi, hogy egy vízcseppben meglássuk a tengert”.⁴² Jól tudta az olvasó, hogy a látszólag banális írások mögött kemény rendszerkritika rejlik. Ebben az időszakban az úgynevezett „kis realizmus” volt az uralkodó irányzat a világ leírásában. „A riporterek részletesen beszámoltak arról, hogy miként utalnak ki különböző eszközöket a gyáraknak, mit főz a sztrájkoló bányász felesége ebédre, írtak fontos társadalmi jelenségekről, a rendszer működéséből adódó abszurd helyzetekről és arról, hogy mi fáj az embereknek. A szavak között. A cenzúra hallgatott, a figyelmes olvasó pedig képes volt pontosan megragadni a szöveg üzenetét.”⁴³.

A II. világháború utáni időszak első fontos figurája Józef Mackiewicz, aki leginkább politikai témájú, kommunizmus-ellenes könyveiről vált híressé, azt kevesebben tudják, hogy riportok is fűződnek a nevéhez. A legérdekesebb riportja talán a *Sáros sivatagon át visz az út a mennybe* (*Przez błotną pustynię wiedzie droga do rajnu*), amelyben felfedez egy falut Lengyelországban, ahol az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy a környéken állítólag háború volt – Mackiewicz ezt metaforaként használja, az egész lengyel társadalomra alkalmazza, ezért nevezhető a mű riportnak⁴⁴. Szintén nem feltétlenül riporterként vált ismertté Jerzy Urban, aki 1981 és 1989 között Wojciech Jaruzelski tábornok kormányának volt sajtószóvivője. Ezt megelőzően azonban álnéven alapított egy házasságközvetítő irodát, mert kíváncsi volt, miért nem találnak megfelelő férfit a nők. Ezt örökíti meg *Egy házasságszerző*

---

⁴¹ SZCZYGIEŁ, Mariusz, TOCHMAN, Wojciech: *Reportaż prasowy = Biblia dziennikarstwa*, szerk.: SKWÓRZ, Andrzej, NIZIOŁEK, Andrzej, Krakko, Znak, 2010., 294.

⁴² *Uo.*, 294.

⁴³ WÓJCINSKA, *A kígýó...*, i.m., 891.

⁴⁴ *100/XX. Antologia polskiego reportażu*, i.m., 1. kötet, 556-557.

naplója (Pamiętnik swata) című riportjában, mely legendává nőtte ki magát, áttörést hozott a szocialista és a paraszti morálban is, megírásának azonban – bár sokan az ellenkezőjét állították – semmiféle következménye nem lett. A valamivel későbbi *Őtotalitása, dr. Marcinkowskiért (Jego Totalność dr. Marcinkowski)* viszont már megbüntették⁴⁵.

Ehhez a nemzedékhez tartozik még Marian Brandys, aki tanítómestere lett a világszerte talán legismertebb lengyel riporter-íróknak, Ryszard Kapuścińskinek és Hanna Krallnak, illetve Krzysztof Kąkolewskinek. Ő maga többek között egy olyan könyv szerzője, amely miatt kiutasították Olaszországból. (*Olasz találkozók, Spotkanie włoskie*). Ez ugyanis egy Olaszországot gyalázó, kommunista propagandamű, amelyet egy sztálinista festővel való találkozás ihletett. Utóbbi úgy nyilatkozott Róma külvárosairól, hogy az ökrök is jobban élnek, mint ott az emberek, és csak a Kommunista Párt segíthet rajtuk. Ez már sok volt De Gaspari kereszténydemokrata kormányának, és kiutasította a lengyel riportert az országból. Ezután már inkább történelmi riportokat írt, például várostörténeteket⁴⁶.

A korszak – és lehetséges, hogy az egész lengyel riportirodalom – legismertebb alakjai Ryszard Kapuściński, Hanna Krall és Małgorzata Szejnert; ez a hármas világszerte híressé vált. Közülük is talán Kapuściński az, akit a legtöbben a riport fogalmához kapcsolnak, illetve őt szokás a mai lengyel riportiskola atyjaként is emlegetni. Első riportjában Krakkó Nowa Huta kerületével foglalkozik, kvázi „ellenriportot” ír egy riportra, amivel nem nyeri el a hatalom tetszését. Állítólag ez lett az oka annak, hogy mindenféle távoli vidékekre küldték, és azokról írt – így akarták elekerülni, hogy az államvezetés számára kényelmetlen témákkal foglalkozzon⁴⁷. Így született *A császár, az Utazások Hérodotossszal, a Golyózáporban Angola földjén, A Sahinsah*. Halála után nem sokkal azonban fény derült arra, hogy hatvanas-hetvenes években együttműködött a lengyel hírszerzéssel. A család mindezt tagadta, azonban az IPN (Instytut Pamięci Narodowej – Nemzeti Emlékezet Intézet) anyagai közül kerültek elő olyanok, amelyekben Kapuściński leírja az adott országban tapasztalt helyzetet, illetve egyes emberekről jelent⁴⁸. Mindemellett senkinek sem ártott jelentéseivel, és valószínűleg riporterként is csak úgy utazhatott, hogy beleegyezett az együttműködésbe. Hasonló kérdéseket feszeget az egykori tanítvány, Artur Domosławski *Háborúk és forradalmak költője* című Kapuściński-életrajza⁴⁹, mely úgy született, hogy a szerző végigjárta azokat a helyeket, amelyeket a mester, és így a

---

⁴⁵ *Uo.*, 706-708.

⁴⁶ *Uo.*, 730-732.

⁴⁷ *Uo.*, 682-684.

⁴⁸ Kapuściński *współpracował z SB*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/211869.kapuscinski-wspolpracowal-z-sb.html>, megtekintés: 2017.10.25.

⁴⁹ DOMOSŁAWSKI, Artur: *Háborúk és forradalmak költője*, Budapest, Poligráf, 2011., ford.: Hermann Péter

hatalommal való együttműködés mellett arra is fény derült, hogy nem minden volt úgy, ahogy a nagy előd írta. Mindettől azonban nem csökkent Kapuściński népszerűsége, és a mai riporter-írók is még mindig mesterükként, atyjukként tekintenek rá. Az egzotikus országok, népek mellett azonban az akkor még kevésbé egzotikusnak számító „Nagy Testvér”, a Szovjetunió is ott volt Ryszard Kapuściński látókörében. Ennek gyümölcse *A Birodalom* című könyv, melynek legnagyobb erénye (bár ezt akkor még senki sem tudhatta), hogy még utoljára egyben, a széthullás előtti pillanatban örökíti meg a Szovjetuniót. Teszi ezt a külső szemlélő szemével, mintegy madártávlatból (ahogy azt az elmúlt évek egyik legtehetségesebb és legnépszerűbb riporter-írója, Mariusz Szczygieł megfogalmazta), nem válik az események, az élet szerves részévé. Ez lesz az a momentum, amely majd leginkább megkülönbözteti a „mestert” a „tanítványoktól”, akik ebből a szempontból már merőben más módszert fognak alkalmazni.

A szintén világszerte ismert Hanna Krallt *Egy lépéssel az Úristen előtt* című könyve tette híressé – ez a mű olyan nemzetközi sikert hozott a szerzőnek, ami nem sokaknak adatik meg. A zsidó származású író nő mind a második világháború, mind Lengyelország története szempontjából érzékeny kérdést vizsgál: a varsói gettófelkelést. Marek Edelman szívspecialista, a felkelés egy túlélője, aki ezelőtt egyszer sem volt hajlandó megszólalni, próbál beszélni arról, amiről tulajdonképpen lehetetlen. Itt kell megemlíteni, hogy a kérdező módszerének tekintetében két igencsak különböző iskola létezik: az egyik szerint úgy kell kérdezni, hogy ne fájjon, a másik szerint pont, hogy úgy, hogy nagyon is fájjon (ezt látjuk Krall és Edelman esetében is). Hanna Krallt saját bevallása szerint az érdekli, hogy mennyire jó, vagy éppenséggel mennyire gonosz tud lenni az ember, illetve a „zsidó-Isten” kapcsolatot vizsgálja⁵⁰. Korábban, még a *Polityka* című hetilap munkatársaként, sokat írt a Lengyel Népköztársaság polgáraitól, akik „boldogok voltak, ha összekapartak nyolcvan zlotyt egy könyvre vagy sertéscombra”⁵¹. Krall a hatalommal is konfliktusba került, *Marianna Glaz boldogsága (Szczęście Marianny Glaz)* című könyvét először teljesen elvetették, majd mikor újraírta, és úgy volt, hogy kiadják, a már kész könyveket vagdoszták össze – ahogy ezt megtudjuk későbbi, *Ablakok (Okna)* című művéből⁵². A hadiállapot idején a Szolidaritás egyik legfontosabb alakjáról, a nemrégiben a smolenszki légi katasztrófában meghalt Anna Walentynowiczról is készített riportot, amely végül csak a *Tygodnik Powszechny* című lapban jelenhetett meg, amelynek katolikus újsággként valószínűleg nagyobb szabadsága volt, mint az állami sajtóorgánumnak. Krzysztof Kieślowski rendezővel is dolgozott együtt néhány

---

⁵⁰ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 301-315.

⁵¹ *Uo.*, 301.

⁵² *Uo.*, 302.

forгатókönyvön, sőt a Tor Filmegyesület elnökhelyettese is volt. A kilencvenes évektől kezdve a *Gazeta Wyborcza* riportereit oktatja, akik mesterüknek tekintik. Közben még mindig folyamatosan alkot, legutóbb 2015-ben jelent meg könyve, *A fehér hat árnyalata és más történetek (Sześć odcieni bieli i inne historie*⁵³) címmel.

A „mesterhármás” harmadik tagja a talán (és méltatlanul) legkevésbé ismert Małgorzata Szejnert, aki szintén több kiváló riportert nevelt ki. Szejnert mindenekelőtt azért nagyon fontos, mert ő az egyik társalapítója a *Gazeta Wyborcza* című lapnak, ahol tizenöt éven keresztül a riportmellékletet, a *Duży Format*ot is vezette. Azt vallja, hogy a riporterek olyan dologról kell írnia, amelyről nem tudnak az emberek, vagy pedig rosszul tudják. Szerinte a riport alapja, hogy az általánostól haladjon az író a részletek felé – a kommunizmus tényirodalmát jellemző kis realizmusban amúgy is a részleteké volt a főszerep, a részletek segítenek, hogy az olvasó az adott térben érezze magát. Illetőleg úgy gondolja, hogy a valóság érdekesebb, mint a fikció, a tényirodalom pedig segít valahogy boldogulni a világban. Ő az egyetlen, aki figyelmeztet, hogy az internet minden előnye ellenére veszélyes is lehet a riporterek számára, ugyanis hajlamos lehet többet használni a világhálót, mint felkeresni helyeket, a sok keresés pedig esetleg eltérítheti a fő száltól. Mindezt Agnieszka Wójcinskával osztotta meg a *Riporterek fikció nélkül* című interjúkötetben⁵⁴. Małgorzata Szejnertet sohasem a különleges, nagy dolgok érdeklik, mindig, nagyon alapos, türelmes – ez utóbbi le is nyugözi a mai riportereket.⁵⁵ Jó példa erre *Kulcs-sziget (Wyspa klucz*⁵⁶) című riportja, melynek témája a New York-i kikötő bejáratánál elterülő parányi Ellis-sziget. Első riportjával, a *Mitra a kalap alatt (Mitra pod kapeluszem)* cíművel, mely szerkesztői kérésre született a *Polityka* című lapban, rögtön jó nagy port kavart, mivel arról szólt, hogy mivel foglalatoskodik a régi arisztokrácia, de egy népi demokráciában nem igazán díjazták az ilyen írásokat. Noha a hatalomnak nem tetszett, szakmailag viszont az elsők közé emelte Szejnertet az írás. A későbbiekben foglalkozik ő a Lengyel Népköztársasággal is, illetve azzal, hogy milyen volt akkoriban az élet, ez a *Mi, Texas-tulajdonosok (My, właścicieli Teksasu*⁵⁷) című könyv. Az Amerikában hősi halált halt hős örökségére várva eljött az idő, hogy a lengyelek is megépítsék a maguk ki Texasát. Leghíresebb és legmegrázóbb műve *Az élő szellemek között (Śród żywych duchów)*, ahol azok nyughelyét keresi, akiket az állambiztosági hivatal ölt meg. Małgorzata Szejnert is a mai napig aktív, utolsó könyve 2015-ben jelent meg,

---

⁵³ KRALL, Hanna: *Sześć odcieni bieli i inne historie*, Varsó, Dowody na istnienie, 2015.

⁵⁴ WÓJCIŃSKA, *Reportrzy...*, i.m., 11-27.

⁵⁵ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m, 2. kötet, 140-143.

⁵⁶ SZEJNERT, Małgorzata: *Wyspa klucz*, Krakó, Znak, 2009.

⁵⁷ UŐ: *My, właścicieli Teksasu*, Krakó Znak, 2013.

*Elaltatni a hegyeket. Polesie története (Usypiac góry. Historia Polesia*⁵⁸), melynek témája ez a jelenleg Fehéroroszország, Ukrajna, Lengyelország és Oroszország területén fekvő történelmi régió.

Małgorzata Szejnert és Hanna Krall mellett Krzysztof Kąkolewskinek is Marian Brandys volt a mestere, ám ő nem szerzett akkora hírnevet, mint fentebb említett kollégái. Kąkolewskit leginkább a második világháború érdekli, mivel azt még gyermekként élte át, és mély nyomokat hagyott benne. Ennek lenyomata a *Mi újság van? (Co u pana słychać?)* című könyv, mely nagy sláger lett, sok kiadást megért, bár közben némi felháborodást is keltett. A szerző ugyanis náci gazembereket szólaltat meg a könyvben, és azzal vádolták, hogy kezet nyújtott a gyilkosoknak – saját bevallása szerint ő is meglepődött, amikor egyik interjúalánya búcsúzóul kezet akart vele fogni⁵⁹. Bár azt állítja, hogy ha nem lett volna a háború, nem is foglalkozna írással, mivel csak az érdekli, azért a szocialista Lengyelországnak is szentel egy könyvet, ez a *Dokumentált mesék (Baśnie udokumentowane)*, amiről a kritikusok valóban azt hitték, hogy mesék, és nem igazak; azzal vádolták Kąkolewskit, hogy beteg mániákus embereket interjúvol meg⁶⁰. A tényirodalom műfaját tekintve azt vallja, hogy „a szépíró a saját nyomorából táplálkozik, a riporter a másokéból”⁶¹.

Arra, hogy mennyire sokszínű műfaj a riport, jó példa lehet Jan Józef Szczepański esete is, akinek művei sokszor egyszerre tekinthetők riportnak és esszének⁶². Szczepański tagja volt a Honi Hadseregnek, ezt örökíti meg *Cipők és más elbeszélések (Buty i inne opowiadania*⁶³) című könyvében, amellyel kapcsolatban sokan kifogásolták, hogy nem volt hajlandó legendát csinálni a történetből. Elnöke volt a Lengyel Írószövetségnek, ennek az időszaknak szentelte az először csak szamizdatban kiadott *Elnöki időszak (Kadencja*⁶⁴) című művet, amely egyesek szerint az elbeszélés és a conradi regény keveréke⁶⁵. Mivel fordított is Conradot, nem elképzelhetetlen, hogy valóban hatással volt rá. Klasszikus értelemben vett riportnak leginkább a *Western-korszak vége (Koniec westernu*⁶⁶) tekinthető, amely az Egyesült Államokban tett utazásáról szól, ahol rájött, hogy az amerikai álomnak is vannak árnyoldalai.

Ennél a korszaknál kell megemlíteni a tényirodalom egy különleges válfaját, az úgynevezett „közösségi riportot”, amelynek ugyan régebbre nyúlnak vissza a gyökerei, de

---

⁵⁸ UŐ: *Usypiac góry. Historia Polesia*, Krakko, Znak, 2015.

⁵⁹ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 184.

⁶⁰ *Uo.*, 183.

⁶¹ *Uo.*, 185.

⁶² *Uo.*, 54.

⁶³ SZCZEPAŃSKI, Jan Józef: *Buty i inne opowiadania*, Krakko, Wydawnictwo Literackie, 1956.

⁶⁴ UŐ: *Kadencja*, Varsó, Oficyna Literacka, 1986.

⁶⁵ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 55.

⁶⁶ SZCZEPAŃSKI, Jan Józef: *Koniec westernu*, Varsó, Czytelnik, 1971.

Lengyelországban a nyolcvanas években vett lendületet, és amelynek lényege, hogy egy-egy riportnak több szerzője van, kvázi csapatmunkában születik, polifónikus. Marek Miller szociológus, író, riporter, dokumentumfilmes volt az, aki 1980-ban kísérleti jelleggel megpróbálkozott egy közösségi riporttal. A téma a Szolidaritás és a hajógyári sztrájkok voltak, a címe pedig *Ki engedte ide az újságírókat? (Kto tu wpuścił dziennikarzy?*⁶⁷). Tizennyolc riporter vett részt a megírásában, köztük volt Ryszard Kapuściński is. A munkamódszer egy ilyen polifónikus tényirodalmi mű esetében úgy néz ki, hogy mindenki gyűjt anyagot, majd ezek alapján rekonstruálják az eseményeket, de csak azt használják fel, amit a beszélgetőpartnerek mondtak – így készül egy közös elbeszélés a kiválasztott elemekből⁶⁸. Azt, hogy miért jobb ez a riporttípus, mint a hagyományos, Mihail Bahtyin elméletével magyarázzák, aki azt állítja, hogy az igazság sohasem az egyes emberek fejében születik meg, hanem az igazságot kereső emberek párbeszédeiből⁶⁹. Marek Miller egy Riport Laboratóriumot is létrehozott (Laboratorium Reportażu), ahol ezzel a módszerrel a mai napig születnek tényirodalmi művek.

1.4. A lengyel riport a rendszerváltás után

Az 1989-es év nagy változást hozott a lengyel tényirodalomban, sőt egy pillanatra úgy is tűnt, hogy meg is szűnhet létezni a műfaj. A rendszerváltás után ugyanis már mindent szabad volt leírni, illetve, ami ennél is fontosabb, egyre nagyobb teret hódított a televízió, az internetes média megjelenésével pedig annyira felgyorsult a hírközlés, hogy már nem volt érdekes az, ha egy riporter napokkal később részletesen beszámol egy adott eseményről. A gyors sajtóriportok ideje lejárt, megváltozott a riporterek munkája, bár a hírek még mindig szolgáltatnak témát, de a mai tényirodalom számára az a fontos, ami a hírekből kimaradt. Ryszard Kapuściński beszélt arról, hogy a mai világban egy riporter már nem tudja felvenni a versenyt az élő televíziós közvetítésekkel, az internetes médiával, de még az újságok első oldalán író tudósítókkal sem.

Emellett a *Gazeta Wyborczą*n kívül nem nagyon vannak olyan újságok, amelyek szívesen közölnének riportokat. A riporter-írók ezért inkább a felé a lehetőség felé fordultak, hogy teljes könyveket, riportköteteket jelentetnek meg. Ma a riport nem lehet egyszerű beszámoló, a riporter-írónak odáig kell elérnie, leásnia, ahova már nem jutnak el az egyszerű tudósítók, hírközlők mikrofonjai és kamerái; ezenfelül elengedhetetlenek a személyes érzelmek és a szerzői reflexió.

---

⁶⁷ *Kto tu wpuścił dziennikarzy?*, Varsó, Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA, 1981.

⁶⁸ *100/XX. Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 317.

⁶⁹ *Uo.*, 317.

Ami a mai lengyel riporter-íróknak elég szerteágazó az érdeklődési köre. Azonban, ha kicsit alaposabban megvizsgáljuk, három fő irány azért kirajzolódik: az egyik a volt Szovjetunió, a másik az önmagukra, lengyelségükre való reflektálás, a harmadik pedig a szocialista Lengyelország. Az első témakörnél további érdekesség, hogy egy ideig úgy tűnt, a szerzőket sokkal jobban érdeklik a távolabbi, szibériai, kaukázusi, egzotikusabb területek, mint azok, amelyek szomszédságukban találhatóak. Az utóbbi évek eseményei hatására azonban egyre több riportkötet született Ukrajnáról vagy Fehéroroszországról. Itt találjuk például Grzegorz Szymanik könyvét, a *Forradalom motorjait*, melynek hősei az Ukrajnában, Egyiptomban, Szíriában és Csecsenföldön a diktatúrákkal harcoló, autonómiájukért küzdő forradalmárok – itt a Majdan téri eseményekről is ír. Illetve nagyon aktuális Igor T. Miecik *Napraforgószezon* című könyve, amely az elmúlt időszakot, az ukrajnai háborút mutatja be. Miecik találkozik az Ukrán Felkelő Hadsereg utolsó parancsnokának fiával, önkénteseket toborzó lvivi függetlenségpártiakkal, együtt bujkál a szlovjanszki szeparatistákkal, ott van a demarkációs vonalban, amikor éppen fogolycsere zajlik. Azonban nem csak a háborúról szól a mű, remekül bemutatja az egész mai Ukrajnát, Porosenko elnök csokoládégégyárától kezdve a donyecki bányászokon át a krími banditáig. Valamint ide tartozik még Paweł Pieniżek *Üdvözet Új-Oroszországból* című riportja, mely leginkább egy haditudósításra emlékeztet. Ezenkívül érdekes még az a sajátos Aljakszandr Lukasenka életrajz, melyet két fiatal lengyel szerző, Andrzej Brzeziecki és Małgorzata Nocuń jegyez (*Lukasenka, aki nem lett orosz cár*). A könyv azonban az elnök életén túl Fehéroroszország mindennapjaiba, működésébe is bepillantást enged, ahol bárkit bármiért gond nélkül letartóztathatnak a nyílt utcán, vagy – akárcsak Oroszországban – nem ritkák a politikai gyilkosságok, rejtélyes eltűnések sem. A szerzőpáros már egy korábbi művében, a *Fehéroroszország. Krumpli és farmer* címűben is tárgyalja az ország legújabb kori történelmét, a nyolcvanas évek elejére datálható ellenzéki mozgolódásoktól kezdve.

Többen megjárták és írtak Jakutföldről, Irkutszkról, Abháziáról, a Kaukázusról, a transzszibériai területekről is. Jacek Hugo-Bader kötetei azok, amelyek a volt Szovjetunió területén tett utazásairól szólnak, tehát akárcsak Ryszard Kapuściński *Birodalma*ban, itt is az egész terület a téma, csak már szétesve, utódállamok és egymással ellenségeskedő népek formájában. A *Paradicsomi völgyben, gyomok között* című az első a sorban, ahol a paradicsomi völgy természetesen a volt Szovjetuniót jelenti, Hugo-Bader hősei mind nosztalgiával tekintenek vissza a Birodalomra, amely így tejjel-mézzel folyó Kánaánként jelenik meg, miközben a tej igencsak sovány volt, mézet pedig csak állami ünnepek alkalmával lehetett kapni. Az ezt követő *Fehér lázban* és *Kolimai naplóban* már nincs meg ez a nosztalgia.

Előbbiben saját, erre a célra átalakított autójával járja végig a volt Szovjetuniót, Moszkvától Szibérián át a Kara-tengerig, míg utóbbiban végigstoppol a Gulág-szigetcsoport legrémesebbikének, Kolimának a főútvonalon. Mindkét útja során elég egzotikus népekkel találkozik, beszélgetőpartnerei között vannak sámánok, oligarchák, HIV-fertőzött szépségkirálynő, aranyásók, vagy olyanok, akiknek egész családját a delirium tremens pusztította el. Azonban Jacek Hugo-Bader esetében is felmerült a hitelesség kérdése, ugyanis történetei minden borzalmuk ellenére gyanúsán élvezetesek, sokan azzal vádolják, hogy mesét írt Kolimáról, nem sok köze van a valósághoz. Legújabb könyve a *Hosszú film a szerelemről. Visszatérés a Broad Peakre (Długi film o miłości. Powrót na Broad Peak*⁷⁰) kapcsán le is bukott, hogy túlzott hegymászói múltját illetően, csak mindenáron el akart jutni a hegymászó-katasztrófa helyszínére, hogy írhasson róla. Maga a szerző úgy gondolja, hogy „a személyek lehetnek kitaláltak, az a fontos, hogy amit leír, igaz legyen”⁷¹.

Úgyszintén gyakorlatilag az egész poszt-Birodalmat tárgyalja, bár merőben más stílusban Krystyna Kurczab-Redlich, újságíró, tudósító, végzettsége szerint jogász, aki hosszú évekig élt Oroszországban. Munkásságában kiemelt helyet foglal el Csecsenföld, a csecsen háborúk, amelyekről dokumentumfilmeket is készített, ott végzett munkájáért megkapta az Amnesty International díját, sőt Nobel-békedíjra is jelölték. Az első csecsen háború után hónapig csecsenekkel lakott, ez nagy hatással volt rá. Úgy nyilatkozott, be akarta mutatni, hogy a Kremlben megtervezték a Csecsen Köztársaság likvidálását, illetve azt, hogyan készítették elő Putyin útját a hatalomhoz a második csecsen háborúval. Az egész „csecsen-ügy” arra ébresztette rá, mire is képes Moszkva⁷². És azt, hogy mire is képes ez a Moszkva, kiválóan bemutatja *Fejjel a Kreml falának* című könyvében. Ha Kapuściński volt az, aki a szétesés előtti utolsó pillanatban örökítette meg a Szovjetuniót, akkor Kurczab-Redlich pedig az, aki a széthullás utáni első pillanatot ragadta meg. Azonban jóval mélyebbre ás, merészebb témákhoz nyúl, bátran bemutatja a politikai gyilkosságokat, emberrablásokat, rejtélyes eltűnéseket, az új oligarchák felemelkedését – mindazt, ami az új, „szabad” Oroszországot fémjelezte, illetve a mai napig fémjelzi. Egy másik volt moszkvai tudósító, Waclaw Radziwinowicz pedig az évek alatt összegyűlt tudósításait, tárcáit gyűjtötte egy csokorba *Gogol a Google korában* című könyvében. Viktor Jerofejev orosz író egyenesen szenzációsnak titulálta Radziwinowicz művét, ugyanis szerinte a kötet annak bizonyítéka, hogy „kívülről” is meg lehet érteni Oroszországot.

---

⁷⁰ HUGO-BADER, Jacek: *Długi film o miłości. Powrót na Broad Peak*, Kraków, Znak, 2014

⁷¹ WÓJCINSKA, *Reportrzy...*, i.m.,232.

⁷² *Uo.*, 98.

Érdekes színfolt a riporterek között Piotr Milewski, aki a világ leghosszabb vasútvonalán, a Transzszibériai expresszel utazza végig a volt Birodalmat. Utazása Szentpétervárról indul, majd Moszkvától Vlagyivosztokig megy a transzszibériai expresszel. A *Transzszibériai vasút* című könyv az utazás, a vasútvonal építése és legfőképp az útitársak krónikája, akik között a legkülönfélébb emberek találhatók a „vad” gyerekektől kezdve a maratonfutón át a sámánig. A mai Oroszország keresztmetszetéből az is kiderül, hogy mindmáig szinte mindenkire van valamilyen hatással a volt Birodalom.

A volt Szovjetunióval foglalkozó riporter-írók között szintén fontos helyet foglal el Wojciech Jagielski, aki Oroszország mellett járt Hongkongban, Kínában, Ázsiában és Afrikában is. Eredetileg külpolitikai újságírónak készült, a Lengyel Távirati Irodánál dolgozott, saját bevallása szerint valószínűleg ez az oka annak, hogy mindig háborúkról, puccsokról ír; illetőleg úgy véli, a riporternek sosem szabad hazudnia⁷³. Sok más, Afrikával és Ázsiával foglalkozó műve mellett két olyan van, amelyek a posztszovjet térség egyes darabkáit tárgyalják: a *Kőtoronyok*. Ebben Csecsenföld tragikus történetét, amely sokévnnyi orosz fennhatóság után önállóságra éheznek, mutatja be. Jagielski tanúja a két csecsen vezér, a terrorista, Samil Baszajev és a pragmatikus ezredes, Aszlan Maszhadov véres konfliktusának – azóta egyébként mindkettőjüket meggyilkolták. Jagielski szándékosan nem ír Lengyelországról, úgy nyilatkozott, hogy vagy túl érzékeny, vagy túl gyáva ehhez⁷⁴.

Wojciech Jagielski mellett még egy olyan szerzőt találunk, akinél a Kaukázus áll a középpontban, ő pedig Wojciech Górecki. Amellett, hogy riporter, újságíró, történész is, nem csak íróként, hanem szakértőként is foglalkozott a térséggel, az Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia konzultánsaként. Első kaukázusi témájú könyve a *Kaukázus-planéta*, amelyben a lelegehetlenebb helyekre eljutva mutatja be ezt a vidéket, a csecsenek, az ingusok, az abházok, az osztétok életét – mintha tényleg egy másik bolygóra kalauzólná az olvasót. Nagyjából ugyanezt a vonalat, a már ismerős, de mégis még mindig ismeretlen terület bemutatását folytatja *Az ősök tiszteletére* című riportkötetében. Viszont sokkal szomorúbb és tragikusabb az *Abházia* című mű, ahol az abház háború és annak borzalmai a fő téma, illetve, hogy hogyan tudnak az egyszerű emberek, az értelmiségiek vagy akár a katonák vagy a pásztorok boldogulni egy ilyen helyzetben. Abházia ugyanis hiába független állam de facto, a legtöbb nemzet Grúzia részeként tartja számon, innen erednek a folyamatos konfliktusok. Valamint a Transzkaukázust és annak bonyolult viszonyait, konfliktusait tárgyalja Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki *Örményország*.

---

⁷³ *Uo.*, 81.

⁷⁴ *100/XX. Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 913.

Halálkaravánok című riportkötete. Mindkét szerző az *Új Kelet-Európa (Nowa Europa Wschodnia)* című Közép-és Kelet-Európával, illetve Közép-Ázsiával foglalkozó folyóirat munkatársa.

Az előbbieknél jóval „békésebb” szerző Michał Książek, ez egyrészt biztos abból is adódik, hogy végzettsége szerint ornitológus, másrészt pedig abból, hogy Jakutföldön, amivel foglalkozik, nem igazán dúlnak háborúk, legfeljebb a hideggel kell megküzdenie az embernek. Książek önszántából utazik a jakutok közé, ebből születik a *Jakutszk* című könyv. Útja során két lengyel elődje, Edward Piekarski és Waław Sieroszewski nyomait követi. Piekarski jakut szótárt írt (amelynek egyes kifejezéseit Książek is előszeretettel használja), Sieroszewski pedig egy etnográfiai művet jegyez. Úgyszintén Szibéria áll az érdeklődés középpontjában Andrzej Dybczaknál, aki végzettségét tekintve etnológus. Többször járt Szibériában és a Krasnojarszki Határterületen, ahol az egyik helyi etnikai csoport, az evenkek között élt. Ezekből az utazásokból született a *Gugara* című könyv, amely több díjat is nyert, csakúgy, mint a belőle készült film.

A lengyel riporter-írók körében a másik fő téma az önmagukkal, lengyelségükkel való foglalkozás, és a múlttal való szembenézés, leszámolás. Ennek a kategóriának az egyik legfőbb képviselője Włodzimierz Nowak, aki legfontosabb műveiben az 1989 után bekövetkezett változásokkal és a lengyel-német viszonytal foglalkozik. Előbbi téma *A nemzet szíve a megálló körül (Serce narodu koło przystanku)*⁷⁵ című kötetében jelenik meg, amelyben a legégetőbb kérdéseket, például a GDP csökkenését, az EU-ba való belépést, a kapitalizmus hatásait hozza fel. Utóbbira a legjobb példa a *Fejkörfogat (Obwód głowy)*⁷⁶, ahol a nézőpont is időnként elég sajátos, van például egy fejezet, ahol egy német katona szemével mutatja be a varsói felkelést. Nowak egy érdekes metódust is ajánl a riportereknek, szerinte időnként érdemes elmagyarázni az alanyoknak, hogy mi is az a riport, mivel az emberek túlzottan szeretik a mellékneveket, márpedig a riporterek nem értékítéletre, hanem tényekre van szükségük⁷⁷.

Hasonlóan meghatározó egyéniség Wojciech Tochman, akit a legjobban a nehéz helyzetben lévő emberek, a gyengeség érdekelnek – riportjai így viszont nem specifikusan lengyelek, inkább univerzálisak. Hősei között találunk szüleiktől elszakított gyermekeket, ikergyereket, aki maga kutatta fel testvérét, magányos anyát, aki egyedül küzd a gyermekeket molesztáló pap ellen, de foglalkozik a Czesztochowába zarándokló gimnazisták tragikus balesetével is (2005-ben szenvedett tragikus balesetet egy gimnazistákat szállító autóbusz,

---

⁷⁵ NOWAK, Włodzimierz: *Serce narodu koło przystanku*, Wołowiec, Czarne, 2009.

⁷⁶ UÓ: *Obwód głowy*, Wołowiec, Czarne, 2007.

⁷⁷ WÓJCINSKA, *Reportrzy...*, i.m., 128.

kilenc tanuló vesztette életét). Ilyen és ehhez hasonló riportok találhatóak a *Vesztett kutya* (*Wściekły pies*⁷⁸), *A lépcsőket nem égetik fel* (*Schodów się nie pali*⁷⁹) vagy az *Isten fizesse meg* (*Bóg zapłać*⁸⁰) című művekben. Lengyelországon kívül a világ katasztrófáival is foglalkozik, így írt egy-egy könyvet a háború utáni Boszniáról, a ruandai népirtásról és a fülöp-szigeteki szegénytelepekről. Riportjai fájdalmasak, „mintha pengével írná őket” – mondja róla Mariusz Sczygieł⁸¹. Véleménye szerint a mai világban egyszerűen nevükön kell nevezni a dolgokat, nem szabad finomkodni – ennek megfelelően ő is egyre erősebben fogalmaz⁸².

Érdekes lehet itt még Filip Springer, aki amellet, hogy ír, fotóriporterként is dolgozik. Első művében *Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája*⁸³ arra keresi a választ, hogy tűnhetett el a föld színéről egy ilyen több évszázados múlttal rendelkező kisváros. Ezt két, a térről foglalkozó könyv követte – itt bizonyára fotográfus mivoltának is jutott szerep. Ezek a *Roszkor születettek. Riportok a Lengyel Népköztársaság építészetéről* (*Żle urodzone. Reportaże o architekturze PRL*⁸⁴) és a *Kád oszlopcsarnokkal. Riportok a lengyel térről* (*Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*⁸⁵). Ezenkívül fotóriportokat is készített. A Lengyelországgal foglalkozó szerzők között van még például Renata Radłowska is és a *Nowa Huta-i teleregény* (*Nowohucka telenowela*⁸⁶), amelyben Krakkó ezen városrészében élő embereket szólaltat meg, általuk ismerheti meg az olvasó a terület történetét. És ide kell természetesen sorolni Marcin Wójcikot is, aki leginkább a lengyel katolicizmussal és egyházzal foglalkozik. Eddig egy önálló riportkötete jelent meg, mely az *Atyám családjában* (*W rodzinie ojca mego*⁸⁷) címet viseli. 2013-ban nagy botrányt kavart a lengyel médiában, amikor a *Gość niedzielny* (*Vasárnapi vendég*) című katolikus hetilap újságírójaként, „beépülve” gyűjtött anyagokat, amelyeket később a *Gazeta Wyborcza*-ban publikált.

Itt kell szólni a holokauszt témában íródott könyvekről is, hiszen sajnos ez is szerves része a lengyel történelemnek. Ilyen például Anna Bikont *Mi, jedwabniek* (*My z jedwabnego*⁸⁸) című kötete, amely a jedwabnei pogromot dolgozza fel. Bikontot nagyon érdekelte, hogy mi történik egy olyan faluban, ahol évtizedekig hallgattak, vagy legfeljebb suttogtak valamiről,

---

⁷⁸ TOCHMAN, Wojciech: *Wściekły pies*, Krakkó, Znak, 2007.

⁷⁹ UŐ: *Schodów się nie pali*, Krakkó, Znak, 2006.

⁸⁰ UŐ: *Bóg zapłać*, Krakkó, Znak, 2010.

⁸¹ 100/XX. *Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 802.

⁸² *Uo.*, 62.

⁸³ SPRINGER, Filip: *Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája*, Budapest, Typotex, 2017., ford.: MIHÁLYI Zsuzsa

⁸⁴ UŐ: *Żle urodzone. Reportaże o architekturze PRL*, Krakkó, Karakter, 2012.

⁸⁵ UŐ: *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wołowiec, Czarne, 2013.

⁸⁶ RADŁOWSKA, Renata: *Nowohucka telenowela*, Wołowiec, Czarne, 2009.

⁸⁷ WÓJCIK, Marcin: *W rodzinie ojca mego*, Wołowiec, Czarne, 2015.

⁸⁸ BIKONT, Anna: *My z jedwabnego*, Wołowiec, Czarne, 2012.

ami sosem került napvilágra⁸⁹. (1941-ben Jedwabne mintegy negyven lengyel lakosa tömegmészárlást hajtott végre a város zsidó lakosai között: a háború után ezerhatszáz főre becsülték az áldozatok számát. A téma Jan Thomas Gross *Szomszédok*⁹⁰ című könyvével került napvilágra.). Érdekesen közelít a témához Lidia Ostałowska az *Akvarellekben*⁹¹, melynek főszereplője egy cseh zsidó lány, akit elhurcolnak Auschwitzba, ahol Mengele doktor személyi festője lesz, és így éli túl a tábort, és akinek a bőrszínre nagyon ügyelve cigányportrékat kell festenie. A mű így nagyon leegyszerűsítve a cigányholokausztnak állít emléket, különlegessége, hogy az egész történetet egy Hófehérke-analógiára fűzi fel. Ostałowskától amúgy sem áll távol a cigány téma, első önálló kötete *A cigány az cigány (Cygan to Cygan)*⁹² címet viseli. Legutóbb megjelent könyvében *Még jobban fájt (Bolało jeszcze bardziej)*⁹³ viszont az elmúlt húsz évben írt riportjaiból válogatott össze jó néhányat, melyek az egész ország területén élő, szerencsétlen sorsú emberekről szólnak, a könyv főhőse így egy „másodvonalas”, „B” Lengyelország. Ostałowskára jellemző, hogy átadja szót hőseinek, mikor ennek okáról kérdezték, azzal magyarázta, hogy nem akarja saját hangjával elfojtani az ő hangjukat, azt akarja, hogy az olvasó anélkül hallja a beszélőt, hogy az ő benyomásai, tapasztalásai átalakítanak a mondandót⁹⁴.

A harmadik, az utóbbi néhány évben megjelenő vonulat a szocialista idők, a szocialista Lengyelország iránt való érdeklődés. Itt lehet említeni Anna Sulińska riportkötetét (*Akik a mennybe mentek. Légikisasszonyok a Lengyel Népköztársaságban – Wniebowzięte. O stewardesach w PRL-u*⁹⁵) azokról az utaskísérőkről, akik a szocialista érában a lengyel légitársaság gépein dolgoztak, és akiket mindenki irigyelt csillogó életükért. Sokévnnyi hallgatás után elmesélik, milyen is volt valójában egy légikisasszony élete ebben a korszakban. Vagy ide tartozik Aleksandra Boćkowska riportja arról, hogy mit is jelentett a luxus a szocialista Lengyelországban, létezett-e egyáltalán vagy csak iróniának tekinthető a szocialista luxus szókapcsolat (*Pewex*⁹⁶-hold. *Luxus a Lengyel Népköztársaságban - Księżyc z peweksu. O luksusie w PRL*⁹⁷).

A mai lengyel riport talán leghíresebb alakja, az új lengyel riportiskola atyja, Hanna Krall tanítványa, Mariusz Szczygieł. Az ő nevéhez fűződik a Riportintézet létrehozása, illetve

---

⁸⁹ WÓJCIŃSKA, *Reporterzy...*, i.m., 139.

⁹⁰ GROSS, Jan Thomas: *Szomszédok*, Budapest, Új Mandátum, 2004., ford: ANDOR Mihály

⁹¹ OSTAŁOWSKA, Lidia: *Akvarellek*, Budapest, L'Harmattan, 2015., ford.: NÉMETH Orsolya

⁹² UŐ: *Cygan to cygan*, Wołowiec, Czarne, 2000.

⁹³ UŐ: *Bolało jeszcze bardziej*, Wołowiec, Czarne, 2012.

⁹⁴ *100/XX. Antologia polskiego reportażu...*, i.m., 2. kötet, 732.

⁹⁵ SULIŃSKA, Anna: *Wniebowzięte. O stewardesach w PRL-u*, Czarne, Wołowiec, 2016.

⁹⁶ Pewex: lengyel valutabolt

⁹⁷ Aleksandra Boćkowska: *Księżyc z peweksu. O luksusie w PRL*, Czarne, Wołowiec, 2017.

ennek keretein belül a Létezés bizonyítékai (Dowody na istnienie) nevű kiadó alapítása. Első riportját még a nyolcvanas években írta egy homoszexuális prostituáltról, ez volt a szocialista Lengyelországban az első, melegekkel foglalkozó írás. Nagy port kavart egy későbbi riportja, az *Onanizálás lengyel módra (Onanizm polski)*, innentől kezdve mindenki ismeri a nevét. Kedvenc nemzete, és riportjainak is kedvenc témái a csehek, két ilyen könyve is napvilágot látott már. Az első a *Gottland*, ahol „a cím Karel Gott Prága környéki múzeumára utal, de a bejárat fölött olvasható Gottland felirat egy olyan kísérteties tartomány metaforája lesz, amelyet a cseh kultúra ikonjai népesítenek be, akik megpróbálják túlélni az elmúlt hetven-nyolcvan év cseh történelmét (a legradikálisabb gyógymodot a cipőgyáros Bata ajánlotta, aki az egész országot Patagóniába akarta telepíteni a náciizmus elől). Feltűnik Lída Baarová, a nagy színésznő, az UFA, a náci Hollywood egykori sztárja, akiért Goebbels még a karrierjét is hajlandó lett volna föláldozni”⁹⁸. Ezt követte a *Teremts magadnak édenkertet*, amelyben az ateista cseh társadalmat mutatja be, és amelyről így nyilatkozott:

„Olyan könyv lebegett a szemem előtt, amely rögeszmék nélkül beszél kedvenc országomról. Nem tükröz, nem tárgyiasít, nem szintetizál kényszeresen. Trehány csehbarát vagyok, könyvem nem vezet végig mindentudú útikalauzként sem a cseh kultúrán, sem Csehországon. Nem objektív. Nem tart igényt semmire. Csak az van benne, ami az utóbbi tíz évben megragadott, azóta, hogy először jártam ebben az országban”⁹⁹.

A felvázolt három fő vonulat mellett azonban a legkülönfélébb témákra lehet bukanni a lengyel tényirodalomban, Paweł Smoleński haditudósításaitól kezdve, a távoli országokról szóló beszámolókon át, Angelika Kuźniak Marlene Dietrich-ről szóló könyvéig. Érdekes módon szinte mindegyik téma egyformán nagy népszerűségnek örvend, nincsenek „slágerek”.

A tényirodalmi művek az elmúlt időszakban a színházakat is meghódították, egyre több példát látni arra, hogy jeles teátrumok riportokat tűznek műsorra – ezáltal valóban képpé válik a sokat emlegetett képes leírás. A korábbi időszakokban is volt már erre példa, a leghíresebb ilyen előadás talán Ryszard Kapuściński *Császára* volt, melyet Londonban mutattak be, és amelyre akkora tömeg volt kíváncsi, hogy nagyobb színpadra kellett átvinni az előadást. Hasonlóan zajos sikert aratott Krzysztof Warlikowski *(A)polina* című rendezése, mely Euripidész és Aiszkülosz szövegei mellett bőven merített Hanna Krall riportjaiból is. A Warlikowski-Krall páros a későbbiekben is több szöveggönyvet írt együtt, például a *Hamlethez*,

---

⁹⁸ SZCZYGIEŁ, Mariusz: *Gottland*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2009., ford.: MIHÁLYI Zsuzsa

⁹⁹ UŐ: *Teremts magadnak édenkertet!*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012., ford.: MIHÁLYI Zsuzsa

amelyhez ismét felhasználták Krall szövegeit. Krzysztof Warlikowski azt nyilatkozta a közös munka kapcsán, hogy Krall szövegei nem színháziak, drámaiságuk a szavak között rejlik, éppen ezért más vele dolgozni, mint egy dramaturggal. A szöveg egy eseményfolyam, melyet megpróbálnak színpadra vinni¹⁰⁰. Małgorzata Szejnert sziléziai lakosokról szóló *Fekete kert (Czarny ogród*¹⁰¹) című művét a katowicei Szilézia Színház játssza nagy sikerrel. Azonban a ma legfontosabb tényírokat is megtaláljuk a lengyel színházak színpadán. A wrocławai Capitol Zenés Színház például Wojciech Tochmann *Ma lerazoljuk a halált (Dzisiaj narzysujemy śmierć*¹⁰²) című könyve alapján készítette *Umwuka* című darabját. A Jelena Góra-i Cyprian Norwid Színház pedig Filip Springer *Miedziankáját* alkalmazta színpadra. Legutóbb a bydgoszczi színház mutatott be egy tényirodalmi művek alapján készült darabot, a CBAPKA-t (Veszekedés). A darab az 1943-44-es volhíniai népiirtást mutatja be, amikor az ukrán nacionalisták lemészárolták a lengyel kisebbséget¹⁰³. Több riporter-író munkáját is felhasználták hozzá, többek között Mirosław Wleklý és Witold Szablowski műveinek egyes motívumait¹⁰⁴.

2. Birodalmiság és posztkolonializmus

2.1. Az orosz birodalmi tudat és a huszadik század „imperiológiai” elméletei

Oroszország már I. Nagy Péter cár uralkodásától kezdve birodalomként tekintett magára, és ez nem változott sem a későbbi cárok idején, sem a szovjet éraban, és több jel is utal arra, hogy a Szovjetunió széthullása után sem. Változott viszont a birodalmi narratíva, illetve az ideológia, amelyre a birodalom épül. A Harvard Egyetem professzora, Samuel P. Huntington *A civilizációk összezapása és a világrend átalakulása* című könyvében arra mutat rá, hogy „míg a Szovjetunió globális érdekekkel bíró szuperhatalom volt, addig a mai Oroszország olyan nagyhatalom, amely regionális és civilizációs érdekekkel bír”. Szerinte Oroszország egy olyan konstrukciót kíván kialakítani, amelynek a vezetése alatt álló ortodox területek vannak a

---

¹⁰⁰ Krall i Warlikowski o (A)polonii. Interjú a Gazeta Wyborczában.

http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127291,6614675,Krall_i_Warlikowski_o_A_polonii.html, megtekintés: 2017. 10. 25.

¹⁰¹ SZEJNERT, Małgorzata: *Czarny ogród*, Krakó, Znak, 2007.

¹⁰² TOCHMAN, Wojciech: *Dzisiaj narzysujemy śmierć*, Wołowiec, Czarne, 2010.

¹⁰³ Ukrán nacionalisták, az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) fegyveresei 1943 és 1945 között mintegy százezer lengyelt mészároltak le Volhíniában, a mai nyugat-ukrajnai Volinyi területen. A náciellenes és szovjetellenes lengyel Honi Hadsereg (AK) partizánjai megtorló akcióiban pedig hozzávetőleg húsz ezer ukrán veszítette életét. A volhíniai mészárlást népiirtásnak nyilvánították.

¹⁰⁴ A színházról szóló bekezdés forrása: HETMAN, Rafał: *Reporterzy w teatrze, reportaż na scenie*, 2015.,09.02., <http://czytamrecenzuje.pl/477/reporterzy-w-teatrze-reportaz-na-scenie>, megtekintés: 2017. 10. 25.

középpontjában, ezeket pedig iszlám ütközőállamok veszik körül¹⁰⁵. Ezt a felépítést tekintve igaza van Huntingtonnak, főleg, ami a központi irányítást illeti, de mára már jól látszik, hogy nem csak ütközőállamoknak tartják a „szélső” országokat, és nem csak az a lényeges, hogy más nagyhatalmaknak ne legyen ott befolyása. (Huntington említett műve 1998-ban íródott).

Egy magyar történész, Gecse Géza világít rá arra *Bizánctól Bizáncig* című könyvében, hogy „a Szovjetunió 1991-es felbomlása óta eltelt jó másfél évtized viszont azt bizonyította, hogy a pánszlávizmus mellett a szovjet birodalmi tudat, a liberalizmus mellett pedig az eddig jórészt Oroszországban is ismeretlen eurázsiai gondolat befolyásolta főként a Jelcin- és Putyin-korszak orosz emberének gondolkodását”¹⁰⁶. Gecse már a címmel is rámutat arra, hogy Oroszország (vagy a Szovjetunió) birodalomként kezelendő, és ugyanerre derül fény a lengyel történész, Oroszország-kutató, Andrzej Nowak *Birodalomtól birodalomig* című könyvéből is.¹⁰⁷ Nowak ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy amíg létezett, senki sem merte birodalomnak titulálni a Szovjetuniót (kivéve Ronald Reagant, aki „evil empire”-nek, vagyis „a gonosz birodalmának” nevezte hidegháborús ellenfelét¹⁰⁸ – de ez a birodalmi megnevezés aligha tekinthető hízelgőnek). Andrzej Nowak lesz az is, aki fentebb említett könyvében kiválóan bemutatja a különféle „imperiológiai” elméleteket.

Gecse Géza kiemeli, hogy az oroszokkal ellentétben a magyaroknál a birodalom, birodalmiság kifejezések negatív tartalmat hordoznak, mivel azok az elnyomással, főként a Habsburg Birodalommal kapcsolódnak össze. Nagy valószínűséggel Lengyelországban is hasonló okokból hordoz negatív jelentéstudatot a birodalmiság mint olyan, azzal a többlet terheléssel, hogy a lengyelek az oroszokat tekintik elnyomóknak (amire minden történelmi okuk megvan az ország felosztásaitól kezdve a lengyel-szovjet háborún és a második világháborún át egészen a kommunizmus időszakáig). Ez pedig igen nagy jelentőséggel fog bírni jelen vizsgálódás tárgyában, tehát abban, hogyan jelenik meg napjaink lengyel tényirodalmában a Birodalom (itt és a továbbiakban is a volt Szovjetuniót értjük Birodalom alatt). Egybecseng ezzel, amit napjaink egyik legjelesebb lengyel irodalomkritikusa, Przemysław Czapliński mond *Elmozdított térkép* című tanulmánykötetében. Czapliński arra hívja fel a figyelmet, hogy „Oroszország [irodalmi – N.O.] leírása a lengyel kultúrában a történelmi játszmában való részvétel egy módja”, illetve, hogy a lengyelek képzeletében a Kelet

---

¹⁰⁵ HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*, Budapest, Európa, 2015., ford.: PUSZTA Dóra, GÁZSITY Mila, GECSÉNNYI György, 267.

¹⁰⁶ GECSE Géza: *Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat* (összefoglaló), http://www.gecse.eu/070420_Biztaj_hossz.htm (megtekintés: 2017.09.25.)

¹⁰⁷ NOWAK, *Od imperium..., i.m.*, 2004.

¹⁰⁸ ÚÓ: *Ab imperio – nowe spojzenia na historię Rosji* = NOWAK, *Od imperium..., i.m.*, 13.

egyenlő az autokráciával, az egyén elmagányosodásával a társadalmi struktúrákkal szemben (a jogok hiánya), az erőszakra támaszkodó külföldi politikával¹⁰⁹. Ahhoz azonban, hogy megértsük ezeket a folyamatokat, valamint azt, hogy miért annyira erős a mai napig a birodalmi tudat és a Birodalom iránt érzett nosztalgia Oroszországban (és a volt Szovjetunió egyes területein), érdemes megvizsgálni a már említett „imperiológiai” elméleteket, illetve, hogy azok jelen esetben hogyan alkalmazhatók.

Andrzej Nowak említi, hogy már a széthullás felé közeledvén megjelent egy újfajta értelemezése a Szovjetunióknak (először Nyugat-Európában, majd Amerikában, végül orosz körökben is), amelynek keretében már úgy vizsgálták az országot, mint soknemzetiségű birodalmat¹¹⁰. Ebben a kijelentésben, amellett, hogy kimondja az „imperiológia” mint vizsgálati módszer vagy akár tudományág létezését, fontos a soknemzetiségű jelző. Hiszen ennek a tulajdonságnak minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy nem volt hosszú életű a Birodalom, illetve valójában nem is igazán tudott egységes birodalomként funkcionálni. Hiába próbálták létrehozni a Birodalom lakóját, a homo sovieticust, ilyen kiterjedésű és etnikailag ennyire színes területen ez nem járt sikerrel. Ezenkívül arról sem szabad elfeledkezni – amire majd a lengyel tényirodalom képviselői is rámutatnak –, hogy a Szovjetunió lakosságának valójában csak egy kisebb hányada volt szláv. Dominic Lieven, a Cambridge Egyetem professzora, arra is felhívja a figyelmet, hogy különbség van a birodalom fogalmának európai és ázsiai értelmezése között, mivel hogy Kínában például ezer éven át univerzális értelmű volt annak, hogy birodalom, ez volt az egyetlen birodalom, a civilizáció, melyet barbárok vettek körül. Európában azonban a Római Birodalom bukása óta nem jött létre olyan birodalom, amely képes lett volna arra, hogy egyetemesen uralkodjon a civilizált közösség felett¹¹¹. A szovjet Birodalom pedig éppen e két kontinens, e két világlátás határán jött létre, tehát ebből is jól látszik, hogy hatalmasok voltak a kulturális, értékrend- és szemléletbeli különbségek, gyakorlatilag lehetetlen volt az asszimilálás.

A birodalomként való működéssel szorosan összefügg a centrum és a periféria kérdése, amely szintén egy megkerülhetetlen téma bármely birodalom tárgyalásakor. Olyannyira, hogy Alexander J. Motyl, az ukrán származású amerikai történész, Ukrajna-, Oroszország- és Szovjetunió-kutató a Nowak által is idézett *Imperial ends*¹¹² című könyvében azt mondja, hogy egy birodalom alapja a központ és a periféria speciális viszonya. E szerint ez egy olyan

---

¹⁰⁹ CZAPLIŃSKI, Przemysław: *Poruszona mapa*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2017, 12.

¹¹⁰ NOWAK, Andrzej: *Ab imperio – nowe spojrzenia na historię Rosji* = NOWAK, *Od imperium..., i.m.,*, 14.

¹¹¹ VÖ: *Uo.*, 22.

¹¹² MOTYL, Alexander John: *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Columbia University Press, 2001.

struktúra, akár egy kerék, amelynek tengelyéből küllők állnak ki, viszont nincs rajta abroncs. Ennek megfelelően a birodalmi központ elitjei uralkodnak a periféria elitjei és társadalmi fölött, tehát addig tud működni egy birodalom, amíg összhangban van egymással a központi és perifériális elitek érdeke. Ha megtörik az együttműködés, krízis következik be, a birodalom pedig akkor omlik össze, ha a perifériák elitjei együttműködésbe kezdenek egymással¹¹³. A centrum-periféria különbség a Szovjetunióban is jelen volt, illetve a mai Orosz Föderációban is megfigyelhető. Mindig is óriásiak voltak a különbségek Moszkva és a központi területek, valamint a távolabbi, főleg a keleti tagköztársaságok között, és nem csak abból a szempontból, hogy Moszkva volt a gépezet irányító feje, hanem gazdaságilag, financiálisan is. Az is ennek a különbségnek a fontosságát támasztja alá – amire az irodalom is bőven mutat példát –, hogy az oroszok milyen lenézően tekintenek a Birodalom többi népére. Ugyanakkor a Szovjetunió esetében a perifériák elitjeinek együttműködése nem igazán figyelhető meg, nem jelenthető ki, hogy ez vezetett volna a széthulláshoz. Inkább egyfajta láncreakciónak lehetne nevezni azt, ami az egymás után függetlenedni akaró tagköztársaságokban zajlott.

Mint ahogy azt Nowak is kiemeli, Motyl látott lehetőséget arra, hogy a Szovjetunió szétesése után ismét a birodalmi viszonyok, a birodalmi kapcsolatrendszer kerüljenek előtérbe, mivel hatalmas különbségek vannak a centrum (Oroszország) és a róla leszakadt perifériák készletei között, ugyanis – legalábbis kutatásai idején, tehát a kétezres évek elején – Oroszország adta a volt Szovjetunió összes országa GDP-jének kilencven százalékát¹¹⁴. Az a mai napig is biztos, hogy valamilyen fokon szinte az egész poszt-Birodalom Moszkva érdekszférájába tartozik, és viták zajlanak arról, hogy Moszkva és a Kreml ura jelenleg birodalmat épít-e. Andrzej Nowak egy másik ukrán származású, amerikai történészt, Roman Szporlukot is említi tanulmánykötetében, aki két fontos embertípus megnevezését vezeti be a Szovjetunió végnapjait és az Orosz Föderáció kezdetét tárgyalva. Ezek a „nation-builders” (akik egy új, modern nemzetet akarnak építeni) és az „empire-savers” (akik a birodalmi formát védik)¹¹⁵. Ezek az embertípusok vagy viselkedésmódok a mai napig megtalálhatók a posztszovjet országok lakosai között, bár nem annyira az a jellemző, hogy újjá akarnák építeni a birodalmat, hanem hogy sokan visszavágyanak a Birodalomba. (Ez a fajta szovjet- vagy szocializmusnosztalgia valamilyen szinten és formában az egész kelet-közép-európai régióban tetten érhető, de a Szovjetunió volt tagköztársaságaiban még a nagyság fontosságával is kiegészül, sokaknak fontos, hogy egy nagy birodalom legyen a hazájuk).

---

¹¹³ VÖ: NOWAK, *Ab imperio...*, i.m., 23-24.

¹¹⁴ VÖ: *Uo.*, 25.

¹¹⁵ *Uo.*, 17.

Ez rajzolódik ki egy permi politilógus, Oleg Podvincev munkájából is, aki összegyűjtötte, hogy milyen elemeket használnak a Birodalom védőbeszéde gyanánt a mai orosz gondolkodásban. A birodalmi lét elsősorban garantálja a békét és a határok biztonságát, tehát ezen a ponton erősen szembehelyezkedik a nemzetállamok létrejöttével, amelyek a romjain alakultak. Ezenkívül, egy birodalom alkalmas arra, hogy nagy történelmi tetteket hajtson végre, a kis nemzetállamok erre képtelenek. Végül pedig, a Birodalomnak volt egyfajta civilizációs missziója, de miután széthullott, a leszakadt területeken visszatértek az archaikus állapotok, az újbarbár társadalmi viszonyok¹¹⁶. Ez a fajta hozzáállás régóta megfigyelhető a Birodalom belső területeivel kapcsolatban, különös tekintettel Közép-Ázsiára és a Kaukázusra – a tendencia az irodalomban is tetten érhető.

A volt Szovjetunióról, annak tagországairól, illetve a kelet-közép-európai „csatlós” államokról beszélve mindenképpen felmerül, hogy egyfajta gyarmatosításról, kolonizációról van-e szó. (Azt, hogy a Szovjetunió és az említett országok esetében mennyire adekvát a posztkolonialista értelmezés, a következő fejezetben tárgyalom.) A gyarmatosító politikát alkalmazó birodalomépítést illetően Alekszej Miller, a budapesti Közép-Európa Egyetem professzora hívja fel a figyelmet néhány jellemző vonásra, különbségre. Miller szerint alapvető különbség van a zárt, szárazföldi, úgynevezett kontinentális birodalmak (ilyenek a Habsburg Birodalom vagy a tizenkilencedik századi orosz birodalom) és az olyan impériumok között, amelyeknek vannak tengerentúli gyarmataik (Franciaország vagy Nagy-Britannia). A legfontosabb különbség akkor jelentkezik, amikor megszületnek a nacionalizmusok, ugyanis a kontinentális birodalmakban ilyenkor az uralkodó etnikai csoportok nehezen tudják különválasztani nemzeti territóriumukat. Ugyanez a probléma nem létezik a tengerentúli gyarmatok esetében, mivel ott egyértelműen elkülönül a centrum és a periféria¹¹⁷. Oroszország esetében is látható ez a szárazföldi birodalmakra jellemző problémakör, Moszkva ugyanis nagyon nehezen engedett el egyes tagországokat (sőt, sokakat csak látszólag engedett el, mivel továbbra is nagymértékű a gazdasági és pénzügyi függés), az egész Birodalmat a saját területének tekintette. És a Krím esetét nézve arra is látunk precedenst, hogy megpróbálja szélesíteni határait, visszaszerezni bizonyos területeket. Ennek egyik oka az is, amit Andrzej Nowak is említ, miszerint Oroszország újkori történetében soha nem volt nemzetállam, hanem mindig is valamifajta birodalomként működött¹¹⁸.

---

¹¹⁶ VÖ: *Uo.*, 28.

¹¹⁷ VÖ: *Uo.*, 33.

¹¹⁸ *Uo.*, 36.

Éppen ezért az utóbbi időben is nagyon lényeges kérdés, hogy újjá tud-e születni a Birodalom, és ez nem csak elméleti, hanem gyakorlati szinten is megjelenik. Erre mutat rá a Oleg Podvincev is, amikor egyrészt azt mondja, hogy Oroszország továbbra is magában hordozza a nagyhatalmi potenciált, másrészt pedig azt boncolgatja, meddig maradhat Oroszország jelenlegi határai között, anélkül, hogy terjeszkedne vagy még jobban szétaprózódna¹¹⁹. (Podvincev hivatkozott cikke 2002-ben íródott, azóta a Krím példáján már a gyakorlatban is jól látható a terjeszkedési vágy.) Szvjatoszlav Kaszpe orosz politológus, a Politeia folyóirat szerkesztőségének elnöke, az orosz politológia történetében az első, aki birodalmi kérdéseket fontolgat Oroszország történetében¹²⁰, a neoimperialista törekvések felhasználásnak három útjára mutat rá. Az első verzióban pusztán a nemzetállam építéséhez szolgál adalékként a birodalmi hagyomány. Itt fontos szerepe juthat például a volt birodalmi szimbolikának, azonban ez hosszú távon konfliktusokat szül a különböző nacionalista csoportokkal szemben. A második változatban a birodalmi „technológia” kerül felhasználásra, nevezetesen annak metódusa, hogyan lehet integrálni a különböző etnikumokat. A harmadik út pedig, hogy Oroszország a jelenlegi határain belül kiépít egy erős nemzetállami identitást, és ezzel az válik missziójává, hogy az egész civilizációt, amely alapját képezi, a vonzáskörében tudhassa¹²¹. Vagyis így ez lehessen a következő, az egész úgynevezett civilizált közösség felett uralkodó birodalom.

A szimbólumok kérdése igen kényes kérdéssé vált a Szovjetunió felbomlása után, érthető módon minden nép a saját nemzeti szimbolikájához akart visszatérni, ezért a Birodalomtól örökölt szimbólumrendszer használata nem lehet igazán sikeres. Ami az integrálás technikáját illeti, etnikai szinten valószínűleg hiába emelik, emelnék az új rendszerbe, hiszen már a szovjet érában sem volt igazán sikeres, nem lehetett ennyi etnikumból egy közös embertípust, a homo sovieticust létrehozni. Azonban ezzel kapcsolatban Kaszpe is azt mondja, hogy ez alapján egy erős politikai (és nem pedig etnikai) nacionalizmust lehetne kiépíteni az Orosz Föderációban; ugyanakkor az egész reimperializálásról azt gondolja, nem egy túl valószínű jövőkép¹²². (Ne felejtsük el azonban, hogy az említett mű 2001-ben jelent meg.) A már említett Alekszej Miller pedig a mentális térkép (*mental map*) fogalmát vezeti be a Birodalommal, a birodalmi tudattal kapcsolatban, ami egy relatív, szubjektív elrendezését

---

¹¹⁹ VÖ: Uo., 281.

¹²⁰ KASZPE, Szvjatoszlav: *Imperija i modernizacija. Obscsaja modell i rossijszkaja szpjecifika*, Moszkva, 2001.

¹²¹ VÖ: NOWAK, Andrzej: „*Biedne Imperium, czyli Drugi Rzym*” - pokusy dydkursu imperialnego we wspólczesnej myśli rosyjskiej = NOWAK, *Od imperium...*, i.m., 282.

¹²² Uo. 282-283.

jelenti a politikai és a földrajzi térnek az elmében¹²³. Ez egybecseng azzal, amikor a posztkolonialista kritika kiemelkedő képviselője, Ewa M. Thompson diszkurzív alakzatnak és szellemi valóságnak nevezi Oroszországot¹²⁴. (Thompson az Oroszországról szóló kutatások szemléletmódjában bekövetkező változások kapcsán mondja ezt.)

Nowak ezenkívül bevezeti a geopolitika fogalmának egy új értelmezését, ugyanis szerinte az azoknak a nagyhatalmaknak a kísértője, amelyek próbálják megőrizni birodalmukat. Illetve, lehet az ideológia helyettesítője is az olyan államalakulatok esetében, amelyek elvesztették birodalmukat, de még nem találták meg új helyüket a nemzetközi színtéren. Hogy Oroszországban is inkább ideológiaként funkcionál a geopolitika, az is tanúsítja, hogy sok politikus erre a fogalomra hivatkozik programbeszédeiben¹²⁵. Ilyen, a klasszikus értelemben vett birodalmi létét elvesztett ország Oroszország is, amely viszont továbbra is igényt tartana régebben birtokolt területeire, így esetében valóban túlmutat a geopolitika azon az eredeti értelmén, mely szerint földrajzi tényezők figyelembe vételét jelenti a politika alakulásában, illetve kialakításában.

Ugyanakkor az Eurázsia-eszme gondolata is igen fontos szerepet tölt be az új orosz birodalomról való gondolkodásban. Ez az elképzelés az úgynevezett Nyugattal szemben jön létre, leghíresebb vagy leghírhedtebb képviselője Alekszandr Dugin filozófus, politikai elemző, aki szerint Európának szakítania kellene az Egyesült Államokkal, és Oroszországgal kellene szövetkeznie, így jöhetne létre egy új, hatalmas birodalom. Ennyire radikális nézeteket ugyan nem sokan vallanak, de Dugin mindenesetre népszerű az orosz Duma bizonyos köreiben. Azt viszont Andrzej Nowak is kimondja, hogy Oroszországnak óriási szüksége van arra, hogy a centrumban legyen és ne a periférián. Illetve, az az Orosz Birodalom, amelyet a Nyugat eldobott, a civilizációs pluralizmus oltalmazója lesz, de csak addig, amíg nem alakít ki újra egyenjogú kapcsolatokat a Nyugattal¹²⁶. Itt kell megemlíteni a huszonegyedik század elejének egyik legfontosabb orosz filozófusát, Alekszandr Szergejevics Panarint is, aki azt a kérdést veti fel, hogy miért hagyta magát Oroszország a perifériára szorítani, és hogyan térhet vissza a centrumba, hogyan juthat újra vezető szerephez. Panarin szerint az Orosz Birodalomnak egyfajta kulturális protekcionizmus elvét kell megvalósítania a Nyugattal szemben, olyan politikát kellene folytatni főként az ázsiai területeken, amelynek köszönhetően egyenlővé válna kulturális helyzete a Nyugatéval. Tehát egy olyan programmal kellene szolgálnia, amely

---

¹²³ VÖ: *Uo.*, 285.

¹²⁴ VÖ: THOMPSON, Ewa M.: *Bevezetés. Nacionalizmus, kolonializmus, identitás* = THOMPSON, A *Birodalom...*, *i.m.*, 15.

¹²⁵ VÖ: NOWAK, „*Biedne Imperium...*”, *i.m.*, 248.

¹²⁶ VÖ: *Uo.*, 293.

folytatja a felvilágosítás misszióját, ideológiáktól mentes nyelvezetet kellene használnia, védenie kellene az eszmei szabadságot és a nyitott társadalmat, illetve fel kellene lépnie a nacionalista, fundamentalista, messianisztikus nézetekkel szemben. Azt pedig már Nowak teszi hozzá, hogy Panarin Eurázsia-eszméje egy olyan közösséget jelentene, amely integrálja a keletről, nyugatról, északról és délről érkező impulzusokat¹²⁷.

Ami a felvilágosítást és a kultúrát illeti, annyi biztosan kijelenthető, hogy Oroszország felsőbbrendűnek tartja magát, mint a volt tagköztársaságok, amelyeket (leginkább igaz ez a kaukázusi területekre) barbároknak tartanak, de arról nincs szó, hogy bármiféle kulturális missziót igyekezne közöttük végrehajtani. Panarin értelmezésében a Nyugat mindenekelőtt Amerikát jelenti, amely szerinte elhatározta, hogy végképp kiszorítja Oroszországot a centrumból, és nem akarja megérteni, hogy az Orosz Birodalom nélkül nem jöhet létre a huszonegyedik század világrendje¹²⁸. (Ezt annak kapcsán mondta, amikor a Jelcin-éra vége felé megromlottak az orosz-amerikai kapcsolatok, de ugyanakkor felfedezhető az ilyen kijelentésekben, hogy a legtöbb oroszok fájó pont az, hogy nem egy nagy szuperbirodalom lakosaiként tekintenek rájuk, hiszen a birodalmi nagyság az egész történelem folyamán nagyon fontos volt számukra). A későbbiekben „második világnak” nevezi Oroszországot, amely közvetítő lehetne az első (vagyis a nyugati) és a harmadik világ között, és ezzel visszaállítaná a geopolitikai és civilizációs egyensúlyt (második világnak nevezték valaha a szovjet tábor)¹²⁹.

Andrzej Nowak kiemeli, hogy azon körökben, amelyek Oroszország pozícióját kívánják erősíteni a Nyugattal szemben, gyakran előkerül az úgynevezett „felelőtlen etnokáriciák” kritikája, amelyek visszahozzák a káoszt és a barbár viszonyokat a Szovjetunió széthullása után¹³⁰. Természetesen itt is leginkább az ázsiai volt tagköztársaságokra, főként a Kaukázus területére kell gondolni, ahol nagyon erősek az ősi hagyományok, és ahol az oroszokhoz képest nagyon más népek élnek, és emiatt a különbözőség miatt mindig is visszamaradottaknak, civilizálatlanok titulálták őket. Illetve, hozzáteszi még, hogy e nézet képviselői a birodalmat mint olyat éppen emiatt szerencsésebb államformának tartják, és hogy itt azért is szerencsés a helyzet, mert egy geopolitikai térről beszélünk, ahol könnyen végbe mehetnek a kulturális cserék. A kétezres évek egyik legjelentősebb orosz politológusa, Konstantin Plesakov pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad megfeledkezni arról, hogy a hajdanvolt Orosz Birodalom nem a centrum agresszív politikájának volt eredménye, hanem az érdekek

---

¹²⁷ VÖ: *Uo.*, 294-295.

¹²⁸ VÖ: *Uo.*, 297.

¹²⁹ VÖ: *Uo.*, 300.

¹³⁰ *Uo.*, 301.

természetes, politikai és gazdasági integrációjából jött létre¹³¹. Mindez viszont már nem mondható el a Szovjet Birodalomról, hiszen ott különösen erős volt a centrum és a periféria közötti különbség, aminek nyomai mind a mai napig érezhetők az egyes volt tagköztársaságokban.

2.2. A (poszt)kolonializmus és szovjet változata

Az egyes birodalomelméleteket tárgyalva mindig felmerül a kolonizáció kérdése, az utóbbi két évtizedben pedig különösen gyakran találkozni azzal a megközelítéssel, hogy a Szovjetunióon belül és a csatlós államokkal kapcsolatban is koloniális, illetve posztkoloniális viszonyról beszéljünk. Találón fogalmazza meg a posztkolonialista kutatások lényegét egy kenyai író, Ngũgĩ wa Thiong'o, aki azt mondja, az elme dekolonializálása a leglényegesebb¹³². Itt természetesen a klasszikus értelemben vett kolóniákról és a nyugat-európai gyarmatosítókról van szó, de mindez helytálló a kelet-közép-európai államok és a Szovjetunió, illetve a volt szovjet tagköztársaságok és Moszkva viszonyát tekintve is.

A klasszikus értelemben vett posztkolonilitás, illetve posztkoloniális művelődésemélet megszületése az 1970-es évekre datálható, a palesztin származású Edward W. Said *Orientalizmus* című művét¹³³ szokás az elmélet alapkövének és kezdőpontjának tekinteni. Gyökerei azonban valamivel korábbra nyúlnak vissza, Frantz Fanon *A föld rabjai*¹³⁴, a még gyarmati időszakban íródott műve például remek háttéranyagot szolgáltatott a posztkolonialitásnak. Ugyanis már Fanonnál megfogalmazódik az áthidalhatatlan másság, amikor a fekete bőrű ember találkozik a fehér ember pillantásával. Mivel a koloniális diszkurzusnak az alapját képezte a hódító nemzet kultúrájának elterjesztése és az, hogy alsóbbrendűnek tekintik a bennszülött népet, ahhoz vezetett, hogy erre a bennszülöttre Másként, Másikként tekintettek.

Ha szó szerint vizsgáljuk a posztkoloniális kifejezést, akkor az mindenképpen arra az időszakra vonatkozik, amikor már felszabadultak a gyarmatok, más nézőpontok szerint viszont egyidősnek tekinthető a fogalom a gyarmatosítás kezdeteivel – ez abban az esetben igaz, ha a gyarmatosító és a gyarmati kultúra egymásra hatását vizsgáljuk¹³⁵. Illetve, „bizonyos

---

¹³¹ VÖ: *Uo.*, 302.

¹³² GANDHI, Leela: *Teoria postkolonialna*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2008.

¹³³ SAID, Edward W.: *Orientalizmus*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000., ford.: PÉRI Benedek

¹³⁴ FANON, Frantz: *A föld rabjai*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985., ford.: KOVÁCS Anikó és STAUB Valéria

¹³⁵ SZAMOSI Gertrud: *A posztkolonialitás = Helikon*, 1996/4., 417.

értelemben posztkoloniálisként értelmezhető minden olyan etnikai öntudat-formálódás, amely karakterisztikusan közösségek tudattalan hatalmi törekvéseinek kohójában született”¹³⁶.

Visszatérve Saidra, ő az *Orientalizmus*ban nem magát a posztkoloniális létet mutatja be, hanem azt a képet, amelyet az európai utazók alakítottak ki az úgynevezett Keletről. Said szerint ezek az emberek már előfeltevésekkel indultak a Keletre, tehát nem azt nézték, hogy mit látnak ott valójában, hanem saját előzetes elképzeléseiket keresték (a Kelet egyszerre mítikus és misztikus, erkölcsileg megbízhatatlan, visszamaradott). Így orientalizálták a Keletet.

„A Kelet mintha az európai szellem édesgyermeké lenne, az a világ, amelyhez már az antikvitásban is a románc, a különleges lények, vissza-visszatérő emlékek és tájak, felejthetetlen kalandok képzete társult. [...] Az ide látogató európai szemlélő számára csak és kizárólag a Keletről alkotott kép s annak sors volt érdekes”¹³⁷.

Said ezenfelül arra is felhívja a figyelmet, hogy az orientalizmus nem pusztán politikai vizsgálódás tárgya, vagy a Keletről szóló szövegek együttese, és nem is csak a Nyugatnak a keleti világ elnyomására kitalált taktikája. Hanem „sokkal inkább a geopolitikai tudat megjelenítése az esztétikai, tudományos, közgazdaságtani, szociológiai, történelmi és filológiai irodalom köntösében”¹³⁸. A későbbiekben azonban már jóval határozottabban fogalmaz, és a Keletre kényszerített politikai doktrínának nevezi az orientalizmust, amely a Nyugat erőfölénye okán rögtön Másnak és gyengének, elmaradottnak bélyegezte a Keletet¹³⁹. Különbséget tesz továbbá a rejtett és a kendőzetlen orientalizmus között. Az előbbi szinte öntudatlan, és egyfajta pozitív valóságnak is tekinthető, viszont soha nem fog változni, az utóbbi pedig ezzel ellentétben tudatos, a keleti nyelvekkel, kultúrákkal, társadalmakkal, irodalmakkal kapcsolatos vélekedések együttese¹⁴⁰.

Said mellett az indiai származású Homi K. Bhabha és Gayatri Spivak tanulmányai tekinthetők a posztkolonialista művelődéstudomány alapjainak. Bhabha a posztmodern és a posztkolonialitás összefüggéseit, illetve a koloniális diszkurzusok mélyén rejlő ellentmondásokat vizsgálja. Szerinte „a posztkoloniális látásmód a Harmadik Világ országainak gyarmati hitvallásából és a kelet-nyugat, észak-dél geopolitikai felosztáson belül a

---

¹³⁶ Uo., 418.

¹³⁷ SAID, *i.m.*, 9.

¹³⁸ Uo., 28.

¹³⁹ VÖ: Uo., 350.

¹⁴⁰ VÖ: Uo., 353-354.

<<kisebbségek>> diszkurzusaiból formálódik meg”¹⁴¹. Az ő értelemezésében a két fél egymásba olvadásából jön létre a Más, amely így nem azonos egyikük pozíciójával sem. Ezenkívül Homi K. Bhabha több tulajdonságát is leírja a posztkoloniális szubjektumnak, az ő nevéhez fűződnek az olyan fogalmak, mint a hibriditás és mimikri. A gyarmatosítók és a gyarmatosítottak között valamelyest elmosódnak a határok, így több identitás keveredik, viszont ezek nem integrálódnak, ezt a keveredést nevezi hibriditásnak. A mimikri, vagyis az utánzás a gyarmatosító és a gyarmatosított ambivalens viszonyára utal, a gyarmatosított például átveszi a gyarmatosító nyelvét¹⁴².

Gayatri Spivak pedig a feminizmussal kapcsolja össze a posztkolonializmust. Számára a gyarmatosított, többszörösen is elnyomott nő testesíti meg a posztkoloniális szubjektumot. Ő lesz a subaltern, a másképp alárendelt, a történelmileg elnémított szubjektum. Spivak ezenkívül azt a politikai folyamatot vizsgálja, amelyet a gyarmatosító hatalom hagyott örökül, szerinte a Harmadik Világ fogalma az imperializmus terméke¹⁴³. Többek között ezt az alárendelt egyént vizsgálja legismertebb, *Szóra bírható-e az alárendelt* című művében (melynek eredeti címe *Hatalom, vágy, érdek* lett volna). Gayatri Spivak episztemikus erőszakról beszél, melynek „legtisztább fellelhető példája az a közvetve összehangolt, széles körű és igen szerteágazó program, amely a gyarmati szubjektumnak mint Másiknak a konstruálásra irányul”¹⁴⁴.

Leela Gandhi is párhuzamba állítja a posztkolonializmust a feminizmussal *Posztkoloniális elmélet* című könyvében, még hozzá abból kiindulva, hogy mindkét esetben valamiféle elnyomásról van szó, azonban míg a feminizmus esetében a nő az elnyomott alany, addig a posztkolonializmusban az európai kultúrán kívül eső szubjektum¹⁴⁵. Gandhi továbbá felhossa a nacionalizmusok kérdését Afrikában és Ázsiában. Felvetődik szerinte a kérdés, hogy az ezeken a területeken megjelenő lázadó nacionalizmusok tekinthetők-e csak és kizárólag a gyarmatosítók dominanciájára adott válasznak. Illetve, hogy a nemzet mint olyan ideája része-e a Harmadik Világ topográfiájának, vagy pedig idegen, átvett diszkurzusnak tekintendő az antikoloniális nacionalizmus.

Másfelől nézve viszont a posztkolonializmusban jelentkező nacionalizmusok abból a történelmi érzetből táplálkoznak, hogy a nemzeti diszkurzusoknak és struktúráknak köszönhetően lett vége az afrikai és ázsiai országokban a gyarmati időszaknak. A

---

¹⁴¹ BHABHA, Homi K.: *A posztkoloniális és a posztmodern. A társadalmi hatóerő kérdése = Helikon*, 1996/4, ford.: HARMATI Enikő, 484.

¹⁴² SZAMOSI, *i.m.*, 424-425.

¹⁴³ Uo., 427-428.

¹⁴⁴ SPIVAK, Gayatri: *Szóra bírható-e az alárendelt? = Helikon*, 1996/4, ford.: MÁNFAI Aice és TARNAY László, 462.

¹⁴⁵ GANDHI, *i.m.*, 46.

nacionalizmus emellett forradalmi jelszavakat is adott a dekolonizációs törekvéseknek, valamint kijelölte a politikai irányt, amelyben a az antikolonizációs mozgalmak sokszor forradalmi formát, jelleget öltöttek¹⁴⁶. A nacionalizmusokat és azok előtérbe kerülését illetően valami hasonló figyelhető meg a Szovjetunió széthullása után a volt tagköztársaságokban is.

Azonban nem feltétlenül újkeletű a posztszovjet térség gyarmati függőségének felvetése – mint ahogy arra Scheibner Tamás irodalomtörténész is rávilágít, mivel (bár itt csak magyar példát tud hozni), 1848-49 után megerősödtek a Magyarországra gyarmatként tekintő álláspontok¹⁴⁷. Egybecseng ezzel, amit Ewa M. Thompson állít *Közép-Európa története mint posztkolonialista elbeszélés* című írásában, amelyben mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy Közép-Európa alatt természetesen a nem germán Közép-Európát értjük. Thompson azt mondja, hogy a tizenharmadik századtól kezdve beszélhetünk arról, hogy fehérek gyarmatosítanak fehéreket, illetve, hogy Közép-Európa gyarmatosítása Lengyelország felosztásával zárult le. Szerinte ugyanis az a kolonializálás lényege, hogy perifériává alakítanak egy anyaországot, ez pedig a többi közép-európai állam esetében már korábban megtörtént, különféle birodalmak részeivé váltak¹⁴⁸. Ehhez szorosan kapcsolódik, és sok mindent megmagyaráz, amit a Nobel-díjas lengyel író, gondolkodó, Czesław Miłosz mondott az 1988-as lisszaboni posztkolonialista konferencián. Szerinte „Közép-Európa [...] egy szovjetellenes fogalom, melyet az ott található országok megszállása provokált ki”¹⁴⁹. Viszont nem Közép-Európában kezdődött a posztkolonializmus honosítása, hanem a volt szovjet tagköztársaságokban (azokban, amelyek a Birodalom nyugati határvidékére estek, amelyeket újabban Új Kelet-Európának szokás nevezni), és közülük is Ukrajna járt az élen¹⁵⁰.

A (poszt)kolonializmust tárgyalva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nacionalizmus fogalmát – ahogy erre Ewa M. Thompson is rávilágít *A Birodalom trubadúrjai* című kötetében. Thompson úgy véli, hogy az orosz kolonializmus a nemzeti identitáson és a folyamatos terjeszkedésen alapult, azonban hozzát teszi, hogy fontos megkülönböztetni a defenzív nacionalizmust (amely csak az identitást védelmezi) és az agresszív nacionalizmust. Első ránézésre azt hihetnénk, hogy Oroszország esetében egyértelműen agresszív nacionalizmusról van szó, Thompson szerint viszont ebben az esetben mindkét típus megfigyelhető, bár az kétségtelen, hogy agresszív változatában egyet jelentett a birodalmi terjeszkedési vágygal¹⁵¹.

---

¹⁴⁶ Uo., 95. és 102.

¹⁴⁷ SCHEIBNER Tamás: *Posztkoloniális korszak vagy posztkoloniális Kelet- és Közép-Európa?*, 2000, 2008/9,23-28

¹⁴⁸ VÖ: THOMPSON, *Közép-Európa története...*, i.m.

¹⁴⁹ SCHEIBNER, *Posztkoloniális korszak...*, i.m., 24.

¹⁵⁰ VÖ: PÁLFALVI Lajos: *Posztkolonializmus a határ két oldalán*, Szépirodalmi Figyelő 2012/4, 24.

¹⁵¹ VÖ: M. THOMPSON, *Bevezetés...*, i.m., 13.

Illetve, az európai kolonializmus eredményei „egy identitást pusztító aktus, a szó megvonásának állványzatai. Ezt nevezte Said orientalizmusnak¹⁵²”. Tehát a gyarmatosítók nem engedik szóhoz jutni a leigázott népeket, azok gyakorlatilag nincsenek hatással arra, milyen kép alakul ki róluk a világban.

Sokan azonban megkérdőjelezzik, hogy adekvát-e ebben a térségben a viszonyok koloniálisként, illetve később posztkoloniálisként való értelmezése – már amennyiben a kolonizálás, vagy a gyarmatosítás klasszikus, és talán kissé idejétmúlt meghatározásából indulunk ki. Eszerint ugyebár a kolonizátornak valamilyen értelemben – kulturálisan, technikailag, fejlettségben – magasabb szinten kell állnia, mint a gyarmatosított országnak. A kolonizálás kulcsa azonban valószínűleg nem ebben rejlik, bőven elég, ha az adott, kolonizálni vágyó ország önmagát feljebbvalónak tekinti; ez az elem pedig elég egyértelműen megvan az itt vizsgált viszonyban is. Ezt hangsúlyozza Dariusz Skórczewski, a lengyelországi posztkolonialista irodalomtudomány egyik megteremtője is, amikor azt mondja, hogy a kolonizáció lényege a terület kisajátítása, Oroszország pedig arra törekedett mindvégig, hogy minél többet bekebelezzen a körülötte lévő területekből. A posztkoloniális elmélet pedig azért hasznos, mert olyan fogalmakat kínál, amelyekkel leírható a közösség jelenlegi posztgyarmati állapota¹⁵³. Itt kell említést tenni a helyettes hegemon fogalmáról, amely Ewa M. Thompson nevéhez fűződik. A lényege, hogy a népek, amelyeket az orosz vagy szovjet birodalom gyarmatosított, nem tanúsítottak tiszteletet a kolonizátorok iránt, hanem éppen ellenkezőleg, inkább valamiféle felsőbbrendűséggel tekintettek le rá, ezzel éreztetvén, hogy egyáltalán nincs itt meg az a civilizációs vagy kulturális többlet, amely megfigyelhető Nagy-Britannia vagy Franciaország és gyarmatai között. Így jelent meg – főleg Lengyelországban – a helyettes hegemon koncepciója, amely egyet jelentett a Mitikus, Bölcs, Erkölcsileg Rendezett Nyugattal, amelyre fel lehetett nézni, ahova lehetett vágyakozni¹⁵⁴. A helyettes hegemon fogalmát ilyen értelemben viszont leginkább csak a közép-európai csatlós államok esetében lehet alkalmazni, mivel azok jóval lazábban kötődtek a Birodalomhoz, mint a tagköztársaságok. Illetve, helytálló még a Szovjetunió nyugati tagországait illetően, de a belsőbb és távolibb vidékeken, mint a Kaukázus vagy Szibéria, nagy valószínűséggel már nem állná meg a helyét. Egyrészt a nagy

---

¹⁵² THOMPSON, *Közép-Európa története...*, i.m.

¹⁵³ VÖ: SKÓRCZEWSKI, Dariusz: *Európa kellemetlen (posztkolóniái)*, Szépirodalmi Figyelő 2012/4, ford.: SZATHMÁRY-KELLERMANN Viktória, 46.

¹⁵⁴ VÖ: THOMPSON, Ewa M.: *Postkolonialne refleksje. Na mraginesie pracy zbiorowej „From sovietology to postcolniality: Poland and Ukraine from postcolonial perspective” pod redakcją Janusza Korka = <http://porownania.amu.edu.pl/attachments/article/119/Thompson%20E..pdf>*, megtekintés: 2017.10.14.

földrajzi távolság, másrészt a hatalmas kulturális különbségek miatt e népeknek sem módjukban, sem szándékukban nem állt (és nem is áll) felnézni a Nyugatra.

A Macalaster Egyetem posztkolonialista kutatója, David Chioni Moore is foglalkozott a problémával. Moore egy afrikai ország példáján vezeti le a kolonizálás menetét és a felszabadulási folyamatot, majd ezt próbálja rávetíteni a posztszovjet térségre (ő a volt Szovjetunió tagországait és a volt keleti blokkot érti posztszovjet térség alatt, a dolgot további részében azonban csak a volt tagköztársaságokra fog vonatkozni a fogalom). Összességében arra jut, és egyet is lehet érteni vele, „hogy a <<posztkoloniális>> fogalma és minden, ami vele jár – nyelv, gazdaság, politika, ellenállás, felszabadulás és a másnaposság tünetegyüttese – ésszerűen alkalmazható a korábbi orosz és szovjet ellenőrzés alatt álló térségek 1989 és 1991 utáni időszakára, éppúgy, ahogy azt az 1947 utáni Dél-Ázsiára és az 1958 utáni Afrikára alkalmazták”. Részletesebben kifejtve Moore a következő párhuzamokat hozza:

„A koreaiak Üzbegisztánban olyanok, mint az indiaiak Ugandában; az oroszok Kazahsztánban és Lettországban olyanok, mint a hollandok és az angolok Dél-Afrikában; az orosz nyelv a balti iskolákban olyan, mint a francia Vietnamban és Kamerunban; a korrupció Örményországban olyan, akár Indiában; etnikumok közti feszültségek és függetlenség utáni gazdasági, kulturális túlfeszítettség mindenhol.”¹⁵⁵.

Thompson ezt egy kicsit radikálisabban fogalmazza meg, amikor azt mondja, hogy „az <<objektív>>külső <<megfigyelők>> által terjesztett Közép-Európa-kép a XIX. századi európai utazók Afrikáról készült leírásainak feleltethető meg”¹⁵⁶.

Az ukrán eszmetörténész, író, Mikola Rjabcsuk, aki kulcsszerepet játszott a posztkolonialitás közép- és kelet-európai (illetve főleg ukrajnai) meghonosításában, szintén hosszasan tárgyalja a posztkolonialista diskurzus kelet-közép-európai alkalmazhatóságának kérdését. Arra már David Moore is rámutatott úttörő jelentőségű tanulmányában, hogy a posztkolonializmusnak van egy kulturális és egy diszkurzív aspektusa is. Rjabcsuk szerint viszont a politológusok egyáltalán nem tulajdonítanak jelentőséget ezeknek a szempontoknak, pedig ezek képezik a posztkolonialista fejtegetéseknek az alapját. Szerinte, és itt Robert. D. Putnamra, a Harvard Egyetem Politikai Intézetének elméletére hivatkozik:

---

¹⁵⁵ MOORE, Chioni David: *Vajon a poszt- a posztkoloniálisban ugyanaz, mint a posztszovjetben?* = 2000, 2008/9., ford.: SCHEIBNER Tamás, 3-22.

¹⁵⁶ M. THOMPSON, *Közép-Európa története...*, i.m.

„A posztkolonialista megközelítés terén talán egyedül az ösvényfüggőség elmélete nyújt bizonyos lehetőségeket arra, hogy ne kizárólag politikai, gazdasági és intézményi szinten, hanem kulturális és diszkkurzív jelenségként is vizsgálják a posztkommunizmust”¹⁵⁷.

Ugyanakkor – bármennyire is logikusnak tűnik a posztszovjet világ posztkolonialista vizsgálata – gyakran előfordul, hogy a posztkolonializmus és a posztkommunizmus kutatói kölcsönösen nem értik meg egymást, ennek kapcsán vezette be David Moore a már idézett tanulmányában a „kölcsönös némaság” fogalmát. Ehhez társul még, hogy az utóbbi időben túlságosan gyakran használják a „birodalom” és „kolonializmus” kifejezéseket, és azok szinte mindig negatív jelentéstöltéssel bírnak. Emiatt, ahogy arra Rjabcsuk rámutat,

„a posztkolonialista tanulmányok tekintélye akadályozza a különböző modernizáció- és globalizációellenes, illetve neokonzervatív mozgalmakat abban, hogy kisajátítsák az antikolonialista és imperializmusellenes terminológiát, különösen Kelet-Európában, ahol a Nyugatot amolyan új <<gazdaként>> igyekeznek bemutatni, amely tulajdonképpen a régi, moszkvai helyét foglalta el”¹⁵⁸.

A sok hasonlóság mellett azonban van egy nagyon fontos különbség is a brit-francia és az orosz vagy szovjet kolonizálás között. A szovjet változathoz ugyanis hiányzott a rasszista elem. Első ránézésre furcsának tűnhet ez az állítás, főleg, ha a kaukázusi népekre gondolunk. Itt azonban nem klasszikus rasszizmusról van szó, mint például Afrika esetében, hanem „csak” egy-egy adott népcsoport diszkriminációjáról, lenézéséről, alsóbb rendűnek tekintéséről. Egyéni szinten viszont sokkal jobb esélyei voltak egy szovjet embernek a diszkrimináció elkerülésére, mint egy afrikainak¹⁵⁹.

Szembetűnő, hogy általában nem az úgynevezett „nyugati”, hanem az ezekből a közép- és kelet-európai országokból származó társadalomtudósok, irodalomtörténészek, irodalomkritikusok foglalkoznak az – ebben az esetben tágan értelmezett – posztszovjet térség posztkolonialista kutatásával, akik maguk is innen származnak. Gyakorlatilag kivétel nélkül arra a következtetésre jutnak, hogy nyugatról nézve a közép- és kelet-európai térség mindenképpen valami gyengébb, civilizáltalanabb, elmaradottabb Európával egyenlő. Vagy, ahogy Czesław Miłosz – akitől egyébként szintén nem áll távol a posztkolonialista értelmezés –

---

¹⁵⁷ RJABCSUK, Mikola: *Kolonializmus másképp*, ford.: SZATZKER Helga = RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, Örökség Kulturálpolitikai Intézet, 2015., szerk.: PÁLFALVI Lajos és NÉMETH Orsolya, 87.

¹⁵⁸ *Uo.*, 88.

¹⁵⁹ VÖ: *Uo.*, 98.

szeretett fogalmazni: a rosszabb Európával. A fehérorosz író, filozófus, Ihar Babkou ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„Kelet-Európa története ezért a modernitás árnyoldalára esik a nyugati képzetben. Így az európai periféria története elmondható, mint a *másik Európa* történetének része, mint az *európai árny* része¹⁶⁰”.

Andrzej Nowak történész ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a nyugati ember szemében a kelet-európai ember is mindig kevesebb, tökéletlenebb, rosszabb. Erről először Larry Wolff, a New York-i Egyetem történészprofesszora írt a *Hogyan találták fel Kelet-Európát? A civilizáció térképe a felvilágosodás kori tudatban* című könyvében. Tehát – Edward Said fogalmával élve – itt is egy fajta orientalizmusról van szó. Ez a közép- és kelet-európai államokra vetítve egyértelmű is, viszont Nowak arra hívja fel a figyelmet, hogy felmerül a kérdés, miszerint a volt Orosz (tehát nem a szovjet) Birodalom maga is áldozata-e a nyugati gyarmatosításnak, elvették-e a fejlettebb nyugat-európai országok a hangját, vagy éppen ellenkezőleg, ő maga is kolonizálta a környezetében lévő, főként ázsiai területeket¹⁶¹. Lehetséges, hogy az Orosz Birodalom esetében felvetődik a kérdés, hogy az áldozata vagy elkövetője volt-e a kolonizációnak, a Szovjet Birodalom esetében azonban már fel sem merülhet az áldozati szerep lehetősége. Hiszen Sztálin, Roosevelt és Churchill már a jaltai konferencián ujjaszervezték Európát (vagy a világot), így Moszkva könnyedén tudta rákényszeríteni saját rendszerét és vezető szerepét a Szovjetunió tagköztársaságaira. Valamint ebben az esetben már az a vád sem érheti Nyugat-Európát vagy az Egyesült Államokat, hogy el akarta volna venni Moszkva hangját, le akarta volna igazni a Birodalmat. Bár az kétségtelen, hogy a szovjet vezetésben mindig volt egy ilyen félelem, amit nyugodtan lehet akár paranoiának is nevezni.

Tehát mindebből az következik, hogy – talán kis túlzással – a nyugati ember mentális térképén sokszor már Európa keleti fele sem szerepel, ebből kifolyólag a volt Szovjetunió tagköztársaságai, különös tekintettel a belső-ázsiai vagy a szibériai területekre, még annyira sem. Ugyanakkor egyet lépve kelet (vagy a közép) felé, az derül ki, hogy Közép-Európában ugyanígy nem részei e szellemi térképeknek, sokszor sötét foltok a Birodalom volt tagországai. Gyakorta csak sztereotípiák élnek az emberi tudatokban ezekről az országokról, népekről, amelyek mögött ugyanúgy a tudatlanság, az információ hiánya áll, mint Nyugat-Európában

---

¹⁶⁰ BABKOU, Ihar: *A kelet-európai határvidéken*, Szépirodalmi Figyelő, 2012/4, ford.: PÁLFALVI Lajos, 36.

¹⁶¹ VÖ: NOWAK, Andrzej: „*Biedne Imperium...*”, *i.m.*, 288.

Kelet-Európával szemben. Éppen ezért bír kiemelkedő jelentőséggel a lengyel tényirodalom azon képviselőinek munkássága, akik ezt az ismeretlen, „egzotikus”, mitikus területet akarják bemutatni. A dolgozatban tárgyalandó riport kötetek kiváló lehetőséget nyújtanak mind a birodalmiság mint olyan és (poszt)kolonializmus jelenlétének vizsgálatára az említett országokban. Illetve jó példák lehetnek arra, hogy az irodalom és eszközei alkalmasak az ilyen típusú kutatásokra, kritikára, és viceversa, az irodalmi műveket is igen gyakran lehet és érdemes posztkolonialista kritikának alávetni.

3. A Szovjet Birodalom vége és egy új Oroszország kezdete

3.1. A Birodalom végnapjai

Miután Mihail Gorbacsov pártfőtitkár belebukott a peresztrojkába és a glasznosztyba¹⁶², és lemondott a főtitkári címről, a Szovjetunió hamarosan hivatalosan is megszűnt létezni. 1991. december 8-án Borisz Jelcin orosz, Leonyid Kravcsuk ukrán és Sztanyiszlav Suskevics fehérorosz elnök kimondták a Szovjetunió felbomlását, és létrehoztak egy laza gazdasági szövetséget, a Független Államok Közösségét (FÁK), amelyhez a balti államok kivételével csatlakoztak a volt szovjet tagköztársaságok. Ezt a széthullás előtti utolsó momentumot örökítette meg Ryszard Kapuściński *A Birodalom* című művében. Kapuściński riportkötetének legnagyobb érdeme, hogy minden kis zugba igyekszik eljutni, és onnan tudósítani, amíg még valamelyest egységben találja ezt a szuperhatalmat – ő is tisztában van azzal, hogy nem sok ideje van erre.

Ryszard Kapuściński is a Birodalom szülője: Pínszkben, a mai Fehéroroszország területén látta meg a napvilágot 1932-ben. Miután apja először szovjet hadifogságba esett, majd megszökött onnan, a család először Przemyslben, majd a német megszállási övezet kellős közepén, Sierakóvban vészelte át a háborút, attól tartottak ugyanis, hogy az apa szökése miatt Kazahsztánba deportálják őket. Kapuściński tizenhét évesen debütált újságíróként a *Dziś i jutro* (*Ma és holnap*) című lapban, első riportját azonban csak 1956-ban írta a *Sztandar młodych* (*Fiatalok lobogója*). Ez volt az *Ez is az igazság Nowa Hutáról* (*To też jest prawda o Nowej Hucie*), amelyben azt mutatja be, milyen nehéz a sorsa a kombinátot építő munkásoknak. Kvázi „ellenriportot” írt egy riportra, amivel egyes források szerint nem nyerte el a hatalom tetszését.

---

¹⁶² 1991. augusztus 19-én saját kormányának tagjai, a hadsereg és a KGB magas rangú tagjai puccsot kíséreltek meg Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió elnöke ellen. A puccs ugyan néhány nap alatt megbukott, azonban felgyorsította a Szovjetunió felbomlását, és a későbbi orosz elnök, Borisz Jelcin megerősödésében is fontos szerepet játszott.

Állítólag ez lett az oka annak, hogy mindenféle távoli vidékekre küldték, és azokról írt – így akarták elkerülni, hogy az államvezetés számára kényelmetlen témákkal foglalkozzon¹⁶³. A *Sztandar Młodychtól* azért küldték el, mert támogatta a hatalmat kritizáló *Po prostu (Egyszerűen)* című hetilapot.

Ezt követően dolgozott még különböző újságoknak, majd 1962-től a lengyel hírügynökség, a PAP állandó tudósítója lett. Ebben a funkcióban utazta be Afrikát, Latin-Amerikát, Ázsiát. Ezekből az utakból pedig olyan tényirodalmi művek születtek, mint *A császár*, az *Utazások Hérodotoszal*, a *Golyózáporban Angola földjén*, *A Sahinsah*, a *Ha egész Afrika (Gdyby cała Afryka)*, a *Krisztus géppuskával a vállán (Chrystus z karabinem na ramieniu)*, *A kirgiz leszáll a lóról (Kirgiz schodzi z konia)* vagy *A Birodalom*. Kapuściński 1981-ig tagja volt a Lengyel Egyesült Munkáspártnak is – lehetséges, hogy ez is egy, az utazásokhoz szükséges aktus volt. Bár a párttagság tényében önmagában nincsen semmi furcsa, hiszen akkoriban szinte mindenkinek kötelező volt belépni, aki valamelyest is fontos funkciót töltött be. Kapuściński a Lengyel Távirati Iroda munkatársaként egész biztos nem hagyhatta ki ezt a lépést. Ennél érdekesebb kérdés azonban az, hogy számára ez csak egy szükséges rossz volt-e, vagy hogy idővel azonosult is a kommunista eszmével.

2007-ben bekövetkezett halála után azonban arra derült fény, hogy együttműködött a lengyel hírszerzéssel. A család ezt a vádat azzal igyekezett elhárítani, hogy Ryszard Kapuściński neve – mint minden más tudósítóé, riporteré – csak mint potenciális jelentésíróé szerepel az aktákban. A napvilágra került dokumentumokból azonban az derül ki, hogy valóban írt jelentéseket az adott országokról – fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezekkel senkinek sem okozott kárt¹⁶⁴. Egy volt tanítványa, Artur Domosławski azonban megjelentetett egy sajátos, „leleplező” Kapiuściński életrajzot, a *Háborúk és forradalmak költőjét*. Ebben időt-fáradtságot nem kímélve végigjárta azon helyek nagy részét, amelyeket mestere, és kutatásai, beszélgetései során kiderül, hogy nem minden volt egészen úgy, ahogy a nagy előd beszámolt róla, és életében nem igazán ismerte meg mentorát.

„Igen, életének utolsó kilenc évében intenzív beszélgetéseket folytattunk, mindannyiszor a varsói Ochota kerületben a Prokuratorska utcai ház tetőterében kialakított birodalmában. Vagy százszor jártam ott, de – elkésve látom – ott kisebb részt ismertem meg Ryszard úrból, Ryszardból, Rysiekből, mint gondoltam”¹⁶⁵.

---

¹⁶³ *100/XX. Antologia polskiego reportażu... i.m.*, 1. kötet, 683.

¹⁶⁴ *Kapuściński współpracował z SB*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/211869.kapuscinski-wspolpracowal-z-sb.html>, megtekintés: 2017.10.25.

¹⁶⁵ DOMOSŁAWSKI, *Háborúk és forradalmak...*, i.m., 8.

Domosławski a hírszerzéssel való együttműködésre is reflektál, amely ügyben a legtöbben védeni igyekeztek Kapuścińskit.

„<<Kijátszotta>>, <<kellett>>, <<kitért>>... Mindegyik hipotézis történelmietlennek hangzik, a 89 utáni Lengyelország perspektívájából, a létező szocializmus ellenzőinek nézőpontjából fogalmazzák meg őket. Megterheli őket az antikommunista inkvizítorok, átvilágítók gondolkodásmódja, bár a jobboldali tábortól messze álló emberek hangoztatnak ilyesmiket; némelyikük párttag is volt. Ezekben az óhajszerű feltételezésekben az a kimondatlan alapelv rejlik, hogy a Népi Lengyelország nem volt Lengyelország; hogy a hírszerzéssel fenntartott kapcsolatok ugyanúgy elítélendőek voltak erkölcsileg, mint az, ha a diktatúra ellenfeleit feljelentették az állambiztonság titkosszolgálatának; hogy Kapuściński rendes ember volt, tehát ha együttműködött a hírszerzéssel, akkor ezt nem azért tette, mert így akarta, hanem <<kellett>>, és ha <<kellett>>, akkor „kijátszotta”, „kitért” ...”¹⁶⁶.

Kapuściński neve világszerte összefonódott a tényirodalommal, a lengyel riporttal, a rendszerváltás utáni korszak riporterei atyjukként, mesterükként tekintenek rá. Munkáját számos lengyel és nemzetközi díjjal is jutalmazták, többek között a legfontosabb lengyel irodalmi díj, a Nike közönségdíját is megkapta; a sziléziai, gdański, wrocławai és barcelonai egyetem díszdoktora. Népszerűségét az is jól példázza, hogy olyan napilapok, mint a *New York Times* vagy a *Le Monde* címlapon hozták az író halálhírét, illetve nem kisebb személyiségek, mint a spanyol királyi pár és Asztúria hercege fejezték ki személyesen részvétüket a lengyel nagykövetnek.

A Birodalom 1993-ban jelent meg első ízben, tehát Kapuściński valóban jó érzékkel választotta meg azt az utolsó időszakot, amikor még nagyjából egyben tudta ábrázolni a Szovjetuniót. Érdekesség, hogy mikor a megírás előtt a címen gondolkodott, felmerült benne *Az ezredvég Mengyelejev táblázata* is, mivel látta maga előtt a Szovjetunió belső határait¹⁶⁷. Az írónak azonban nem ez volt az első találkozása ezzel a szuperhatalommal, ennek megfelelően a könyv is hosszabb időszakot ölel fel, több részből tevődik össze. Az első részben a korai, gyermek-és ifjúkori találkozásait írja le a volt Szovjetunióval, míg a másodikban már célzatosan indul útnak, és 1989-1991 között még utoljára bebarangolja a Birodalmat. Az azonban elég meglepő, hogy végig egyetlen mondatot sem ejt a Birodalomhoz vagy a kommunizmushoz

---

¹⁶⁶ *Uo.*, 297.

¹⁶⁷ KOVÁCS, István: *Világok töréspontján. Beszélgetések Ryszard Kapuścińskivel*, Rejtel Kiadó, 1998., 33.

fűződő viszonyáról, amelyhez Domosławski szerint egyenesen vonzódott; pedig ez a könyv jó lehetőség lett volna erre¹⁶⁸. Tesz viszont egy érdekes kijelentést arra nézvést, hogy mi is akar majd lenni ez a könyv, nevezetesen az „emberiség nagy tévedése fölötti töprengés. Ez a tévedés a sztálinizmus. De vajon nem sokkal nagyobbak, nem sokkal komolyabbak-e a tapasztalatai, mintsem hogy tévedésnek hívjuk?”¹⁶⁹.

Kapuściński, mivel a mai Fehéroroszország területén látta meg a napvilágot, már elég korán megtapasztalja a birodalmiságot, a gépezet működését, vagy, ha úgy tetszik, önkényét, kegyetlenségét. Például, amikor a második világháború idején elkezdődnek a tömeges deportálások, sorra tűnnek el az osztálytársai szülei, sőt az ő szökött fogoly apját is keresik, illetve anyját is kis híján elviszik:

„De azok tudják, hogy apa itthon járt, hát újra kérdik – *muzs kudá?* A mama pedig újra, hogy nem tudja, hát nem tudja, és kész. Ó, te... mondja az egyik, és olyan mozdulatot tesz, mintha meg akarná ütni a mamát, a mama pedig arca elé kapja a karját, hogy kivédje az ütést”¹⁷⁰.

Przemysław Czapliński ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy Kapuściński itt lemond felnőttkori tudásáról, és egy gyermek vádlón naiv perspektívájából írja le a dolgokat, aki a biztonság és a veszély egyszerű kategóriáiban gondolkodik. Hozzáteszi azonban hogy a későbbiekben is hű marad ehhez a fajta megfigyeléshez, amely azt a célt fogja szolgálni, hogy rekonstruálja, hogy tekintettek az orosz állampolgárok a huszadik század végének valóságára. Vagyis keveri saját megfigyeléseit és az oroszok mentális reakcióit¹⁷¹ – ez utóbbi sokszor stilizált párbeszédekben vagy monológokban jelenik meg.

A következőkben két, az ötvenes és a hatvanas években tett szovjet útról olvashatunk beszámolót, amelyek annyiból lehetnek érdekesek, hogy nagyjából ugyanezeket a helyeket járja végig a rendszerváltáskor is. 1958-ban a transzszibériai vasúttal megy végig, Pekingből indulva egészen Moszkváig. (Erre egyébként az ifjabb riporter-írók körében is lesz majd precedens: Piotr Milewski is végigmegy a vonattal, csak éppen a másik irányban). Illetőleg az még az érdekes, hogy a műből nem derül arra fény, hogyan és miért utazgatott a Szovjetunióban az ötvenes-hatvanas években, csak a különböző életrajzokból lehet tudni, hogy a lengyel hírügynökség, a PAP tudósítójaként kelt útra.

---

¹⁶⁸ VÖ: DOMOSŁAWSKI, *Háborúk és forradalmak...*, i.m., 262-265.

¹⁶⁹ KOVÁCS, *Világok...*, i.m., 41.

¹⁷⁰ KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom*, i.m., 15.

¹⁷¹ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 22.

„Kapuściński oldalak tucatjait szenteli a birodalommal a hatvanas évek második felében lezajlott <<találkozájáról>>, nem tudjuk meg azonban, milyen körülmények között utazott akkor a Szovjetunióba. Márpedig a körülmény említésre méltó, egy személyes történetben egyenesen szükségszerű. A Lengyel Távirati Iroda küldte oda, az ő megrendelésükre kellett az októberi forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából propagandisztikus dicshimnusz írnia – riportsorozatot a birodalom ázsiai köztársaságairól. (Kimászott a csapdából, és lenyűgöző történetek egész sorát írta meg.)”¹⁷².

Itt magukról a helyekről, magáról a Birodalomról viszonylag kevés információt kapunk, hosszasan elmélkedik viszont a határ kérdéséről mint olyanról, nevezetesen, hogy hogyan is értelmezhető a határ átlépése (konkrétan és átvitt értelemben is). Ez egyben a mentális reakcióit illető stilizált monológra is jó példa. Kapuściński érdekesen csoportosítja az embereket aszerint, hogyan viselkednek a szovjet rendszerben egy-egy határátlépéskor. Három különböző ember- és magatartástípust állapít meg azoknál, akik átlépik a birodalmi határokat: egyesek dühösek lesznek, mások a szovjet embereket utánozzák annak érdekében, hogy minden rendben legyen, megint mások pedig türelemmel, érdeklődve figyelik ezeket a sokszor oly’ valóságértelmenként tűnő eseményeket¹⁷³. Ugyanakkor az, ahogy közelít a témához, már-már túlzóan átfilozofálva a kérdést valamelyest eltéríti a művet a tényirodalom műfajától. Azzal, hogy beleviszi a személyes reflexióit, eszme-futtatását, eleget tesz az irodalmi riport egyes követelményeinek, viszont a túlzott, helyenként szinte szentimentális elmélkedés miatt el is felejteti az olvasó, hogy éppen egy tényirodalmi művet tart a kezében.

„A határ fogalma valamifajta végérvényességet zárhat magába, az ajtó végérvényesen becsapódhat mögöttünk: ilyen az élet és a halál között határ. Ezekről a nyugtalanító szorongásokról az istenek is tudnak, ezért igyekeznek úgy szerezni híveket, hogy isten országának eljövételével kecsgetik őket, ebben az országban pedig *nincsenek határok*”¹⁷⁴.

A könyv további részében is megfigyelhető lesz ez a tendencia, miszerint sokszor eltér a konkrét tárgytól, a konkrét ténytől, ami egyfelől azt okozza, hogy nagyon olvasmányos lesz a mű, Kapuściński élvezetesen mesél a Birodalomról, ezáltal viszont helyenként megszűnik riportnak lenni – ez a fajta „tényírás” főleg a mai riportirodalom tükrében tűnik furcsának. A

---

¹⁷² DOMOSŁAWSKI, *Háborúk és forradalmak...*, i.m., 262.

¹⁷³ VÖ: KAPUŚCINSKI, *A birodalom*, i.m., 28.

¹⁷⁴ *Uo.*, 24.

szerző gyakorlatilag végig jelen van a műben, csak egyes történelmi leírásoknál válik külső szemlélővé, kvázi történésszé. A problémát már 1984-ben felveti egy Kovács Istvánnak adott interjúban, nevezetesen, hogy amit tudósítóként az olvasó tudomására hoz, az lapos és sokszor lényegtelen. Így jut arra a némileg ellentmondásos következtetésre, hogy inkább olyan riportkönyveket kell írnia, amelyekben nem a klasszikus értelemben vett tényeké a főszerep.

„El kell gondolkodnunk azon, mi a lényeges *tudnivaló*..., s mindenekelőtt, mi a *tény*? A válasz szerfelett egyszerűnek tetszhet. Számomra a lehető legtermészetesebb módon tényné váltak az olyan dolgok is, mint a szag. Egy tér szaga, nem sokkal a tüntetés szétverése után...”¹⁷⁵.

Saját bevallása szerint Kapuściński önéletrajzi riportokat igyekszik írni¹⁷⁶, ez megmagyarázza, hogy *A Birodalomban* is miért helyezi sokszor a tények elé saját magát. Ugyanakkor azt is mondja a riport műfaját illetően, hogy a tévé és az internet térhódítása okán a riportnak már nem leírni, hanem magyarázni kell a világot, így válik esszéisztikus műfajjá¹⁷⁷ (manapság is egyre gyakrabban használatos a riportesszé kifejezés, mely műfajt Mariusz Szczygieł fejlesztett tökélyre). A következő, 1967-es találkozása alkalmával a Birodalommal hét tagköztársaságot jár végig, és arra kíváncsi, mi maradt meg ezekben a régi hagyományokból. A konkrét találkozások és vizsgálódások mellett bőven találunk ezekben a leírásokban történelmi visszatekintéseket, alapos háttér információkat – az biztos, hogy nagy munka lehetett ennyi mindent összegyűjteni a X. századtól kezdve többek között a grúz freskókról, az örmény könyvekről, vagy arról, hogyan kell konyakot készíteni. Mindemellett kísérőinek köszönhetően Kapuściński a mindennapokba is valamelyest betekintést nyer, kóborol Jereván rejtett zugaiban, megismeri Baku különböző arcait, eltölt egy estét a Tien-san hegységben, ahol a „Kirgiz SZSZK kiváló pásztora” jurtájában abban a kegyben részesül, hogy ő eheti meg a felkínált birka egyik szemét¹⁷⁸. De jár furcsa famecsetben is, amelyben billiárdszalont rendeztek be, vagy megismeri Közép-Ázsia és Kazahsztán Muzulmán Papi szemináriumát.

Mindez azért fontos, mert még nem hogy egységben, de úgymond a „boldog békeidőkben” kalauzolja végig az olvasót néhány volt szocialista tagköztársaság területén, akkor, amikor itt még mindenki „homo sovieticus”. Amikor még nem harcolnak egymás ellen

---

¹⁷⁵ KOVÁCS, *Világok...*, i.m., 10.

¹⁷⁶ VÖ: *Uo.*, 12.

¹⁷⁷ VÖ: *Uo.*, 56-57.

¹⁷⁸ KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom*, i.m., 65.

a különböző népek, mint ahogy az a széthullás környékén, a kilencvenes években, vagy néha még napjainkban is tapasztalható, és ahogy *A Birodalom* második részéből is megismerhető, és amikor még nem akar mindenki függetlenedni, és szó sincs még például független Hegyi-Karabahról, Dél-Oszétiáról, vagy Dnyeszter-menti Köztársaságról. Emellett az is nagyon lényeges, hogy Kapuściński foglalkozik Kazahsztánnal, Tádzsikisztánnal, Kirgizisztánnal, Üzbegisztánnal, amelyekkel a jövőben nem sokan fognak, és amelyeket – amennyiben egységes birodalomként tekintünk a volt Szovjetunióra – nem lehet figyelmen kívül hagyni, még akkor sem, ha túlnyomó többségük nem szláv népcsoport. Mert hiába hajlamos az ember „szláv” birodalomként tekinteni vissza a Szovjetunióra, „azt kevesen tudják, hogy a Szovjetunióban a török nyelvcsoporthoz tartozók a legnépesebbek”¹⁷⁹. Ebben a birodalmi találkozásban tehát elmondható, hogy Kapuściński egy igazán kellemes, időben és térben egyaránt zajló utazásra invitálja az olvasót a volt Szovjetunióba.

Az 1989-91-es, a Moszkvából érkező hírek hallatán eltervezett út már korántsem lesz ennyire kedélyes. Ezúttal tizenöt tagköztársaság végigjárása szerepel a tervek között, nyugatkeleti irányban a Breszt-Vlasyivostok, Magadan, észak-déli irányban pedig a Vorkuta-Asztara vagy Termez (az iráni vagy az afgán határ) tengelyen. Hatalmas vállalkozás ez, „a Birodalom területe ugyanis több mint 22 millió négyzetkilométer, szárazföldi határainak hossza pedig nagyobb, mint az egyenlítőé – 42 ezer kilométer”¹⁸⁰. Ryszard Kapuściński amúgy is szereti hangsúlyozni a Szovjetunió nagyságát, másságát, időnként kissé túl is misztifikálja a dolgot, mintha az egész Birodalom egy hatalmas, egzotikus terület lenne:

„Hatalmas országról van szó, s amikor a határai között zajló eseményekről beszélünk, mi közép-európaiak nem feledkezhetünk meg területi nagyságáról. Az a történelmi-földrajzi táj, ahol mi élünk, a nép, amelyhez tartozunk, jóval kisebb, s ez a tény alaposan behatárolja látószögünket és látómezőnket”¹⁸¹.

Kétségkívül vannak olyan szegmensei, amelyek az európai szemnek-fülnek különösek, különlegesekek, elképzelhetetlenek, de ez még önmagában nem kell, hogy azt jelentse: nem lehet megérteni az ott zajló folyamatokat. Maria Janion, lengyel irodalomtörténész- és kritikus, részéről kritika is éri ez ügyben Kapuścińskit. Janion a *Furcsa szlávok (Niesamowita słowiańszczyzna)*¹⁸² című könyvben azzal vádolja Kapuścińskit, hogy az utazó szemszöge,

---

¹⁷⁹ *Uo.*, 55.

¹⁸⁰ *Uo.*, 74.

¹⁸¹ KOVÁCS, *Világok...*, i.m. 28.

¹⁸² VÖ: JANION, Maria: *Niesamowita słowiańszczyzna*, Krakko, Wydawnictwo Literackie, 2007., 229-231.

amelyből bemutatja a Szovjetuniót, igazából a külföldi szemszöge. A Birodalom így aztán szükségszerűen „másként”, idegen civilizációként jelenik meg, amelyet végtelen, az európai lélek számára ismeretlen fatalizmus jellemez. Illetve felveti még, hogy Kapuściński *A Birodalom* írásakor a saidi értelemben vett orientalizálás eszközához folyamodik.

Mint ahogy arra Czaplíński rámutat, nem Maria Janion az egyetlen, aki orientalizmussal vádolja Kapuścińskit. Az amszterdami egyetem szociológusa, Maxim K. Waldstein *Observing Imperium: A Postcolonial Reading of Ryszard Kapuscinski's Account of Soviet and Post-Soviet Russia*¹⁸³ című cikkében szintén azt veti a lengyel szerző szemére, hogy orientalizálja a Birodalmat, hangsúlyozza a civilizációs elmaradottságot és az orosz nacionalizmust, ezzel akarván állítólag bizonyítani, hogy Lengyelország Európa része, míg a Szovjetunió az igazi Más. Czaplíński szerint Kapuściński inkább egyfajta harmadik világgént mutatja be a Birodalmat, mert hogy az úgynevezett fejlett világ szemszögéből és a liberális demokráciákra jellemző politikai és gazdasági standardok alapján nézi azt¹⁸⁴. Az mindenképpen tény, hogy idegenként, egzotikumként tekint a Szovjetunióra.

A kilencvenes évek elején tett utazás a nagyon találó *Madártávlattól* címet viseli, mivel Kapuściński néhány kivételtől eltekintve nem válik az események részesévé, ha nem is felülről, de kívülről szemléli azokat. Czaplíński ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy Kapuściński két ízben is leírja, hogy nem hiszi, hogy lehetne demokratizálni egy olyan birodalmat, amelyet több száz évnyi hódítás és annektálás hozott létre. Tehát először megszületik egy tézis, amelyhez aztán bizonyítékokat keres a szerző¹⁸⁵. Visszatér egy pillanatra a már említett határ-kérdés is, ahol még mindig mindenki gyanakszik, majd pedig, alig hogy megérkezik Moszkvába, rögtön elkalandozik a régi városba, egészen Napóleon koráig megy vissza az időben. Annyi azért kiderül, hogy „Moszkvába érkezni 1989 végén annyit jelent, mint a megsokszorozódott, megfékezhetetlen szóáradat világába érkezni”¹⁸⁶. Ezután viszont sajnos nem sokat tudunk meg a peresztrojka lázában égő Moszkváról, ugyanis mielőtt folytatná útját a Birodalom belseje felé, még gondosan végigveszi néhány moszkvai templom és palota történetét. Ezek az épületek kétségtelenül fontos szerepet töltek és töltenek be a város, illetve az oroszok életében, történelmében. Gondoljunk csak a „cáratyuska” fogalmára, vagyis a cár kvázi istenségére, vagy arra, ahogy a későbbiekben is sokan szinte szentként tisztelték az ország vezetőjét (Sztálin). Ez a tendencia a mai napig megfigyelhető, Putyint is rengetegen istenítik, a

---

¹⁸³ WALDSTEIN, Maxim: *Observing Imperium : A Postcolonial Reading of Ryszard Kapuscinski's Account of Soviet and Post-Soviet Russia*, *Social Identities*, 2002, 8:3, 481-499,

¹⁸⁴ VÖ: CZAPLIŃSKI *Poruszona...*, *i.m.*, 17 és 27.

¹⁸⁵ VÖ: *Uo.*, 24.

¹⁸⁶ KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom*, *i.m.*, 81.

vallás fontos része az ország kormányzásának, és valószínűleg az sem véletlen, hogy a híres-hírhedt Pussy Riot is a Megváltó Krisztus Székesegyházat választotta a Putyin-ellenes performansa helyszínéül. Visszatérve Kapuścińskire, az aktuális dolgok így viszont kimaradnak.

Kapuściński szeretné valamelyest ugyanazt az útvonalat követni, amelyet már megtett a hatvanas években, tehát Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán az első úti célok – azt azonban az út elején még nem is sejtí, hogy merőben más országokba fog érkezni, mint amilyeneket ismert. Jereván például nagyvárossá nőtte ki magát, de ami ennél sokkal fontosabb, már 1989-ben nem igazán nevezhető szovjet városnak, eltűntek a szimbólumok, az utcákat pedig a muzulmán fegyveresek uralják. Kapuściński szerint ez utóbbi a legmeglepőbb, mert „itt azelőtt csak a Vörös Hadsereg katonája viselhetett fegyvert”¹⁸⁷. Hiába járnak azonban már más idők, hiába az a célja az utazásnak, hogy még egyszer utoljára megmutassa egyben a birodalmat, már rögtön az elején nagyon sokszor elkalandozik, nem feltétlenül a jelenre koncentrál. Megmarad ugyanaz az időnként filozofáló, időnként elmerengő, „mesélő” hangvétel, mint az első utak alkalmával, azzal a különbséggel, hogy most már valamifajta keserű nosztalgia is társul hozzá. Kapuściński sokszor úgy mesél, mintha nem is riportot írna, mintha nem is tényekkel dolgozna. Ugyanakkor érényei is vannak ennek a fajta írásmódnak: Egyfelől a sok magyarázatnak, történelmi leírásnak köszönhetően bárki számára megérthetővé válik az egyes, sokszor ismeretlen országok helyzete, vagy csak egyszerűen a szovjet ember élete. Emellett a sok kitekintésnek, a más országokkal való összehasonlításnak, a széles látókörnök köszönhetően világ kontextusban is jól el lehetne helyezni az eseményeket, helyzeteket. Jó példa lehet erre a következő:

„Egy olyan államban, mint amilyen a Szovjetunió volt, csak egyetlen érdek létezett – a totalitárius állam érdeke. Ennek volt feltétel nélkül alárendelve minden, az egyéb érdekeket elnyomták eltiporták, méghozzá a legradikálisabb módon. És ez a monopól állam hirtelen és végérvényesen megbukik. Abban a pillanatban fölütik a fejüket a legkülönbélebb kisebb-nagyobb nemzeti, csoport- és magánérdekek, maghatározzák magukat, és radikálisan követelni kezdik addig megtagadott jogaikat”¹⁸⁸.

Visszakanyarodva a konkrét utazáshoz, Örményországot Grúzia követi a sorban, amely jóval gazdagabb, és jobb geopolitikai adottságokkal rendelkező ország (sok például a forrás,

---

¹⁸⁷ *Uo.*, 96.

¹⁸⁸ *Uo.*, 106.

rengeteg a zöld terület, és ott vannak a kiváló grúz borok). A grúziai beszámoló kapcsán nem is annyira a magáról az országról vagy Tbilisziről írottak lesznek a fontosak, Kapuściński valami sokkal mélyebb, egyetemesebb dologra mutat rá. Az egyes népcsoportok (például örmények, grúzok, abházok, azeriek, oszétok) közti ellentétek kapcsán eljut oda, hogy ezek az itt élő emberek mennyire jól ismerik a saját környezetüket, azonban mennyire nem tudnak semmit az azon túli világról. Ryszard Kapuściński a Kaukázus mint olyan, és annak népei elég pontos diagnózisát tárja elénk:

„A Kaukázus lakóinak világa zárt, szűk világ, egy falura, egy völgyre korlátozódik. A haza az a terület, amelyet a tekintet átfog, amely egy nap alatt bejárható. A Kaukázus mérhetetlenül gazdag etnikai mozaik, amely megszámlálhatatlanul sok apró, néha miniatűr csoportból, klánból, törzsből – ritkán népből – áll össze (bár presztízssokokból és tiszteletből a <<nép>> elnevezést itt általánosan használják kisebb közösségekre is”¹⁸⁹.

Amellett, hogy zárt világban élnek, nagyon lényeges a sztereotípiák szerepe is. Ezek lesznek ugyanis azok, amelyek a Szovjetunió széthullása után véres konfliktusokig fajulnak, akkor ugyanis az itt élők megszűnnek homo sovieticusnak lenni, ami esetleg addig valamelyest még abban a tudatban tarthatta őket, hogy egy és ugyanazon ország lakói, így csak nem fognak egymás ellen fordulni. A széthullással azonban hirtelen mindenkinél előtérbe került a saját népének, saját hazájának függetlensége, felfokozódtak a már sokat emlegetett érdekellentétek. Ilyen például az örmény-azeri örök ellentét:

„Igazából senki sem tudja megmondani, hogy miért gyűlölik egymást annyira az örmények és az azeriek. Gyűlölik egymást, és kész! Mindenki tudja, mindenki az anyatejjel szívta magába ezt a tudást. Az előítéletek változatlanságának kedvezett a kölcsönös elszigeteltség is (hegyek!), meg az a tény is, hogy a Kaukázus egész vidéke nagyon elmaradott országok – Irán, Oroszország és Törökország – közé volt beszorítva”¹⁹⁰.

Czapliński hívja fel a figyelmet arra, hogy a Transzkaukázus országainak leírásában jól megfigyelhető, hogy milyen élénkek, aktívak ezek a társadalmak, éles ellentét rajzolódik ki az apatikus és passzív oroszok és a tevékeny örmények vagy grúzok között. Tehát, mintha ez az aktivitás az ősi hagyományokból és a kultúrából következne, melyet az oroszok a szovjetizálás

---

¹⁸⁹ *Uo.*, 103.

¹⁹⁰ *Uo.*, 104.

következtében elvesztettek. Ily módon viszont visszakapcsolja a Dél-Kaukázus népeit az európai kultúrkörbe¹⁹¹.

Ahogy egyre beljebb haladunk a birodalom mélye felé, a beszámolók is egyre aprólékosabbak lesznek, egyre érdekesebbé válnak. Már rögtön Azerbajdzsán esetében megfigyelhető ez a tendencia, ahova busszal megy Kapuściński, és ahol a sofőr egyre több pénzt kér az útközben felszállóktól, és gond nélkül kihajítja azokat, akik kevesebbet fizettek. Ez látszólag semmitmondó pillanat mégis csak lényeges lesz, abból a szempontból, hogy betekintést enged a mindennapok eseményeibe, nem marad távolságtartó leírás – ez lesz majd a huszonegyedik század riporterének is a módszere. Bakuba érve pedig találkozik egy turkológus professzorral és az Azerbajdzsáni Nemzeti Front vezetőjével is, ezeknek leírásai, noha elég rövidek, megint csak azt példázzák, hogy itt nem kívülről szemléli az eseményeket, hanem testközelből szeretné megismerni a helyzetet. Kapuściński Bakuban egy orosz ismerőse lakásában lakik, aki elmenekült a városból, amikor ott zavargások kezdődtek, pedig tudvalévő volt, hogy a közeledő azeri katonák „csak” az örményeket akarják lemészárolni. Mivel hogy „hetvenhárom évnyi bolsevizmus után az emberek nem tudják, mit jelent a gondolkodási szabadság, és a cselekvési szabadsággal helyettesítik azt. A cselekvési szabadság pedig itt szabad gyilkolást jelent”¹⁹². Ebből is jól látszik, hogy a Szovjetunió széthullása után mennyire fontos lett az etnikai hovatartozás, gyakorlatilag mindent az határoz meg. És ez megint csak annak köszönhető, hogy megszűnt létezni a szovjet ember, amely addig sokaknak elegendő önmeghatározás volt, és most valami újat kell keresni helyette. Kapuściński ennek kapcsán részletes és elég pontos leírását adja annak, hogy mi is, ki is az a „homo sovieticus”, hogyan, és mikor jött létre, hogyan formálódott az idők során.

„Ez az etnikai homo sovieticus a SZSZKSZ történelmének terméke. E történelem jelentős részét a folytonos, intenzív és tömeges migrációk, áttelepítések, áthelyezések és népvándorlások töltötték ki. [...] Több mint negyven éven át milliók és milliók teszik meg a vértanúk útját a Birodalom egész területét behálózó lágerekbe és börtönökbe. [...] Ezeknek az áttelepítéseknek az egyik célja az volt, hogy gyökértelen, saját kultúrájából, saját környezetéből és vidékéből kiszakított, s így védtelenebb, a rezsim utasításait készségesebben végrehajtó embertípust alakítsanak ki.”¹⁹³.

---

¹⁹¹ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 34 és 36.

¹⁹² KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom*, i.m., 118.

¹⁹³ *Uo.*, 114.

Innen aztán már a Szovjetunióba „gyomrába” vezet út, a következő megálló a Komi Köztársaságban lévő bányászváros, Vorkuta, ahol mínusz harmincöt fok van, amikor Kapuściński megérkezik. (Ebben nincs semmi meglepő, mivel a város 1900 km-re fekszik Moszkvától, és túl van az északi sarkkörön). A képes leírásnak köszönhetően – amely szintén az irodalmi riport sajátja – szinte megelevenedik a szemünk előtt ez az egyszerre rettenetes, de nagyon izgalmas táj. Kapuścińskinek Vorkutában is van egy kapcsolata, akihez el kellene jutnia, de a helyzet egyáltalán nem egyszerű, mert a városban járó egyetlen autóbusszal csak hóbuckákká vált házak közé jut el, de végül nagy nehezen csak célba ér. Egy bányászhoz, Genagyij Nyikolajevicshez kell eljutnia, ugyanis a bányászsztrájk miatt utazott ide.

„A házba, amelyben Genagyij Nyikolajevics lakik, ugyanúgy kell bemenni, mint az itteni lakótelep többi házába. Vagyis: ha messziről megpillantunk egy hóhegyet, arra következtethetünk, hogy annak belsejében, aljában egy ház áll. Föl kell mászni a hegy csúcsára. Alattunk, lent feltűnik egy emeletes épület teteje. A hegy tetejéről a bejáratig jeges hófalba vájt lépcsők vezetnek. Nagy erőfeszítéssel, félelemmel és óvatossággal leereszkedünk a lépcsőn. Odalenn a lakók segítségével, a hótörleszokkal birkózva kifeszítjük az ajtót annyira, hogy bejussunk”¹⁹⁴.

A beszámolóban azonban fontosabb szerep jut magának a helynek (amelyet Kapuściński szent helynek is titulál), ahol a Gulag több százezer foglya pusztult el, miközben felépítették a várost. Nagyon megrázó és szemléletes a kényszermunkának és az értelmetlen halálnak az a leírása, amelyet Marian Marek Bilewiczről kölcsönöz, aki a Honi Hadsereg katonája volt, majd letartóztatta és tíz év kényszermunkára ítélte az NKVD – szabadulása után minderről *Kikerültem a sötétből (Wyszedłem z mroku*¹⁹⁵) című könyvében számolt be.

„De a világító tábortüzek mellett nap mint nap látni lehetett néhány vagy tíz-egynéhány összekucorodott, minden lehetséges rongyát magán viselő emberi lényt. Körbeülték a vidáman pattogó fahasábokból feljüket áradó megváltó meleget, s meg se moccantak. Ezek már élő halottak voltak. Semmi sem volt képes megmenteni egészségüket és életüket. Egyik oldalról melegítette őket a tűz forrósága, bevonta testüket a lángoló gallyak maró füstje, a másik oldalról testük ki volt téve a 30-40 fokos hidegnek. Egyetlen szervezet sem bírja ki a belsejében végbemenő ekkora hőmérsékletváltozást”¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ *Uo.*, 127.

¹⁹⁵ BILEWICZ, Marian Marek: *Wyszedłem z mroku*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1989.

¹⁹⁶ KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom, i.m.*, 133.

Vorkuta bányáinak borzalmai után egy időre magunk mögött hagyjuk a légerek világát, és Kapuścińskivel együtt visszatérünk Moszkvába. A fővárosba való visszatérés oka, hogy megszeretné tudni, milyen szelek fújnak éppen, ám alig, hogy megérkezik, megtudja, hogy megmérgezték egy baskír várost, Ufát, és egy új Csernobilt gyanítva, inkább rögvest odautazik. Azonban egy kicsit még elmereng a birodalmiságon mint olyanon, és a Birodalom lakóinak lelkiületén. Ezzel pedig újabb értékes információkat szolgáltat az olvasónak a szovjet emberről, illetve a mechanizmusok működéséről.

„Nyugat-Európában csodálkoztak, amikor a televízióban mutatták, hogy idős, szegény moszkvai asszonyok kiálltak a kenyérbolt előtt várakozó sorból, lemondtak a kenyérről, és az utcán menetelve ezt kiáltották: Nem adjuk vissza a Kurili-szigeteket! De miért kell ezen csodálkozni? A Kurili-szigetek a Birodalom részét képezik, a Birodalom pedig ezeknek az asszonyoknak a táplálása és öltöztetése árán, lyukas cipőik és fűtetlen lakásaik, s ami a legszomorúbb, férjük, fiaik vére árán épült föl. És ezt most átengedjék? Soha! Semmi szín alatt!”¹⁹⁷.

Jól látható, hogy ezek az asszonyok – bár csak egy kiragadott példa – mindennél előbbre helyezik a Birodalmat, vagyis jóval fontosabb az, hogy mi történik a nagy egész szintjén, mint, hogy mi lesz a saját életükkel. Ennél komolyabb és megrázóbb példákat mutat be a Nobel-díjas fehér orosz író, Sztvetlana Alekszijevice arra nézvést, hogy az igazi homo sovieticus inkább meghal, mintsem, hogy ne tegyen meg valamit a Birodalom kedvéért, vagy – ami még rosszabb – esetleg megbántsa azt. A *Fiúk cinkkoporsóban*¹⁹⁸ című, a Szovjetunió afganisztáni háborúját tárgyaló könyvében az ifjú szovjet katonák egy része azt sem bánja, ha koporsóban tér csak haza, a lényeg, hogy mindent megtegyen, amit a haza parancsol. A *Csernobili imában*¹⁹⁹ pedig annyira rettegnék a hatalom bosszújától az atomkatasztrófa helyszínére vezényelt tűzoltók, hogy inkább halnak meg saját belső szerveiket kiköpködve, minthogy ellent mondjanak a Birodalomnak.

De visszatérve Kapuściński birodalmi körútjához, amint megtudja, hogy a baskíroknál mérgegyanyag került a vízvezeték rendszerbe, és vörös víz folyik a csapokból, azonnal Ufába, a Baskír Autonóm Köztársaság fővárosába repül. Az utazás ezen momentumánál megint csak nem az a legfontosabb, hogy milyen mérgezés is történt ott aktuálisan, hanem az, hogy Baskíria

---

¹⁹⁷ *Uo.*, 136.

¹⁹⁸ ALEKSZIJEVICS, Sztvetlana: *Fiúk cinkkoporsóban*, Budapest, Európa, 1999., ford.: ENYEDI György

¹⁹⁹ UŐ: *Csernobili ima*, Budapest, Európa, 2016., ford.: PÁLFALVI Lajos

is egy olyan ország, amely semelyik másik írónál sem kerül elő Kapuściński kivül. Mintha nem is létezne ez a Déli-Urálban, a tatárok és a permik szomszédságában található köztársaság. Maga Kapuściński is elmereng azon, hogy tulajdonképpen, mi is ez a Baskírföld, és mit jelent baskírnak lenni. Kísérője, egy professzor, akinek könyve is jelent meg Ufa városáról, a segítségére van a kérdés megválaszolásában, rögtön kiderül, hogy földrajzi elhelyezkedéséből kifolyólag elég nehéz helyzetben van az ország. Ráadásul a baskírok egy kicsit másképp gondolkodnak Baskíriáról, mint ahogy a terület most a valóságban kinéz.

„Mindenekelőtt megállapítja, hogy a történelmi Baskíriából, amely, szerinte, a Volgától az Urálig húzódott, csak a fele található a jelenlegi autonóm köztársaság határain belül. Az egykori Baskíria egyik része Kazahsztánhoz, másik része Tatársztánhoz, a harmadik az Orosz Föderációhoz tartozik (egyébként a jelenlegi Baskíria is ennek a része). Ha egy öntudatos baskír mindezt hangosan kimondja, azonnal három ellenséget is szerez magának – a tatárokat, a kazahokat és az oroszokat”²⁰⁰.

Ufa azonban, noha véletlennek indult, első állomásává válik a Szibéria mélyébe vezető útnak. Ezen a szakaszon az Irkutszki területen és Jakutföldön át eljut egészen Magadanig, tehát nem csak Szibéria, hanem a Gulag-szigetcsoport legtávolabbi pontjaiba is. A baskírok kapcsán fontos megállapítást tesz Kapuściński.

„A Szovjetunió szétesése után kezd kirajzolódni az Orosz föderáció szétesésének perspektívája, vagy másként fogalmazva, az egykori Szovjetuniót érintő dekolonizáció első fázisa után elkezdődik a második fázis – az Orosz Föderáció dekolonizálása. Ennek a föderációnak a területén manapság ugyanis többtucatnyi nemoroszló nép és néptörzs él, s ezek egyre határozottabban hangsúlyozzák saját érdekeik különállóságát”²⁰¹.

Ez azért nagyon lényeges megállapítás, mert napjainkban nemigen lehet máshogy beszélni ezekről a viszonyokról, mint posztkoloniális szempontból. Ezt általában a Szovjetunió és a csatlós országok viszonyára szokás alkalmazni, de bőven helytálló az elmélet a Birodalom vezetése (Moszkva és Oroszország) és a sokszor akaratuk ellenére beolvasztott népek, országok viszonyában is. Szorosan kapcsolódik a koloniális-posztkoloniális viszonyhoz az átlagemberek életét érintő ténymegállapítása is: „Ebben az országban valahogy minden úgy van kigondolva,

---

²⁰⁰ KAPUŚCIŃSKI, *A birodalom, i.m.*, 140.

²⁰¹ *Uo.*, 143.

elhelyezkedve, berendezve, hogy a szürke kisember, bármit tegyen is, bármilyen helyzetbe, bajba, kutyaszorítóba kerüljön is, mindig büntudatot érezzen”²⁰².

Útjának ebből a szakaszból már a légerekhez való megérkezés előtt megismerhetjük Szibéria kegyetlenségét, bár itt még csak a természet erőiről van szó.

„A nagy hideget, magyarázza, arról lehet felismerni, hogy a levegőt világos, fényes köd tölti ki. Ahogy az ember megy ebben a ködben, egy folyosó képződik. A folyosó felveszi az elhaladó ember alakját. A járókelő elmegy, de a folyosó megmarad, mozdulatlanul áll a ködben”.

Így jutunk el egészen Jakutföldre, hivatalosan nevén a Szaha Köztársaságig, amely egyébként a világ legnagyobb önálló államisággal nem rendelkező közigazgatási egysége, és a Kelet-szibériai-tenger partján fekszik. Amikor Kapuściński ott járt, még kisebbségben voltak a török nyelvek családjába tartozó szaha nyelvet beszélő jakutok, és az oroszok voltak többen, ez a helyzet azonban az évek múltával megfordult, az Orosz Statisztikai Hivatal adatai szerint ma már jakutból lakik itt a legtöbb²⁰³. Kapuścińskit azonban mindenekelőtt a jakutföldi légerek érdeklik, amelyek valóban sokkal érdekesebb témát is szolgáltatnak. Jakutföld szomszédos a Magadani területtel, mindkettőt átszeli a Kolima folyó, amelynek neve összefonódott a Gulag-táborokkal. Ezt a szomszédságot Sztálin is igyekezett kihasználni: Utat próbált építtetni a rabokkal a két terület között.

„Sztálin utasítására utat kezdtek építeni Jakutszk és Magadan között. Kétezer kilométer a tajgán, az örök hó birodalmán keresztül. Egyszerre kezdtek építeni az utat mindkét végéről. Jött a nyár, az olvadás, a jég fölengedett, a föld vizes lett, meglágyult, az út elsüllyedt. Az úttal együtt süllyedtek az építkezésen dolgozó rabok is. [...] Azok az utak sosem találkoztak, az építők pedig talán csak az égben”²⁰⁴.

Innen jutunk el a már ismert kényszermunka- vagy inkább haláltáborba, Kolimára, amelyet mindenki csak a Gulag-szigetcsoport legrettenetesebbikeként emleget. Kolimáról, illetve az itteni táborról is részletes leírást, történeti áttekintést kapunk, ami abból a szempontból hasznos lehet, hogy a sokszor olyan ködös „Szibéria” fogalmat, amelynek kegyetlenségeit nehéz elképzelni, valamivel közelebb hozza, konkretizálja. Például:

---

²⁰² *Uo.*, 156.

²⁰³ Forrás: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

²⁰⁴ KAPUŚCINSKI, *A birodalom, i.m.*, 159.

„Varlam Salamov mesél a Kim nevű hajóról, amely rakterében háromezer rabot szállított. Amikor ezek felláztak, az örök elöntötték vízzel a rakteret, Negyven fokos hideg volt. Magadanba összefagyott jégtömbök érkeztek meg²⁰⁵”.

Mindez azért nagyon fontos, mert olyan metódusokat látunk itt, amelyeket általában csak a náci haláltáborokhoz kapcsol az ember, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a kommunisták sem válogattak a módszerekben, ha kínzásról volt szó. Kapuściński is rávilágít erre a párhuzamra, noha csak egy rövid megjegyzés erejéig:

„Megérkeztünk a Nogajev-öbölbe, megálltunk a víz partján rozsdásodó, elhagyott kutterek mellett. Jelkép-hely, dokumentum-hely ez, jelentősége olyan, mint az auschwitz-i tábor kapujáé vagy a treblinkai vasúti rámpáé. Ez az öböl, a kapu és a rámpa ugyanannak a jelenetnek, a pokolba merülésnek a három különböző díszlete²⁰⁶”.

Érdekes ebből a szempontból az a hölgy, akivel a későbbiekben, a Donyeckből Kijevbe tartó vonaton találkozik Kapuściński, és aki a sok borzalom ellenére nagyon is pozitív képet hordoz magában Szibériáról.

„De a mi szibirjacskánk, Klavgyija Mironova Szibériát azilumnak, a szabadság oázisának tartja. A mérhetetlen térségek, a tajga, az utak hiánya megkönnyítette az elszigetelődést, itt el lehetett tűnni mások szeme elől. Itt bizony, meséli Klavgyija Mironova, máshitűek egész kommunái rejtőztek. A cárt is túléltek, a bolsevikokat is, senki sem tudta, hol vannak²⁰⁷”.

1988-ban kitört a hegyi-karabahi háború, melyet Azerbajdzsán és Örményország vívott a hegyi-karabahi enklávé birtoklásáért. Az Azerbajdzsánhoz tartozó hegyi-karabahi autonóm terület parlamentje megszavazta az Örményországgal való egyesülést, ez vezetett a hat évig húzódó, több tízezer halálos áldozatot követelő véres harcokhoz. A Moszkvában kötött fegyverszünet eredményeképpen létrejött egy de facto független Hegyi-Karabah, amely de jure azonban Azerbajdzsán része maradt. A területért folytatott harc ékes példája annak, hogy fordultak egymás ellen a nemzetek, mikor kezdett széthullani a Szovjetunió, és mindenkiben ébredni kezdett a nemzeti öntudat, a homo sovietus pedig háttérbe szorult. Természetesen

---

²⁰⁵ *Uo.*, 167.

²⁰⁶ *Uo.*, 171.

²⁰⁷ *Uo.*, 216.

Kapuściński is azonnal Hegyi-Karabahba siet, ám egyáltalán nem egyszerű bejutni ebbe a háború sújtotta, katonai ellenőrzés alatt álló országba.

„Szárazföldi úton a hely megközelíthetetlen volt: Hegyi-Karabahot, azt az Azerbajdzsán területén lévő örményenklávék körbezárták a Vörös Hadsereg és Azerbajdzsán milícia egységei. Ellenőrzésük alatt volt az összes átjáró, út, ösvény és csapás, őrizték a sziklahasadékokat, szurdokokat, hágókat és sziklacsúcsokat. Ezen a sűrű, éber védelmi hálón lehetetlenség lett volna átjutni. Akik ismerték a területet, meg sem próbálkoztak ilyesmivel. Csak a légi út maradt tehát, nevezetesen: Jereván és Sztjepanakert, Hegyi-Karabah fővárosa között időnként (nagyon rendszertelenül) közlekedett egy kis Aeroflot gép”²⁰⁸.

Így aztán magának Kapuścińskinek is az Aeroflot lesz a segítségére: Pilótának öltözve jut be az országba, mégpedig azzal a géppel, amellyel Galina Vasziljevna Sztarovojtova, aki a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsában Örményország küldötte is Hegyi Karabahba érkezik. Kapuściński többször kerül a lebukás szélére, például, amikor több mint egy órán keresztül ül a reptér néptelen büféjében, ahol katonák is járkálnak, amikor autóval viszik be a városba, vagy a visszaúton a reptérre. Azonban mindig megmenti vagy egy baseball sapka, vagy az, hogy részegnek tettei magát. Mindazonáltal van abban valami hihetetlen, hogy egy olyan országban, ahol véres háborút folytat két ősellenség, kijárási tilalom van, és gyakorlatilag szó nélkül lelőhetnek bárkit, ő folyamatosan ilyen szerencsésen, és szinte már filmbe illően meg tud menekülni. Ezek a „kalandok” sajnos azt is eredményezik, hogy ennek az egyébként nagyon is fontos fejezetnek sokszor mintha maga Kapuściński lenne a főszereplője, nem pedig az ott élő sok szerencsétlen, ártatlan ember. Pedig az eredeti tervek szerint azért indult Hegyi-Karabahba, hogy találkozzon az ott élőkkel, és tudósítson a háborúból. Valamennyit azért természetesen megtudunk az aktuális helyzetről is, ugyanis egy éjszakát eltölt egy örmény család lakásában, ahol nagyobb társaság gyűlik össze. Az egyik jelenlévő például így beszél:

„Hegyi-Karabah van a legrosszabb helyzetben [...] Valamikor Örményország szerves része voltunk, de 1920-ban betörték ide a török csapatok, s egy szálig kiirtották az örmény lakosságot, amely a mai Örmény Köztársaság és Hegyi-Karabah határa között lakott. A mi őseink viszont megmenekültek, mert elrejtőztek Karabah hegyeiben. [...] Így váltunk mi keresztény szigetté az iszlám Azerbajdzsán Köztársaság szívében. Ráadásul az

---

²⁰⁸ *Uo.*, 188.

azerbajdzsánok síták, Khomeini követői, nem nyugszanak, míg le nem számolnak velünk”²⁰⁹.

A kilencvenes évek béli helyzetre vonatkozóan pedig nagyon jól látszik az, hogy mennyire mélyen gyökerezik az elmékben az örmény-azeri konfliktus, és hogy mennyire végletes gondolkodás jellemző mindkét félre.

„Az örmények szövetségüknek tartják azt, aki úgy véli, hogy Hegyi-Karabah probléma. A többiek mind ellenségeik. Az azerbajdzsánok szövetségüknek tartják azt, aki úgy véli, hogy Hegyi-Karabah: nem probléma. A többiek mind ellenségeik”²¹⁰.

Emellett természetesen saját történetéből, az érkezésből, a megmenekülésből is kirajzolódik egyfajta kép a terület helyzetéről, arról, hogy milyen rémületben, testi-lelki fenyegetettségben élnek ott az emberek. De azzal, hogy ezekben a részeken saját magát helyezi a középpontba, némileg eltávolodik a klasszikus értelemben vett lengyel riport műfajától, hiszen, bár fontos a szerzői reflexió, itt elnyomja az ott élő emberek, az alanyok hangját. (Néhány mai lengyel riporter például azért nem is „szóal meg” műveiben, hogy el ne nyomja hőseit).

Hegyi-Karabahból Közép-Ázsia országaiba vezet az út – Kapuścińskin kívül nem foglalkoznak ezekkel az államokkal a riporter-írók, pedig, hiába nem szláv népek lakják őket, részét képezték a Birodalomnak, sőt már a cári Oroszországnak is. A XIX. században váltak ezek a földek orosz gyarmattá, és kapták a beszédes Turkesztán nevet – itt ugyanis főleg iszlám vallású, török nyelvű népcsoportok éltek, élnek. A bolsevikok aztán öt kisebb országra: Türkmenisztánra, Kirgizisztánra, Üzbegisztánra, Kazahsztánra és Tádzsikisztánra osztották fel Turkesztánt. Természetesen bárki is volt éppen hatalmon, minden megtett azért, hogy elnyomja ezeket a nem-orosz népeket, illetőleg, hogy megpróbálják oroszosítani őket.

„Sztálin alatt az elnyomás áldozataivá váltak a parasztok tömegei, a muzulmán papság és szinte az egész (egyébként kis létszámú) értelmiség. Ez utóbbiak helyét a központi részekből érkezett oroszok és a helyi asszimilálódott (vagyis eloroszosodott) funkcionáriusok, hivatalnokok – üzbégek, tadzsikok, türkmének, stb. – új nemzedéke foglalta el. Hruscsov, majd Brezsnyev a tömeges népiirtással, elnyomással fölhagyva a politikai elnyomás új fajtáit vezették be gyarmataikon. Minden intézmény élén rendszerint

---

²⁰⁹ *Uo.*, 199.

²¹⁰ *Uo.*, 201.

egy eloroszosodott helybéli állt, de helyette mindig orosz volt, aki az utasításokat közvetlenül Moszkvától kapta”²¹¹.

Innen pedig már a Birodalom európai végeibe kanyarodik vissza az út: Ukrajna és Fehéroroszország az utazás két utolsó állomása. Ezzel, ha úgy tetszik, Kapuściński visszatért a kiindulópontba, hiszen – mint arról már volt szó – a fehéroroszországi Pinszkben született. Az első állomás az ukrainai szénmedence központja, Donyeck, amely az ország egyik legszegényebb és legelmaradottabb része. A kilencvenes évek elején feljegyzett adatok magukért beszélnek:

„Galina Goberna közgazdász professzor elmondta, hogy néz ki egy donyecki gyár vagy bánya jövedelmének elosztása: 54%-ot elvisz Moszkva, 30%-ot Kijev, 11%-ot a donyecki hatóság, 5% marad a termelőüzemnek”²¹².

Valószínűleg mára sem lettek sokkal jobbák az arányok, és Moszkva dominanciája sem csökkent. Kijevről viszont furcsa mód nem sokat tudunk meg, pedig érdekes lehetne, milyen a hangulat az éppen függetlenné váló ország fővárosában. Helyette megtudhatjuk, hogy gondolta el Szolzsenyicin a Szovjetunió helyén létrejövő államot: „[...] azt ajánlja, hogy a leendő állam Oroszországból, Ukrajnából és Észak-Kazahsztánból tevődjenek össze. A többit adjuk vissza – ajánlotta Szolzsenyicin, mert nincs erőnk a peremvidékekhez”²¹³. Az ukránok persze hallani sem akartak semmi ilyesmiről, kizárólag egy saját, független államban tudtak gondolkodni. Két ukrán városban, Lvivben és Drohobicsban uralkodó helyzetről sem derül ki szinte semmi, előbbiben egy pap édesanyja mesél a két világháború közötti nagy éhínségről, a holodomorról²¹⁴, utóbbi kapcsán pedig főleg Bruno Schulzról esik szó. Hasonlóan kevés derül ki a szülőhazáról, Fehéroroszországról, ahová pedig a Belorusz Nemzeti Front Kongresszusára érkezik, Vaszil Bikau fehérorosz író társaságában. Arra a mai napig fennálló nagyon fontos helyzetre azonban már Kapuściński is rámutat, hogy Fehéroroszországban nagyon éles

---

²¹¹ *Uo.*, 207.

²¹² *Uo.*, 214.

²¹³ *Uo.*, 227.

²¹⁴ Az 1932-33-as éhínség, a holodomor az ukrán nép történetének egyik legnagyobb katasztrófája: közvetlen halálos áldozatainak számát 3-3,5 millió és 7,5 millió közé teszik. A katasztrófa része volt a nagy szovjet éhínségnek, amely a Szovjetunió más részeit is érintette. A holodomor nevet kimondottan az ukránok által lakott területeket sújtó éhínségre használják. A történészek többsége ma már egyetért abban, hogy az éhínség fő okozója nem természeti katasztrófa, hanem a Sztálin vezette szovjet kormányzat tevékenysége volt. Tíz ország kormánya hivatalosan genocídiumnak tekinti a holodomort. 2006. november 28-án az ukrán parlament törvényt fogadott el, amely szerint a mesterségesen előidézett éhínség az ukrán nép ellen elkövetett népirtás volt.

különbség figyelhető meg a városok és a falvak között, amely a nyelvhasználatban jelentkezik leginkább.

„Belorusszia mezőgazdasági, paraszti ország, s a belorusz nyelv is falun őrződött meg. Kifejezésre jut ez a kongresszuson is. Sok városi küldött elmond néhány szót belorusz nyelven, aztán lenézést kér, és áttér az oroszra – könnyebb neki ezen a nyelven beszélnie. A falusi küldötteknek nincsenek ilyen nehézségei. Belorussziában, Moszkva számára fontos stratégiai elhelyezkedése miatt, a cárok is, a bolsevikok is módszeres, brutális és makacs ruszifikációs politikát folytattak”²¹⁵.

Annak ellenére, hogy Kapuściński sokszor igen felületesen érint csak egyébként fontos dolgokat, hogy sokszor eltér a tárgytól, és így a valamelyest a riport műfajától, *A Birodalom* megkerülhetetlen mű, ha a Szovjetunió széthullásának irodalmát akarja az ember vizsgálni. Amellett, hogy még utoljára nagyjából egyben tudja ábrázolni a szovjet birodalmat, nagy erénye, hogy sok általános, helytálló megállapítást tartalmaz arra nézvést, hogy milyen is volt a szovjet ember, hogyan működött ez a rendszer.

„Egy lépés jobbra vagy balra szökési kísérletnek minősül – figyelmeztetés nélkül lövünk! Ez a formula egyformán hangzott a Szovjetunió egész területén. A kétszázmillió népnek zárt menetoszlopban kellett lépdelnie adott irányban. Minden kilengés akár jobbra, akár balra, a halált jelentette”²¹⁶.

3.2 Egy új birodalom születése

3.2.1. A Birodalom közelebbről: Krystyna Kurczab-Redlich riportja

Míg Ryszard Kapuściński *A Birodalomban* a még egyben lévő Szovjetunió utolsó momentumát örökítette meg sikeresen, addig Krystyna Kurczab-Redlich *Fejjel a Kreml falának*²¹⁷ című riportkötetében a széthullás utáni első időszakot mutatja be, méghozzá testközelből. Ahogy a már többször idézett Przemysław Czapliński megfogalmazta, Kurczab-Redlich volt az, aki a lengyel riporter-írók közül elsőként csökkentette azt a távolságot, amellyel még Ryszard Kapuściński szemlélte a Birodalmat²¹⁸; a madártávlatnál jóval közelebbi perspektívából

---

²¹⁵ *Uo.*, 243.

²¹⁶ *Uo.*, 172.

²¹⁷ KURCZAB-REDLICH, Krystyna: *Głowq o mur Kremla*, Varsó, W.A.B., 2011.

²¹⁸ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m, 40.

szemléli a térséget. A szerző egy későbbi riportkötet²¹⁹ is szentel ugyanennek az időszaknak, de azt jelen dolgozatban nem tárgyalom. Krystyna Kurczab-Redlich végzettsége szerint jogász, ennek a ténynek írásaiban is nagy szerepe lesz. Hosszú évekig dolgozott oroszországi tudósítóként különböző lengyel lapoknak és a tévének, ennek köszönhetően valóban „belülről” láthatta, élhette, tapasztalhatta meg a posztszovjet orosz valóságot. Kiemelt figyelmet szentel Csecsenföldnek, illetve a csecsen háborúknak, riportjai mellett több dokumentumfilmet is forgatott a témában. Munkásságát rengeteg díjjal jutalmazták, többek között Melchior Wańkiewicz-díjat és az Amnesty International díját is elnyerte, sőt a csecsenek ügyében végzett munkájáért még Nobel-békedíjra is jelölték.

Kurczab-Redlich riportjai mellett ide vonatkozik még Piotr Milewski *A transzszibériai vasút*²²⁰ című riportkötete, melyben a szerző végig járja a volt Birodalmat, így elkerülhetetlen, hogy annak egészéről írjon – bár ez már jóval a széthullás után történik. Ezenkívül Szvetlana Alekszijejics *Elhordott múltjaink*²²¹ című műve, és az orosz tényfeltáró újságíró, Anna Arutunyan *Putyin-varázs*²²² című munkája több ponton is párhuzamba állítható a lengyel szerzők riportjaival. Valamint az egész volt Szovjetuniót tárgyalják Jacek Hugo-Bader és Waclaw Radziwinowicz riportjai is, de ezekkel specifikusságuk miatt érdemes külön foglalkozni.

Kapuścińskihez hasonlóan az 1954-es születésű Krystyna Kurczab-Redlich első találkozása is személyes a volt Birodalommal: 1987-ben magánéleti okokból járt először az akkor még egyben lévő Szovjetunióban. Három évvel később, 1990-ben azonban már egy merőben más országba tér vissza, és ott is marad tizennégy évig, hogy tudósítson. Saját bevallása szerint újságíróként csak a tényekre lenne szabad koncentrálnia, Oroszország azonban olyan hely, amelyről nem lehet érzelmek nélkül írni, illetve, amelyről fals volna szenvedélymentesen nyilatkozni²²³. Ennek ellenére azonban Kurczab-Redlich kötete ízig-vérig riport, bármiről ír, mindent alátámaszt, az elmaradhatatlan személyes megjegyzések, a szerzői reflexió pedig csak segítenek olvasmányossá tenni ezt a korántsem egyszerű témát. Riportjaiban azonban általában a tények beszélnek, írásait sokszor a „kevesebb néha több” elve jellemzi – nem viszi túlzásba az események, nyilatkozatok kommentálást. Emellett szívesen adja át a szót

---

²¹⁹ KURCZAB-REDLICH, Krystyna: *Pandrioszka*, Poznań, Rebis, 2008.

²²⁰ MILEWSKI, Piotr: *Transzsyberszyska*, Krakko, Żnak, 2014.

²²¹ ALEKSZIJEVICS, Szvetlana: *Elhordott múltjaink*, Budapest, Európa, 2015., ford.: Iván Ilkdikó

²²² ARUTUNYAN, Anna: *A Putyin-varázs. Isten, hatalom, korrupció Oroszországban*, Budapest, Európa, 2014., ford.: Víggh Zoltán

²²³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowaq...*, i.m., 9.

más íróknak, újságíróknak, az ország lakónak, nem helyezi magát előtérbe – tehát bizonyos típusú intertextualitás is megjelenik.

Fontos továbbá megemlíteni a könyv felépítését. Kurczab-Redlich 1990 és 2004 között íródott tudósításait is felhasználja első ízben 2007-ben megjelent könyvéhez: idézi régi cikkeit, majd kommentálja, időnként mintegy revideálja azokat. Időben tovább is megy a Birodalom széthullásánál és az azt követő éveknél, hiszen eljut a Putyin-éráig és a 2000-es évek első feléig, írásaiból pedig sokszor az derül ki, hogy nem sok minden változott, csak legfeljebb egy másik eszme nevében cselekednek az illetékesek. Kurczab-Redlich könyvének mégis a Csecsenföldnek szentelt része (amely egyébként szinte a felét kiteszi a műnek) lesz a legértékesebb, mivel hogy az ő és Wojciech Jagielski munkáin kívül nem igazán találkozni olyan riportokkal, amelyek ilyen mélységekig és kiemelten a csecsenekkel foglalkoznak. (Foglalkozik még a csecsenekkel Wojciech Górecki is, aki az egész Kaukázust tárgyalja.) A csecsen-kérdésnek azonban érdemes egy külön fejezetet szentelni, és együtt vizsgálni a két riportkötetet.

A Szovjetunióval való első, 1987-es találkozása alkalmával az döbbeneti meg leginkább Krystyna Kurczab-Redlichet, mennyire nehéz a mindennapi életben boldogulnia a szovjet átlagembernek. Ezen belül is különös figyelmet és egy külön fejezetet szentel a nők helyzetének, mivel miután csinos ruhában és magas sarkú cipőben megérkezett a Birodalomba, meglepte, amit ott tapasztalt. Ennek utólagos bemutatásához Larisza Vasziljeva²²⁴ szovjet költőnő írásait hívja segítségül. Elég kétségbeejtő lehetett a helyzet, ha Larisza Vasziljeva egészen odáig jut, hogy a nők, legyenek akár anyák, akár háziasszonyok, akár üzemi dolgozók, azt a kérdést látják egymás szemében „nők vagyunk-e egyáltalán”?²²⁵ Azonban míg Vasziljeva – némileg a feminista érvrendszert alkalmazva – a férfiakat, a férfi központú társadalmat okolja a nők hátrányos helyzetéért, Krystyna Kurczab-Redlich néhány év távlatából rámutat, hogy sokkal inkább a romokban heverő gazdaság volt az ok. Később sem javul azonban a helyzet, a kilencvenes évek végén, a kétezres évek elején Oroszországban még teljesen normális, hogy egy nő nehéz fizikai munkát végez. Kurczab-Redlich elég keményen, de szemléletesen fogalmazza meg, milyen is volt az akkori orosz nő: „Az ötvenes nő pedig csupán impotens férje

---

²²⁴ Larisza Vasziljeva egyike azon orosz íróknak, akik a Szovjetunióban végbement változásokkal, a Birodalom széthullásával foglalkoztak. A női lelket kutatja, társszerzője az 1989-ben megjelent *A peresztrojka lelkiismerete* című könyvnek. (*Sumienie pierestrojki*, Varsó, 1989.)

²²⁵ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 14.

(az alkohol okozta a bajt) és a vibrátora (már, ha telik neki ilyen luxusra) kiegészítője”²²⁶. Tehát, ahogy Czapliński mondja „az utca szintjéről figyeli az orosz valóságot”²²⁷.

A riporter-író ezzel összefüggésben, kitér a gazdasági és társadalmi helyzetre is, hangsúlyozván, hogy a Szovjetunióban minden sokkal olcsóbb volt, mint a keleti blokk többi országában, viszont sok mindenből hiányt szenvedtek – így a külföldről delegáltak jó üzleteket tudtak csinálni. Ez azonban mára nyilván megváltozott, egy szűk réteg meggazdagodott, a többieknek viszont továbbra is elég nehéz a helyzete. Érdekesebb ennél az alkohol mint társadalmi kérdés problematikája, amelyről hajlamos lehet az ember azt hinni, hogy sztereotípiák, hogy minden orosz szenvedélyesen szereti a vodkát. Statisztikai adatokból azonban kiderül, hogy a tények is ezt mutatják, ezért vezették be például a nyolcvanas évek végén a szesztilalmat, aminek következtében jelentősen visszaesett például az ittasan elkövetett bűncselekmények száma, és javultak a munkabéli teljesítmények. Egy másik riporter, Piotr Milewski azonban a vodka úgymond pozitív hatásaival is találkozott, mivel az egyes oroszok szerint nemcsak tönkreteszi, hanem meg is menti az embert. A reménytelenségtől, a szürke hétköznapoktól, a depressziótól. (Utána viszont éppen ezekbe kerget bele, ezért többen is a nőkhöz hasonlítják²²⁸.)

Kurczab-Redlich riportjából pedig az derül ki, hogy voltak egyéb társadalmi-gazdasági hatásai is a szesztilalmi rendeletnek, például hiánycikk lett a cukor, ugyanis az volt a legjobb alapanyag a bundapálinka készítéséhez. A Birodalom széthullásával aztán „helyre állt a rend”, és újra szabadon lehetett alkoholhoz jutni, ugyanis „Oroszországban mindenki iszik. Mondjuk, a népesség 98%-a, nem számítva az újszülötteket”²²⁹. Érdekes ebben az összefüggésben, hogy az alkoholista Jelcint pont azért nem kedvelték, mert ittasan állandóan szegénybe hozta az országot, megalázta a népet, ellenben a híresen józan Putyin sem feltétlenül tanúsít nagyobb tiszteletet alattvalói iránt. Márpedig, legalábbis Krystyna Kurczab-Redlich szerint ahhoz, hogy egyszer józanon ébredjen, Oroszországnak pont egy olyan hatalomra lenne szüksége, amely tiszteli az embereket, és nem sebz meg a lelküket²³⁰. Az orosz lélek pedig megint csak egy elég összetett és kifürkészhetetlen kérdés, amelynek mintha egyszerre volna szüksége arra, hogy birodalmi keretek között éljen, közben viszont mintha mégsem bírná az alárendelt szerepét. Kurczab-Redlich így ír erről: „Mindig is csodálkoztam azon, hogyan viszonyul az ember a

---

²²⁶ *Uo.*, 23.

²²⁷ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 42.

²²⁸ MILEWSKI, *Transsybersyjska*, i.m., 104.

²²⁹ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 38. (A riportkötetkekből vett idézetek – amennyiben másképp nincsenek jelölve – itt és a továbbiakban is a dolgozat szerzőjének fordításai.)

²³⁰ *Uo.*, 45.

hatalomhoz. Térden csúsznak, négykézláb másznak, mozdulatlanok”²³¹. Czaplínski szerint az oroszok esetében erőteljes függelmi helyzet figyelhető meg (a hatalomtól), amely leginkább abban nyilvánul meg, hogy tagadják ezt a függőséget. A kritikus szerint Kurczab-Redlichnek éppen ezért mintha kettős célja lenne: egyrészt bemutatni Oroszországról az igazságot, másrészt rábírní az oroszokat, hogy ők is vegyék ezt észre. Riportjai emiatt sokszor csoportos sokkterápiára emlékeztetnek²³².

Mindeközben folyamatos rettegés figyelhető meg Oroszországban az úgynevezett „kémektől”, vagy az ellenséges idegenektől. Krystyna Kurczab-Redlichnek is gondot jelentettek a moszkvai szokások, beidegződések, amelyek lengyel szemmel nézve valóban furcsának tűnhettek. Ilyen volt például, hogy a Moszkvában élő külföldieknek, akik valamilyen funkciót töltek be, házhoz szállították a bevásárlást, illetve külön luxusbolt állt rendelkezésükre. Mindezt persze az a paranoia indokolta, hogy meg ne lássák, mi van egy igazi orosz üzletben (nem nagyon volt semmi), és nehogy valami rosszat terjessenek külföldön az országról. Ez persze nem új keletű dolog, létezett a kommunizmus alatt is, sőt akkor még erősebben, csak úgy, mint az, hogy szinte minden külföldit előszeretettel néznek kémnek.

A kémhária ugyan Gorbacsov hatalomra kerülésével úgy tűnt, véget ér, a Jelcin-érában új lendületet vett, napjaink putyinista birodalmában pedig újfent virágzik. A legismertebb ilyen ügy 1997-re nyúlik vissza, amikor is hazaárulással vádoltak meg egy katonai újságíró, Grigorij Paskót, mert állítólag a japán hírszerzésnek kémkedett. Két év után kénytelenek voltak szabadon engedni, de aztán újra bebörtönözték, és zárt ajtó mögött tárgyalták ügyét, a vád még mindig a kémkedés volt (valójában újságírás)²³³. Rengeteg hasonló esetet lehetne még példaként hozni, de talán ez az egy is jól szemlélteti, hogyan működik az államgépezet és az „igazságszolgáltatás” a rendszerváltás után létrejött orosz birodalomban. Piotr Milewskit is tréfásan meggyanúsítja egy útitársa, mikor annak munkájáról érdeklődik (a Lukoil gépeinek ellenőre). A riporter azzal hárít, hogy nem néz ő ki úgy, mint egy kém, de kiderül, hogy az ilyenek legveszélyesebbek²³⁴. Bár nem tűnik komolynak a gyanúsítás, azért sokat elárul, hogy az egyszerű munkásember is erre asszociál, ha valaki túlzottan érdeklődik.

Ebből a szempontból gyakorlatilag mit sem változott a helyzet a kommunista időszakhoz képest: bárkit bármivel meg lehet vádolni, gond nélkül el lehet ítélni, csak éppen a börtönöket nem nevezik már Gulagnak. Az ilyen ügyek részletes leírásánál pedig egyértelműen

---

²³¹ *Uo.*, 47.

²³² VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona mapa, i.m.*, 46.

²³³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa... i.m.*, 51.

²³⁴ VÖ: MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 145.

előtör Kurczab-Redlich jogászénje, aki beavat többek között abba, hogyan zajlik ilyen esetekben a „védelem”: A vádlottat rákényszerítik, hogy mondjon le saját védőjéről, majd kirendelnek mellé egy hivatali ügyvédet, aki rendszerint az FSZB²³⁵ embere, a családnak pedig azt mondják, hogy a vádlott maga mondott le saját ügyvédjéről²³⁶. Kurczab-Redlichet valószínűleg az ilyen írásai (és természetesen csecsenföldi tevékenysége) miatt szokták lengyel Politkovszkajaként²³⁷ is emlegetni – hiszen nála is általában a hatalom a fő vádlott, a főbűnös.

Krystyna Kurczab-Redlich posztszovjet birodalma tehát nem távoli, megfoghatatlan ország, nagyon is közel van, a szerző szerves részévé válik. Kurczab-Redlich Kapuścińskivel ellentétben nem mesél, az ő Oroszországa mégis kézzel foghatóvá válik, szinte látni a színeit, hallani a hangját, érezni az illatát. Mindez azonban a legkevésbé sem megy a tények rovására. Így van ez a Gorbacsovot és Jelcint, illetve az „uralmukat” taglaló résznél is. Érdekes, hogy míg a Birodalmon kívül szinte mindenki pozitívan értékeli Mihail Gorbacsovot, hálásak neki a peresztrojkáért és azért, hogy neki köszönhetően hanyatlásnak indult a kommunizmus, addig a volt Szovjetunióban inkább negatív figura, aki tönkretette a Birodalmat.

A szerzőnek is azzal kell szembesülnie, hogy bizony hibázott, amikor saját szemszögéből nézett Gorbacsovra, aki az itt élők szemében gyakorlatilag egy közönséges barbár, aki lerombolta a legszebb képet: a nagyság képét²³⁸. Eleinte, főleg miután 1990-ben megkapta a Nobel-békedíjat²³⁹, még Borisz Jelcin is pozitívan nyilatkozott Gorbacsovról, mondván, hogy annak hamarosan olyan fontos szerepe lesz a világban, mint a angol királynőnek. Gorbacsov viszont már akkor felelőtlen politikusnak tartotta kollégáját²⁴⁰. Nem szabad azonban megfeledkezni a Gorbacsov elleni puccsról, illetve arról, hogy egy évvel a díj átvétele után lemondásra kényszerült, így aztán nem árt némi fenntartással viszonyulni Jelcin kijelentéséhez. Mindenesetre a Szovjetunió széthullott, elvesztette nagyságát, a tagországok – legalábbis de jure – viszont szabadabbá váltak. Kurczab-Redlich részletesen tárgyalja a gazdasági következményeket is, amely megint csak profizmusát támasztja alá. Onnantól kezdve, hogyan próbált a Nyugat hasznot húzni a Szovjetunió széteséséből, azon keresztül, hogy nincs miből

---

²³⁵ A belbiztonsági és kémelhárítási feladatokat ellátó Szövetségi Biztonsági Szolgálat Oroszországban, a KGB utódja.

²³⁶ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 56.

²³⁷ Anna Politkovszkaja (1958-2006) orosz újságíró, politikai aktivista, aki a rendszert nyíltan kritizáló írásairól volt híres, illetve aktívan tudósított a csecsenföldi háborúból. Politikai gyilkosság áldozata lett, saját lakása előtt, éppen Putyin születésnapján lőtték agyon.

²³⁸ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 63.

²³⁹ 1990-ben Mihail Gorbacsov kapta a Nobel-békedíjat „a nemzetközi közösség jelentős része életét meghatározó békefolyamatban játszott kiemelkedő szerepéért”.

²⁴⁰ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 64.

adót szedni, illetve, hogy az oroszok gyakorlatilag a kiskertjeikből élnek, egészen az 1998-as államcsődig²⁴¹.

A fehérorosz és ukrán szülők gyermekeként született Szeptelana Alekszijevicset, aki így a Birodalom szülötte és lakója, valamint a szovjet lélek, a „homo sovieticus” nagy kutatója, ismerője, (sőt saját magát is annak tartja), így ír a szovjet emberről:

„Hetvenegynéhány esztendő alatt a marxizmus-leninizmus laboratóriumában létrehoztak egy külön emberi fajt: a homo sovieticust. Van, aki szerint ő a dáma tragikus hőse, mások „szovi”-nak csúfolják. Azt hiszem, én ismerem ezt az embert – jó pajtások vagyunk, hosszú évekig éltem mellette, válllvetve vele. Ő – én vagyok.”²⁴².

Alekszijevis a fent idézett *Elhordott múltjaink* című könyvében pontosan azt kutatja, mi történt a Birodalom szétesése után. Ám míg Kurczab-Redlich sokkal inkább a politikára koncentrált, munkája már-már tudományosank is nevezhető, addig Alekszijevicset jobban foglalkoztatja az egyes emberek sorsa (ez persze nem jelenti azt, hogy a lengyel szerzőt ne érdekelné az utca embere).

Alekszijevis riportkötetete szerkezetileg két részre tagolódik, az első az 1991 és 2001 közötti időszakot, a második a 2002 és 2012 közötti öleli fel – tehát rengeteg ideig gyűjtötte az anyagot. Az egyes történetek a *Konyhai tereferék* „gyűjtőcímet” viselik, ami azért fontos, mert – mint az itt is kiderül – annak idején a Szovjetunióban a konyha volt az a hely, ahol összeült beszélgetni a család, a barátok, és ahol különböző trükköket alkalmaztak (például jól felhangosították a rádiót), hogy ki ne hallgassák őket a szomszédok. Ilyenkor ugyanis sokan a rendszert szapulták, betiltott könyvekről értekeztek, ne adj’ isten betiltott énekeseket hallgattak. Mindebből arra kellene következtetni, hogy örültek az emberek a peresztrojkának és a glasznosztynak.

Azonban Alekszijevis hősei is azon az állásponton vannak, amit Kurczab-Redlich is tapasztal, vagyis, hogy nem sokáig támogatja a nép Gorbacsovot és az ő reformjait. Hiába hozott ugyanis nagyobb szabadságot, az egyszerű emberek szintjén ez az életszínvonal zuhanását jelentette, és ezzel nem tudtak mit kezdeni. Sokan bevallották, hogy bizony 1991. augusztusi puccs idején már Borisz Nyikolajevics Jelcint támogatták – arra viszont nem számítottak, hogy ő majd azzal kezdi ténykedését, hogy feloszlatja a Szovjetunió Kommunista Pártját, majd pedig ukrán és fehérorosz kollégájával aláírja a Szovjetunió felbomlását.

---

²⁴¹ VÖ: *Uo.*, 70-78.

²⁴² ALEKSZIJEVICS, *Elhordott...*, i.m., 7.

„Szidták Jelcint és Gorbacsovot. Jelcint azért, mert megváltoztatta Oroszországot. No és Gorbacsovot? Őt azért, mert mindent megváltoztatott. Az egész huszadik századot. És most már nálunk is minden úgy lesz, mint másutt. Mint mindenhol máshol. Azt hittük, ezúttal sikerülni fog”²⁴³.

Azonban úgy tűnik, mégsem teljesen sikerült, és nem lett minden úgy, mint másutt, valamifajta igény folyamatosan megjelenik a birodalmi létre (és olyan vezető is akad, aki nem rest ezt kihasználni). Rengetegen vágynak vissza a szovjet érába – de persze azért ez sem ilyen egyszerű. Alekszijejics a legkülönfélébb emberekkel beszélget, de valahogy mindig oda lyukadnak ki, hogy valamilyen szinten mindenkinek hiányzik a Szovjetunió. Ez azoknak az esetében a legérhetőbb, akik valamilyen funkciót töltöttek be benne, vagy akik teljesen vakon hittek (illetve máig hisznek) az eszmében, kvázi ez az istenük, és ezt elvették tőlük. De van egy ennél sokkal emberibb, általánosabb szempont, amelyet szinte kivétel nélkül említenek az alanyok: Amíg volt Szovjetunió, addig ők mind egy országban éltek, honfitársai voltak egymásnak, onnantól viszont, hogy széthullott, rögtön előjöttek az ellentétek, ellenségeskedések, háborúk törtek ki, halomra gyilkolták egymást a különböző nemzetiségek. Elég csak a csecsen és a hegyi-karabahi háborúra, vagy az azeriek lemészárlására gondolni.

Krystyna Kurczab-Redlich kutatásaiból, beszélgetéseiből viszont kiderül, hogy vannak, akik szerint mégiscsak sikerült, és akik a kilencvenes évek krízisei ellenére elhiszik, hogy Oroszország igenis gazdasági szuperhatalom. Ő ezt úgy fogalmazza meg, hogy létezik a szavak Oroszországa és a tények Oroszországa, illetve, hogy a szavak híveit nem kifejezetten érdeklik a tények. A hatalomnak pedig úgyis az a specialitása, hogy szavakat gyártson, amelyek ellent mondanak a tényeknek²⁴⁴. Mindez természetesen nem csak a rendszerváltás utáni gazdaságot illetően igaz, hanem gyakorlatilag mindenre, a mai napig. Kurczab-Redlich valamelyest Jelcin szemére veti (és egyúttal kinyilvánítja Gorbacsov iránt érzett szimpátiáját), hogy nem sikerült a nagy változásokat véghezvinnie, azt mondja, hogy mivel Gorbacsov önszántából és vérontás nélkül távozott a hatalomból, Jelcin, ha a korszellemnek megfelelő valódi államférfi lett volna, Oroszország most az európai civilizáció valódi közösségéhez tartozhatna²⁴⁵. Ezen ponton, a civilizáció kérdésével kapcsolatban érdemes ismét Przemysław Czaplińskit idézni, aki szerint a lengyel szerzőkkel, akik Oroszországba mennek, éppen az a probléma, hogy tisztában vannak

---

²⁴³ *Uo.*, 12.

²⁴⁴ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, *i.m.*, 80.

²⁴⁵ *Uo.*, 85.

azzal, hogy Oroszországba érkeztek. A tudás ily módon megelőzi a látást, és Oroszország egy olyan arénává válik, ahol meggyőződhetnek arról, hogy mindig is igazuk volt a tőle nyugatabbra élőknek (tehát már a keleti blokknak is), amikor azt anti-civilizációnak, a modern despotizmus és az általános magtehetetlenség keverékének, a korrupció megtestesülésének tartották²⁴⁶. Egyszóval így orientalizálják Oroszországot. Érdekes, hogy Czaplínski éppen Kurczab-Redlich műveit tárgyalva említi ezt, hiszen az ő esetében szinte egyáltalán nincs jelen ez a fajta felsőbbrendűség, amelyre a későbbiekben látunk majd még példát – bár általában inkább csak a másság megmutatása a jellemző.

Ami a nyolcvanas-kilencvenes évek orosz társadalmát illeti, szinte az egész világon élt az a meggyőződés, hogy ez a nép még alkalmatlan a demokráciára, erre Krystyna Kurczab-Redlich is kitér. Illetőleg hozzáteszi, hogy az orosz nép önmagáról sincs valami nagy véleménnyel, az egész társadalomban él a „mi, ökrök” beidegződés²⁴⁷. Ebben a gondolatmenetben pedig valamelyest ismét felfedezhető a birodalmiság is, miszerint is az orosz népnek van valamekkora szüksége a központi irányításra. Kurczab-Redlich azonban továbbmegy ennél, és kimondja, hogy napjaink Oroszországában a maffia, a hatalom és a bíróságok kapcsolata teljesen normális az itt élők számára. Mint ahogy az is normális, hogy az emberek letáboroznak Moszkva központjában, és különböző transzparenszeket hoznak magukkal, amelyeken nem követelések, nem jelszavak állnak, hanem egész élettörténetek – a leggyakrabban arról, hogy valamely családtagjukat eltette láb alól annak idején a KGB, vagy most az FSZB²⁴⁸.

A Birodalom széthullásával pedig csak tovább bonyolódott a társadalmi helyzet, mivel hirtelen sok kis társadalom jött létre, ami előhozta az egyes népek közötti ősi és sokszor konkrét ok nélküli ellentéteket. Volt már szó a Szovjetunió elképesztően hatalmas méreteiről, ami, ha belegondolunk, valamelyest eleve lehetetlenné teszi, hogy egységes nép jöjjön létre a területén. Hiszen lehet mesterségesen létrehozni egy hatalmas szuperbirodalmat, lehet egységes törvényeket alkalmazni, de az ott élő, éppen a méretből kifolyólag teljesen különböző embercsoportokat (elég csak Szovjetunió területén élő szláv és török csoportokra gondolni) már nem lehet mesterségesen arra kényszeríteni, hogy alkossanak egységet, legyen egy az akaratuk. Így volt ez a Szovjetunió esetében is, nem bizonyult tartósnak sem az ország, sem a homo sovieticus.

---

²⁴⁶ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 60.

²⁴⁷ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 84-85.

²⁴⁸ VÖ: Uo. 90-91.

Kyrstyna Kurczab-Redlich arra is felhívja a figyelmet, hogy a hatalmas terület rengeteg különféle érzellemmel jár, amelyeket szintén nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert az érzelmek azok, amelyek véres nemzeti követelések területeivé változtatták az államot²⁴⁹. Kurczab-Redlich a Fekete-tenger partján fekvő Picundát hozza fel példának, amely, mikor 1990-ben ott járt, még maga volt a paradicsom, ahol delfinekkal lehetett úszkálni. Saját bevallása szerint akkor még csak nevettek azon, hogy az idegenvezető azt mondta, most lépték át Grúzia határát, illetve annak sem tulajdonított nagy jelentőséget, hogy Picunda Abháziában található, hiszen ez úgyszólván mind a Szovjetunió. Ez a látszólag jelentéktelen kijelentés mégis fontos lehet abból a szempontból, hogy még egy politikában jártas, jogász végzettségű, sokat látott újságíró sem hitte el 1990-ben (tehát a széthullás előtt egy évvel), hogy megszűnhet a Szovjetunió.

A véres harcok bemutatását illetően Kurczab-Redlich nem arra koncentrál, hogy leírja a különböző borzalmas jeleneteket, az egyik vagy a másik fél kegyetlenségét, őt visszatekintve az érdeklő, hogy nézett ki ez az egész Moszkvából. Vagy bárhonnán, ahol csak a médiából értesülhettek az emberek a helyzetről. Ő maga például igyekszik bemutatni az igazságot, már amennyire a rendelkezésre álló információkból lehet. A hivatalos média, főleg az állami tévé, azonban ez esetben is válogat tények közül. Itt például, mivel Moszkva Oszétiát támogatja, az oszétok szenvedését mutatják be, és a grúzokról meglehetősen negatív képet festenek, de arra gondosan ügyelnek, hogy se az oszétok, se a grúzok ne jussanak szóhoz a kamerák előtt²⁵⁰. (Ez a szokás egyébként a mai napig megvan az orosz tévének, pontosan ugyanez történik Ukrajnával kapcsolatban is).

A tényeknek, vagy inkább a tények gyártásának elég fontos szerepe jut a mai Oroszországban, és mindez a már említett nagyság kérdésével is összefügg. A birodalom polgárai ugyanis valamilyen szinten mindig korlátozva voltak utazásaikban, belső használatra pedig „történelem helyett, amelyet meg kell tanulni, mitológiát kaptak, amelyben hinni kell”²⁵¹. Ennek a mitológiának pedig legfontosabb eleme a nagyság, a *velicsije*. A nagyság fontosságának hangsúlyozásában pedig mindig fontos szerep jutott az irodalomnak és a propagandának. (Elég csak I. Nagy Péter cár idejére és Puskin műveire gondolni). A későbbiekben a kommunista, majd napjainkban a putyini propaganda előszeretettel ferdítette, ferdíti el a tényeket. Krystyna Kurczab-Redlich ez ügyben úgy fogalmaz, hogy a propaganda eldeformálja a tényeket, hiszen ez a feladata, az eldeformált tények eldeformált valósághoz

---

²⁴⁹ *Uo.*, 95.

²⁵⁰ *VÖ: Uo.*, 96-101.

²⁵¹ *Uo.*, 117.

vezetnek, ami viszont eldeformálja az emberek tudatát. És az ilyen tudattal rendelkező emberek jól érzik magukat bezárva, ott, ahol nem kell konfrontálódniuk az igazi valósággal²⁵².

A nagyságnak természetesen nagyon fontos a szavak szintjén is megjelenie, illetve az iskolai tankönyvek sem tartalmazhatnak semmilyen negatívumot. A nagyság mitológiája a pravoszláv egyháznak is megfelel, sőt mi több az egyik legnagyobb szószólója – nem véletlen, hogy olyan fontos szerepet tölt be a mai Oroszországban. Arra, hogy milyen sikeresen meggyökeresedett a nagyságról alkotott mítosz, jó példa egy Annabel Li nevű orosz újságíró és költő esete, aki Szentpétervár utcáit járva azzal kérdéssel szólított le embereket, hogy nagynak tartják-e Oroszországot. Szinte mindenki igennel felelt, ám azt már nem tudták megmondani, hogy tulajdonképpen mi is teszi olyan naggyá²⁵³. Érdekes azonban, hogy mennyire másképp, kívülről tudják szemlélni a helyzetet azok az oroszok, akik valamely más országban élnek. Egy Londonban lakó hölgy szerint például egyáltalán nem negatív a világ viszonya az oroszokhoz, ezt csak maga az orosz nép találta ki, illetve azt is csak azért értelmezik oroszgyűlöletként, hogy a Szovjetunió tagköztársaságai függetlenedtek, és Kelet-Európa letért a kommunizmus útjáról, mert a kreml-i propaganda bebeszélte a népnek²⁵⁴.

A már említett Piotr Milewski *A transzszibériai vasút* című művében pedig azt mondja: „Felmelegítették a hadikosztot... és a nemzeti mártírológiát”. A győzelem napja ünneplése kapcsán teszi ezt az első ránézésre kissé furcsa kijelentést, de rögtön meg is magyarázza, hogy tudniillik lépten-nyomon emlegetik a huszonnégy millió áldozatot, ily módon még fölényesebbnek mutatva a győzelmet. Szerinte ezzel azonban nem az a célja a hatalomnak, hogy visszahozza a múltat, hanem így akarja garantálni erős pozícióját a jövőben²⁵⁵. Milewski szerint úgy örültek az emberek, mint a gyerekek, mintha csak most arattak volna elsőprő győzelmet, nem hatvan évvel korábban – ez is azt mutatja, hogy jól működik a propaganda.

Kis kitérő ugyan, de Krystyna Kurczab-Redlich számára nagyon fontos Alekszandr Lebegy tábornok figurája és szerepe Moldáviában majd a csecsen háborúban. Lebegy nagy népszerűségét a moldáviai válság megoldásával szerezte: a volt szovjet tagköztársaság román többsége és orosz kisebbsége között polgárháború tört ki, és az ország orosz többségű keleti része kikiáltotta a függetlenségét. Lebegy lett a szakadárak védelmére küldött orosz hadosztály parancsnoka, és azóta is érvényes békét kötött a moldávokkal. A moldáviai siker után Lebegy élesen támadta Jelcint, a kormányt és a hadügyminisztériumot is a korrupció burjánzása miatt.

---

²⁵² VÖ: *Uo.*, 120-121.

²⁵³ *Uo.*, 130.

²⁵⁴ VÖ: *Uo.* 135-137.

²⁵⁵ VÖ: MILEWSKI, *Transsybersyjska, i.m.*, 77

A katonai vezetésnek címzett kritikái miatt 1995-ben nyugdíjazták. A következő évben elindult az elnökválasztáson, és az első fordulóban a harmadik helyet szerezte meg. 1996 nyarán aláírta Aszlan Maszhadov akkori csecsen elnökkel a megállapodást az orosz csapatok kivonásáról Csecsenföldről. 1998-ban Lebegy otthagyta Moszkvát, mert a szibériai Krasznojarszk kormányzójává választották. 2000-ben sokak várakozása ellenére nem indult Putyin ellen az elnökválasztáson. 2002-ben egy helikopterbaleset áldozata lett.

Ebből is látszik, hogy Lebegy nem csak Kurczab-Redlich szemében, hanem az egész volt Szovjetunió sorsa szempontjából fontos szerepeket töltött be. Illetve, megint csak Kurczab-Redlich az egyetlen, akinél Moldávia problémája előkerül – pedig közép-európai szempontból is fontos kérdés. Kurczab-Redlich interjúja pontosan azután készül, hogy 1995-ben nyugadójba küldték a tábornokot, amelyre valamelyest számított is, hiszen „ebben a <<demokratikus>> országban bármi megtörténhet²⁵⁶”. Az interjú fontossága abban áll, hogy tábornok nem fél kritikusként lenni, ki meri mondani a kérdést, hogy a mi is az az orosz nemzet, és hogy az oroszoknak először meg kellene találniuk a maguk helyét, és csak azután lehetne a jövőről gondolkodni²⁵⁷. Lebegy legnagyobb érdeme, hogy mindig igyekezett a békét választani a harc helyett, és ez szinte mindig sikerült is neki.

Kurczab-Redlich végezetül az országot irányító megfejthetetlen fenomént – Putyint mint jelenséget – is megpróbálja megfejteni. Arra, hogy az egész világ számára mennyire titokzatos és kiszámíthatatlan Putyin, jó példa az a jelenet, amely Davosban zajlott egy sajtókonferencián, ahol vezető orosz politikusok éppen az orosz gazdaságot istenítették. Itt szólalt fel egy amerikai újságíró: „Ki ez a Mister Putyin? Számunkra olyan, mint egy fehér lap. Nem akarnák az urak kitölteni ezt a lapot?”²⁵⁸. Nem akarták. Annyi biztos, legalábbis Kurczab-Redlich szerint, hogy Putyin a KGB-nek köszönheti nagyságát, és nagyon is fontos volt az a KGB iskola, amelyre sokan csak legyintenek.

Putyin egyszerre megközelíthetetlen, érinthetetlen, félelmetes, de ugyanakkor valahol a nép gyermeke is, aki képes az egyszerű emberek szintjén megszólalni, és „budiba hugyozást” emlegetni²⁵⁹. És az is biztos, hogy életében nagy fordulatot hozott az a momentum, mikor 1989-ben még Drezdában kellett kémeket verbuválnia, és egyszer csak német tömegek támadták meg a szovjet hírszerzés épületét, ahol éppen Putyin volt az ügyeletes. Ekkor értette meg, hogy a Szovjetunió beteg, meggyógyítani nem lehet, ő viszont nem akar páciens lenni²⁶⁰. További

---

²⁵⁶ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 157.

²⁵⁷ VÖ: *Uo.*, 155-158.

²⁵⁸ *Uo.*, 402.

²⁵⁹ VÖ: *Uo.*, 415-416.

²⁶⁰ *Uo.*, 417.

tetteit, terveit és törekvéseit pedig nagyban meghatározza ez a felismerés. Miután hazatért, elég egyenes út vezetett a sikerig, a szentpétervári polgármester legfőbb segítőjétől, a kancellárián át az elnökségig. Putyin tetteit, és az Oroszországban zajló eseményeket elnézve, azt lehetne gondolni, a nép nem ilyen vezetőt akarna magának, a valóságban azonban, legalábbis 2007-ben még, a lakosság 35%-ának semmi problémája nem lett volna azzal, ha Vlagyimir Putyin élete végéig elnök lenne²⁶¹, Krystyna Kurczab-Redlich szerint azonban ő egy mai de Gaulle tábornok²⁶² - bár könnyen lehet, hogy ez túlságosan nagyvonalú összehasonlítás.

Fontos kérdéskör „igazságszolgáltatás” a mai Oroszországban. Gyakorlatilag ugyanis bárkit, bármikor, bármiért el lehet ítélni, ha nem tetszik az elnöknek vagy köreinek az illető viselkedése. A védőügyvédek 70%-a állítja, hogy a perek során szinte nem is találkozhatnak védenccikkel, ha pedig mégis, akkor lehallgatják a beszélgetéseiket. Elvileg lehetséges lenne a vádlottak felmentése, de ez csak az esetek 0,3%-ában fordul elő, és a bírók akkor is meg vannak győződve, hogy a felmentettek igazából bűnösök. Emellett az internetet is ellenőrzése alatt tartja a hatalom, és a cenzúrának is új formája jelent meg: egyszerűen bemennek a szerkesztőségbe, és megsemmisítik a nyomdakész anyagot, ha az valamiért nem tetszik valakinek, Putyin gyermekevei pedig részét képezik a hivatalos tananyagnak²⁶³ - és ez csak néhány pillanatkép a mai orosz valóságból.

Krystyna Kurczab-Redlichnél részletesebben mutatja be Putyin Oroszországát az Amerikában élő orosz tényfeltáró újságíró, Anna Arutunyan *A Putyin-varázs. Isten, hatalom, korrupció Oroszországban*²⁶⁴ című könyvében. Arutunyan az államgépezet megértéséhez aprólékosan bemutatja a mai orosz társadalom elemeit, az elmúlt időszak (Jelcin halála és Putyin feltűnése) óta zajlott legfontosabb (bel)politikai eseményeket, botrányokat, igyekszik feltárni a konkrét szerepeket. Ennek érdekében mindenekelőtt megismerteti az olvasót az ország legfontosabb különböző társadalmi csoportjaival, akiknek egy-egy hosszabb fejezetet is szentel. Ők az alattvalók, az opricsnyikok és a bojárok. A történelemből jól ismert kifejezések azonban új értelmet nyernek a XXI. század és Putyin Oroszországában. Ennek megfelelően az opricsnyikok itt nem a Moszkva környéki földekből részesülnek aljas és agresszív tetteikért cserébe, mint Rettegett Iván idején, hanem az államgépezetben, a különböző szervezetben, esetleg vállalatokban jutnak hatalmi pozícióba.

---

²⁶¹ *Uo.*, 443.

²⁶² *Uo.*, 449.

²⁶³ *VÖ: Uo.*, 452-461.

²⁶⁴ ARUTUNYAN, *A Putyin-varázs...*, *i.m.*

Ugyanígy a bojárok sem ugyanazok már, akik annak idején voltak, noha az kétségtelen, hogy Arutunyan is az „uralkodóhoz” legközelebb álló körökre alkalmazza a kifejezést. Nagy különbség azonban, hogy míg például Rettegett Iván elismerte a bojárok tekintélyét, és a parancsait a „A cár parancsolja s a bojárok jóváhagyták.” megjegyzéssel adta ki, addig Putyin bojárjainak már nincsenek semmiféle privilégiumai, neki nincs szüksége se a bojárok, se senki jóváhagyására. (I. Nagy Péter cár volt az, akinek sikerült megtörni a bojárok hatalmát, addig ugyanis ők voltak az a csoport, amely arra ügyelt, hogy az uralkodó ne tudjon visszaélni hatalmával). Rettegett Iván többszöri emlegetése sem véletlen, Arutunyan ugyanis erőszerezettel von párhuzamot Putyin és a hajdan volt cár között.

Az úgynevezett igazságszolgáltatáshoz visszakanyarodva figyelemre méltó a Pussy Riot zenekar története. Ők az a punk banda, akik a Megváltó Krisztus Székesegyház ambóján adták elő *Szűzanya, űzd el Putyint!* című performanszukat, amiért le is tartóztatták őket. Állítólag maga Kirill pátriárka, az egyház feje kérte az elnököt, hogy az együttes tagjai méltó büntetésben részesüljenek (az ambón ugyanis nem tartózkodhatnak civilek, így még nagyobb a bűnük). Ez a történet pedig egy olyan momentum, amely kiválóan bemutatja az orosz állam és egyház kapcsolatát, illetve az államhatalom működését a mai Oroszországban.

Ugyanakkor Anna Arutunyanál is megjelennek egyrészt azok az elemek is, akik visszasírják a Szovjetuniót, másrészt pedig az olyanok, akik meg vannak elégedve a jelen helyzettel, konkrétan „boldogok, hogy egy korban élhetnek Vlagyimir Vlagyimiroviccsal²⁶⁵”. Tehát ismét felsejlik a birodalmiság, a birodalmi lét szükségessége. És itt vissza kell térni Svetlana Alekszijevicshoz is, akinek *Elhordott múltjaink* című könyvében szintén nagyon hangsúlyos a szovjet nosztalgia. Az viszont teljességgel megdöbbentő, hogy mennyien voltak képesek öngyilkosok lenni a Szovjetunió felbomlására visszavezethető okokból. Alekszijevic, mintegy elébe menve a kérdésnek, még a bevezetőben szolgál ez ügyben némi magyarázattal:

„Hogy a könyvben miért szól olyan sok történet öngyilkosságról, ahelyett, hogy átlagos szovjet emberek átlagos élettörténetét írnám meg? [...] Én azokat akartam megtalálni, akik szervesen összeforrtak az eszmével, annyira átengedték magukat neki, hogy már képtelenek lettek volna elszakadni tőle – az állam lett a kozmoszuk, az adott meg nekik mindent, az helyettesítette a magánéletüket is.”²⁶⁶

---

²⁶⁵ *Uo.*, 333.

²⁶⁶ ALEKSZIJEVICS, *Elhordott...*, i.m., 8.

Az öngyilkosságon kívül is főszereplője a halál a könyvnek, szinte minden egyes ember történetében meghal valaki, ki háborúban, ki betegségben, ki alkoholtól, ki terrortámadásban, de akad olyan is, akit megölnek, vagy kvázi „véletlenül”, kíváncsiságból vet véget életének. Alekszijejics könyve ezáltal mintegy a halál krónikájává válik. Ugyanakkor a történetekből egy éles nemzedéki váltás is kirajzolódik, hiszen „a mai fiatalokban” már nem él ez a szovjet-nosztalgia, nem is élhetne, hiszen ők még nem is éltek akkor. Ők már egy más Oroszországba születtek, nekik normális, hogy a pénz az úr, hogy sokféle kolbász kapható (amin sokat keseregnek az idősebbek, hogy kvázi kolbászért adták el a Birodalmat).

Mind a *Fejjel a Kreml falának*, mind az *Elhordott múltaink*, mind *A Putyin-varázs* tökéletes krónikái a rendszerváltás után létrejött Oroszországnak, *A transzszibériai vasút* idevágó részei pedig frissebb történetek prizmáján át igyekeznek árnyalni a képet. A rengeteg és nagyon különböző történetből, azonban kiejlik (és egy-egy ponton bizony a könyvekben is elhangzik), hogy az orosz népnek szüksége van a birodalmiságra, szüksége van egy eszmére, legyen az szocializmus vagy pravoszlávia, és szüksége van egy szentként imádható vezetőre. Hogy a külföldinek milyen asszociációi lesznek a Birodalom kapcsán, azt pedig Milewski gyűjti csokorba. Néhány igen találó példa: bábuskák, szőrmesapkák, kikészített medvebőr, szamovár, balalajka, ikonok, kristálypoharak, vörös csillagos filcsapkák, a kommunizmus kézikönyve, szovjet propaganda plakátok...²⁶⁷ Innen nézve mintha csak valami mese, bohózat, kabaré lett volna, lenne mindaz, ami „belülről” sokszor rémtörténetnek tűnik – legalábbis e riportok alapján.

3.2.2 Gogol és a Google – Waclaw Radziwinowicz

A már sokat emlegetett napilap, a *Gazeta Wyborcza* újságírója, Waclaw Radziwinowicz is összeállított egy, az egész volt Szovjetuniót tárgyaló kötetet, ez a *Gogol a Google korában*²⁶⁸. Radziwinowicz könyve kissé eltér a klasszikus értelemben vett, és itt tárgyalt lengyel tényirodalomtól, mivel gyakorlatilag egy cikkgyűjteménnyel állunk szemben, de ennek ellenére is érdemes górcső alá venni. Annál is inkább, hogy az 1953-as születésű újságíró 1998 és 2012 között volt a *Gazeta Wyborcza* állandó oroszországi tudósítója volt, így részben későbbi eseményeket és interpretációkat is megismerhetünk, mint Krystyna Kurczab-Redlichnél. Waclaw Radziwinowicz további két orosz témájú művet is megjelentetett, ezek a *Szocsi:*

²⁶⁷ VÖ: MILEWSKI, *Transzsyberszyska, i.m.*, 70.

²⁶⁸ RADZIWINOWICZ, Waclaw: *Gogol w czasach Google'a*, Varsó, Agora, 213.

*Putyin játszótéren*²⁶⁹ és a *Crème de la Kreml. 172 történet Oroszországról*²⁷⁰. Ezek kiadása viszont azt eredményezte, hogy 2015-ben visszavonták újságírói akkreditációját és kiutasították Oroszországból. Ami megint csak jól példázza a gépezet működését, illetve a paranoiát, vagyis, ha valaki kellemetlen dolgokat tár fel az új Birodalomról, azt el kell távolítani. Lengyelországban viszont különböző kitüntetésekkel jutalmazták munkásságát. Viktor Jerofejev orosz író szenzációsnak titulálta a *Gogol a Google korában*, mivel elolvastván a könyvet úgy érezte, Oroszországot mégiscsak külső szemmel is meg lehet érteni.

Adam Michnik, a *Gazeta Wyborcza* főszerkesztője azt mondta Radziwinowicz könyvéről, hogy az „a legkülönfélébb kövekből álló mozaikként alkot képet erről a nem mindennapi országról”²⁷¹. És ez így is van, mivel valóban minden megtalálható a kötetben, a háború, a korrupció, az orosz falvak élete, a mindennapi politika, még popkultúra is.. Szerkezetileg egy időrendbe rendezett cikkválogatás a könyv, találni köztük rövidebb, híradás, jelentés jellegű írásokat és hosszabb, elemzőbb riportokat is. Ez utóbbiaknak köszönhetően sorolható mégis valamelyest a tényirodalom kategóriájába. Radziwinowicz Orosz Birodalma minden rettenetessége és félelmetessége ellenére is emberi, illetve emberléptékű, valóban úgy tűnik, sikerült megértenie az országot, és ezáltal az olvasó is valamelyest közelebb kerülhet hozzá. Ez az ország egyszerre szép és félelmetes, szélsőséges. Jól megfér benne egymás mellett a bizánci gazdagság és a milliók szegénysége, és persze a korrupció, valamint a – lassan már teljesen megszokott – politikai gyilkosságok. Valószínűleg éppen az írások ilyen formájának is köszönhető ez a közérthetőség, hogy sokszor rövid, velős cikkeket lehet olvasni egy-egy témáról, amelyek nem annyira aprólékosak (de ez korántsem jelenti azt, hogy felületesek lennének), nem vesznek el a részletekben, ugyanakkor annyi háttér információt mindig szolgáltat, hogy világossá váljanak a dolgok.

Radziwinowicz 1998-ban, tehát a Jerlcin-éra hanyatlása idején kezdi meg oroszországi tudósításait, ebből az évből származnak a kötet első darabjai is, rögtön egy igen kellemes Rolling Stones koncertbeszámolóval. Majd itt is elég hamar megjelenik a nosztalgia kérdése, a Szovjetunió visszasírása – úgy látszik, van egy olyan nemzedék, amelynél ez elkerülhetetlen. Radziwinowicz egyik beszélgető partnere viszont a kolhozokat hiányolja, a magántulajdonnal nem tud mit kezdeni²⁷². Ez pedig új elem, mint ahogy az is, hogy Moszkvában mennyire fontos, hogy az embernek legyen bejelentett lakcíme, tartózkodási helye. A főváros sokak számára az

---

²⁶⁹ RADZIWINOWICZ, Wacław: *Soczi: igrzyska Putina*, Agora, 2014.

²⁷⁰ UŐ: *Crème de la Kreml. 172 opowieści o Rosji*, Agora, 2016.

²⁷¹ RADZIWINOWICZ, *Gogol...*, i.m., 5.

²⁷² VÖ: *Uo.*, 11-16.

álmod megvalósulásának lehetősége, sokan vágnak oda kis falvakból, más városokból. Ezzel a problémával találta szemben magát Kátya és Tatyána is, akiket el is kaptak és be is börtönöztek a rendőrök, majd felajánlották nekik, hogy némi pénzért és egyéb „szolgáltatásért” elengedik őket. Itt is az látszik, amire már Krystyna Kurczab-Redlichnél is volt példa, Oroszországban teljesen „normális”, hogy szoros kapcsolat van rendőrség, maffia, korrupció és a hatalom között. Arra, hogy a rendőrség és a maffia között mennyire nincs nagy különbség, jó példa Moszkva „megtisztítása” az idegenektől. Már eleve az elgondolás hátborzongató, hogy meg kell szabadítani a fővárost a „nem szláv kinézetűektől”. A rendőrök például általában ötven, de van, hogy száz rubelt kérnek egy-egy színes bőrűtől, vagy tádzsiktól, csecsentől, hogy ne vigyék be őket. Azt meg, hogy ki a nem megfelelő nemzetiségű, szintén ők döntenek el, a csecsent például állítólag már a járásáról megismerni²⁷³.

A nyelvhasználatban is megfigyelhető bizonyos újdonság, vagy eltérés Wacław Radziwinowicz esetében, főleg a politikai gyilkosságok esetében. Ő ugyanis nem úgy teszi fel a kérdést, hogy ki ölte meg ezt vagy azt, hanem, hogy „ki rendelte meg”. (Természetesen mások is, akik foglalkoznak a kérdéskörrel, tisztában vannak azzal, hogy e gyilkosságok esetében van egy megbízó, csak nem teszik fel ilyen konkrétan a kérdést.) Megrendelt gyilkosság példaként Galina Sztarovojtova²⁷⁴ esetét hozza fel, akit saját lépcsőházában lőttek le, és akinek állítólag „fekete” pénzek miatt kellett meghalnia, mert vagy látott, vagy hallott, vagy tudott valamit. Radziwinowicz ennél az esetnél riporterri rátermettségét is bizonyítja, amikor nem tartván a következményektől, találkozik olyan emberekkel, akik „hozzáférhetnek a nyomozati anyaghoz”²⁷⁵ (és akik félnek, és nem vállalják a nevüket). A Ruszlan Linkovval, Sztarovojtova titkárával folytatott beszélgetésből az kiderül, hogy nem azért ölték meg az újságírónőt, mert pénzt vitt egyik helyről a másikra, ahogy azt a hivatalos propaganda szerette terjeszteni (megmaradtak a reptéri felvételek a táskája átvilágításáról, és ott látszik, hogy semmiféle bankjegyek nincsenek benne), hanem sokkal inkább azért, mert nyomozott egy Omega nevű alapítvány ügyében, és rájött, hogy az korrumpálta a szentpétervári rendőröket, sőt ezt meg is írta²⁷⁶. Moszkva a későbbiekben a jól bevált módszerhez folyamodott: Talált két embert, akik közül az egyik kitervelte, a másik végrehajtotta a gyilkosságot²⁷⁷. A későbbiekben az egyik

---

²⁷³ VÖ: *Uo.*, 48-49.

²⁷⁴ Galina Sztarovojtova eredetileg szociológus, a későbbiekben politikusként az emberi és kisebbségi jogok egyik oroszországi úttörője. A politikai hatalom közelébe került egykori KGB-sek elleni harcot tekintette egyik legnagyobb küldetésének. 1998 októberében szentpétervári lakása bejáratában gyilkolták meg.

²⁷⁵ RADZIWINOWICZ, *Gogol...*, *i.m.*, 26.

²⁷⁶ *Uo.*, 28.

²⁷⁷ *Uo.*, 35.

vádolt megnevezte az állítólagos megrendelőt, Mihail Gluscenkót, aki a tambovi maffia egyik főnöke, de az azt vallotta, hogy nem ő, hanem egy másik főnök rendelte meg²⁷⁸.

Hasonlóan fontos, és másoknál elő nem kerülő téma a jekatyerinburgi Uralmas Társadalmi-Politikai Szervezet esete (amelyet mindenki csak bandita-pártnak nevez). A városban valóságos maffiaháború zajlik, mindennaposak a lövöldözések. Az egyik ilyen epizódnak állít emléket egy négy méter magas gránittábla a temetőben, rögtön a Krisztus szobor mellett, amelybe Oleg Vagin, az egyik helyi keresztapa képét vésték, akit az ellenséges maffia ölt meg²⁷⁹. Ugyanakkor kutatásokból az derül ki, hogy a jekatyerinburgiaknak csak egy kis hányada tartja bünszövetkezetnek az Uralmas szervezet. Nem csoda, hiszen például látványosan adományoztak egy nagy zsák pénzt a fizetségüket meg nem kapó metróépítő munkásoknak²⁸⁰. Saját magukról a következőképpen nyilatkoznak:

„Nem vagyunk Robin Hood. Ő a szegényeknek adományozta, amit a gazdagoktól rabolt, és közben ő maga is szegény maradt. Ez utóbbi rólunk nem mondható el”²⁸¹.

A valóságban azonban megoszlanak a vélemények. Egyes lakosok szerint nincsen már sehol az Uralmas maffia, hanem rendes piacgazdaság van, míg mások erre kifakadnak, mondván, hogy bezárták a bányákat, és már csak aranyat termelnek ki, amelyről viszont nem tudni, hova kerül, ergő mégis csak jelen van a maffia²⁸². Csakúgy, ahogy az úgynevezett temetési maffia is működik, melynek lényege, hogy a különböző csoportosulások harcolnak a hajléktalanok holttesteért, mivel az állam egy-egy testért 900 rubelt is megfizet. Aztán persze nem adják meg senkinek a végtisztességet²⁸³.

Wacław Radziwinowicz riportjai az eddigiektől eltérően a legtávolabbi területeket, tehát Szibériát is érintik – a leírtakból pedig bizonyos szempontból ismét a birodalmi nagyság és annak féltésének kérdése rajzolódik ki. A Tengermelléki Határterületen, Usszurijszkban például, Habarovszk közelében keresztet állítottak az egyházi hatóságok, amely a szomszédos Kína lakóinak figyelmét hívatott felhívni arra, hogy ott kezdődik a Birodalom. Meg kell ugyanis védeni a területet a „sárga pestistől”, amelyről egyre gyakrabban hallani Oroszországban. Radziwinowicz interjúiból és különböző közvélemény kutatásokból kiderül, hogy az oroszok nagy része retteg attól, hogy nagyszámú kínai bevándorló érkezik az országba, így például

---

²⁷⁸ HORVÁTH, Gábor: *Politika pisztollyal, méreggel*, Népszabadság, 2015.03.07.

²⁷⁹ VÖ: RADZIWINOWICZ, *Gogol...*, i.m., 40-41.

²⁸⁰ VÖ: *Uo.*, 43.

²⁸¹ *Uo.*, 43.

²⁸² VÖ: *Uo.*, 46.

²⁸³ *Uo.*, 39.

Putyin is támogatja azt a gondolatot, hogy az ott élő öt millió kínait (szociológiai adatok szerint nagyjából összesen háromszázezer kínai él az egész Orosz Föderációban) azonnal át kell telepíteni az Amur és a Japán-tenger mentén fekvő pusztaságba. Maga az elnök így nyilatkozott az ügyben:

„Néhány évtized elteltevel a [Szibéria keleti területein élő] oroszok leginkább japánul, kínaiul és koreaiul fognak beszélni – „sárgán” látta a jövőt Putyin elnök Blagovescsenskben, az amuri terület székhelyén, a kormányzók tanácskozásán”²⁸⁴.

Érdekes, hogy veszélyesnek is tartják a kínaiakat, például Radziwinowiczot is figyelmeztették, hogy védelem nélkül ne járkáljon arrafelé. Ő azonban mégis vette a bátorságot, és megtudta, hogy mikor például piacot építettek a kínaiak, a hatóságok mindenkit elkaptak, akit csak értek, és pénzt csikartak ki tőlük²⁸⁵. Tehát megint sokkal inkább a korrupció a mozgatórugója mindennek.

A nagyság képzetének megteremtéséhez, illetve annak fenntartásához pedig hozzátartoznak a legendák és a legendák kreálása is. Ilyen lesz az az ünnep is, amelyet azért találtak ki, hogy november hetedikén legyen valami, ami helyettesíti a bolsevik forradalom évfordulóját. Ez lett a lengyelek kiűzetése a Kremlből. Rögtön találták hozzá egy megfelelő hőst is, Ivan Szuszanyint, aki egy mocsárba vezette az ifjú Mihály cárt meggyilkoló lengyeleket. De kellett mindehhez egy relikvia is, amely helyettesítheti Lenin múmiáját, így aztán hosszas ásatások után találtak egy olyan koponyát, amely megfelelő lehet. Senki sem tudja persze, hogy valóban Szuszanyin koponyájáról van-e szó, de nem is érdekes, csak el kell hinni. (Kísértetiesen emlékeztek a dolog Petőfi földi maradványainak megtalálására.) Emellett a Kulturális Minisztérium (!) segítségével kiadtak egy *Oroszország barátainak és ellenségeinek zsebszótára* című könyvet is – ha valaki esetleg nem tudna eligazodni²⁸⁶. A bolsevik forradalom ünneplésének lecserélése Szuszanyinra egyértelműen teljesen abszurd, illetőleg ebben a lépésben is megfigyelhető valamifajta paranoia, a múlt tagadása.

Az ilyen abszurd történetek mellett azonban természetesen a tragédiák is helyt kapnak Radziwinowicznál. Több riportot is szentel a csecsenföldi háborúknak, illetve az azzal kapcsolatos merényleteknek, túszejtő akcióknak, azonban ezek a momentumok is a dolgozat különálló, csecsenekkel foglalkozó fejezetében kapnak helyt. Radziwinowicznak ezek a

---

²⁸⁴ Uo., 66.

²⁸⁵ VÖ: Uo., 66-74.

²⁸⁶ VÖ: Uo., 141-143.

riportjai nem csak a téma fontossága miatt lesznek igen jelentősek, hanem azért is, mert ez azok írások, amelyek leginkább az irodalmi riport kategóriájába sorolhatók.

Egy másik ilyen nagyobb lélegzetű riportjában a 2008-as észak-oszétiai, vagy más néven orosz-grúz háborút tárgyalja. A háború az egyik oldalon Grúzia, a másik oldalon Dél-Oszétia, Abházia és Oroszország között zajlott. Oroszország szerint Grúzia népiertást hajtott végre az oszétok ellen, ezért megtámadta a Dél-Oszétiát elfoglalni készülő grúz erőket, majd a támadást Oszétián kívül is folytatta. Grúzia szerint Dél-Oszétia megtámadására a már korábban megindult orosz csapatmozgások miatt volt szükség, a grúz támadás pillanatában az orosz hadsereg már Dél-Oszétia (azaz Grúzia) területén volt. Az Európai Unió vizsgálóbizottsága megállapította: a háborút Grúzia kezdte, a grúz állítások az előzetes orosz támadásról hamisak. Radziwinowcz 1989-ben indítja a történetet, amikor – mint ahogy arról már volt szó – Putyin Drezdában teljesített szolgálatot, és a nép megtámadta a szovjet katonai épületet, viszont „Moszkva hallgatott”. Majd felidézi azt a hatalmas hibát, amelyet Putyin a Kurszk elsüllyedésekor követett el, nevezetesen, hogy Szocsiba utazott nyaralni, ahelyett, hogy cselekedett volna. A grúz támadás idején a pekingi olimpia megnyitóján tartózkodott, de tudta, hogy most nem lehet várni, Moszkva ezúttal nem hallgathat²⁸⁷.

Azonban nem szabad megfélekedezni arról, hogy Vlagyimir Putyin abban az évben csak miniszterelnök volt, az elnöki tisztséget Dmitrij Medvegyev töltötte be. Medvegyev pedig csak délután adott tűzparancsot, noha az orosz haderő már délelőttől támadta a grúzokat. Tehát Putyin volt az, aki aktívan tevékenykedett, és mint kiderült, megbeszéléseket folytatott Kína, az Egyesült Államok és Franciaország vezetőivel, azonban semelyik hivatalos közleményen sem szerepelt „az elnök megbízásából” formula. Ez a látszólagos apróság – mondja Radziwinowicz – pedig nagyon is lényeges, mivel már a cári Oroszországban, majd a Szovjetunióban is elengedhetetlen volt az ilyesmi, hogy egyértelmű legyen, ki a legfőbb hatalom²⁸⁸.

Itt pedig a riporter egy pillanatra visszakanyarodik a beszláni túsdrámához²⁸⁹, Putyin ugyanis a háború kapcsán a fővárosba, Vlagyikavkazba utazik, ahol mindenki jól emlékszik rá, ahogy négy évvel korábban megjelent a beszláni kórházban, és arról biztosított mindenkit, hogy

---

²⁸⁷ VÖ: *Uo.*, 196.

²⁸⁸ VÖ: *Uo.*, 198.

²⁸⁹ 2004. szeptember 1-jén főként ingus és csecsen fegyveresekből álló csoport több mint ezeregy száz embertejtett túsul az Észak-Oszétiában fekvő Beszlán 1. számú iskolájában. A túszejtést végrehajtó, Samil Baszajev küldte csoport a második csecsen háború befejezését követelte. Három nap elteltével az orosz biztonsági erők megrohamozták az épületet. Az iskolát robbanások sorozata rázta meg, amelyet tűz, valamint a túszejtők és az orosz biztonsági erők közötti kaotikus tűzharc követett. Végül több mint háromszáz túszt veszített életét. Az esetet a Csecsenföldről szóló fejezetben részletesen tárgyalom.

minden rendben lesz. Tehát ez a mostani út minta valamiféle kompenzáció lett volna, ugyanis ott még mindig mindenki őt tartja felelősnek a rengeteg gyerek halálért, hiába tüntette ki a Kreml mindenféle érdemenddel a hadművelet parancsnokát, aki tankokkal és lángszórókkal támadt a gyerekekkel teli iskolára²⁹⁰. Putyin most tehát meg akarta mutatni, hogy azonnal cselekszik, és mindent megtesz azért, hogy ne folyjon orosz vér. Lehet, hogy nem voltak csapatmozgások, és valóban Grúzia kezdte a háborút, de azért voltak előjelek, zajlott egyfajta hidegháború Grúzia ellen, erre Radziwinowicz is felhívja a figyelmet. Egészen a 2003-as grúziai rózsás forradalomig, Mihail Szaakasvili hatalomra kerüléséig, illetve a 2004-es ukrán narancsos forradalomig nyúlik vissza. Szerinte ugyanis ekkor vált az állami ideológia alapjává a nyugati inváziótól való rettegés²⁹¹.

Így indult a hidegháború Grúzia ellen, például a híres Borzsomi gyógyító ásványvízben állítólag nitrát ionokat találtak, a világhírű grúz borokban pedig növény védőszer maradványait. Elkezdtek kitelepíteni Moszkva grúz lakosságát, Tbiliszi hiába tiltakozott ellene. Szaakasvili így 2008-ban végzetes lépésre szánta el magát, és megparancsolta csapatainak, hogy állítsák vissza az alkotmányos rendet, vagyis foglalják vissza Dél-Oszétiát, amely 1990 előtt Grúzia része volt. Ezzel a lépéssel ugyanakkor abban is biztosnak kellett lennie, hogy nagyon hamar ott lesznek a nagyobb létszámú és jobban felszerelt orosz csapatok. A háborút Oroszország nyerte meg, zajos sikerrel, arról azonban sokan elfeledkeznek – hívja fel a figyelmet Radziwinowicz – hogy az orosz haderő gyenge oldalait is megmutatták ezek a harcok, hiszen például kiderült, hogy nincsen éjszakai harcra alkalmas gépük²⁹².

Wacław Radziwinowicz ezenkívül az új Birodalom mindennapjaiba is beavat, Moszkvától nagyjából egészen Vlagyivosztokig. Többek között abba, hogy az orosz Távol-Keleten hogy fagyoskodnak az emberek telente, mert nincs fűtés – a polgármester szerint Moszkva nem ad pénzt, Moszkva szerint pedig a polgármester elsikkasztja²⁹³. Vagy például Gorbacsov és Lenin mellett szóba kerül Brezsnyev és Hruscsov is, természetesen mai összefüggésekben. Utóbbi például az autózási szokásokkal kapcsolatban, ugyanis már annak idején megmondta az amerikaiaknak, hogy nem jó az úgy, ha egy autóban egy ember ül, többen kell utazni, és akkor nem lesz se sok autó, se dugó²⁹⁴. Néhány évtizeddel később ezt meg is valósították, jutalmat kap, aki másokat is szállít. Bár nem túl valószínű, hogy Hruscsov javaslatát szem előtt tartva jutottak erre a döntésre, mindez inkább arra jó példa, mennyi irónia

---

²⁹⁰ VÖ: *Uo.*, 198-199.

²⁹¹ *Uo.*, 200.

²⁹² VÖ: *Uo.*, 200-204.

²⁹³ VÖ: *Uo.*, 57-58.

²⁹⁴ VÖ: *Uo.*, 223-224.

van Radziwinowicz írásaiban, mennyi humorral tudja megközelíteni az abszurd helyzeteket, történeteket.

Rövid írásaiból remekül kitűnik, hogy mennyire abszurd ez az új Oroszország. Például, hogy a hivatalnoknak nem csak az öltözékük, vagy az ideális testsúlyukat szabják meg, hanem azt is, mennyire kell ápoltnak lenniük a körmeiknek²⁹⁵. Számukra ez persze örökös retteget forrása, hogy esetleg egy ilyen „apróság” miatt veszítik el a munkájukat. Vagy, hogy a magas rangú katonák, rendőrök túl kövérek, és nem tudnának már rendesen futni a bűnözők után²⁹⁶. Ezek a szinte gogoli történetek a címadó riportban csúcsosodnak ki, amikor is Szamarában Medvegyev elnök érkezésére készülnek. Kísértetiesen hasonlít a történet arra, amikor Gogol hősei várják a revizort. Szamara elöljárói hajdina kásával rakják tele a boltok a polcait (abban az évben hiány volt hajdinából), és ráadásul nagyon olcsón. Az elnök így elégedetten állapíthatja meg, hogy itt „minden ötször-hétszer olcsóbb, mint Moszkvában²⁹⁷”. Természetesen a Putyinról alkotott kép sem maradhat ki Radziwinowicz munkájából, így kiderül, hogy a hölgyek körében annyira népszerű, hogy egyesek egyenesen szentként tisztelik, és még egy Putyin-ikont is láttak vérezni – ezt azonban már maga az elnök is túlzásnak tartja²⁹⁸. Mindezekből az apró mozaik darabkákból egy egyszerre valóban abszurd, de félelmetes és ugyanakkor izgalmas Birodalom látszik kirajzolódni.

3.3 A Birodalom a kóbor kutya perspektívájából

Ismét egy kissé más (poszt)Birodalmat mutat be Jacek Hugo-Bader, aki három könyvet is szentelt a témának. Az első, a *Paradicsomi völgyben, gyomok között*²⁹⁹ korábbi, szinte közvetlenül a Szovjetunió széthullása után mutatja be a térséget, míg a másik kettő, a *Fehér láz*³⁰⁰ és a *Kolimai napló*³⁰¹ már későbbi, bőven a kétezres években készült sajátos portréi a Birodalomnak. Az időbeni különbségen túl bizonyos műfaji eltérés is megfigyelhető, ugyanis előbbi a *Gazeta Wyborcza*-ban és annak mellékleteiben megjelent riportjainak egy válogatása, míg utóbbiak egybefüggő, a tényirodalomba jobban illő klasszikus riportkötetek.

Jacek Hugo-Bader 1957-ben született, egyetemi tanulmányai után a legkülönfélébb dolgokkal foglalkozott, volt tanár, szocioterapeuta, vasúti rakodómunkás, de ami talán fontosabb, hogy tagja volt a földalatti Szolidaritásnak, részt vett a *Wola* és a *Tygodnik*

---

²⁹⁵ VÖ: *Uo.*, 176-177.

²⁹⁶ VÖ: *Uo.*, 185-186.

²⁹⁷ VÖ: *Uo.*, 264-265.

²⁹⁸ VÖ: *Uo.*, 300-301.

²⁹⁹ HUGO-BADER, Jacek: *W rajskiej dolinie wsród zielska*, WołowiecCzarne, 2010.

³⁰⁰ UŐ: *Fehér láz*, Budapest, Kairosz, 2012., ford.: Mihályi Zsuzsa, Pálfalvi Lajos

³⁰¹ UŐ: *Kolimai napló*, Budapest, Kairosz, 2013., ford.: Mihályi Zsuzsa

Mazowsze szamizdat lapok szerkesztésében. A rendszerváltás óta a *Gazeta Wyborcza* munkatársa. Újságírói, írói munkásságát több díjjal is jutalmazták, kétszer kapott Grand Press díjat, a *Fehér lázért* megkapta a Borostyán Lepkét, sőt a könyvet a Gdyniai Irodalmi Díjra is jelölték. A *Paradicsomi völgyben, gyomok közt* jelölést kapott a legrangosabb lengyel irodalmi díjra, a Nikére. A *Kolimai napló* pedig a „Negyedik Elem” közönségdíjat nyerte el a krakkói Három Elem Utazók Fesztiválján. Ez utóbbi díjjal általában útikönyveket tüntetnek ki, Hugo-Bader könyvei azonban csak a felszínen tekinthetők azoknak. A kóbor kutya kifejezés Mariusz Szczygiełtól származik, aki Kapuścińskivel összehasonlítva használja az elnevezést, aki madártávlatból írta le a Szovjetuniót, Hugo-Bader ezzel szemben a „patkány farkát is megragadja”. Hugo-Bader tehát Krystyna Kurczab-Redlich-hez képest is még tovább közelíti a perspektívát.

A metaforikus című *Paradicsomi völgyben, gyomok között* gyakorlatilag egy szubjektíven összeválogatott riportgyűjtemény, mely 1993 és 2001 között íródott anyagokat tartalmaz, a legkülönbélebb témákban – Paradicsom alatt pedig természetesen a Szovjetuniót kell érteni. Paradicsom volt az ország, hiszen sokszor bármennyire is rossz és igazságtalan volt, az egyszerű emberben mégis csak a stabilitás érzetét keltette, nem kellett döntéseket hozni, mivel állt az ország élén egy vezető, aki ezt megtette az emberek helyett, és mindig volt egy cél, amely felé vezette a dolgozó népet. E célok érdekében gyakran nagy áldozatokat kellett azonban hozni, és a birodalmi nagyságot, illetve az egységes homo sovieticust az egyén elé kellett helyezni. Jó példa erre a következő párbeszéd, amelyben egy orosz asszony arról áradozik, hogy Csehszlovákia mennyire fantasztikus volt, hogy virágaik és madaraik lehettek az embereknek:

„–Neked is lehetnek. Madaraid, virágaid...

–Á, nem. Nálunk a népnek nem volt joga megmondani, mit akar. Az államvezetés mindig ráüvöltött az emberre.

–Egyszerűen elültetted a virágokat, és kész.

–Hogy gondolod? Akkor más lenne a házad, mint a többi.³⁰²”

A riportok témáit illetően természetesen Hugo-Badernél is megtalálhatók az időszak legfontosabb eseményei, így például a csecsen háború és Lebegy tábornok figurája, de sok egyéb érdekesség is helyt kapott, mint az AK-47-est megalkotó Kalasnyikov elvtárs, a Lenin múmiáját balzsamozó tudós, a Gazprom vagy az utolsó szovjet zenekar, a Zona Ljube.

---

³⁰² HUGO-BADER, *W rajskiej...*, i.m., 52.

Mindemellett pedig már ebben az időszakban is ellátogat olyan „egzotikus” helyekre, mint Vorkuta, Szibéria, Kazahsztán vagy Kirgizisztán. Hugo-Badernél azonban a perspektíva közelítése mellett a stílus fellazulása is megfigyelhető.

Érdekes momentum a Krímnek szentelt fejezet, amely valahogy mindig is „mostohagyerek” volt a Birodalomban. Hugo-Bader azután, hogy rövid történeti áttekintést ad a területről, a tatárokat szólaltatja meg, akik visszatérnének szülőhazájukba, házaikban azonban oroszok laknak, akiknek nem áll szándékukban kiköltözni, a tatárok emiatt sátrokban élnek, onnan nézik házaikat³⁰³. Egyesek szerint sokkal rosszabb a helyzet, ugyanis Moszkva egy „második Karabahot akar csinálni a Krímből”³⁰⁴. Sőt, már a kilencvenes években téma volt, hogy valójában kinek is van joga a Krímhez, rendszeresek voltak az olyan tüntetések, amelyek azt követelték, hogy az akkori ukrán elnök, Leonyid Kravcsuk vegye le róla a kezét, mert az az oroszokat illeti meg³⁰⁵. A krími tatárok lelki vezetője, Musztafa Dzsamilov így nyilatkozott Hugo-Badernek annak kapcsán, hogy tart-e attól, hogy olyan lesz a helyzet, mint Hegyi-Karabahban:

„–Fennáll a veszélye. Mindent megtesznek, hogy konfliktus alakuljon ki.

–De kik?

–Ez egyértelmű. Az imperialista erők Moszkvából, akik el akarják szakítani Szevasztopolt a Krímtől.”³⁰⁶.

Noha a Krím annektálása váratott magára, 2014-ben végül megtörtént, bár annyira súlyos helyzet nem alakult ki, mint annak idején Hegyi-Karabahban. Sokat elmond még az is tatárokról, tatárságuk fontosságáról, hogy a megkérdezettek között akad, aki arra kérdésre, hogy mi a foglalkozása azt válaszolja, hogy krími tatár³⁰⁷. Ugyanakkor az egész krími fejezetben az a legfontosabb, hogy Hugo-Bader egy olyan csoportot szólaltat meg, amely elnyomásban él, amelynek hangját ilyen riporter munkák nélkül nem igazán lehetne megismerni, és ezzel eleget is tesz a mai lengyel riport egyik célkitűzésének, miszerint is azoknak a akarnak hangot adni, akiktől elvették a hangjukat. Hugo-Badert pedig amúgy is leginkább a periféria embere érdekli.

A csecsen háborúk esetében is másképp közelít a helyzethez Hugo-Bader, mint a többi, a témával foglalkozó riporter. (Ezekkel a kötetekkel a különálló, Csecsenföldet tárgyaló

---

³⁰³ VÖ: *Uo.*, 26-27.

³⁰⁴ *Uo.*, 27.

³⁰⁵ A Krímet Nyikita Hruscsov ajándékozta Ukrajnának 1954-ben.

³⁰⁶ HUGO-BADER, *W rajskiej...*, *i.m.*, 31.

³⁰⁷ *Uo.*, 40.

fejezetben foglalkozom). Általában az a jellemző, hogy a csecsenek iránt éreznek szimpátiát, és hangsúlyozzák az oroszok, illetve Moszkva felelősségét, Hugo-Badernél viszont az egyik lényeges különbség, hogy gyakorlatilag semleges marad, a másik pedig, hogy az orosz anyák szemszögét mutatja be. Először egy iskolában jár, ahol a háborúban eltűnt orosz fiakat kereső anyákat, feleségeket, nővéreket szállásolták el, akik már hatvan-hetven-nyolcvan napja keresik hozzátartozóikat³⁰⁸ – saját szakállukra, és általában eredmény nélkül. Emellett gyakorlatilag nincs dokumentálva, ki ment a háborúba, ott van például Andrej esete, akinek elfelejtettek katonakönyvet adni, és a hatóságok sem segítenek ezeknek a nőknek. Jó példa erre az az asszony, aki három fiát küldte a frontra, ez a tény még az illetékes tábornok is együttérzést mutat, de három nap után közli, hogy nincs mit tenni, nem találják a fiúkat (vagyis a holttestüket)³⁰⁹.

Mindez azért is érdekes, mert ezzel egy politikai érdekek fölött álló, emberi szempont kerül elő, erre koncentrálnak Hugo-Bader, miszerint mindegy, hogy milyen nemzetiségű az ember, ha valakijét elvesztette egy háborúban. Egyébként is jellemző Jacek Hugo-Bader írásaira, hogy sokkal inkább az egyes ember sorsa érdekli, mint a politikai összefüggések, összeesküvések, csatározások. Nála például, bármennyire is fontos, és erre az időszakra datálható, egyáltalán nem kerülnek elő azok a politikai gyilkosságok, amelyektől a világsajtó is hangos volt, és amelyekkel többek között Krystyna Kurczab-Redlich és Waclaw Radziwinowicz is foglalkoztak. Fontosabbnak tartja ennél például, hogy találkozzon a „katonaanyák” vezetőjével, aki különböző felvonulásokat, tüntetéseket szervez a háború befejezése érdekében³¹⁰.

Csecsenfölddel kapcsolatban pedig elkerülhetetlen Alekszandr Lebegy tábornok neve, aki rengeteget tett a háború lezárásáért. Ennek megfelelően Hugo-Badernél is jut neki szerep, ám másképp közelít hozzá, és más közegben találkozik vele, mint például Krystyna Kurczab-Redlich, aki az éppen leváltott, holtfáradt tábornokkal készíti interjút. Jacek Hugo-Badernek ezzel szemben megadatik, hogy lakásában, családjá körében beszélgesen Lebeggyel – tehát jóval közelebbi lesz a perspektíva. A leírásból gyakorlatilag egy tökéletes család képe rajzolódik ki, ahol a ház úrnője elegáns, a szalon gyönyörű, a gyerekek illemtudóak, Hugo-Bader mégis panaszkodik a légkörre. Szerinte ugyanis a tábornok „valódi szfinx, hallgatag és komor. Összeszedett, akár egy nehézsúlyú boxoló, aki a meccs előtt éppen végiggondolja a párbaj taktikáját”³¹¹. Ez a kép viszont egybecseng a korábban látottal, csak a helyszín más.

---

³⁰⁸ VÖ: *Uo.*, 45.

³⁰⁹ VÖ: *Uo.*, 49.

³¹⁰ VÖ: *Uo.*, 56.

³¹¹ *Uo.*, 126.

Újdonság Hugo-Badernél, hogy előkerül a zsidók kérdése is, hiszen – legalábbis a második világháborúig – ők is szép számmal éltek a Birodalomban, főleg Ukrajna és Fehéroroszország területén. Utóbbiban a háború előtt százötvenezer zsidó lakott és több mint száz zsinagóga volt, sőt olyan magas volt az átlagéletkor, hogy a szerzőnek még a kilencvenes években is volt szerencséje jiddis nyelvű imát hallania a minszki zsinagógában³¹². A zsidók története a volt Szovjetunióban azonban ennél messzebbre nyúlik vissza, ugyanis már a bolsevik forradalom idején is azt hitték, jobbra fordul a sorsuk, megszűnik a diszkrimináció (a cári rendeletek gyakorlatilag röghöz kötötték őket), de mégsem lehettek egyenértékűek a homo sovieticussal. Akik aztán túléltek a Holokausztot, idézőjelben jól jártak, mert hogy nem voltak földjeik, és így elkerülte őket a kollektivizálás. Az azonban érdekes, hogy Hugo-Bader valamiért ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy a kollektivizálást zsidók hajtották végre³¹³ (Valószínűleg arra utal ezzel, hogy a bolsevikok között volt, akinek voltak zsidó felmenői.)

A zsidókérdés már az 1920-as években (tehát akkor, amikor a zsidók éppen azt várták, hogy jobb lesz a sorsuk a forradalom okán) elég égető volt a Birodalomban. Sztálin népáttelepítési akciója természetesen őket is érintette, és láthatólag minél távolabb akarták őket tudni a Szovjetunió szívéből. Így hozták létre az orosz Távol-Keleten, a kínai határ közelében a Zsidó Autonóm Területet, ahova elvileg az összes zsidó lakosnak települnie kellett volna, de ezt csak nagyon kevesen tették meg, ma pedig már csak a lakosság elenyésző hányada zsidó, hiszen amint lehetett, mindenki elvándorolt Izraelbe vagy Amerikába³¹⁴. Hugo-Bader jóval szemléletesebben és drámaibban mutatja be ezt a helyzetet: A Zsidó Autonóm Terület harminchatezer négyzetkilométer nagyságú és kétszázezren lakják, míg Izrael területe nem egész huszonegy négyzetkilométer és négy és fél millióan élnek ott. Ezenkívül a legtöbb itt kapható termék kínai, az emberek pedig a tajgába járnak gombát, gyümölcsöt szedni – például vadegrest, amelyből „zsidó marihuána” készül; vallási élet ellenben gyakorlatilag nincs³¹⁵.

Tehát az elvtársak sem szántak túl jó sorsot a Birodalom zsidó lakosságának. A terület legsörnyűbb időszaka talán a Hugo-Bader által Vörös Holokausztnak titulált szakasz volt, még a háború előtt, amikor is „tisztogatást” rendeltek el a körzetben, így a háború előtt és alatt hétezer ember veszett oda³¹⁶. Hugo-Bader ezenkívül meggyanúsítja a felégetett fehérorosz falvak mementójaként készült emlékmű egyik tervezőjét, hogy azért választották a szobor

---

³¹² VÖ: *Uo.*, 88.

³¹³ VÖ: *Uo.*, 87.

³¹⁴ VÖ: *History of formation and development of the Jewish Autonomous Region*, <http://www.eao.ru/eng/?p=360>, megtekintés: 2017.09.25.

³¹⁵ VÖ: HUGO-BADER, *W rajskiej...*, i.m., 96-97.

³¹⁶ VÖ: *Uo.*, 104.

helyszínéül éppen a Hatiny nevű falut, mert annak neve nagyon hasonlít Katyńra³¹⁷. (Bár azt is hozzá kell tenni, hogy nem ő az egyetlen lengyel, aki így vélekedik). Azért érdekes ez a momentum, mert egy pillanatra mintha Hugo-Badernek a lengyelsége a riportersége fölé emelkedett volna. A tervezőt, Leonyid Levint azóta a legnagyobb fehérorosz zsidónak kiáltották ki, ő maga azonban nem örül ennek, sőt még tovább is megy:

„Elolvastam a Bibliát, mert kultúrember vagyok, és nem akarom, hogy abból alapot képezzenek az alkotmány számára, belőlem meg rabbit csináljanak. Sőt, választott nép sem akarok lenni, mert mindig ez volt a legnagyobb tragédiánk”³¹⁸.

Oroszországról beszélve nem lehet figyelmen kívül hagyni a gáz kérdését, amely szinte már nem is árunak, hanem fegyvernek minősül. És ott van természetesen a Gazprom, amely egy szuperhatalom a szuperhatalmon belül. Tudja ezt Jacek Hugo-Bader is, és hosszú riportot szentel a Gazpromnak, amelyet igen találóan csak Egyesült Szovjet Emirátusnak³¹⁹ nevez. Az emír pedig Viktor Csernomirgyin, az alapító, a „gázkirály”, aki 1992 és 1998 között Oroszország miniszterelnöke volt. Hugo-Bader leírásából kiderül, hogy olyan az egész Gazprom, mintha egy külön ország lenne az országon belül, ráadásul a sarkkörön túl, ahová a rendszerváltás előtt csak a hatalom külön engedélyével lehetett utazni. Most is saját repülőgépeik vannak, amelyek váltásban hordják a munkásokat Jamburg városába, máshogy nem is lehet odajutni. Furcsa, mesterséges város ez, ahol minden van, csak éppen nincsenek például sem idősek, sem gyerekek, és nő is alig. Van viszont például saját újságjuk is, és mindenki autóval jár, mivel az üzemanyag (érthető okokból) ingyen van. Illetve, itt is megjelenik az idegenektől, kívülállóktól való tartás (akár a kémházi), például már ahhoz is engedély kell, hogy az ember egy másik városba telefonáljon³²⁰.

Gazprom-ország ugyanis egy valamelyest titkos, zárt hely. A Birodalomban ez nem meglepő, már a szovjet időkben is rengeteg volt a titkos város, amelyek nem is szerepeltek a térképeken, és valószínűleg mind a mai napig vannak ilyenek. Ilyen helyen készültek például a szovjet atombombák. Ennek megfelelően a Gazprom-birodalomban sem lehet szabadon járnival, Hugo-Badernek is „saját” Mercedese van, sofőrrel, de néha azért sikerül „megszöknie”. Ilyenkor találkozik Gazprom-állam lakóival, akiknek csak nagyon kis hányada orosz – ez segíti hozzá, hogy valódi riportot írhatson, ne csak egy hivatalos jelentést. Főleg ukránok, tatárok,

---

³¹⁷ VÖ: *Uo.*, 107.

³¹⁸ *Uo.*, 107.

³¹⁹ *Uo.*, 181.

³²⁰ VÖ: *Uo.*, 187-191.

kazahok, moldávok dolgoznak itt, akik szerint „a ruszkiknak ez túl nehéz munka”³²¹. Nekik viszont megéri, mert bár így ritkán látják a családjukat, közben viszonylag jól keresnek, és ennivalót is tudnak félrerakni, amelyet aztán haza tudnak vinni a szegénységben élőknek. Hugo-Bader ezek után még a „fővárosba”, Novij Urengojba is eljut, pedig ezt minden erővel igyekeznek megtiltani neki, mondván, hogy már mindent látott. Ő azonban ebbe nem törődik bele, arra azonban nem tud rájönni, hogy mit nem akartak megmutatni neki a Gazpromból³²².

A már említett szovjet atombombák készítése és a velük való kísérletezés is egy titkos városban, a Moszkvától négyszáz kilométerre fekvő Arzamasz-16-ban zajlott, amely 1990-ig egyetlen térképen sem szerepelhetett. A város valódi neve Szarov, a zárt város a fedőnevet a közeli Arzamaszról kapta, a plutónium tölteteket pedig Cseljabinszk-40-ben gyártották. Hugo-Bader veszi bátorságot, és ellátogat ide, ahol mind a mai napig óriási sugárzás mérhető (amelyet egyébként a helyiek – csakúgy, mint minden mást – vodkával igyekeznek ellensúlyozni³²³). Az itt és a környékben élők természetesen semmit sem tudtak arról, hogy miféle kísérletek zajlanak az atomkutató intézetben, és hogy ők maguk gyakorlatilag kísérleti nyulak.

A rengeteg kísérleti atomrobbantásnak nagyon hamar meglettek a következményei, szinte mindenki valamilyen daganatos megbetegedésben szenved, vagy súlyosan sérült gyerekek jönnek a világra. Jó és megrázó példa erre az a tizennyolc éves lány, akit Hugo-Bader meglátogat a kórházban, az utolsó pillanatban, még mielőtt az meghalna. A lánynak egyszer csak elkezdett nőni a hasa (biztosan egy óriási daganat okán), de a család meg volt győződve arról, hogy várandós, így, hogy szégyenben ne maradjanak, hozzáadták a falu egy vén iszákosához. Mire pedig kórházba kerülhetett, már késő volt, ott viszont az is kiderült, hogy a lány még a halála napján is szűz volt³²⁴. Ez egyben azt is jól mutatja, mekkorák a fejlettségi különbségek a Birodalmon belül. Hiszen ez a magatartás és a rá adott reakció (a férjhez adás) is évszázadokkal korábbi beidegződéseket tükröz. Mindez elég nagy eltérést mutat a párszáz kilométerrel arrébb fekvő metropoliszokkal, Moszkvával és Szentpétervárral szemben.

Hugo-Bader ezután maga is útra kel, felkeresi a kísérleti robbantások helyszíneit, és van olyan kráter, ahol még majdnem ötven (!) évvel később is több mint ezer mikro röntgent mér³²⁵. Hugo-Bader atomkísérletekről szóló riportjának további érdekessége, hogy felépítése Dante *Poklát* idézi, ugyanis itt is bugyrokknak nevezi az egyes részeket. A tartalom pedig bőven elég szörnyű ahhoz, hogy formailag passzoljanak hozzá a pokol bugyrai.

---

³²¹ *Uo.*, 193.

³²² *VÖ: Uo.*, 193-197.

³²³ *VÖ: Uo.*, 272.

³²⁴ *VÖ: Uo.*, 258-259.

³²⁵ *Uo.*, 271.

Hasonlóan pokoli a helyzet Kirgizisztánban a súlyos drogproblémák miatt. (Kirgizisztán is azon területek közé tartozik, amellyel Kapuściński és Hugo-Bader után már nem foglalkoznak a lengyel riporter-írók, az ide vágó fejezetéért is lényeges). Hugo-Bader először elég sajátos módon találkozott a kérdéssel: szinte meztelen, önkívületben vonagló, különböző korú lányokat lát, akik, mint kiderül, hasist szívtak, ezért viselkednek így. A hasist (és a marihuánát) a volt Szovjetunióban mindenhol indiai kenderből készítik, az önkívületben lévő lányokat pedig leginkább a kender virágzása idején lehet látni – sokan ezért is utaznak Kirgizisztánba³²⁶. A helyzet azonban sokkal súlyosabb annál, mint hogy pusztán turista látványosság legyen, az országban akkora a szegénység, hogy az emberek nagy része éhezik, munka nincs, van viszont hetvenezer hektárnyi terület, ahol indiai kender terem. Így nem csoda, hogy marihuána gyakorlatilag valutává vált (arról nem is beszélve, hogy elűzi az éhséget) virágzik a drogmaffia, az állam pedig természetesen nem ura a helyzetnek³²⁷.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy egyáltalán mennyire akarja a hatalom uralni a helyzetet, hiszen az egész volt Szovjetunióban sok példa van a maffia, a rendőrség és a kormányzat összefonódására, így itt is az látszik logikusnak, hogy a drogbárók lefizessék a hatósági szerveket, azok pedig szemet hunyjanak. Nem is beszélve a szintén mindenhol jelenlévő korrupcióról. Ez derül ki abból a „szótárból” is, amelyet Hugo-Bader Kirgizisztán kapcsán készít, és amelyben helyt kapnak a korrupció és a kenőpénz kifejezések³²⁸. Illetve ezt támasztja alá az a momentum is, amikor Hugo-Bader Osban, a „drogfővárosban” megpróbál heroint venni a féllábú Dzsahartól. Itt egyrészt kiderül az, hogy a kolduskinézet csak álca, valamint, hogy állítólag azért nem viszik el a rendőrök, mert undorodnak tőle³²⁹. Valószínűleg inkább azért nem, mert rég lefizették őket. Ennél a jelenetnél az is fontos, hogy Hugo-Bader nem elégszik meg azzal, amit elbeszélésekből hall, maga akarja megtapasztalni a dolgok működését, vérbeli riporterként nem riad vissza attól, hogy a maffiával bocsátkozzon beszélgetésbe. Ezzel pedig jól példázta a rendszerváltás után kialakult lengyel tényirodalmat, ahol lényeges, hogy a riporter maga járjon utána a dolgoknak, maga tapasztaljon meg mindent, és hogy oda is elérjen, ahova a tudósítók kamerái nem érnek el.

Az utolsó riportban mesterien fonja össze az utolsó szovjet zenekar, a Zona Ljube történetét a nyolcvanas években a Moszkva melletti Ljuberciben működő bandák életével. Akkoriban az volt a feltételezés, hogy a KGB ezeknek a helyi csoportosulásoknak a

---

³²⁶ VÖ: *Uo.*, 221-222.

³²⁷ VÖ: *Uo.*, 223.

³²⁸ VÖ: *Uo.*, 241., 246.

³²⁹ VÖ: *Uo.*, 236.

segítségével próbál harcolni a fővárosi aranyifjakkal szemben, akik túlságosan eltávolodtak a szovjet ideológiától. Hugo-Badernek is megvannak a maga feltételezései az ügyben, bizonyítéka azonban egyik verziónak sincs. Hugo-Bader ezt az írást a Zona Ljube együttes albumai, számai mentén építi fel, mert azok valamelyest kapcsolódnak Ljubenciben működő bandák életéhez, sőt egyesek szemében a zenekar ezeknek az embereknek a hangja, lelkiismerete³³⁰. Ez annyiban rímel is, hogy egy albumuk például a *Ki mondta, hogy rosszul éltünk?* címet viseli, ami arra utal, hogy nem is volt olyan rossz az élet a Szovjetunióban³³¹. Hugo-Bader azonban tovább megy ennél, és találkozik a helyi középiskola igazgatójával, Vlagyimir Grigorijevics Menisszel, aki a nyolcvanas évek végén a moszkvai kerületi nevelési bizottság elnöke is volt. Az igazgató összeszedte a környék huligánjait, tolvajait, bűnözőit, mindegyikük kapott egy úgynevezett nevelőt, illetve kiképzést a jól felszerelt tornatermekben, aztán kiküldték őket az utcára³³². Hugo-Bader innen jut arra a feltételezésre, hogy esetleg Menisz az oka annak, hogy ezek a bandák így elterjedtek, sőt egyenesen azt mondja, megeshet, hogy ő az atyja a helyi maffiának³³³. Ez a feltételezés így azonban elég gyenge lábakon áll, semmivel sem tudja alátámasztani, hiszen önmagában az, hogy valaki deviáns fiatalokat képez ki, még nem jelenti azt, hogy maffiavezér lesz belőle. Azzal viszont, hogy feltételezésekre bocsátkozik, éppen hogy ellentmond a lengyel tényirodalom alapelveinek.

Hugo-Badernek egyébként a későbbiekben is akadtak problémái az igazmondással, ami riporterként nem vet rá jó fényt. Már ennek a kötetnek az összeállításakor meggyanúsítja Małgorzata Szejnert, hogy bizony túl élénk a fantáziája. Szejnert azt mondja, hogy, ha egy téma, egy írás azzal fenyeget, hogy az olvasó esetleg unni fogja, akkor valamelyest ki szabad színezni a történetet, lehet pörgősebbé tenni a ritmusát, de csak úgy, hogy a tartalom ettől ne változzon meg. Hugo-Bader történetei pedig sokszor annyira színesek, annyira elképzelhetetlenek, mármár meseszerűek, hogy felmerül a fikció gyanúja³³⁴.

Ugyanakkor az is lehet – amire végül Szejnert is jut – hogy olyan országokról van szó, amelyekről a legtöbb ember alig tud valamit, és csak ezért tűnnek hihetetlennek ezek a történetek. Ettől függetlenül a másik két, a volt Szovjetuniót tárgyaló könyv okán is többen támadták, hogy mese, amit előad, és az azt követő, a szerencsétlenül járt lengyel hegymászók történetét leíró mű kapcsán ki is derült, hogy hazudott. Azt állította ugyanis, hogy gyakorlott

---

³³⁰ *Uo.*, 379.

³³¹ *VÖ: Uo.*, 379-380.

³³² *VÖ: Uo.*, 385-386.

³³³ *Uo.*, 385.

³³⁴ *VÖ: Uo.*, 5-6.

hegymászó, és mindezt azért, hogy elmehessen a mentőcsapattal, hogy aztán szenzációhajhász művet írhasson³³⁵.

A volt Szovjetuniót tárgyaló másik két könyv, a *Fehér láz* és a *Kolimai napló* valamelyest más képet fest a Birodalomról, mint az első mű. Egyrészt azért, mert jóval később íródtak, másrészt pedig azért, mert sokkal tudatosabb munkák, egybefüggő riportkötetek, melyek előre jól eltervezett utazások tapasztalatait örökítik meg. Első ránézésre mindkét könyv tűnhet valamiféle útinaplónak, utazó irodalomnak, de ez csak a felszín. Hugo-Bader nem egy olyan utazásra invitálja olvasóit, ahol a külső szemlélő szemével mutatja be a volt Szovjetuniót, hanem nagyon is közelről, annak mindennapjai részévé válva. Przemysław Czapliński turisztikai-riporter-túlélőtűrák leírásainak titulálja e köteteket³³⁶.

A két könyv azonban valahol egymás inverze is lehet, mivel a *Fehér láz*ban saját, erre a célra kialakított, szovjet dzsipnek is nevezett UAZ-ával járja végig a volt Szovjetunió déli területét, a kazahsztáni, a mongol és a kínai határ mentén. Természetesen folyamatosan akadnak útitársai, akiket fölvesz, ez két feltételhez van kötve: Az illetőnek el kell mesélnie élete történetét, illetve engednie kell, hogy fénykép készüljön róla. A *Kolimai napló*ban ő maga stoppol végig Magadanból Jakutzkba, és függ az emberek jóindulatától. A fentiekben használt „volt Szovjetunió” kifejezés is igényel némi magyarázatot, ugyanis itt sem szabad a birodalmi nagyvárosokra, az átlagember számára ismert helyekre gondolni, Hugo-Badert az eldugott kis települések különféle népcsoportjai, például a csukcsok, az evenkek, az evenek, a jakutok, a periférián élő, kirekesztett emberek érdeklik. (A periféria itt fizikailag és átvitt értelemben is értendő). Számára millió megismételhetetlen történetet jelent a volt Szovjetunió.

Jacek Hugo-Bader e két későbbi megjelenésű riportkötetét tehát nehéz a birodalmiság, az arra való igény szempontjából vizsgálni, mivel hiába a volt Birodalom a helyszín, nem ez áll vizsgálódása középpontjában. A birodalmak leírásakor használt szókészletet alkalmazva elmondható, hogy Hugo-Badert nem a centrum és a periféria viszonya érdekli, illetve e kettőből csak a perifériára koncentrál. A központtal, és egyáltalán a politikával szinte nem is foglalkozik, nem érdeklik a politikai vezetők, a hivatalnokok, sokkal inkább a társadalomból kiszakított rétegek. Riportkötetei így inkább tekinthetők antropológiai prózának, mint a posztsovjet térség (poszt)kolonialista bemutatásának. Przemysław Czapliński is ebből a nézőpontból vizsgálja Hugo-Bader riportjait a már említett kötetében (illetve az összes többi szöveget is ilyen vizsgálatnak veti alá). Czapliński azt a megállapítást teszi a *Fehér láz* kötet

---

³³⁵ HUGI-BADER, Jacek: *Długi film o miłości. Powrót na Broad Peak*, Kraków, Znak, 2014,

³³⁶ CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 63.

*Egy bomzs*³³⁷ című riportja kapcsán (a szerző ebben eltöltött egy napot egy hajléktalannal, egy bomzzsal, amely során megismeri, milyen összetett rendszer szerint zajlik Moszkvában a koldulás, a megszerzett pénzből, tárgyakkól mennyit kell például átadni a „vezetőségnek”), hogy Hugo-Badernél a hajléktalanok e képe lesz az egész társadalom szinechdokéja. Nem azért, mert minden orosz elvesztette a lakását, hanem, mert egyre többeknek kell úgy újra tervezniük az életüket, hogy olyan szervekkel működnek együtt, amelyek úgymond nincsenek állami felügyelet alatt (tehát a különböző maffiákkal például)³³⁸.

Mindkét műre igen jellemző, hogy rendkívül színesen írja le a helyeket, helyzeteket, embereket, nagyon képszerű, gyakran költői, sokszor olyan érzése lehet az olvasónak, mintha Hugo-Bader mellett ülne a kocsiban, vagy éppen együtt stoppolna vele a Kolimai főútvonal valamely kilométer kövénél. Ezt azonban nem feltétlenül lehet csak pozitívumként értelmezni, könnyen lehet, hogy itt is valamifajta hatásvadászatról van szó. Noha maga Hugo-Bader azt mondta Agnieszka Wójcińska már idézett interjúkötetében, hogy amit leír, az egész biztosan elhangzott, hiszen az a legfontosabb, hogy a szó igaz legyen, de a személyek lehetnek kitaláltak. Ugyanitt hangzott el az is, hogy sohasem jegyzetel egy-egy beszélgetés közben, amelyeket egyébként nem is szeret interjúknak nevezni, mert látnia kell a beszélgetőpartnere arcát, reakcióit³³⁹ – ez viszont lehet, hogy valahol egy kicsit szemben áll azzal, hogy a szó igazsága mennyire fontos.

Néhány példa a fentebb említett képességre:

„Odaérünk Szkovorogyinóba, itt északra fordulok, Tinda felé, Igornak keletre kell továbbmennie. Megállok az autóval a napon, hagyom, hogy a fiú aludjon még egy órát a melegben. Álmában végre kivette a kezét a zsebéből. Nagy, vörös, repedezett a bőre. Nincs rajta kesztyű”³⁴⁰.

Vagy:

„Másfél évig tartott, míg Madame Marianne rászánta magát az utazásra, de most minden rettentően tetszik itt neki. Itt? Hiszen itt nincs semmi szépség, csak a természet. Szinte minden rútt, amit emberek alkottak. Magadan és a Főút mellett elszórtan álló telepek, mind hatalmas, végtelenül ronda, koszos, és ocsmány módon elhanyagolt házgyári tömbök – de

---

³³⁷ HUGO-BADER, *Fehér láz, i.m.*, 407-425.

³³⁸ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 70.

³³⁹ WÓJCIŃSKA, *Reporterzy...*, i.m.71.

³⁴⁰ HUGO-BADER, *Fehér láz, i.m.*, 217.

ő, a párizsi nő, el van ragadtatva. Egyszerűen megigézi a varázsos északi fény, a vörösfenyők színei és a vénasszonyok nyara, a szép, napfényes őszi idő. Az együtt töltött nap végén ebben a kérdésben egyetértésre jutunk a Madame-mal. Itt lélek van szépség nélkül, ott viszont, az ő Franciaországában szépség van lélek nélkül”³⁴¹.

Hugo-Badert a periféria embere érdeklő, nem csak a helyek, hanem a lelkek legsötétebb zugaiba is benéz. A legkülönbözőbb emberekkel találkozik, aranyásóktól és autószerelőktől kezdve volt pártfunkcionáriusokon át a HIV fertőzöttekig és azok szépségkirálynőig. A legtöbben teljes lelki nyugalommal, sőt, talán nem túlzás azt állítani, egyesek vidáman mesélnek arról, ami a közép-európai fülnek leginkább egy-egy rémtörténettel egyenlő (elég csak a HIV-fertőzöttek történeteire gondolni, akik nagyjából úgy mesélnek betegségükről, mintha éppen csak náthások volnának).

A periféria embere mellett mindkét műben fontos szerep jut a sámánoknak is, bár európai szemmel őket is könnyen ide lehetne sorolni, az ottani népek körében azonban szenteknek, mindentudóknak számítanak. Sőt, valamifajta keretet, vázat is ők adnak a könyveknek – főleg a *Kolimai naplóra* igaz ez, olyannyira, hogy annak zöld alapon aranybetűs borítója sem véletlen – már az első oldalon ott a magyarázat:

„Dora Egyij föláll, körülnéz, a kezével mutat valamit, ezért a tolmácsnőnk (Dora jakut nyelven beszél, a szellemek nem engednek mást) szolgálatkészen átnyújt neki egy darab papírt. Dora, a tanító tölcserít csavar belőle, és hatalmas zöld turhát ürít bele, amely hosszan csüng vastag ajkán, mint egy meleg jégcsap. Itt az alkalom a magyarázkodásra. Méghozzá a könyvem szerkezete és borítója miatt. Hogy miért áll három részből, miért sötétzöld a borító, miért aranszínűek a betűk... Mindezt Dora Egyij látta lelki szemeivel, már egy évvel ezelőtt”³⁴².

A *Fehér lázban* saját dzsipjével autózza végig a volt Szovjetuniót, az egészen emberarcú Moszkvából indul, és jut el az alkoholisták, narkománok, prostituáltak világába – a rossznyelvek szerint a mai orosz valóságba. Tehát egy pillanatra mégis megjelenik a központ, de valójában a központnak is (az átvitt értelemben vett) perifériáján lesz a hangsúly (mint a fentebb említett hajléktalanok). A címadó fejezetben, a *Fehér lázban* Hugo-Bader figyelmezteti az olvasót, hogy csak erős idegzetűeknek ajánlott tovább olvasni, ugyanis „ebben az írásban

---

³⁴¹ HUGO-BADER, *Kolimai..., i.m.*, 100.

³⁴² *Uo.*, 13.

negyvennégyyszer fordul elő a meghalni, a megölni és a halál szó. Tizenegyszer a puska, tizenötyszer a tömény szesz, és csak egyszer a szerelem szó, de az is szerelmi bánat”³⁴³. Mariusz Wilk író mondta ennek kapcsán, hogy „Hugo-Bader posztszovjet világa egy delirium tremens-béli valóság”³⁴⁴.

A *Fehér láz* további érdekessége, hogy vázát egy *Riport a XXI. századról* című mű adja, melyet a *Komoszomolszkaja Pravda* két újságírója írt 1957-ben (amikor Hugo-Bader született) arról, hogy milyen is lesz a világ ötven éve múlva. Hugo-Bader pedig pontosan az ötvenedik születésnapjára lepte meg magát az első szovjet úttal. Az újságírók azért elég sok mindenben tévedtek arra nézvést, hogy mennyi dolgot lehet ötven év alatt megoldani. Jó példa lehet erre az az eset, amikor a szerző a HIV-fertőzöttek szépségkirálynőjével beszélget. Az ilyen betegségekről a következőt gondolták az ötvenes években:

„Még a legóvatosabb szakemberek is azt mondják, hogy ez az idő legfeljebb két évtized. Olyan jelentéktelen kellemetlenség lesz a rák, mint a nátha”.³⁴⁵

Hugo-Bader e kötetében tehát elég sajátos és kiemelt szerepet kap az intertextualitás.

A *Kolimai naplóban* a szerző még a bevezetőben kiszámolja, hogy, ha a Sztálin-korszak lágereinek összes áldozatát egymás mellé fektetnék, nem férnének el azon a Kolimai Magisztrálon, amely akkora, mint Európa harmada. Ez a könyv inkább tekinthető valamifajta útinaplónak, mivel itt az indulástól kezdve tételesen, napi bontásban olvashatjuk Hugo-Bader „kalandjait” – bár azért nem egy klasszikus útirajzról beszélünk.

Emberi történetek prizmáján keresztül ismerjük meg a posztszovjet térséget, a legszegényebektől a leggazdagabbakig, a szerencsétlen aranyásótól kezdve a növényt fiatalító csurapcsai feltalálón keresztül Alekszandr Baszanszkij aranyoligarcháig. Kiderül, hogy Kolima minden lakójának van valami köze a lágerekhez, van, aki például mind a mai napig az egyik utolsó lágerbarakkban él. Hugo-Bader Kolimája hideg, félelmetes, titokzatos, ugyanakkor mégis vonzó, magába szippantja az embert. Ő maga a XX. század rémálmának, a Gulag szigetcsoport legszörnyűbb szigetének, vagy orosz Golgotának titulálja Kolimát. Azonban veszélyes ilyen költői jelzőket használni például egy haláltáborra, mert így megint csak előkerül a hatásadászat kérdése. És hiába mondja Hugo-Bader, hogy nem akar a Gulagról, fegyencekről vagy éhezésről írni, az derül ki, hogy ez elkerülhetetlen. Emiatt a könyv miatt

---

³⁴³ HUGO-BADER, *Fehér láz*, i.m., 165.

³⁴⁴ <https://czarne.com.pl/katalog/ksiazki/biala-goraczka>, megtekintés: 2017.11.15.

³⁴⁵ HUGO-BADER, *Fehér láz*, i.m., 115.

Lengyelországban is több támadás érte, leginkább azért, hogy ez nem egy riport, hanem mese Kolimáról – tény, hogy Hugo-Bader könnyed, gördülékeny narrációja valamelyest szembeállítható a téma súlyával, de ugyanakkor nem a Gulag borzalmainak bemutatása volt a cél.

Mind a *Fehér lázról*, mind a *Kolimai naplóról* elmondható, hogy annak ellenére, hogy sokszor nagyon elmaradott vidékeket, az európai szem számára századokkal visszamaradott kultúrákat, szokásokat mutat be, Hugo-Bader sohasem ítélik ezek fölött, riportjaiban nem tapasztalható felsőbbrendűség. Ezzel szemben Czaplínski arra hívja fel a figyelmet, hogy már Kapuściński óta létezik egy modell arra nézvést, hogyan tekintenek a lengyel szerzők Oroszországra, és hogyan interpretálják annak valóságát. E szerint a kép szerint ez egy „ragacsos, a rend és a káosz sáros határán csúszkáló” Oroszország, ahol európai szemmel nézve semmi sincs a helyén, túl nagyok a terek, keverednek a kultúrák, hatalmasok a civilizációs lemaradások³⁴⁶. Tény, hogy szinte minden lengyel riportkötetben felmerül az elmaradottság kérdése, és hangsúlyozzák, hogy a legtöbb nép nem állt készen a függetlenségre, amely a Szovjetunió felbomlásával jött el, de nem biztos, hogy ennek csak a riporter-írók (előre elhatározott) szemléletmódja az oka.

Jacek Hugo-Bader riportjai pedig egy eddig ismeretlen világba engednek betekintést, méghozzá a lehető legközelebbi perspektívából, bár az is tény, hogy sokszor egy vad, vagy legalábbis vadregényes, érintetlen poszt-Birodalom rajzolódik ki. Főleg az utóbbi két műre igaz ez, hiszen mind a *Fehér lázban*, mind a *Kolimai naplóban* a volt Szovjetunió eldugottabb, egzotikusabb tájai, népei állnak a középpontban. Míg Kapuścińskinél Vorkuta hóbuckái és Kirgizisztán voltak a legezotikusabbak, Kurczab-Redlichnél pedig elő sem kerültek a Birodalom ezen részei, Hugo-Badernek természetes, hogy a csukcsok, evenkek vagy evenek életét, vagy a köztük lévő konfliktusokat mutatja be.

Így Hugo-Bader műveiből gyakorlatilag két Birodalom látszik kibontakozni. Az egyik, amelyet korábbi, a *Paradicsomi völgyben, gyomok között* című riportgyűjtemény tár fel, valamelyest még hasonlít riporter kollégái, Krystyna Kurczab-Redlich és Waław Radziwinowicz Birodalmához. A másik Birodalom viszont szinte egy teljesen másik világ, mintha egy másik civilizáció (sőt, időnként akár másik bolygó) lenne, ahol sokan gyakorlatilag törzsi körülmények között élnek, más értékek határozzák meg őket, ahol a sámánok, és nem az államelnökök a mindenhatók. Ez a kétféle Birodalom persze lehet, hogy egyszerűen a volt Szovjetunió hatalmas kiterjedésével magyarázható. Mivel nem várható el, és nem is valószínű

---

³⁴⁶ CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 77.

meg, hogy ekkora területen egységes kultúra, értékrend, szokások alakuljanak ki. A homo sovieticus ideálja is belebukott ebbe, hiába áhították sokan annyira az egységes szovjet ember létrejöttét.

4. A Kaukázus-planéta

A Kaukázus régió igen nagy területét teszi ki a volt Birodalomnak, és ugyanakkor egy szinte teljesen zárt „más” világot is alkot – nem véletlenül titulálta a térség kutatója, a riporter Wojciech Górecki külön bolygónak. Magán a Kaukázusnak nevezett területen belül is hatalmasok az eltérések, egyrészt észak és dél, másrészt az egyes államalakulatok között. Ennek legfőbb oka az etnikai sokszínűség és az ebből következő kulturális ellentétek, illetve, hogy egyszerre több világvallás: a keresztény, az iszlám (annak mérsékelt változatától kezdve a szélsőséges vahhábizmusig), a zsidó is jelen van. A vallás mint olyan egyébként is fontos szerepet tölt be ezeknek a népeknek, nemzeteknek életében, illetve sokszor az identitás meghatározásában vagy akár a modern nemzetté válásban is. (Bár ugyanez valamilyen szinten majdnem mindegyik országról elmondható a volt Szovjetunió területén, elég csak arra gondolni, hogy Oroszországban mind a mai napig milyen szoros szimbiozisban él állam és egyház). A Kaukázus kulturális adottságait négy forrásból származó jegyek határozzák meg. Ezek a jegyek a térség sajátos történelmi fejlődéséből adódnak. Ilyen jegyek az ősi iráni, a görög-római és ősi keresztény, az iráni és török iszlám, a modern nyugati, beleértve az orosz és a szovjetet³⁴⁷.

Az etnikai sokszínűséget illetően, száznyolcvanegy különböző nemzetiség található a térségben³⁴⁸, amelyek között természetesen ugyanúgy megtalálhatók az őslakos törzsek, mint betelepültek (például finnek, amerikaiak). Államalakulatok szintjén az Észak-Kaukázust alkotják Csecsenföld, Ingusföld, Dagesztán, Adigeföld, Kabard- és Balkárföld, Karacsáj- és Cserkeszföld, Észak-Oszétia, a Krasznodari határterület és a Sztavropoli határterület, a Dél-Kaukázust (vagy más néven Transzkaukázust) pedig Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia, illetve a vitatott státuszú Hegyi-Karabah, Abházia és Dél-Oszétia (előbbi hivatalosan Azerbajdzsán, míg utóbbi kettő Grúzia része). Az államformát illetően az északi országok az orosz föderáció szövetségi köztársaságai, míg a déliek önálló köztársaságok.

---

³⁴⁷ VÖ: GERENCSÉR, Árpád: *A Kaukázus társadalmi viszonyainak elemzése. Földrajz, vallás, politika, történelem*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3585, megtekintés: 2017. 11. 17.

³⁴⁸ VÖ: *Uo.*

Ennyiféle nemzetiség és ennyi – hivatalosan létező és nem létező – államalakulat mellett nem meglepő, hogy szinte állandósult konfliktusok helye lesz a Kaukázus. Ennek okaként tekinthetők bizonyos, a népek közötti ősi ellenétek, amelyeknek kiindulópontját senki sem ismeri teljesen (ékes példája ennek az örmény-grúz-azerbajdzsáni háromszög). Másrészt viszont ezek a gyakran vérontásba, háborúba torkolló konfliktusok főleg a Szovjetunió széthullása után éleződtek ki, amikor egyfelől megszűnt létezni a valójában sosem volt homo sovieticus, és minden nép a saját érdekeit helyezte előtérbe (hegyi-karabahi háború), másfelől a Birodalom sem akarta feltétlenül elengedni hajdanvolt részeit, csatlósait (csecsen és abháziai háborúk). Mindemellett pedig arról sem szabad megfeledkezni, hogy e népek nagy részét hirtelen és felkészületlenül érte a szabadság, és nem is tudtak boldogulni vele, vagy visszakíváncoltak a régi állapotok közé, vagy megrészegültek tőle.

Wojciech Górecki szerint a Kaukázust a Fekete-tenger, a Kaszpi-tenger, a Don-síkság, Törökország és Irán határolják. Az Észak- és Dél- Kaukázus között pedig elég egyértelmű a határ: A Kaukázus-Hegység gerince. Ez a határ ugyanakkor egyezményes is, hiszen vannak nemezek, amelyek mindkét oldalt lakják³⁴⁹. Az viszont egyáltalán nem egyértelmű, hogy tulajdonképpen az egész Kaukázus mennyiben tekinthető Európának és mennyiben Ázsiának – sem a történészek, sem a geográfusok nem tudnak a kérdésre pontos választ adni, bár inkább afelé hajlanak, hogy Ázsia³⁵⁰. Sőt, néha maguk a Kaukázusban élő emberek sem tudják e szempontok szerint meghatározni, hol is élnek, kik ő valójában:

„Nem vagyok sem európai, sem ázsiai. Kaukázusinak sem érzem magam. Főleg földrajzilag nem. A Kaukázusban együtt élnek grúzok, örmények, azerbajdzsánok, csecsenek, cserkeszek, oszétok. Vannak itt muzulmánok, keresztények, tűzimádók. Hasonlítunk egymásra, mégis különböző a kultúránk, más a jellemünk. Mert a Kaukázus egy egész világ. Egy egész bolygó”³⁵¹.

A lengyeleket régóta érdekli a Kaukázus, illetve az egész orosz birodalom, a lengyel irodalomban is már jóval korábban helyt kapott a téma. A lengyel romantika talán legismertebb szerzője, Adam Mickiewicz titkos patrióta mozgalmakban vállalt szerepéért került Oroszország mélyére. Először Szentpétervárra, majd Odesszába, végül a Krímbe ment. Ennek gyümölcse lett *Krími szonettek*³⁵² című műve. Szembetűnő, hogy már Mickiewicz is milyen szimpátiával

---

³⁴⁹ VÖ: GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 11-12.

³⁵⁰ VÖ: GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 381.

³⁵¹ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 11.

³⁵² MICKIEWICZ, Adam: *Krími szonettek*, Budapest, Új Magyar Könyvkiadó, 1955., ford.: Radó György

fordul e népek felé, szinte testvérként tekint rájuk, illetőleg lenyűgözik ezek a vidékek is. Így ír például a Krím déli határvidékén húzódó hegység legmagasbb pontjáról, a Csatirdágról:

„Ott! Tán Allah-rakta fal, tenger-torlasz és jég?

Vagy angyalok trónja e kővé fagyott felleg?

Vagy negyed-Földből bástyát a dívek emeltek,

Hogy csillag-karavántól óvják Nyugat éjét?”

[...]

„Hol a sas eltéved, köd sem tud továbbmenni,

Hol a felhő szunnyadó mennykövek bölcsője,

Hol turbánom felett csak csillag volt, más semmi,

Az a Csatirdág!”³⁵³.

Vagy később, mikor már közelebből szemléli:

„Szirted lábát csókolja a mozlim és remeg,

Krím hajóárboca te, hatalmas Csatirdág!

Óh, világ minarétja! Félelmetes sziklák

Padisahja! Eléred ott fent a felleget”³⁵⁴.

Az utóbbi idézetben az is feltűnő, hogy amellet, hogy rendkívül pozitív kicsengésű a leírás, ebben a pár sorban is több utalás van a muzulmán vallásra. A későbbiekben ugyanis (leginkább a szovjet érában) mintha feledésbe merült volna, hogy a területet – vagyis az egész volt Szovjetuniót – nagyobb arányban lakják török eredetű, és így nyilvánvalóan muzulmán népek, mint szlávok. A lengyel tényirodalomban erre többek is felhívják a figyelmet, a már klasszikusnak számító Ryszard Kapuściński-től kezdve a mai napig is aktív Kaukázus-kutatókig, Wojciech Jagielskiig és Wojciech Góreckiig. Az azonban mindvégig jellemző a lengyel irodalomra, hogy abszolút pozitívan jelennek meg a Birodalom elnyomta kaukázusi népek mint olyanok. Természetesen nem arról van szó, hogy például a csecsen terroristáknak (hiszen ők is a Kaukázus részei) pozitív lenne a megítélésük, hanem arról, hogy nem tartják eleve elmaradott vadembereknek a Kaukázus lakóit, mint az oroszok.

Érdekes és meglepő párhuzam lehet Mickiewicz-csel Jókai Mór *Görögtűz* című műve. „A *Görögtűz* nem regény-, hanem cikluscím, amely alá Jókai mindenféle igaz hívő népek

---

³⁵³ *Uo.*, 31.

³⁵⁴ *Uo.*, 63.

történetéből merített elbeszéléseit rendezte” – írja a könyv utószavában Gángó Gábor³⁵⁵. A kötetben szereplő mindkét kisregény Oroszországban játszódik, a történelmi háttér a cári birodalom és a kaukázusi, valamint szibériai népek között dúló háborúk. A téma szempontjából a két kisregényből az első, a *Riumin* című lesz az érdekes, melynek címszereplője egy orosz tiszt, aki arany után kutatva indul el álruhában a Kaukázusba. Jókainál is rendkívül pozitív képet kapunk a Kaukázus lakóiról, fejletteknek, gazdagoknak, bölcsenek ismerhetjük meg őket – tehát a tökéletes ellentétét látjuk annak, amit Oroszország sugalmazni igyekezett (és a mai napig igyekszik). Annál is érdekesebb a dolog, hogy itt egy cári tiszt fejében születnek meg ezek a gondolatok, ezzel is alátámasztva, hogy a Birodalomban viszont milyen nagymértékben működnek a sztereotípiák. Jókai Kaukázusa így néz ki:

„Olyan erdőket csak a Kaukázusban lehet látni: a bükk, a tölgy, a platán és a szelídgesztenye oly óriásokká magasulva, mint a legszálasabb fenyő, s az erdő alja telenőve ölnyi magas puszpáng- és tiszafabozóttal, míg a fák derekait mint óriáskígyók ölelik át a százados vadszőlő tekervényes fonadékai, fönn a fák koronáiban összeölelkezve a repkény örökzöld lombos indáival: ez egy oly végtelen sötét labirintot képez, amibe napsugár le nem látogat soha.”³⁵⁶.

Az itt élő nép pedig:

„Az egész község tehetőségről tanúskodott. A nép dolgszerető, keveset eszik, és tejet vagy sört iszik, amit maga készít, nem pálinkát. Mindenben szakított a nemzetével, mintha a nyelven kívül mindent le akarna magáról vetközni, ami orosz. Valamennyi komoly, nem fecsegő, nem hazug. Nem hetvenkedik, de nem is hízelkedik. Iparkodik, tanul, jót tesz, senkivel harcot nem visel, tűr minden bántalmat, mindenért megbocsát; maga nem lop, nem csal, s ha őt meglopják, megcsalják, nem perlekedik érte. Külön vagyona senkinek nincs, hogy az enyim-tied fölött veszekedjék; amit a sztarosztá mint kereskedő gyűjt, a roppant gazdagság, az arra való, hogy új proselytákat szerezzenek vele.”³⁵⁷.

A fenti két példával éles ellentétben áll az, ahogy a Mickiewicz-csel vagy Jókaival kortárs orosz szerzők láttatják a Kaukázust. Ewa M. Thompson hívja fel a figyelmet A

---

³⁵⁵ <https://moly.hu/konyvek/jokai-mor-gorogtuz>, megtekintés: 2017. 11. 17.

³⁵⁶ JÓKAI Mór: *Görögűz*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970., 33.

³⁵⁷ *Uo.*, 60.

Birodalom trubadúrjai című könyvében arra, hogy egyes világszerte ismert és elismert orosz szerzők hogyan kolonizálják műveikben a Birodalom többi népeit, illetve hogyan orientalizálják a térséget. A kaukázusi népek lenézésére, és arra, hogy mennyire gyarmatokként tekintettek ezekre a vidékekre, talán Alekszandr Szergejevics Puskin (*A kaukázusi fogoly*) és Mihail Jurjevics Lermontov (*Korunk hőse*) a legjobb példák. „A Kaukázus lakói Puskin és Lermontov műveiben vagy gyengéképességűek, vagy bűnözők” – írja Thompson³⁵⁸. És bár itt is általában egy-egy orosz tiszt szemével látjuk a Kaukázust, akárcsak Jókainál, egy merőben más régiót ismerhetünk meg:

„Ebből a katonai perspektívából az őslakosok mindig primitívnek látszanak, még akkor is, ha – mint az örmények és a grúzok esetében – e nemzetek kiterjedt írásos emlékezete még egy történelem iránt érdeklődő amatőrt is gondolkodóba ejthetne. A kaukázusi nők passzívok és érzékenyek, a férfiakban a vadság gyávasággal párosul.”³⁵⁹.

Ewa M. Thompson szavaival élve tehát már a XIX. század orosz irodalmában megszületett a „néma Ázsia ideája, amely sohasem jutott el az öntudatig³⁶⁰”, és a Birodalom a mai napig igyekszik ezt a típusú narratívát fenntartani. A lengyel tényirodalom viszont az ellenkezőjét igyekszik bebizonyítani, miszerint is ezeknek a népeknek, országuknak megvan mind a létjogosultságuk az önálló, Oroszországtól való független létre, mind a saját történelmük, hagyományaik, kultúrájuk, amely semmivel sem alávalóbb, mint az orosz. Az a kérdés azonban itt is felmerül, hogy az itt élőknek, illetve ezeknek az államalakulatoknak volt-e, van-e szükségük a birodalmi létre, tudnak-e maguk boldogulni a posztszovjet (posztkoloniális) világban.

A XXI. század riporterei közül a már idézett Wojciech Górecki az, aki a Kaukázust beutazva igyekszik a lehető legrészletesebb képet adni erről a „bolygóról”. Górecki egy különleges térség átlagembereiről akar írni, akikhez nem jutnak el a televíziós kamerák, és akik sosem szerepelnek újságok címlapjain – ez egyébként egybecseng a lengyel riporter-írók általános ars poeticájával. A bakui nagykövetség első titkáraként, majd tanácsadójaként, illetve a grúziai háború körülményeit vizsgáló EU-bizottság tagjaként is lehetősége nyílt a Kaukázus vizsgálatára, ugyanakkor valószínűleg sokkal értékesebbek azok a tapasztalatai, amelyek magánutazásai alatt, a mindennapi élet részévé válva gyűjtött. Górecki egész Kazkázus-

---

³⁵⁸ M. THOMPSON, *Bevezetés...*, i.m., 92.

³⁵⁹ *Uo.*, 113.

³⁶⁰ *Uo.*, 112.

trilógiájában (*Kaukázus-bolygó, Az ősök tiszteletére, Abházia*) jól ötvöződnek a riporter személyes élményei, tapasztalásai a történelmi háttérrel, tényekkel. Gyakorlatilag helyről helyre járva bemutatja az egyes kisebb területek, kerületek, akár városok történelmét, így jut el a mába, ahhoz, amit személyesen is érzel. Jelenleg pedig az a legérdekesebb kérdés, hogy milyen viszonyok, érdekek és ellentétek szövik át ezt az Európából nézve elég egzotikusnak tűnő térséget – mind az egyes államok között, mind pedig Oroszország szempontjából.

Górecki mellett Wojciech Jagielski is kellő figyelmet szentel a Kaukázusnak, azzal a különbséggel, hogy nála a csecsen nép és Csecsenföld állnak a középpontban. Az ide vonatkozó *Kőtornyok* című könyvében a kilencvenes-kétezres évek csecsen történelme mellett betekintést enged a Kaukázus mint olyan egészébe. Azonban míg Górecki inkább mesél, Jagielski sokkal lényegre törőbb, az ő Kaukázusa keményebb világ. Emellett ide tartozik még Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki *Örményország. Halálkaravánok* című riportkötete, bár ez a mű pedig csak a Transzkaukázust tárgyalja – amely jelen dolgozatnak is külön fejezetét képezi. Rajtuk kívül – legalábbis a riporter-írók közül – csak Ryszard Kapuściński foglalkozott valamelyest a régióval, a már tárgyalt *A Birodalomban*. Ő azonban még a nagy egész (a Birodalom) részeként tekint ezekre az országokra, figyelme leginkább a kultúrára, tradícióra irányul, illetve leginkább a Transzkaukázus országai és a Hegyi-karabahi háború áll vizsgálódása középpontjában. Illetve, Górecki, Jagielski és a Nocuń-Brzeziecki páros riportjaival ellentétben Kapuściński idevágó írásai sokkal szubjektívebbek, sokkal inkább én-történetek, mint e népek történetei.

Wojciech Górecki útja Kalmükföldről indul, ahol lehetősége nyílik találkozni a köztársaság első elnökével, Kirszan Nyikolajevics Iljumzsinovval, aki annak idején felozlatta a tanácsokat, és kikiáltotta a függetlenséget – ezáltal gyakorlatilag ez a nem különösebben ismert ország lett az első, ahol megszűnt a szovjethatalom. Górecki szerint „Kirszan a semmiből került elő”, és úgy gondolta, Kalmükföldnek egy jóságos kánra van szüksége, illetőleg gyakorlatilag egy „mini-Hongkongot” akart létrehozni. Górecki szerint az elnöknek azonban kizárólag a mammon volt az istene, viszont sikerült elérnie, hogy az Etnoplanetáris Gondolkodás Konceptiója legyen az országban az uralkodó ideológia, aminek köszönhetően úgy kezdtek odaáramlani az ezoterikusok, látnokok, jósok, mint Delphoiba³⁶¹. Mindebben az az érdekes, hogy itt is egy elméletre, ideológiára, vallásra volt szükség ahhoz, hogy meg lehessen szüntetni a birodalmi függőséget, hogy az emberek fejében is végbemenjen valamiféle átalakulás, nem csak az államszervezetben, közigazgatásban. Természetesen az a kérdés is joggal merül fel, hogy nem az történt-e, hogy a Moszkva gyakorolta teljhatalmat egyszerűen

---

³⁶¹ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 38-43.

átvette egy helyi, karizmatikus vezető. A népnek pedig így ugyanúgy ki volt jelölve az irányvonal, és a bálvány szerepét betöltő vezér is adott volt. Az pedig, hogy vallási-ideológiai alapon különböztetik meg magukat, nem ritkaság a volt Birodalom népei esetében, többek között a csecsenek is abban fedezték fel erejüket, hogy ők muzulmánok, és nem pravoszlávok, ezáltal pedig jobbak is.

Górecki ezután autóbusszal folytatja útját, amelyről kiderül, hogy a lepraktikusabb közlekedési eszköz a Kaukázusban, mivel hogy a vasút nem jut el mindenhova³⁶². Ugyanakkor a régi rendszer továbbműködésére, a birodalmi felsőbbrendűség továbbélésére is jó példát szolgáltat a jelenet. Egyfelől azért, mert mint kiderül, a kaukázusi népek leginkább kereskedéssel igyekeznek keresni a kenyerüket, az orosz hatóságok viszont lépten-nyomon megbüntetik őket, mondván, hogy hiányzik valamilyen engedély. Ez a momentum pedig megint csak azt támasztja alá, hogy továbbra is a bürokrácia és egy szűk, hatalmi pozícióban lévő réteg az úr, amelytől mindenki másnak rettegnie kell. Sőt, a Szovjetunió széthullása után valószínűleg csak romlott a helyzet, hiszen az oroszok továbbra is alárendeltjeiknek tartják a Birodalom többi országát. Ezt támasztja alá annak a grúz fiúnak a példája is, akit azért vertek meg, mert új, grúz betűkkel és angolul (tehát nem oroszul) kiállított útlevele volt, és a határon azt hitték, hamisítvány, márpedig „ez itt nem Grúzia, hanem Oroszország, és itt rendnek kell lennie”³⁶³. Valamelyest tehát ugyanaz a narratíva folytatódik, amelyet láttunk a XIX. századi regényekben is, nevezetesen, hogy az orosz hivatalos közeg szájából hangzanak el az ilyen és ehhez hasonló mondatok (és ez itt nem fikció!), illetve, hogy a kaukázusi népek rendet nem ismerő, vad barbárok.

Wojciech Jagielski arra a szomorú tényre is felhívja a figyelmet, hogy a kereskedés úgy értendő, hogy mindent árunak tekintenek, így az embert is. A kilencvenes években nagy mértékben fellendült a Kaukázusban az emberkereskedelem, mivel a háború sújtotta országok, ahol nem uralkodott semmiféle rend, és ahova pillanatnyilag nem ért el Moszkva keze, remek teret biztosítottak ennek³⁶⁴. Valószínűleg ez nem sokat változott az idő múlásával sem, illetve nem kizárt, hogy nem csak a Kaukázusban uralkodik ez a szokás, viszont az itteni, amúgy is „problémás” népek jól jönnek, ha bűnbakot kell találni egy-egy ilyen „tranzakcióhoz”. (Több moszkvai incidens kapcsán fogjuk például látni, hogy szinte kivétel nélkül csecseneket tettek felelőssé, holott a szemtanúk állításai ellentétesek ezzel).

---

³⁶² *Uo.*, 52.

³⁶³ *VÖ: Uo.*, 52-53.

³⁶⁴ *VÖ: JAGIELSKI, Wieże..., i.m.*, 111-113.

Volt már szó a Kaukázusban megtalálható többféle világvallásról, melyek közül az iszlám a legfontosabb, illetve ez lesz a legtöbb konfliktus forrása – főleg Csecsenföldön és környékén. Dagesztánban például – amelyről Górecki azt mondja, hogy „ha a Kaukázus Eurázsia olvasztótégelye, akkor Dagesztán a Kaukázusé”³⁶⁵ – Samil Baszajev csecsen terroristavezér létre is hoz egy (rövid életű) iszlám államot. A szerző ennek kapcsán az Orosz Tudományos Akadémia Etnológiai és Antropológiai Intézetének munkatársát, Ahmet Jarlikapovot idézi, aki egyrészt arra hívta fel a figyelmet, az iszlamizáció két irányú, egyfelől terjed a hagyományos szúfizmus, másfelől a radikális vahhabita irányzat. Másrészt azt mondja, hogy az, hogy „az államok a szúfi iszlamizációt támogatják, hogy legyőzzék a vahhabitákat olyan, mintha benzinnel próbálnának tüzet oltani”. Valószínűleg helyesen látja az említett kutató, hogy az a legnagyobb baj, hogy Moszkva nem látja át (vagy nem akarja átlátni) az iszlám-kérdést, nem tesz semmit a Kaukázus békéje ügyében, hanem továbbra is az „oszd meg és uralkodj” politikáját folytatja.³⁶⁶ Ugyanakkor a kaukázusi hegyi emberek „sok istent tisztelnek, de egyre sem hallgatnak”³⁶⁷ – ez már a Kinalug-hegységben derül ki. Mint ahogy az is, hogy az, hogy ha valaki iszlám vallású, még nem zárja ki a természet isteneinek tiszteletét.

Mindemellett azonban a kaukázusi „átlagemberről” nagyon békés, nyugodt kép alakul ki. Azt minden, a térséggel foglalkozó szerző kiemeli, hogy milyen nagy és fontos a Kaukázusban a vendégszeretet. Górecki továbbá arra is kitér, hogy a pohárköszöntőknek is nagy a jelentősége, méltóságteljesek a hallgatóság ünnepélyesen figyel, és aki szép tósztokat tud mondani, köztiszteletnek örvend. Mindez pedig azt támasztja alá, hogy egyáltalán nem lehet fekete-fehéren értelmezni a Kaukázust, hiszen bőven megférnek egymás mellett például a radikális dzsihadisták, a természet erőiben hívők (hogy csak két szélsőséget nézzünk), de ettől még nem válnak primitív, visszamaradott törzsekké, mint ahogy Moszkva szeretné láttatni, és amihez az irodalom is hozzájárult. Mindazonáltal a Górecki által is leírt hagyományok, mint például a tósztok jelentősége, mégis valamiféle gyermeki egyszerűséggel ruházza fel e népeket.

Jagielski írásaiban is megjelenik a békés, nyugodt, egyszerű kaukázusi ember és mindennapjai. Neki ebből a szempontból akár egyszerűnek is nevezhető a helyzete, hiszen szinte mindvégig hegyi partizánok bújtatják, az ő házaikban lakik, így testközelből van lehetősége megismerni az „őslakosok” életét. A legfontosabb, hogy legyen az embernek egy úgynevezett családi kötőny, otthona, mert anélkül semmit sem ér, az olyan férfit, akinek nincs

---

³⁶⁵ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m.,54.

³⁶⁶ VÖ: *Uo.*, 75.

³⁶⁷ *Uo.*, 81.

háza, nem is nevezik férfinak³⁶⁸. A vendégszeretet pedig olyan alapvető követelmény, mint az, hogy az ember ügyeljen családjá nevének jó hírére³⁶⁹. Estéknként úgy ücsörögnek a konyában, hogy az idősebb férfiak lehetnek az asztalnál, a fiatalabbak csak a fal mellett, a nők a gyerekekkel pedig csak az ajtóból hallgatják a beszélgetést³⁷⁰. Lényegtelen momentumnak tűnik, mégis sokat elárul a helyi hagyományokról, és arról, hogy ezek mennyire fontos alappillérei e népek életének, mindennapjainak. A hagyomány fontosságát jól példázza egy Isa nevű férfi esete, aki sokáig bújta Jagielskit. Isáról az derül ki, hogy „megtestesítette a hagyományt, ami a kaukázusi hegyi emberek között jóval nagyobb dolognak számít, mint a hivatali hatalom, a jogrend vagy akár a vallási előírások”³⁷¹.

Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy rengeteg nép él a Kaukázusban, egy-egy országon belül is, amelyeknek valaha mind meg volt a maguk nyelve, kultúrája. (Ezek a nyelvek legtöbbször azért koptak ki, tűntek el, mert szégyellték ezeket használni – erre Górecki is több helyen felhívja a figyelmet). Wojciech Jagielski ezzel ellentétben viszont éppen azt említi a nyelvre vonatkozóan, hogy a férfiak, akikkel a csecsen és dagestáni falvakban találkozik, alig beszélnek oroszul, mivel az csak a háborúban ragadt rájuk, egyébként erősebbek voltak a családi kötelékek, ami a nyelvhasználatban is meglátszik³⁷². Ennek az etnikai sokszínűségnek az ábrázolásához Górecki egy XIX. századi lengyel író, Michał Andrzejkowicz-Butowtot hívja segítségül, akit a Kaukázusba száműztek, és aki szerint „pipára gyűjtasz az egyik nemzet tüzénél, de mire elszívod, már elhagytál néhány másik nemzetet és országot”³⁷³.

Ezenfelül a Kaukázusban óriási ereje van a kimondott szónak, hiszen az óvatlanul odavetett szavak különbnek mutathatják az egyik népet a másiknál, ebből pedig már sok konfliktus lett – mondja egy cserkesz férfi. Saját bevallásuk szerint azonban morálisan rosszabb a helyzet, mint a XIX. században volt, mert elveszítették hegyi kultúrájukat, szokásaikat.³⁷⁴ Sok orosz pedig (bár itt sem lehet általánosítani) a mai napig úgy tekint a kaukázusi népekre, mintha valóban és szó szerint egy másik bolygóról jöttek volna. Górecki részt vett egy beszélgetésen Moszkvában, ahol konkrétan olyan kérdések hangzottak el, hogy egyáltalán hogyan lehet kommunikálni ezekkel az emberekkel, és hogy mi lenne, ha Oroszország

---

³⁶⁸ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 26.

³⁶⁹ VÖ: *Uo.*, 12.

³⁷⁰ VÖ: *Uo.*, 104-105.

³⁷¹ *Uo.*, 239.

³⁷² VÖ: *Uo.*, 34-35.

³⁷³ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 133.

³⁷⁴ VÖ: *Uo.*, 164.

kivonulna a térségből³⁷⁵. A Kreml pedig erre rá is erősít, csak most már a média a fő fegyvere ebben, nincs szüksége feltétlenül az irodalom kínálta eszközökre.

A Kaukázust érintő egyik legfontosabb megfigyelés egy oszét férfi szájából hangzik el (aki egyébként alig beszél az oszét nyelvet, mivel városban nőtt fel, és gyermekkorában nem volt oszét nyelvű oktatás – ismét egy példa arra, hogyan tűnnek el nyelvek, hagyományok, kultúrák). Szerinte két vírus támadta meg a Kaukázust: a „leg-vírus” és az identitás vírusa. Magyarán minden itt élő nép azt képzei magáról, hogy őslakos, és jobb a többinél, illetve – ami fontos –, hogy sokkal többet szenvedett. Ez azonban főleg az elitek és az értelmiség betegsége, akik úgy hiszik, ha van saját köztársaságuk, kiakasztják saját zászlajukat, eléneklük saját himnuszukat, máris megszűnik a bajuk. Az egyszerű embert, a parasztot ez nem érdekli. Górecki fel is teszi a jogos kérdést, miszerint ez posztkoloniális szindróma-e. A válasz meglepő: Nem, hiszen mikor ott voltak az oroszok, még békében éltek az emberek, internacionalizmus volt, a szovjetek munkát, ipart, oktatást biztosítottak. Úgy véli, ez nem angol típusú kolonializmus, csak a sztálinizmust és a deportálásokat fájlalja³⁷⁶. Jagielski pedig – ezzel valamelyest egybecsengően – azt állapítja meg, hogy „nem sokan sírtak a Kaukázusban a kommunista utópia temetése után”³⁷⁷.

Jagielski viszont azt is hangsúlyozza, hogy sokakat váratlanul ért a szabadság, egyenesen úgy fogalmaz, hogy a „televízióból értesültek arról, hogy most már szabadok”³⁷⁸. Ugyanakkor, mivel reménytelennek látták, hogy legyőzzék a szláv hódítókat, a kaukázusi hegyi emberek például védőszínekbe öltöztek, és idővel utolérte őket a rabságban élő népekre jellemző betegség, nevezetesen, hogy automatikusan rosszabbnak érzik magukat. Jagielski végül arra a kulcsfontosságú megállapításra jut, hogy a függetlenség egyáltalán nem volt egyenlő a szabadsággal, hanem egyszerűen egy helyi tirannosz váltotta fel az idegen, orosz hegemoniát³⁷⁹.

Más területeken, például Karacsáj- és Cserkeszföldön (amely népek között szintén ellenségeskedés dúl) viszont úgy vélik, a kommunistákkal együtt érkezett az egymás iránti gyűlölet³⁸⁰. Szerintük viszont igenis kolóniaként kezelte a Szovjetunió a Kaukázust, és semmibe nem voltak hajlandók befektetni³⁸¹. Mindehhez nyilvánvalóan az is hozzájárult, hogy – amint azt Górecki megállapítja –, ha krízishelyzet áll elő egy országban, akkor a

---

³⁷⁵ VÖ: *Uo.*, 191.

³⁷⁶ VÖ: *Uo.*, 136-137.

³⁷⁷ JAGIELSKI, *Wieże...*, *i.m.*, 48.

³⁷⁸ *Uo.*, 42.

³⁷⁹ VÖ: *Uo.*, 43-45.

³⁸⁰ VÖ: GÓRECKI, *Planeta...*, *i.m.*, 169.

³⁸¹ VÖ: *Uo.* 175.

legkülönbözőbb végzettségű emberek kerülhetnek hatalomra, így a Kaukázusban az is megesett, hogy matematikusból lett valaki miniszter, vagy dzsúdóedzőből miniszterelnök (bár a leggyakrabban magas rangú katonákból lett elnök)³⁸². Az abház szeparatista kormány volt miniszterelnök-helyettese, az 1995-ben meggyilkolt Jurij Voronov professzor pedig egyenesen átjáróháznak titulálta a térséget, ahol mindig idegenek: rómaiak, bizánciak, perzsák, törökök, oroszok gyakorolták a hatalmat³⁸³. Az oroszokat illetően Jagielski megállapítja, hogy Gorbacsov a peresztrojka és a glasznosztj ellenére sem örvendett népszerűségnek a Kaukázusban – sem egyéb, Moszkván kívüli területeken – mivel ott nem vezetett be reformokat, és süket maradt e népek kéréseit illetően. Az utód, Jelcin pedig, noha először függetlenségre biztatta a kaukázusi népeket, végül mégis megtámadta Csecsenföldet³⁸⁴.

Jagielskinél emellett jól érzékelhetően megjelenik a külső, lengyel (vagy akár európai) nézőpont, méghozzá akkor, amikor szállásadói életét tanulmányozza. Saját bevallása szerint mindig is az volt a vágya, hogy megismerhesse, „megtanulhassa” ezeknek a népeknek az életét, és most ott volt mindennek a közepében³⁸⁵. Viszont úgy tűnik, nehezen tud úrrá lenni a kulturális különbségeken, mint például azon, hogy a Kaukázust még nem érte utol (és lehet, hogy nem is fogja) a női egyenjogúság. Hosszú ideig úgy értékeli, hogy a nőket itt rabszolgasorsban tartják, mivel, hogy nem ülnek egy asztalnál a férfiakkal, és kizárólag az ő feladatuk a ház rendben tartása, ide értve a férfiak cipőinek pucolását is. Jagielski azonban idővel rájön, hogy ez nem elmaradottság, hanem kultúra kérdése, egyszerűen a tradicionális értékrend megőrzéséről van szó. Ez az, amit sokan nem látnak be, nem csak Moszkvában, de valószínűleg az egész világon, hogy a Kaukázust attól még, hogy más hagyományokat tisztelnek, más kultúrkörben élnek, nem holmi visszamaradott, fejletlen törzsi népek lakják.

Bizonyára az is tovább nehezíti a helyzetet, hogy a térségben folyamatosak a konfliktusok (vagy legalábbis csak ezek a hírek jutnak el a világba), és hogy tulajdonképpen nem lehet egy egészként kezelni a Kaukázust mint olyat, hanem minimum északi és déli részre szét kell választani. Előbbiből a legfontosabb Csecsenföld és szomszédai kérdése, míg utóbbiból a Grúzia-Azerbajdzsán-Örményország hármasság (a vitatott státuszú Abháziával együtt) folyamatos szembenállása.

---

³⁸² VÖ: *Uo.*, 151.

³⁸³ VÖ: *Uo.*, 155.

³⁸⁴ JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 52-53.

³⁸⁵ VÖ: *Uo.*, 259.

4.1. Csecsenföld

Az Észak-Kaukázus országai közül Csecsenföld az, amely a leginkább felkeltette a lengyel riporter-írók figyelmét, ami valószínűleg nagyban köszönhető a Birodalom széthullása után kirobbanó két csecsenföldi háborúnak. Ugyanakkor nem lehet úgy beszélni Csecsenföldről, hogy figyelmen kívül hagyjuk a többi, észak-kaukázusi országot, így a területtel foglalkozó szerzők valamilyen mértékben azokról is képet adnak.

A csecsenek első összetűzései az oroszokkal a XIX. század elejére datálhatók, amikor a cári Oroszország Grúzia felé kezdett terjeszkedni. 1801-ben Oroszország bekebelezte Grúziát, és a birodalomhoz csatolta az Észak-Kaukázust is. A XIX. század végére Csecsenföldet az egész Kaukázussal a cári birodalomba olvasztották, s ezt követően a csecsenek egyötöde az Oszmán Birodalomba menekült. A Szovjetunió is igényt formált az olajban gazdag régióra. 1922-ben autonóm területté nyilvánították, majd 1934-ben Csecsenföld és Ingusföld összevonásával létrehozták a Csecsen-Ingus Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot.

1990. november 27-én a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság kivált a széteső Szovjetunióból, s ezzel megszakadt az ingus-csecsen összefogás. Az ingusok Oroszországon belül saját tagköztársaságot alapítottak, s a csecsenek Dzsohar Dudajev választott elnök vezetésével a teljes függetlenség mellett döntöttek³⁸⁶. Néhány év nyugalom után azonban kitört az első, majd a második csecsen háború. Az első csecsen háború 1994 és 1996 között zajlott Oroszország és Csecsenföld között, melynek eredményeként Csecsenföld gyakorlatilag függetlenné vált Oroszországtól. Az 1994-1995-ös hadjárat után, amely a pusztító grozniji csatában csúcsosodott ki, az orosz föderációs haderő megpróbálta ellenőrzése alá vonni Csecsenföld hegyvidéki területeit. A csecseneknek gerilla-hadviseléssel és síksági rajtaütésekkel (beleértve a Csecsenföldön kívüli túszejtő akciókat) ezt sikerült visszaverni, az oroszok nagy erőfölénye ellenére is. Az orosz csapatok demoralizálódása és a közvélemény végül arra készítette Borisz Jelcin orosz elnököt, hogy 1996 nyarán tűzszünetet hirdessen meg és egy évvel később békeszerződést írjon alá³⁸⁷.

A második csecsen háború 1999. augusztus 26-án kezdődött. A háború az oroszok és a kaukázusi illetve a csecsen szeparatisták között folyt. A második csecsen háború kirobbanásának okaként Samil Baszajev csapatainak akcióját szokás tekinteni. Az első támadás 1999. augusztus 2-án történt, Samil Baszajev és a szaúd-arábiai származású Ibn al-Hattáb közel

---

³⁸⁶ VÖ: MENDER, Krisztina: *Önálló vagy nem önálló – Csecsenföld*, = *National Geographic*, 2009.08.03. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Onallo_vagy_nem_onallo_Csecsenfold, megtekintés: 2016.07.24.

³⁸⁷ HARMAT, Ádám Péter: Csecsenföld története, <http://tortenelemcikkek.hu/node/397>, 2015., 03.21., megtekintés: 2016.07.24.

kétezer fegyverrel több falut is megszállt Dagesztánban. De ez csak előkészítése volt egy még nagyobb méreteket öltő katonai akciónak, amely Dagesztán iszlám köztársasággá változtatására és Oroszországtól való elszakítására irányult. A háborút hivatalosan 2009-ben sikerült lezárni. Az ENSZ és az Európa Tanács statisztikái szerint legalább negyed millió csecsen és tizenháromezer orosz veszett oda. A két háborút azonban már 1991-ben súlyos konfliktus előzte meg, amikor is a frissen megválasztott csecsen elnök, Dzsohar Dudajev kinyilvánította az ország függetlenségét. Moszkvát ez nem töltötte el felhőtlen örömmel, és november 8-án hírül adja az orosz tévé, hogy másnap rendkívüli állapotot vezetnek be Csecsenföldön. Az országban aznap éjjel senki sem aludt, tömegével jöttek le az emberek a hegyekből, és katonai csapatokat hoztak létre. Elállták az érkező orosz katonák útját, a repülőgépek elé autókból építettek barikádokat, azok kénytelenek voltak visszafordulni. Mindez az elnök felesége, Alla Dudajeva feljegyzéseiből tudható meg³⁸⁸.

A lengyel riporter-írók közül hárman foglalkoznak behatóan Csecsenfölddel: Krystyna Kurczab-Redlich *Fejjel a Kreml falának* című könyvében, akit a csecsenek ügyében végzett munkájáért még Nobel-békedíjra is jelölték; Wojciech Jagielski a *Kőtornyok* riportkötetben, aki már „saját szakállára” utazott a térségbe, ahol tanúja lett a két vezéregyéniség, a pragmatikus ezredes, Aszlan Maszhadov és a vallási fanatikus terrorista vezető, Samil Baszajev konfliktusának; illetve Wojciech Górecki a *Kaukázus-bolygó* című kötetében, aki bakui nagykövet volt, majd a 2008-as grúziai háborúval foglalkozó szakértői bizottság tagja. Illetve, Wraclaw Radziwinowicz a *Gogol a Google korában* kötetben is szentel néhány riportot Csecsenföldnek. E szerzők tollából is valamelyest különböző képeket ismerhetünk meg a csecseneket illetően. Górecki lesz az is, akitől a legtöbbet tudjuk meg úgy általában a csecsen népről, a többiek inkább a Dzsohar Dudajev-Aszlan Maszhadov-Samil Baszajev hármassal foglalkoznak, és valószínűleg azt a legizgalmasabb megnézni, milyen kép rajzolódik e szerzők alapján e három úriemberről; valamint elkerülhetetlen téma még a terrorakciók, túsdrámák kérdése.

Wojciech Górecki a csecsen népet elemezve legelőször is arra a – nagyon helyes – megállapításra jut, hogy a csecsenek „megőrizték hagyományaikat, de képtelenek voltak megvédeni magukat a ruszifikálás elől. Most pedig a nyugati kultúrát szívják magukba, amely a zene, a film és a technikai újdonságok formájában jut el hozzájuk”³⁸⁹. A kultúra megőrzése egyébként leginkább vallási téren nyilvánul meg. Emellett Górecki már a csecsenek XVIII. századi történelme kapcsán felteszi az azóta is aktuális kérdést, hogy lehetséges-e, hogy ez egy

---

³⁸⁸ KURCZAB-REDLICH, *Głowq...*, i.m., 188.

³⁸⁹ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 96.

semmirekellő, bandita nemzet. Mindez egy cári tiszttel feljegyzései alapján merül fel benne, aki szerint „a csecsen kegyetlen, vad törzs”³⁹⁰. Arra pedig, hogy napjainkban hogyan él tovább ez a hozzáállás a hétköznapiakban is, Kurczab-Redlichnél találunk jó példát:

„Lopniuk kell valamit, hogy megnősihessenek.

–De mit?

–Nem tudom pontosan, valami értékeset.

–De akkor minden nő ember tolvaj?

–Persze! Mind tolvajok és banditák. Ez egy ilyen nemzet. Hisz’ az utóbbi időben, ha bekapcsolod tévét, mást se hallasz, mint hogy támadnak, rabolnak, gyilkolnak...”³⁹¹

Általánosságban szólva a csecsen lélekről, Górecki azt mondja, hogy, ha készülné egy csecsen-lexikon, abban biztosan előkelő helyet foglalnának el a *nemzet*, a *jog* és a *szabadság* kifejezések. Azonban ezek a szavak Csecsenföldön sajátos jelentéstöltéssel bírnak. A nemzet például a klánok összességét jelenti, amelyből több mint százhatvan van, de egy csecsen képzelete ritkán nyúlik a saját klánján túlra, így máris nehéz egységes nemzetben gondolkodni. A jog gyakorlatilag egyenlő a szokásjoggal, semmi köze az írott törvényekhez. Ha például valaki elüt valakit, el kell mennie a halott családjához, hogy beszámoljon, és, ha az derül ki, hogy véletlen volt, megnyugszanak Allah akaratában. Az ilyen gyakorlatias „jogrend” mellett nem is nagyon tudják értelmezni az elvont törvénykezéseket. A szabadság pedig egész egyszerűen az egyén, a klán és a társadalom teljes szabadságát jelenti, de a hagyomány meghatározta kereteken belül³⁹². Ezt pedig nagymértékben korlátozta az Orosz, majd a Szovjet Birodalom.

Krystyna Kurczab-Redlich lesz az, aki a különböző terrorista akciók ellenére a leginkább védelmébe veszi a csecseneket; természetesen nem a Samil Baszajev és Arbi Barajev típusú terroristákat, hanem általában a népet. Jó példa lehet erre a moszkvai Dubrovka színházban végrehajtott terrortámadás, ahol elvileg csecsen terroristák szakították félbe az előadást. Kurczab-Redlich azonnal a helyszínre utazik, hogy riportokat készítsen a túsul ejtett nézők és dolgozók (összesen mintegy nyolcszáz fő) hozzátartozóival. Azt rögtön megállapítja, hogy a csecsenek moszkvai segítség nélkül nem tudtak volna ilyen nagyszabású akciót végrehajtani, illetve feltűnik neki, hogy a csecsen női terroristák ruházata egyáltalán nem csecsen. A terroristák békét követeltek Csecsenföldnek, semmi mást, tárgyalásokra azonban nem került

---

³⁹⁰ VÖ: *Uo.*, 98.

³⁹¹ KURCZAB-REDLICH, *Głowq...*, *i.m.*, 183.

³⁹² VÖ: GÓRECKI, *Planeta Kaukaz*, *i.m.*, 102-104.

sor, hiszen Putyin rögtön megmondta, hogy Moszkvát senki sem kényszerítheti térdre. Végül inkább gázt engedtek be a színházba, hogy elkábítsák és/vagy megöljék a támadókat³⁹³ –a gáz viszont nem válogatott, és több tús is belehalt a „mentőakcióba”. Ennek kapcsán olyan vádak érik a szerzőt, hogy azért történhet meg ilyesmi, mert vannak, akik még védik ezeket a szörnyetegeket.

Wacław Radziwinowicz is foglalkozik a Dubrovka Színházban történt túszejtéssel, túsdrámával. Azonban igyekszik az ügyet a csecsenek felől vizsgálni. Moszkvában élő csecsen férfiaktól tudja meg, hogy a támadást követő napokban szinte az összes, a fővárosban élő csecsen férfit berendelték a különböző kapitányságokra, ujjlenyomatot vettek tőlük, de egyszersmind meg is nyugtatták őket, hogy ezúttal „nincs olyan utasítás, hogy kábítószer-ügybe keverjünk benneteket”. Egy hölgyismerőse pedig azt meséli, hogy a támadás óta a csecsen férfiak ki sem mernek menni az utcára, mert hogy vadásznak rájuk, és nőként is jobb megpróbálni eltűnni a tömegben. Ő például levágatta a haját, és vörös rúzszt kezdett használni, mint az orosz nők.³⁹⁴

Emellett ez az eset, illetve az, ahogy a Kreml „megoldotta” jól bemutatja az orosz gépezet működését is, amely nem tárgyal, nem enged, amelynek, nem lehet gyengének mutatkoznia, hiszen meg kell őrizni a nagyságot (vagy annak látszatát). Itt egy pillanat erejéig érdemes az orosz emberre, az orosz lélekre is kitérni, ugyanis úgy tűnik, a birodalmi lét nem csak a vezetőknek fontos. Andrzej Nowak lengyel történészprofesszor ezt igen találóan így fogalmazta meg: „Nagyon sok orosz 1991, vagyis a Szovjetunió felbomlása után is azt a birodalmi erkölcsi világnézetet vallotta, mely szerint: »legyek bár rabszolga, de akkor az egész világ uralkodójának a rabszolgája «”³⁹⁵.

Kurczab-Redlich esetében látni kell, hogy szinte mindig Moszkva-Csecsenföld viszonylatban vizsgálja az eseményeket, ez egyrészt amiatt is érthető, hogy hosszú éveken át volt moszkvai tudósító, másrészt pedig vizsgálódásának az a kiindulási pontja, hogy Oroszország el akarja törölni Csecsenföldet a föld színéről. Szerinte például a második csecsen háborúnak semmi más célja nem volt, mint hogy hatalomra segítse Putyint, a 2004-es népszavazás és „demokratikus” választás (melyet Moszkva akaratával egyezően a mai elnök, Ramzan Kadirov apja, Ahmad Kadirov nyert) pedig zöld utat hivatottak adni Moszkvának Csecsenföld elpusztítására³⁹⁶.

---

³⁹³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 287-296.

³⁹⁴ VÖ: RADZIWINOWICZ, *Gogol...*, i.m., 107-109.

³⁹⁵ SZÍJJÁRTÓ, Anita: [Oroszokról lengyel szemmel](http://kultura.hu), kultura.hu, 2016.06.15., megtekintés: 2016.07.25.

³⁹⁶ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 332-342.

Ezzel szemben Wojciech Jagielskinél például nem találkozunk azzal, hogy mire mit lép Moszkva, nem nagyon bonyolódik bele találgatásokba. (Csecsenföldi tartózkodása során egy családnál lakik, partizánok bújtatják, így ő jóval közelebbi perspektívából szemléli a dolgokat.) Jagielski abban látja a cssecsenek (legalábbis a férfiak) legjellemzőbb vonását, hogy mindig is a többi kaukázusi nép fölé emelkedtek (vagy úgy tartották magukról), azután pedig, hogy hátraarcra kényszerítették az oroszokat, teljesen elviselhetetlenné váltak, mert úgy képzelték, hogy innentől joguk van kioktatni szomszédaikat, és beleavatkozni azok ügyeibe³⁹⁷. Arra is ő hívja fel a figyelmet, hogy a szabadság váratlanul szakadt rá a cssecsenekre, nem tudtak vele mit kezdeni, inkább megijedtek tőle, minthogy örültek volna neki. A kaukázusi hegyi embereket, partizánokat viszont elvakította, hogy szabadok³⁹⁸. Persze itt arról a szabadságról van szó, amely azt jelenti, hogy – legalábbis látszólag, vagy papíron – elszakadtak a Birodalomtól. Ugyanakkor azt is látni kell – és Jagielski is megjegyzi – hogy ez az elszakadás, vagy úgynevezett függetlenség nem egyenlő a klasszikus értelemben vett szabadsággal, hiszen „a helyi türannosz vette át az orosz hegemon szerepét”³⁹⁹. Ez egyébként a volt Szovjetunió szinte összes népére, országára igaz, de talán a Kaukázusban a leginkább. Azt pedig, hogy sok cssecsen hogyan tekint saját magára, egy Jadgara Obida nevű költőből lett politikus fogalmazta meg:

„Nem kell, és nem is fogunk példát venni másokról. Mi vagyunk a világ civilizációjának bölcsője. A saját utunkat járjuk”⁴⁰⁰.

Ugyanakkor az olyan emberek, akik nem akarnak harcolni, nem akarnak politizálni, csak békében élni az életüket (és valószínűleg belőlük van több), nem értik, miért tartja őket emberevő vadállatoknak az egész világ; fel is teszik a kérdést, hogy valóban ilyenek lennének-e⁴⁰¹.

Azt is fontos látni, hogy Csecsenföldön is – mint az iszlám országokban általában – nagy a különbség a férfiak és a nők élete, jogai között. Ez meglátszik annál a családnál is, ahol Jagielski lakik, hogy a nők például nem ehetnek együtt a férfiakkal, vagy több olyan jelenet van, hogy miközben a férfiak a konyhában ülnek, a nőknek csak az ajtóban szabad állniuk. Másutt arra derül fény, hogy amikor vagonokban kényszerültek lakni a cssecsenek Nazrany környékén, a nőknek nem igen volt szabad kijönniük onnan, míg a férfiak a legalább

---

³⁹⁷ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 10.

³⁹⁸ *Uo.*, 41.

³⁹⁹ *Uo.*, 45.

⁴⁰⁰ *Uo.*, 47.

⁴⁰¹ VÖ: *Uo.*, 281.

máskálhattak, levegőzhettek⁴⁰². Vagy Jagielski találkozik egy olyan nővel, akinek az oroszok elrabolták a férjét (rengeteg ilyen eset történt), őt pedig több ízben megerőszakolták. Egy csecsen nőnek azonban nem szabad az ilyesmit bevallania, az ő esetében is csak az orvosok derítették ki⁴⁰³.

Már ennyiből is jól látszik, hogy mennyire bonyolult a háttere a csecsen kérdésnek, az egészség azonban tovább bonyolítja a vallás kérdése.

4.1.1. Vahhabiták és „istentelenek”

A csecsenek a tizennyolcadik században vették fel az iszlám szunnita ágát. A vahhabita mozgalom kezdetei is ugyanekkora tehetők, csak ez az iszlám szigorú, hanbalita irányzatából nőtt ki. Fő gondolata az iszlám eszméinek megtisztítása a vallásra ráakódott idegen elemektől, és ezzel a Korán eredeti tanainak feltétlen és következetes érvényesítése. Napjainkra a vahhábizmus fogalma gyakorlatilag összefonódott a terrorizmussal, de ez a kérdés sem ennyire egyszerű. A mozgalom kezdete és elnevezése Mohamed ibn Abd al-Vahháb nevéhez fűződik, aki gyújtó hatású prédikációkat tartott a beduinok erkölcsi romlottsága, a szentek imádata és a szúfi újítások ellen. A vahhabiták az iszlámot arra a fokra akarják visszavezetni, melyet a Korán és az ősi tradíció (hadísz, szunna) képvisel. Lényeges jellemzője, hogy az iszlámon belül mint vallási áramlat, és nem mint szekta jelenik meg. Nem új tanokat és eszméket hirdet, hanem ellenkezőleg: azoktól akarja megtisztítani a vallást.

Al-Vahháb a *Kitab al-Tawhidban*, (az *Egyistenhit könyve*) fektette le tanításainak alapjait. A könyv egyértelművé teszi, hogy a vahhabi iszlám nem tartja magát „egy” vallási iskolának a sok közül, hanem ez az egyetlen igaz iszlám út – egy vahhabita számára más út nem is létezhet. Amellett, hogy sok újítást elutasítanak, nagyon fontosnak tartják, hogy kerüljenek minden fényűzést, élvezetet (szeszes italok, dohány, mulatság)⁴⁰⁴. Kiemelkedő szerep jut a hitetlenek ellen folyó vallásháborúnak is – ez esetünkben is kulcskérdés lesz. A terrorizmussal 2001. szeptember 11-e után kapcsolódott össze a vahhabizmus fogalma, amely egyébként Szaúd-Arábiában a hivatalos vallás. Az Hamász is ezt az irányzatot képviseli, illetve nyilvánvaló módon az Iszlám Állam is; a volt Szovjetunióon belül főleg Csecsenföldre és Üzbegisztánba jutott el – a terrorizmussal egyetemben.

Csecsenföldön főleg Samil Baszajev terroristavezér nevével és szakállas követőivel hozható összefüggésbe a vahhábizmus. A csecsen vahhabisták elferdítették, a maguk képére

---

⁴⁰² *Uo.*, 246.

⁴⁰³ *VÖ: Uo.*, 250-251.

⁴⁰⁴ *VÖ: Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Wahhabi>, megtekintés: 2017. 11. 19.

formálták ezt a vallási irányzatot, és ennek nevében ölték. Krystyna Kurczab-Redlich először is arra hívja fel a figyelmet, hogy Csecsenföldön ezelőtt az ateizmus volt az uralkodó „vallás”, és arra is hoz két példát, mennyire megosztották a társadalmat a vahhabiták. Sokan kikeltek ellenük:

„A férjem lebetegedett, és nem tudott – ahogy szokott – értem jönni az iskolához, úgyhogy megkértem egy hozzánk közel lakó férfit, vigyen haza. Útközben megállítottak minket ezek az átkozott gazfickók. Kirángattak az autóból, igazoltattak. Kérdezték, kije vagyok ennek a férfinak, ki ő nekem, miért szálltam be egy idegen férfi autójába, hova megyünk... Csak akkor engedtek el, mikor kaptak egy kis kenőpénzt. Íme, a vallásuk”⁴⁰⁵.

De olyan is akad, aki meg van velük elégedve:

„Évekig laktam vahhabiták között. Nem hagyom, hogy egy rossz szót is szóljanak rájuk. Nagyon rendes emberek: nem nyúlnak alkoholhoz, nem cigarettáznak, tisztelik a nőket. Azok utálták őket, akik bűnben akartak élni”⁴⁰⁶.

Wojciech Jagielski ezúttal is mélyebben utána jár a dolgoknak, azt keresi, hogy mi okozta az iszlám – és ráadásul egy radikális irányzat – hirtelen jött népszerűségét. Jagielskinek itt van egy érdekes észrevétele: Abból indul ki, hogy az oroszok feljebbvalónak érzik magukat, hangoztatják, hogy a csecsenek sosem érhetik utol őket, azonban a háború kigyógyítja őket a szláv-komplexusból. Hirtelen az Allahba vetett hitből próbálnak előnyt kovácsolni, büszkék lesznek arra, hogy muzulmánok, és így mások, mint az oroszok⁴⁰⁷. Az azonban problémát okozott, hogy sok fiatal járt zarándokúton Arábiában, ahol egy másfajta iszlámot tapasztalt meg, és hazatérve mindenkit kritizáltak, hogy nem úgy imádkoznak, nem úgy élnek, ahogy kellene. A szent háború gyakorlatilag kábítószere lett a reményvesztett hegyi embereknek, partizánoknak, akik viszont „nem tanultak sem mértéket, sem türelmet”⁴⁰⁸.

Wojciech Górecki pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a csecsen hagyományoknak fontos pillére a vallás, ezen belül is a zikr nevű imát emeli ki. Az általános szóhasználatban a zikr alatt „a Mindenható Allah magasztalását, dicsőítését, a Neki való hálaadást értjük, a

---

⁴⁰⁵ KURCZAB-REDLICH, *Głowq...*, i.m., 235.

⁴⁰⁶ *Uo.*, 235.

⁴⁰⁷ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 53.

⁴⁰⁸ VÖ: *Uo.*, 55.

Mohammed Prófétától ránk maradt fohászok és a Mindenható Allah Legszebb Nevei által”⁴⁰⁹. Górecki rögtön remek példát is szolgáltat arra, hogyan él tovább a tradíció a mai csecsenekben, hogyan jelenik meg a ruszifikálás, és mindehhez hogyan kapcsolódik a vallás. Groznijban ugyanis kap egy kazettát, amelyen csecsen harci énekek vannak, oroszul előadva, az egyik azonban megtartja a zikr ritmusát, felépítését⁴¹⁰. A zikr csúcspontja pedig általában egy transzban zajló körtánc, mely közben Allahot hívják, és amely nagyon hasonlít a harci táncokra. Egy dagesztáni pszichiáter be is bizonyította, hogy „az ilyen állapot megszabadít a félelemtől és a stressztől, és felszínre hozza a rejtett potenciált”⁴¹¹.

Az iszlám és a terrorizmus előretörése azonban csak Aszlan Maszhadov hatalomra kerülése után vesz nagy lendületet, az első független csecsen elnök, Dzsohar Dudajev regnálása alatt Csecsenföld még „csak” az illegális üzletek Mekkája volt. Górecki azonban figyelmeztet, nehogy azt higgyük, a Kaukázusban új dolog a dzsihad. Maciej Falkowski politológust idézi, aki azt mondja, hogy a tizennyolcadik század óta minden oroszellenes felkelésben az iszlám zászlaja alatt harcoltak⁴¹².

4.1.2 Az úttörő – Dzsohar Dudajev

Dzsohar Dudajev volt Csecsenföld első elnöke, a függetlenség kikiáltója, és az első csecsen származású szovjet tábornok. Az első csecsen háborúban egy rakétatámadás ölte meg. A Csecsen Nemzeti Kongresszus jelöltjeként 1991 októberében megnyerte az első csecsen elnökválasztást. A választás után leválasztotta Csecsenföldet Ingusdöldről, amit 1992-ben Jelcin orosz elnök is jóváhagyott. Dudajev országát sehol sem ismerték el, de ő teljesen függetlenítette magát Oroszországtól. Az 1993-as orosz választásokkor megtiltotta, hogy Csecsenföldön is kinyissanak a szavazóhelyiségek. Az orosz katonákat kiutasította Csecsenföldről, de fegyvereiket lefoglalta. 1994 novemberében Jelcin puccsot szervezett ellene, de a kísérlet csúfos kudarcba fulladt. Az orosz belügyi alakulatokat a grozniji repülőtéren lefegyverezték, repülőgépeiket elvették és busszal hazaküldték Oroszországba. Egy hónap múlva kitört az első csecsen háború. Dudajev sokáig irányította a védelmet, de 1996 áprilisában egy rakétával megölték⁴¹³.

---

⁴⁰⁹ Magyar Iszlám Közösség, http://magyariszlam.hu/mikmagyar/articles.php?article_id=85, megtekintés: 2016.07.24.

⁴¹⁰ VÖ: GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 96-97.

⁴¹¹ *Uo.*, 113.

⁴¹² VÖ: *Uo.*, 116.

⁴¹³ VÖ: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20041210dzsohar.html>, megtekintés: 2016.07.22.

Halála után olyan hírek is szárnyra kaptak, hogy nem is halt meg, csak bujkál (a későbbiekben is látni fogjuk, hogy a csecsenek nem mindig hisznek egy-egy vezér halálhírében), emiatt időnként „csecsen fantomnak” is szokták nevezni. A feleség, Alla Dudajeva azonban megerősítette férje halálhírét. Alla Dudajeva és a feljegyzései egyébként is fontos szerepet játszanak a korszak csecsen eseményeinek megismerésében, bár azt is hozzá kell tenni, hogy az asszony hiába volt közel a tűzhöz, sokszor nagyon is naiv volt. Dudajeva írásait Kurczab-Redlich használja fel, ő is rámutat erre a kettősségre. Például, arról, amikor a kilencvenes években virágoztak Csecsenföldön a legális és illegális üzletek, amit mindenki ki is használt, így ír az elnök felesége:

„Egy <<ismeretlen erő>> lépett működésbe a köztársaságban, amely megszervezi a börtönből való szökéseket, banditacsoportosulásokat hív életre, kormányellenes tüntetéseket szervez. Ruszlan Labazanov, egy közönséges bűnöző volt az egyik értelmi szerző [...] Az elnöki gárda parancsnoka barátjaként próbált közeledni Dzsoharhoz [...]”⁴¹⁴.

Azt azonban már csak Kurczab-Redlich deríti ki, hogy sikeres is volt a közeledés, a gárda tisztje lett, és ezt a pozíciót kihasználva épített ki alvilági kapcsolatokat, amelyekből aztán hatalmas hasznot is húz. Dudajevnek egyébként ma már óriási korrupciós ügyeket rónak fel.

Ugyanakkor – és ez már Wojciech Jagielski tapasztalata – rengeteg hősköltemény, dal kering Dudajevről, aki valamelyest a csecsenek mitikus hőségévé vált, és akiből hajlamosak már csak a szépre emlékezni⁴¹⁵. Jagielski még 1992-ből emlékszik Dudajevre, akiről rögtön megtudjuk, hogy nem volt túl magas, ellenben eléggé paranoiás, például sosem liftezett, mert félt, hogy az életére törnek. (És mint azt ma már tudjuk, nem is volt alaptalan a félelme, bár nem a lift, hanem a mobiltelefon és annak bemérhetősége okozta a vesztét.) Az első elnök kapcsán a csecsenekről is kiderül még valami: Gyakorlatilag szerelmesek a katonai egyenruhába, rendkívül büszkék arra, hogy Dudajev személyében egy csecsen is tábornoki rangot érhetett el a Vörös Hadseregben, most pedig nagyon fájlalják, hogy már nem visel egyenruhát. Dudajev részéről viszont ez tudatos döntés volt, hogy ne kapcsolják őt össze a katonai diktatúrával az emberek⁴¹⁶.

Dzsohar Dudajev azonban nem mindenki szemében volt nemzeti hős, akadtak ellenségei is. Ilyen volt például a szintén csecsen Ruszlan Haszbulatov, aki a szerencse folytán

---

⁴¹⁴ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 191.

⁴¹⁵ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 124.

⁴¹⁶ VÖ: *Uo.*, 126-127.

egészen az orosz parlamenti elnökségig vitte. Haszbulatov ragaszkodott ahhoz a teóriájához, mely szerint Dudajev nem véletlenül került elő, és lett belőle csecsen elnök, szerinte az orosz tábornokok hozták létre. Merthogy szükség volt egy „fekete lyukra”, egy olyan területre, amely független a Kremltől, ahol nyugodtan lehet mindenféle kereskedelmet folytatni. Ez önmagában akár logikus is lehetne, csak az vele a baj – ahogy erre Jagielski is rámutat – hogy azt feltételezi Dudajevről, hogy teljesen fogalmatlan volt, és hagyta, hogy bábuként rángassák⁴¹⁷. Ez azonban még akkor sem túl valószínű, ha nem volt egy született politikus (hanem inkább katona), hiszen mégiscsak kikiáltotta a függetlenséget, és megállította az orosz csapatokat.

Jagielski végül személyesen is tud találkozni a volt elnökkel (mint ahogy majd Maszhadovval és Baszajevvel is), és talán itt kerülnek napvilágra a legértékesebb információk. Az apró termetű, vékony, szabályos arcú, kellemes hangú, de ördögi tekintetű és sasorrú Dzsohar úgy vélte, hogy az egész világon farkastörvények uralkodnak, és nem számít, hogy elismeri-e valaki Csecsenföldet. Hiszen az semmin sem változtatna, az a lényeg, hogy Allah elismerje őket. Az úgynevezett nyugat ellen egészen kikel magából, mondván az ottani liberálisoknak nincs joga megmondani, mit jelent demokratának lenni, főleg, ha egy olyan területről van szó, mint a Kaukázus, ahol nincsenek évszázados hagyományai a demokráciának.⁴¹⁸ Abban igaza lehet Dudajevnek, hogy ott, ahol nincs hagyománya a demokratikus berendezkedésnek, nem lehet elvárni, hogy egyik napról a másikra mindenki „demokratikus módszereket” alkalmazzon mindenre.

A fenyegető háborúról szólva – amely aztán be is következett – a legrosszabb érzésekkel volt teli, félt, hogy egy újabb világháború kezdetét jelentheti⁴¹⁹. Ez egyrészt azért is érdekes, mert Dudajevet szokás inkább harcpártinak tartani (legalábbis Maszhadovval szemben), aki egyébként szent háborúba hívta a hegyi partizánokat az oroszokkal szemben. Másrészt pedig azért meglepő ez a kijelentés, mert elég nehéz elképzelni, hogy egy kaukázusi konfliktus világháborúhoz vezessen, hiszen Oroszországon kívül senkinek semmilyen érdeke nem fűződik a területhez, sőt leginkább azt sem tudja, mi az az egész Kaukázus. Mindemellett, ha csak érintőlegesen is, megjelenik a vallás kérdése is, amikor Dudajev igen élesen fogalmaz a nyugati erkölccsel szemben:

„Minden kataklizma a természettől való eltávolodás, az erkölcsi hanyatlás következménye. És napjainkban minden ebbe az irányba tart – mondta. – Nézzétek csak meg, Európa éppen a

---

⁴¹⁷ VÖ: *Uo.*, 129-130.

⁴¹⁸ VÖ: *Uo.*, 133-134.

⁴¹⁹ VÖ: *Uo.*, 134-135.

pederaszták házasságát akarja legalizálni. Ez már a vég, mindennek az alja, teljes degeneráció. Minden nagy birodalom akkor bukott el, amikor a nép elhagyta a természet törvényeit és a morált”⁴²⁰.

A fentieket tekintve a birodalmak bukásáról érdekes kérdés lenne, hogy Dudajev szerint a Szovjet Birodalom bukásáért is az erkölcstelenség felelős-e. Azt is megígérte, hogy igazi iszlám állammá teszi Csecsenföldet, noha nem teljesen volt tisztában e vallás alapjaival. (Több vicc is keringett arról, hogy azt sem tudja, a Korán szerint hányszor kell imádkozni naponta⁴²¹.)

Wojciech Górecki pedig megint más nézőpontot hoz be, bár csak érintőlegesen foglalkozik Dzsohar Dudajev személyével. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kreml attól tartott, hogy a csecsen példa (hogy Dudajev Moszkva tudta és engedélye nélkül kikiáltotta a függetlenséget) ragadós lesz, és az Orosz Föderáció majd ugyanúgy széthullik, mint a Szovjetunió. Górecki azonban helyesen látja, hogy senkinek esze ágában nincs azt a Csecsenföldet követni, ahol Dudajev kormányzása idején teljes a káosz, virágzik a bűnözés, nem működnek a gyárak és az iskolák. Ezenkívül egyesek totális szegénységben élnek, míg mások óriás villákat építenek, terepjárókat vásárolnak⁴²². Góreckinél ugyanakkor már gyakorlatilag szó sincs a hős Dudajevről. Azt ő is kiemeli, hogy Dzsohar Dudajev nem volt éppen egy tipikus államférfi, sokkal inkább katona, illetve azt is a szemére veti, hogy szovjet tisztként olyan sokat volt távol, hogy nem is ismeri már igazán a saját országát. A háború azonban megmentette, és „gyenge autokratából megkérdőjelezhetetlen vezetővé vált”⁴²³.

Tehát a Dudajevről kialakult kép sem egységes és egyértelmű sem Csecsenföldön, sem másutt. A függetlenség kikiáltása Moszkva engedélye nélkül mindenképpen bátor és úttörő cselekedet volt, az pedig eléggé valószínűsíthető, hogy a Kreml így is, úgy is megtámadta volna Csecsenföldet, ez csak jó ürügy volt számára. Érdekes lehet még, amit utódja, Aszlan Maszahadov mondott Dudajevről a háború kapcsán:

„Dudajevnek nagyon fontosak voltak az érzelmek, imádta teljesen átadni magát nekik. Én mindig úgy gondoltam, hogy gondolnunk sem lenne szabad háborúra”⁴²⁴.

---

⁴²⁰ *Uo.*, 135.

⁴²¹ *VÖ: Uo.*, 136.

⁴²² *VÖ: GÓRECKI, Planeta..., i.m.*, 106-107.

⁴²³ *VÖ: Uo.*, 108.

⁴²⁴ *JAGIELSKI, Wieże..., i.m.*, 95.

A fenti idézet arra is remekül rávilágít, hogy mi a nagy különbség a két elnök között. Jagielski egy csecsen mondást hoz példának, mely szerint, ha az ember meg akar szelidíteni egy vad paripát, fel kell rá ülnie, és még vadabb vágásra kell ösztökélni, mely közben persze megtörténhet, hogy az ember leesik róla, és a ló agyontapossa. Jagielski szerint Dudajev megülte volna ezt a lovat, míg Maszhadov megpróbálta volna megállítani⁴²⁵.

4.1.3 A megfontolt békepárti – Aszlan Maszhadov

Aszlan Alijevics Maszhadov Kazahsztánban született, ahová a második világháború alatt több tízezer csecsen lakost deportáltak. 1991-től a független csecsen védelmi erők kijelölt vezetőjeként, majd helyettes vezérkari főnökként szolgálta a Dudajev-féle vezetést. Az első csecsen háború vége felé aztán meglepő fordulat következett be Maszhadov életében: a kompromisszumkészségéről híres katonatiszt egyre inkább Moszkva „kegyeltjévé” vált, nemcsak olyan emberré, akivel lehet tárgyalni, hanem olyanná, akivel meg is lehet egyezni⁴²⁶.

1997 januárjában – katonai sikereinek, és radikális riválisaival ellentétben békésebb politikai ígéreteinek köszönhetően – elnökké választották, miniszterelnöknek a terrorista akcióiról elhíresült választási ellenfelét, Samil Baszajevet nevezte ki. Megválasztása után Borisz Jelcin orosz elnökkel békemegállapodást írt alá. Ugyanakkor nem tudott úrrá lenni saját fokozatosan erősödő radikális iszlám ellenzékén. A független csecsen állam külföldi elismertetése sem sikerült neki. 1998-ban az iszlám szélsőségesek arra kényszerítették, hogy megígérje: három éven belül bevezeti az iszlám jogot, a saríát, pedig eredetileg világi államot szeretett volna kialakítani. Az 1999-es oroszországi merényletek után hiába kért újabb és újabb béketárgyalásokat Moszkvától, Vlagyimir Putyin miniszterelnökként, majd elnökként sem volt hajlandó tárgyalni vele. A Kremlben úgy tartották, hogy vagy ő is terrorista, vagy nem képes kézben tartani a csecseneket, ezért már nem tekintették tárgyalópartnernek. 2005-ben, egy különleges akció során orosz kommandósok megölték a „nemzetközi terroristát”. Pedig Maszhadov nemcsak átmeneti tűzszünetet hirdetett, hanem kifejezetten elhatárolta magát a véres terrorakciók, például a beszláni túszejtés megszervezéséért felelős Samil Baszajev szélsőséges hadúrtól⁴²⁷.

Aszlan Maszhadov nevével is mennyire összeforrtak a terrorista és szeparatista jelzők, az elnöksége alatt zajló túszejtő- és terrorista akciókat is neki akarták felróni (elsősorban

---

⁴²⁵ *Uo.*, 171.

⁴²⁶ VÖ: *Moszkvai dilemma: nyerő vagy nem nyerő ember? - Aszlan Alijevics Maszhadov (portré)*, <http://konfliktus.index.hu/csecsen4.html>, megtekintés: 2016.07.23.

⁴²⁷ VÖ: *Megölték Aszlan Maszhadovot*, <http://www.origo.hu/nagyvilag/20050308orosz.html>, megtekintés: 2016.07.23.

Moszkva, de a nyugati média is átvette ezt a retorikát.) Az, hogy Maszhadovot terroristának állítsák be, azért is fontos volt, mert folyamatos tárgyalásban volt a Nyugattal, közeledett a megegyezés, és egy békés Csecsen Köztársaság eljövetele. Ez pedig sokaknak nem kedvezett volna, mert például, ha csak egy kicsit elkezdenek ázni, milliányi megkínzott holttest került volna elő, rögtön kiderült volna, hogy egész Csecsenföld „egy végtelen Srebrenica”⁴²⁸. Így aztán az elnök közös ellenfele lett Moszkvának és a szeparatista lázadóknak. Állítólag ezért agyalta ki közösen a Kreml és a Baszajev-vezette terroristák a Dubrovka Művelődési Ház elleni terrortámadást, hogy így befeketítsék Maszhadovot⁴²⁹.

Mindezekkel ellentétben, a lengyel tényirodalomban Maszhadov lesz a pozitív figura, aki békepárti, pragmatikus, megfontolt – tehát a riporter-írók ismét igyekeznek az irodalom eszközeivel tenni a berögzült sztereotípiák ellen. Persze ahhoz, hogy más képet tudjanak mutatni róla, az is hozzájárult, hogy Krystyna Kurczab-Redlich és Wojciech Jagielski tudott személyesen találkozni a volt elnökkel. Kurczab-Redlichnek kétszer is sikerült szót váltani Maszhadovval, bár az első találkozás igencsak rövid volt. Ez nem sokkal elnökké választása után történt, és a szerző szavaiból az is kiderül, hogy tisztában volt vele, Maszhadov inkább katona, mint politikus vagy diplomata. És mintha maga az elnök is valami ilyesmit vallana be, amikor a kérdésre, miszerint a háborúban félt jobban, vagy most, hogy megválasztották, a következőt válaszolja:

„A fegyveres harcnak meg vannak a maga meghatározott szabályai. Professzionálisan játsszák. Én is profi vagyok. A farkasok szabályok szerint harcolnak. Farkas van a címeremben. A politikusok harcainak nincsenek szabályai. A kutyák egyszerűen egymás torkának ugranak. Félek a kutyáktól”⁴³⁰.

Másodjára a 2003-as, csecsen autonómiáról szóló népszavazás előtt találkozik az akkor már a hegyekben bujkáló Aszlan Maszhadovval. Maszhadov itt már elég kritikus – bár mivel már nincs vesztenivalója, fogalmazhat élesen. Nyíltan kimondja, hogy ezek nem szabad választások, hanem egy hazugság, és semmi sem változott a csecsen-orosz kapcsolatokban. Illetve, hogy a csecsen vezetők (így az övé is) legnagyobb hibája az, hogy nem tudták megfelelő módon visszaverni az orosz speciális erők rájuk gyakorolt nyomását⁴³¹. Továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy az úgynevezett „csecsen banditizmus”, amely világszerte közkedvelt

---

⁴²⁸ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 306. és 310.

⁴²⁹ VÖ: *Uo.*, 360.

⁴³⁰ *Uo.*, 221-222.

⁴³¹ VÖ: *Uo.*, 351-353.

kifejezéssé vált, egyáltalán nem új keletű dolog, gyökerei a XIX. századba nyúlnak vissza. És ami még ennél is lényegesebb, Maszhadov hangsúlyozza, hogy az orosz nemzeti hagyományban bevett szokás banditának nevezni az ellenséget, tehát ugyanígy létezik az ukrán, a litván vagy az afgán bandita fogalma is⁴³².

Wojciech Jagielski szerint pedig nem véletlen, hogy Csecsenföld első elnökei között két magas rangú tiszt is van, mivel itt a nép szemében a katonák szinte arisztokraták, ők biztosítják a nyugalmas életet⁴³³. Érdekes viszont, hogy külsőre mennyire más Kurczab-Redlich és Jagielski Maszhadovja: Előbbinél az örökké szomorú tekinteten, míg utóbbinál az élénkségen, a fegyelmen és a harcra készségen van a hangsúly⁴³⁴. Illetve míg Kurczab-Redlich szinte teljesen az elnök hatása alá kerül, még a fényképét is hónapokig őrizgeti az íróasztalán, addig Jagielski azt mondta, „Maszhadovval beszélgetni kényszermunka”⁴³⁵. Az a Maszhadov, akit Jagielskinek köszönhetően ismerhetünk meg

„...éber, mintha csak a támadásra várna, gyorsan és határozottan válaszolt a kérdésekre, mintha csapásokat verne vissza. Minden szót úgy kellett kihúzni belőle, mint a legnagyobb titkot. Egy neofita aprólékosságával ügyelt a részletekre, a modorára, a látszatra, merev volt, halálosan komoly, illedelmes a vendéggel szemben, szigorú, gyilkos pillantással pásztázta hallgatóságát. Úgy tűnt, számára a forma ugyanolyan fontos – ha nem fontosabb – mint a tartalom...”⁴³⁶.

Tehát mindez valamelyest az ellentéte annak a kedves, elgyötört, „búsképű lovagnak”, akit Kurczab-Redlich mutat be. Az viszont Jagielskinél is egyértelműen kiderül, hogy Maszhadov a békét pártolja, nem gondolta, hogy elkerülhetetlen lesz az újabb háború.

Abban Jagielski beszélgetőpartnerei is nagyrészt egyetértenek, hogy Maszhadovnak határozottabbnak kellett volna lennie Moszkvával szemben. Kijelentéseikben nincs rosszindulat, ugyanakkor kiderül, hogy naivnak tartják, aki azt hiszi, hogy „már maga a <<nemzetközi>> szó azt jelenti, hogy a Kreml elismeri Csecsenföld függetlenségét”⁴³⁷. (Maszhadov úgy gondolta, elég abban megegyezni, hogy az Oroszország-Csecsenföld viszonyban a nemzetközi normák és szokások a mérvadóak.) Samil Baszajev pedig azt mondja

---

⁴³² VÖ: *Uo.*, 353.

⁴³³ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, *i.m.*, 88.

⁴³⁴ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, *i.m.*, 221. és JAGIELSKI, *Wieże...*, *i.m.*, 98.

⁴³⁵ JAGIELSKI, Wojciech: *Wieże z kamienia*, Znak, 2012., 97.

⁴³⁶ *Uo.*, 98.

⁴³⁷ *Uo.*, 266.

róla, hogy Maszhadovnak „romantikus és szovjet tábornoki⁴³⁸” lelke van, ezért hitt úgy Moszkvának. Ugyanakkor hősként, sőt néha már-már szentként tisztelik, amikor például az éj leple alatt kazettákat adnak egymásnak, és azokat hallgatják. Ilyen felvételt mutat Jagielskienak a szállásadója egyik fia⁴³⁹, de egy idő után például már a riporter-író is csak így tud Maszhadovnak kérdéseket feltenni, illetve választ kapni, mert személyesen túl veszélyes lenne. Maszhadov (akiről egyébként maguk között csak Aszlanként beszélnek) itt még elgyötört hangján is képes lelkesíteni az embereket, noha a beszélgetésekből az azért kiderül, hogy azt tartják a legnagyobb gondnak, hogy sem ereje, sem fantáziája nem volt ahhoz, hogy túllépjen a saját árnyékán⁴⁴⁰. Ez pedig valamelyest megint oda vezet vissza, hogy Aszlan Maszhadov inkább volt katona, mint államférfi. Nagyjából ugyanezt fogalmazta meg egy újság hasábjain egy orosz disszidens is:

„Maszhadov túlon túl felelősségteljes. Túlon túl, mert egy vezérnek nem lenne szabad a körülmények és a helyzetek passzív rabszolgájának lennie. Maszhadov pedig valamelyest így viselkedett. Szerencsétlensége és bűne – már amennyiben lehet itt bűnről beszélni – éppen az, hogy soha nem mert kockázatot vállalni. Azt mondják, gyenge elnök volt, hatalma csak fikció volt. Tény, hogy nem volt a legeredményesebb. De ma, amikor tart a háború, fontosabb a csecseneknek, mint békeidőben. Csak a mi ostoba vezetőink a Kremlben nem értik, hogy Maszhadov sokkal alkalmasabb arra, mint bárki más, hogy leüljön a tárgyalóasztalhoz”⁴⁴¹.

Wojciech Górecki viszont sokkal megengedőbb Maszhadovval szemben. Ő abból indul ki, hogy Aszlan Maszhadov „egyetemes” elnök, mindenki elnöke akart lenni, ezért tesz bizonyos dolgokat (tehát nem gyengeségből). Például azért nevezte ki Baszajevet kormányfőnek, hogy kielégítse a katonai vezetők igényeit, vagy azért vezette be a sariát, hogy eleget tegyen mollák óhajának, részt vett a zikrben, hogy a hagyományörzőknek is megfeleljen⁴⁴². Górecki tehát kissé idealisztikusan ábrázolja Maszhadovot. Saját katonái is valamiféle ideálként tekintenek vissza rá. Jagielski egyik segítője, Isa, például így nyilatkozik róla:

---

⁴³⁸ *Uo.*, 219.

⁴³⁹ *VÖ: Uo.*, 261.

⁴⁴⁰ *VÖ: Uo.*, 289.

⁴⁴¹ *Uo.*, 291.

⁴⁴² *VÖ: GÓRECKI, Planeta..., i.m.*, 111.

„Nem tudom, hogy akár csak egy éjszakát is átaludt-e a háború alatt. Akárhányszor láttam, vagy a térképei felett ült, vagy ceruzájával húzogatót alá valamiket, vagy az alárendelt parancsnokokkal tanácskozik. Mindig oda lehetett menni hozzá, akár éjjel, akár nappal.”⁴⁴³.

Azért Górecki sem volt annyira naiv, hogy teljes mértékben elhitte volna, Maszhadov mindent jószántából tett, hogy kielégítse a társadalmi igényeket, és nem pedig nyomás alatt cselekedett. Ő is kimondja, hogy elveszett a követelések hálójában, miközben rettegett a polgárháborútól, gyakorlatilag „még azelőtt vesztett, hogy beszállt volna a játékba”⁴⁴⁴.

4.1.4 Terrorista vezér vagy Robin Hood? – Samil Baszajev

Az egész csecsen-ügy talán leghíresebb-hírhedtebb, legérdekesebb és legellentmondásosabb alakja Samil Baszajev. Már az is nehézséget okoz, hogy minek titulálja őt az ember – terroristának, hadúrnak, volt miniszterelnöknek, netán népe szabadságáért küzdő partizánnak? Ez utóbbi azért így leegyszerűsítve erős túlzás lenne, még ha ő nagyjából így is tekint saját magára (és hívei órá), hiszen semmilyen jogrend szerint nem lehet ezeket legyilkolni annak zászlaja alatt, hogy a saját országa érdekében cselekszik.

Baszajev azért kapta a Samil nevet, mert így hívták azt a XIX. századi imámot, aki utoljára tudott katonai sikereket elérni az oroszok ellen. (A későbbiekben ezt nem is volt rest kihasználni, gyakorlatilag úgy gondolta, hogy ő egy második Samil imám, akit egyébként mágikus, erős, bölcs személyiségnek tartanak; Garibaldi-val, Kossuth-tal vagy Simóne Bolívról szokták összehasonlítani.) Baszajev hosszú időt töltött Moszkvában, az 1991-es puccs után tért vissza Csecsenföldre, ahol a függetlenségi mozgalom legradikálisabb csoportjaival vette fel a kapcsolatot. Még jóval a csecsen háború előtt hajtotta végre első akcióját: eltérített egy orosz utasszállító repülőgépet. A belföldi járatot Ankarába kényszerítette, ahol a túsokat szabadon engedte, majd a géppel Csecsenföldre repült. 1994-ben, az első csecsen háború kitörésekor harctéri tapasztalatai miatt befolyásos vezető lett. A háború első felében súlyos támadás érte szülőfaluját, Vegyenót, és ekkor szinte a teljes szűkebb rokonságát, tizenegy családtagját megölték az oroszok. Állítólag ezt akarta megbosszulni Bugyonnovszkban, amikor 1995-ben alig több mint száz fegyverrel átlépte a csecsen határt, és elfoglalt egy kórházat.

Baszajev a háború után indult az 1997-es elnökválasztáson, ahol a második helyet szerezte meg Maszhadov mögött. A rendkívül népszerűvé vált gerillavezért miniszterelnöknek nevezte ki Maszhadov. Jó kapcsolatokat alakított ki Maszhadov radikális iszlám ellenzékével

---

⁴⁴³ JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 184.

⁴⁴⁴ GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 111.

és a jordán Ibn al-Hattábbal is, aki különleges fegyveres csoportokat szervezett. Vele együtt indult 1999 kora őszen Dagesztán megtámadására, hogy fellázítsák a kaukázusi muzulmánokat Oroszország ellen. Ez a támadás volt a háborús ok az oroszok számára a második háború kitörésekor. Rengetegszer próbálták megölni, egy bombatámadáskor az egyik lábát is elvesztette⁴⁴⁵. Végül 2006. július 10-én, Ingusföldön végzett vele az FSZB.

„Halálával az az ember tűnik el, aki egyeseknek - legalábbis egy ideig - a csecsen ellenállás szimbóluma, míg másoknak rettegett rémképe volt. Egy biztos: ő volt a csecsen hadurak közül az utolsó, akivel kapcsolatban - ha nem is az utóbbi években, de korábban - nem csupán a szimpla bandita képe merült fel, hanem azon túl valami más is. Még az orosz szakértők többsége is hajlott arra - legalábbis 2002 októberéig, a Dubrovka utcai színházban végrehajtott túszejtő akcióig -, hogy a csecsen hadurakat nem lehet egy kalap alá venni. Az egyik típust az "elkötelezett szeparatisták" csoportja alkotja, élén Aszlan Maszhadovval. A másikat az a terrortól se visszariadó, egyre inkább iszlamista retorikájú és egy majdani kaukázusi kalifátust vizionáló csoport, amelynek első számú alakjává a 90-es évek végétől épp Samil Baszajev vált. A harmadik körbe pedig azok a banditák tartoznak, akik pillanatnyi érdekeiknek megfelelően csapódnak hol az egyik, hol a másik irányzathoz.”⁴⁴⁶.

Érdekes, hogy akár csak Dzsohar Dudajev esetében, Baszajev halálát illetően is sokan kételkednek. Legalábbis egy moszkvai lap közvélemény kutatásából az derül, hogy minden negyedik olvasó úgy véli, Baszajev él és virul⁴⁴⁷. (Az adat arra az időre vonatkozik, amikor Jagielski Csecsenföldön tartózkodott, tíz év elteltével valószínűleg változott az arány.)

Samil Baszajevről is Wojciech Jagielski vázolja fel a legalaposabb, legösszetettebb képet – egyrészt a férfiak, akik segítségével Csecsenföldön van, sok információt szolgáltatnak, másrészt pedig sikerül személyesen találkoznia Baszajevvel. Elsőként ő is azt szögezi le, hogy Baszajev az oroszok elleni háborúban olyan nagy hírnévre tett szert, hogy nem csak Csecsenföldön, hanem az egész Kaukázusban hősként tisztelték, dalokat költöttek róla, például a Bugyonnovszkból való visszatérése is egy győzelmi menet volt⁴⁴⁸. Ennek hatására annyira megrészegült a pillanatnyi sikertől és dicsőségtől, hogy komolyan gondolta, hogy eljut Moszkvába, és elfoglalja a Kremlt⁴⁴⁹. Krystyna Kurczab-Redlich is szinte ugyanezt mondja az

⁴⁴⁵ VÖ: *Samil Baszajev*, <http://www.origo.hu/nagyvilag/20041210samil.html>, metekintés: 2016.07.22.

⁴⁴⁶ SZ. BÍRÓ Zoltán: *Girlandok a pokolban – Samil Baszajev élete és halála*, Magyar Narancs, 2006/29.

⁴⁴⁷ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 339.

⁴⁴⁸ VÖ: *Uo.*, 14. és 30.

⁴⁴⁹ VÖ: *Uo.*, 30.

ifjú Baszajevről, hogy hatalma lett, a háború óriási hőisévé, „szent katonává és stratégává vált”⁴⁵⁰. Ő azonban egy érdekes momentumra is felhívja a figyelmet, ami senki másnál nem kerül elő. Szerinte ugyanis nem kizárt, hogy Baszajev orosz ügynök volt. Mindezt arra alapozza, hogy 1991-92-ben átesett az orosz katonai hírszerző szolgálat, a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) képzésén, és a testület valószínűleg a Törökországba eltérített repülőgép esete után szakította meg vele a kapcsolatot, illetve kezdte körözni⁴⁵¹. Kurczab-Redlich egy, a Novaja Gazetában megjelent cikk alapján hozza ezt fel. Mindenesetre érdekes színtelene Baszajev életében az ügynökműlt, mivel, hogy ez azt jelentené, hogy a fiatalon későbbi legnagyobb ellenségét szolgálta (bár nem lenne egyedi példa a történelemben).

Első pillantásra talán furcsa lehet, hogy a visszafogott, békepárti Maszhadov miért éppen az erőszakos, semmitől vissza nem riadó Baszajevet nevezi ki miniszterelnöknek. Valójában azonban már Baszajev kezdeti nagy népszerűsége is indokoltta teszi ezt a lépést; ezenkívül Maszhadovnak (bármennyire is el akarta kerülni a háborút), szüksége volt harcosokra, akiket viszont Baszajev nélkül nehezen toborzott volna. Jagielski szerint a két vezér valamelyest egymás tükörképe, kiegészítik egymást, hiszen:

„Maszhadov nélkül Baszajev zsákutcában tévelyegne, elfecsérelné harcos hírnevét, elvesztené katonáit, odaveszne. Baszajev nélkül Maszhadov pedig hadsereg nélküli tábornok lenne”⁴⁵².

Ezenfelül még egy nagyon fontos dologra hívja fel figyelmet Jagielski (vagy inkább Maszhadov). Sokakban felmerül a kérdés, hogy miért nem akadályozta meg Maszhadov, hogy Baszajev lerohanja Dagesztánt, vagy miért nem bosszulta meg aztán, és általában az a válasz, hogy azért, mert túlzottan békepárti volt, például Krystyna Kurczab-Redlich is azt írja, hogy félt kiontani honfitársa vérért. Itt azonban kiderül, hogy nem erről van szó, hanem arról, hogy „Baszajev magánemberként, önkéntesként ment oda, nem pedig Csecsenföld képviselőként”⁴⁵³. Az is érdekes, hogy Jagielski mindkettőjüket megkérdezte, hogyan találkoztak először, de egyikük sem emlékezett, sőt nem is nagyon akart, illetve azt sem gondolták, hogy egymás megismerése valamilyen módon befolyásolta további sorsukat⁴⁵⁴. Samil Baszajev egyébként már gyerekkorától öntörvényű volt, négy testvére közül ő volt az

---

⁴⁵⁰ KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 226.

⁴⁵¹ VÖ: *Uo.*, 226-227.

⁴⁵² JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 102.

⁴⁵³ *Uo.*, 103.

⁴⁵⁴ VÖ: *Uo.*, 183.

első, aki elszökött otthonról, a későbbiekben is mindig a saját feje után ment, nem kérte ki se Dudajev, se Maszhadov véleményét semmiről, nem várt a beleegyezésükre. (Pedig állítólag Dudajev volt az egyetlen, akire hallgatott.)

Jagielskinek elég nagy türelemre volt szüksége, mivel állandóan eltolták a Baszajev-találkozó időpontját. Arra azonban fény derül, hogy a falubeli férfiak, akik a riporter-író segítségére vannak, nem rajonganak a hadúrért, és Jagielskiben feléled a gyanú, hogy esetleg féltékenyek – elsőre nem tűnik túlzottan reálisnak, de ugyanakkor nem is elképzelhetetlen. Adott egy fiatal katona, akinek egyszer csak minden sikerül, mindenki tiszteli, körülrajongják, és aki – bár erősen vitatható eszközökkel – a hazáért harcol.

„Olyan volt, mint egy ügyes pókerjátékos, akit csodálnak és imádnak mesteri játékáért, de gyűlölik is, mert ha veszít, azért saját bőrükkel fizetnek”⁴⁵⁵.

Tehát nem csak ő tekintett úgy saját magára, mint népének megmentőjére, aki, amikor lerohan egy intézményt és életet olt ki, nem követel semmi mást, csak az oroszok kivonulását Csecsenföldről. Rengeteg követője, imádója, csodálója lesz, élő legendává válik. És már a nép is második Samilként emlegeti, a már említett Samil imám után. Éppen ezért nagyon fáj neki, és nem is értette, hogyan maradhatott alul Maszhadovval szemben az elnöki székért folytatott harcban. Vissza is akart vonulni, de a miniszterelnökségért cserébe félre tudta tenni sértettségét⁴⁵⁶.

A radikális iszlám, a vahhabizmis Baszajevre is nagy hatással volt. A háborúban sokat köszönhettek a csecsenek az araboknak, azok viszont utána kizárólag Samil Baszajevnek köszönhették, hogy a Kaukázusban maradhattak. A hadúr jó kapcsolatot ápolt Ibn al-Hattábbal⁴⁵⁷, együtt rohanták le Dagesztánt is, az arab pedig nagyjából korlátlan fegyverhozzáférést biztosított a szent háborúhoz. Jagielski felhívja a figyelmet, hogy Baszajev nem csak pénz- és dicsőségahajzásból lett a szent háború katonája, hanem az iszlám „mély hit és politikai stratégia is lett számára”, amelyben nem csak a maga, hanem az egész jogaitól megfosztott, erőszak áldozatává vált Csecsenföld számára is menekülő utat látott⁴⁵⁸. Így következhetett be az a meglehetősen furcsa dolog is, hogy míg a világban szinte mindenhol negatív fogalom az iszlám fundamentalizmus, addig Csecsenföldön sokan pozitívan értelmezik

---

⁴⁵⁵ *Uo.*, 179.

⁴⁵⁶ *VÖ: Uo.*, 195.

⁴⁵⁷ Ibn al-Hattáb arab terrorista, a harmadik "mudzsahedin emír", aki az első- és második csecsen háború során az oroszokkal szembeni ellenállás iszlamista ágának egyik legjelentősebb vezetője.

⁴⁵⁸ JAGIELSKI, *Wieże...*, *i.m.*, 204-205.

azt. Jagielski ezt azzal magyarázza, hogy az identitás megtalálásához, egyfajta újjászületéshez, megtisztuláshoz van köze⁴⁵⁹. Úgy vélték ugyanis, hogy a Koránban leírt jogrend a legkiválóbb berendezkedés egy állam számára.

Samil Baszajev valószínűleg emiatt tetováltatta bal karjára az „Egy az isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája” feliratot – ezt a személyes találkozás alkalmával vette észre Jagielski, akit rezidenciáján fogadott a hadúr. Jagielski részletes leírást ad Baszajev viselkedéséről, mozdulatairól, azonban így is elég kétséges, hogy az „igazi” Samilt meg lehet ismerni. Bár könnyen lehet, hogy ő sem tudja, kicsoda, vagy micsoda, minden csak szerep számára. Jagielskinek is az az első benyomása, hogy beszélgetőpartnere egyrészt lendületesen, szabadon beszél, másrészt váltogatja a szerepeket, hol úgy beszél, mint egy egyszerű ember, hol forradalmár lesz belőle, hol pedig bölcs⁴⁶⁰. Minden kérdésre van válasza, nem jön zavarba. Ebből a beszélgetésből egy nagyon is okos, megfontolt, tudatos, sőt körmönfont, stratégia Samil Baszajev rajzolódik ki. Ehhez persze az is kellett, hogy Jagielski előítéletek nélkül tudjon kérdezni.

A legérdekesebb talán az iszlámról szóló rész, Jagielski ugyanis kissé provokatívan rákérdez, hogy is van az, hogy nemrég még arról beszélt Baszajev, hogy mennyire veszélyes az iszlám fanatizmus, most pedig mintha ő is ezt képviselné. A hadúr az erre adott válaszban oda lyukad ki, hogy valójában az ilyen kijelentésekkel az „istentelen” fanatikus tudatlanokat bírálta, akik félremagyarázzák a Koránt. Baszajev egyébként egyszerű muzulmán embernek tartja magát, szinte naivan rácsodálkozik, hogy miért is tartják őt szélsőségesnek, és mintha azt sem értené, mi volt szélsőséges például Bugyonnovszkban, hiszen „egyszer úgymint mind meghalunk”⁴⁶¹.

Azt állítja, az iszlám teljesen megváltoztatta a csecseneket, hiszen most már a hitükért is harcolnak, és a katonák közben nem isznak, nem dohányoznak, nem keresik nők társaságát. Adalékként elmesél egy történetet arról, hogy a katonái nem voltak hajlandók megenni az Oroszországban vásárolt húst, mert ott nem az iszlámnak megfelelően tartják az állatokat, ezért kénytelen volt szétosztogatni⁴⁶². Mintha valamiféle Robin Hood lenne, aki a szegényeknek adja, amit elvett a gazdagoktól, és aki terrorcselekményeivel is csak népe szabadságáért küzd. Abban azonban egyetért Maszhadovval, hogy Moszkvának az volt érdeke, hogy ők szembeforduljanak egymással, és a csecsenek maguk között keressék az ellenséget.

---

⁴⁵⁹ VÖ: *Uo.*, 205.

⁴⁶⁰ VÖ: *Uo.*, 216.

⁴⁶¹ VÖ: *Uo.*, 218-219.

⁴⁶² VÖ: *Uo.*, 218.

Érdemes ezt a Jagielski-beszélgetést összehasonlítani azzal a rövid interjúval, amelyet Krystyna Kurczab-Redlich készített Baszajevvel. Bár azt is hozzá kell tenni, hogy más időben és merőben más körülmények között zajlott a kettő (Kurczab-Redlich egy Baszajev finanszírozta gyermekotthonban sebtében rendezett eseményen készíti az interjút). Krystyna Kurczab-Redlich saját bevallása szerint akkor még nem sokat tudott sem Baszajevről, sem például a Bugyonnovszkban végrehajtott akcióról⁴⁶³, kérdései ennek megfelelően kicsit naivnak hatnak. A riporter-író leginkább a függetlenség kérdésével van elfoglalva, azonban egy ilyen hevesebb természetű interjúalánynál nem igazán találunk célba az olyan kérdések, mint hogy nem kéne-e későbbre, az orosz elnökválasztás utánra halasztani a függetlenség kérdését. Viszont itt is felsejlik a „népmentő” Baszajev képe, ugyanis azt állítja saját magáról, hogy szeret jót tenni másokkal, és ahol lehet, így is cselekszik⁴⁶⁴. Tehát, ha csak ezt a beszélgetést nézzük, tulajdonképpen egy jóságos, a népe szabadságáért harcoló Samil Baszajevet látunk.

Az emberek körében pedig eléggé eltérő a megítélése, az ingusföldi menekülttáborok lakói például – érthető okokból – nem tudnak neki megbocsájtani. Azt mondják, ha tudatosan adott okot az oroszoknak a háborúra, akkor áruló, ha tudat alatt, akkor ostoba is és áruló is, hiszen, aki vezető akar lenni, az nem gondolhat csak saját magára. Jagielski egyik embere szerint viszont igazi vezető. A riporter-író ezt úgy foglalja össze, hogy Baszajev kétségkívül hős lett, bár egyesek a heroikus legenda, mások a véres mészárlások hőseit látták benne. Ő maga sem könnyítette meg a helyzetet, leginkább hallgatott, hogy így mindenki azt lássa benne, amit akar⁴⁶⁵. Baszajevet már a tisztséget a mai napig betöltő Ramzan Kadirov elnöksége alatt ölték meg, zsebében állítólag egy kézzel írt cédula volt, melyet Putyinnak címzett, és az állt benne, hogy mivel az orosz elnök kezdte a háborút, befejezni is ő tudja, és ha az oroszok kivonulnak, akkor Csecsenföld megígéri, hogy senkivel sem lép olyan szövetségre, amely Oroszországnak ártana⁴⁶⁶.

Amíg Jagielskitől egy viszonylag objektív képet kapunk Samil Baszajevről (már amennyire lehet objektív egy szerepeit állandóan váltogató emberről alkotott kép), addig Kurczab-Redlich mintha maga sem nagyon tudná hova tenni Baszajevet. Az egész csecsen-ügyhöz és en bloc a csecsenekhez is érzelmekkel fordul, azon van, hogy felhívja a figyelmet a különbségre a csecsen nép mint olyan és a csecsen nemzetiségű terroristák között, illetve, hogy lerombolja a csecsen egyenlő terrorista képet. Érdekes viszont, hogy ha negatív figurát kell

---

⁴⁶³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Głowa...*, i.m., 209.

⁴⁶⁴ VÖ: *Uo.*, 210.

⁴⁶⁵ VÖ: JAGIELSKI, *Wieże...*, i.m., 311-312.

⁴⁶⁶ VÖ: *Uo.*, 338.

felhozni, nála többször jelenik meg a „grozniji rém”, Arbi Barajev⁴⁶⁷ és rokonsága (a Dubrovkában történt túszejtésben özvegye és unokaöccse Movszar is részt vettek), mint Samil Baszajev. Ez könnyen lehet azért is, mert Kurczab-Redlich riportjai korábbra datálhatók, minthogy Baszajev igazán kibontakozott volna. Bár például a beszláni túsdráma⁴⁶⁸ utána már ő is első számú terroristaként emlegeti.

A beszláni túsdrámával kapcsolatban azonban Waclaw Radziwinowicz riportját⁴⁶⁹ érdemes kiemelni, ő mutatja be ezt legrészletesebben és a legszemléletesebben. A riporter egy évvel később utazik a helyszínre, ahol az iskola igazgatójával, illetve olyan szülőkkel beszélget, akiknek gyermekei akkor az épületben voltak. Az első legfontosabb, amire fény derül, hogy a bűnbakok keresése nem csak felső szinteken, hanem az egyszerű emberek közt is működik. A beszláni iskolába járó gyerekek szülei az igazgatónőt, az idős Ligyija Alekszandrovnát tartják felelősnek a vérengzésért, meg vannak győződve, hogy összejátszott a terroristákkal, sőt ő engedte be őket, még „teázgatott és Snickerst is evett velük”. Ezért aztán „nincs helye az élők között”. Az egyik anyának, aki ezt nyilatkozta az igazgatónőről, és akinek gyermekei meghaltak az iskolában, már a tragédia reggelén feltűnt, hogy valami nincs rendben. Így beszélt erről:

„Valami feltűnt. Az utcánkban mindig állt egy járőr-kocsi. Most nem volt sehol. Még ezek is elmentek. Történt valami? Szólni akartam az enyéimnek. Körülnéztem, de már nem láttam őket”⁴⁷⁰.

Aztán:

„Négy maszkos, egyenruhás férfi rohant az iskola felé, gépfegyver volt a kezükben. Hosszú sorozatokat lőttek a levegőbe. – Rögtön megértettem, hogy ez komoly. Egész nyáron mondogatták, hogy jönnek a terroristák”⁴⁷¹.

Moszkva, amellett, hogy napokig megint képtelen volt megoldani a helyzetet, természetesen a propagandát is bevetette, így a tévében-rádióban nem egészen úgy szólt a történet, mint a valóságban. Leginkább az áldozatok számában ferdítették, háromszáznegyvenöttről beszéltek,

---

⁴⁶⁷ A csecsen háború egyik leggyűlöltebb parancsnoka, 2001-ben ölték meg az orosz alakulatok. Arbi Barajev volt az egyik legkönyörtelenebb emberrabló Csecsenföldön. Feltételezések szerint kapcsolatban állt Oszama bin Ladennel is. Főleg orosz és nyugati polgárokat rabolt el.

⁴⁶⁸ Lásd: 288. jegyzet

⁴⁶⁹ RADZIWINOWICZ, *Gogol...*, i.m., 150-160.

⁴⁷⁰ *Uo.*, 152.

⁴⁷¹ *Uo.*, 152.

miközben az iskolában csak diákból volt nyolcszáznyolcvanhét, és ott voltak a hozzátartozók is, mivel évnyitó volt. A legérdekesebb, amire az igazgatónő felhívja Radziwinowicz figyelmét, hogy a túsdráma óta Beszlánban mintha megállt volna az idő. Az anyák nem tudnak (és meglehet, hogy sokan nem is akarnak) túllépni a törtéteken, folyamatosan játékokat, ajándékokat, a legdrágább ásványvizeket (a gyerekek három napig nem kaptak inni) hordják az iskolához. Emellett azt is pontosan tudják, hogy nem csak a terroristák a bűnösök, mivel látták, hogy lőnek például Moszkva tankjai az iskolára⁴⁷² (bár állítólag akkor már nem volt bent élő tús). Putyin, a rendőrség, a kommandósok azonban messze vannak, ezért is kellett egy helyi bűnbakot találniuk. Azóta kiderült, hogy az iskola nyári felújítása alatt sikerült a fegyvereket becsempészni, a munkások közé tudtak beépülni csecsen és ingus terroristák.

Meglepő viszont, hogy Wojciech Górecki gyakorlatilag egyetlen szót sem szentel Baszajevnek, azokon a tényeken túl, hogy Maszhadov őt nevezte ki miniszterelnöknek és hogy lerohanta Dagesztánt. Tény, hogy őt jobban érdeklik a társadalmi kérdések, és az egész Kaukázus, illetve annak mozgatórugói, de azért az mégiscsak furcsa, hogy egy ilyen emblemikus figurával nem foglalkozik. Főleg úgy, hogy Dudajevről és Maszhadovról azért volt véleménye. Ahogy a folytatásról, a két Kadirovról is.

4.1.5 Az oroszbarát független – Ramzan Kadirov

Mivel a második csecsen háború megdőntötte Maszhadov hatalmát, új elnököt kellett választani. Ám ezúttal Moszkva már nem akart kockáztatni, ezért úgy manipulálta a választásokat, hogy az oroszbarát Ahmad Kadirov győzhessen. A szavazás napján valahonnan került még jó néhány szavazó, hogy biztosan megfelelő legyen az eredmény – tudjuk meg Krystyna Kurczab-Redlichtől, aki ott volt Groznijban⁴⁷³, így be tudott számolni a „demokratikus választásról” és az azt megelőző népszavazásról. Ahmad Kadirov a kilencvenes években csecsen főmufti volt, a második csecsen háború idején következett be pályafordulása, amikor is oroszbarát lett belőle. Az elnöki tisztséget nem sokáig tölthette be, mivel 2004-ben merénylet áldozata lett – állítólag volt egy áruló saját biztonsági emberei között⁴⁷⁴. Illetve szintén Kurczab-Redlich hívja fel a figyelmet arra, hogy Ahmat fia, Ramzan, aki egyébként miniszterelnök-helyettes is volt, és aki sosem mozdult el apja mellől, aznap véletlenül Moszkvában tartózkodott⁴⁷⁵.

---

⁴⁷² VÖ: *Uo.*, 160.

⁴⁷³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Główny..., i.m.*, 332-342.

⁴⁷⁴ VÖ: *Árulást sejtettek Kadirov halála mögött*, <http://index.hu/kulfold/0510chechen/>, megtekintés: 2016.07.23.

⁴⁷⁵ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Główny..., i.m.*, 389.

Ahmad Kadirovot egy rövid időre Alu Alkhanov váltotta, de 2007-ben az ifjabb, szintén oroszbarát Kadirov, Ramzan lett az elnök. És egyelőre ő az, akinek a leghosszabb ideig sikerült kitartani az elnöki székben. Ezzel egy időben ellenségei viszont egymás után kezdtek hullani, politikai gyilkosságok áldozatai lettek. Talán Anna Politkovszkaja esete a leghíresebb, akit többször is próbáltak megmérgezni, de a nő valahogy mindig megmenekült, végül saját lakása előtt lőtték le⁴⁷⁶. Ráadásul éppen Putyin születésnapján történt a gyilkosság. Oroszbarát politikája ellenére Ramzan Kadirov elég határozott is, sikerült konzekvensen csökkenteni az orosz befolyást, de közben olyan gesztusokat is tett, mint hogy Putyinról nevezett el egy utat Groznijban. Górecki szerint sokkal nagyobb a hatalma, mint Dudajevnek vagy Maszhadovnak volt, és gyakorlatilag nincs ellenzéke. Ráadásul, hiába oroszbarát, sokkal függetlenebb Moszkvától, mint elődei voltak. Wojciech Górecki azt a kijelentést is megkockáztatja, hogy az ifjú Kadirov lehet az első olyan elnök, akit az egész csecsen nemzet elfogad, és – ha csak meg nem ölik – még sokáig vezetheti az országot⁴⁷⁷.

Kurczab-Redlich viszont éppen hogy veszélyt lát abban, hogy Ramzan Kadirov ekkora hatalomra és népszerűsége tette szert, és hogy ennyire függetlenedik Moszkvától. Azt mondja, az elemzők úgy látják, Kadirovnak Csecsenföldön kívül is egyre nagyobb a hatalma, és könnyen lehet, hogy a Kremlnek ez idővel gondot fog okozni⁴⁷⁸. Hozzá kell azonban tenni, hogy fentebbi állítások 2010-es és 2007-es megjelenésű riportkötetekből származnak, Ramzan Kadirov pedig a mai napig Csecsenföld elnöke. És az is biztos, hogy elnöksége alatt szép lassan újjáépült romjaiból a Csecsen Köztársaság.

4.2. A Transzkaukázus

A Dél-Kaukázust vagy másnéven Transzkaukázust három hivatalosan is létező köztársaság: Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán, valamint három vitatott státuszú terület: Abházia, Dél-Oszétia (hivatalosan Grúzia részei) és Hegyi-Karabah (Azerbajdzsánon belül) alkotják. Itt is elmondható az, ami az egész Kaukázusra vonatkozik, hogy a vallásnak nagyon fontos szerep jut ezekben a társadalmakban, és sokszor ez a véres konfliktusok egyik okozója. Emellett a társadalmi berendezkedésben fontos szerep jut a régi, „népi” berendezkedésnek, magyarul az egyes klánoknak, illetve az országok központi vezetése általában elég ingatag, nem tudják az egész területet ellenőrzésük alatt tartani. Moszkva pedig – főleg a Szovjetunió széthullása után – ki is használta, használja a térség labilis helyzetét, beleavatkozik a helyi ügyekbe, ha úgy látja

---

⁴⁷⁶ VÖ: *Uo.*, 320.

⁴⁷⁷ VÖ: GÓRECKI, *Planeta...*, i.m., 117-118.

⁴⁷⁸ KURCZAB-REDLICH, *Głowq...*, i.m., 390.

szükségesnek, akár háborút is indít, és mindig másik országnak fogja a pártját, attól függően, hogy saját érdekei mit kívánnak.

Hasonló megállapításokra jut Wojciech Górecki is, aki a XXI. századi lengyel tényirodalom képviselői közül szinte egyedülként foglalkozik a területtel. Az Észak-Kaukázust bemutató, előzőekben tárgyalt könyve két másik kötettel kiegészülve egy Kaukázus-trilógiává válik. Az egész Dél-Kaukázust mutatja be *Az ősök tiszteletére*⁴⁷⁹ című könyv (a cím arra utal, hogy Grúziában általában az ősekre – konkrétan, vagy általánosságban – emelik poharaikat⁴⁸⁰), amelyben a tőle megszokott módon részletes történelmi-társadalmi háttérrel egészíti ki saját tapasztalatait; az *Abháziában*⁴⁸¹ pedig ennek a vitatott státuszú területnek a legújabb kori történelmét vázolja fel saját tapasztalataival elegyítve a Szovjetunió szétesésétől kezdve szinte napjainkig. Ez utóbbi a legszemélyesebb riportja, de ennek ellenére sikerül megtartania a külső szemlélő nézőpontját, és jól ötvözi a gördülékeny narrációt a történelmi-szociológiai elemzéssel. Górecki előtt csak Ryszard Kapuściński foglalkozott a Transzkaukázus országaival, de ő inkább a kultúrára, a szokásokra fókuszál, nem annyira az aktuálpolitikára. Kivételt képez a hegyi-karabahi háború – vagy legalábbis egy epizódja – bemutatása, ami viszont Góreckinél hiányzik, mivel a terület csak néhány évvel később került érdeklődése középpontjába. Illetve, Örményországra fókuszál még Andrzej Brzezicki és Małgorzata Nocun frissen megjelent riportkötete, az *Örményország. Halálkaravánok*⁴⁸². Azonban ez a riport is valamelyest az egész Dél-Kaukázus krónikája, hiszen nem lehet ebből a bonyolult kapcsolatrendszerek uralta világból egyetlen országot kiemelni, és úgy írni, hogy nem veszik figyelembe a többi.

4.2.1 Kultúrák metszéspontja: Azerbajdzsán

Wojciech Górecki Azerbajdzsánban kezdi dél-kaukázusi útját, és bár már hosszú idő eltelt a hegyi-karabahi háború óta, arra hamar fény derül, hogy nem nagyon van olyan beszélgetés, amelyben ne vetődne fel a téma. A konfliktus 1987-ben kezdődött, amikor az autonóm terület fővárosában, Sztepanakertben a tüntető tömeg azt követelte, hogy Hegyi-Karabahot csatolják Örményországhoz (hivatalosan Azerbajdzsán része volt, Moszkva pedig nem volt rest szítani az ellentéteket, amelyek itt is főleg vallási alapokon álltak, mivel az örmények keresztények, az azeriek pedig muzulmánok). Egy évvel később, szintén a fővárosban, meggyilkoltak két azeri férfit, mire „válaszképpen” több tucat örményt mészároltak

---

⁴⁷⁹ GÓRECKI: Wojciech: *Toast za przodków*, Czarne, 2010.

⁴⁸⁰ VÖ: *Uo.*, 247.

⁴⁸¹ GÓRECKI: Wojciech: *Abchazja*, Czarne, 2013.

⁴⁸² BRZEZIECKI, Andrzej, NOCUN, Małgorzata: *Armenia. Karawany śmierci*, Czarne, 2016.

le. Ezzel egyidőben létrejött a Karabah Bizottság, amely azt követelte, hogy a területet csatolják Örményországhoz, valamint rengeteg örmény menekült az anyaországba. Moszkva elutasította Karabah kérését, és végül 1989-ben szövetségi felügyelet alá vonta Hegyi-Karabah irányítását, Azerbajdzsán pedig ezzel egy időben blokád alá vonta Örményországot. Mindezzel azonban csak azt érték el, hogy még nagyobbak lettek az indulatok, 1990-ben Bakuban többnapos azeri pogrom zajlott az örmények ellen. Moszkva ekkor döntött a beavatkozás mellett, ami odavezetett, hogy nagyon sok azerit is meggyilkoltak. 1991-ben a karabahi parlament kikiáltotta az autonóm terület függetlenségét, fenntartva a Szovjetunióhoz tartozást. 1992. január 6-án kiáltotta ki függetlenségét, és önálló államként felvételét kérte az ENSZ-be. A karabahi vezetés ettől kezdve országát független államnak tekinti, azonban egy ország sem ismeri el szuverenitását⁴⁸³.

Górecki majdnem húsz évvel a háború kezdete után, és tizenhárom évvel azután érkezik Azerbajdzsánba, hogy Hegyi-Karabah függetlennek nyilvánította magát. Az eltelt idő ellenére sok indulat forrong még az emberekben, ellentmondásos, ahogy az azeri-örmény-karabahi viszonyt látják. Jó példa erre Górecki első beszélgetőpartnere, Kerim, aki valaha emberi jogokkal foglalkozó újságíró volt, emberi jogi szervezetben dolgozott, majd vett egy farmot, és ott él; illetve a fivére. Míg Kerim arra hívja fel a figyelmet, hogy valójában annyi közös vonás van az örményekben és az azeriekben (bár nem említ konkrétumokat), hogy nem is hinné az ember, addig testvére egyenesen kitekerné az örmények nyakát⁴⁸⁴. A két testvér esete egyben azt is jól példázza, milyen mélyen gyökerező sztereotípiák élnek a térség népeiben egymással szemben, és hogy sokan meg sem próbálnak felülemelkedni ezeken, hiszen egy azerinek nincs miért szóba állnia egy örménnyel, és fordítva. A lengyel riport pedig – többek között – éppen az ilyen sztereotípiákat igyekszik az irodalom eszközeivel lerombolni, illetve bebizonyítani, hogy ezek valójában sztereotípiák. Górecki még egy érdekes dologra felhívja már az elején a figyelmet, mégpedig arra, hogy Azerbajdzsánban kevés a bevándorló. Első ránézésre és a történelmi tények ismeretében furcsának hathat ez a megállapítás, a szerző azonban rögtön meg is magyarázza. Hegyi-Karabah annak ellenére, hogy elfoglalták az örmények, jogilag Azerbajdzsánhoz tartozott, így akik onnan elmenekültek, valójában nem bevándorlók, csak áttelepültek. Ez viszont – Górecki szerint – szinte minden tizedik azeriről elmondható⁴⁸⁵.

Wojciech Górecki ezután egy különleges bakui napló megírásába kezd, amely amellett, hogy a szerző egyfajta szubjektív naplója, objektív képet is tár elénk az azerbajdzsáni

---

⁴⁸³ VÖ: SZ. BÍRÓ Zoltán: *Az elfeledett háború, Magyar Narancs*, 2012/36

⁴⁸⁴ VÖ: GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 22-23.

⁴⁸⁵ VÖ: *Uo.*, 20.

valóságáról. Érdekes hasonlatot hoz a nyugati és a keleti világ összehasonlítására, arra hívja figyelmet, hogy míg nyugaton sokáig luxuscikk volt a szőnyeg mint olyan, és csak az volt a funkciója, hogy gyönyörködjenek benne, addig keleten ez volt szinte az egyetlen bútordarab, ezen ettek, ültek, aludtak. Szerinte azzal, hogy ma már minden nyugati otthonban is megtalálható a szőnyeg, illetve keleten is mindenütt állnak már rajta székek, asztalok, a két kultúra keveredéséről beszélhetünk⁴⁸⁶. Apróságnak tűnik, mégis van benne ráció. Emellett a fentebbi példa újabb bizonyíték lehet a lengyel tényirodalomra nagymértékben jellemző szépirodalmi jegyekre. Bizonyos fokon azonban ebben is tetten érhető az azeri-örmény ellentét, mivel az örményeknek is meggyőződése, hogy a világ legősibb szőnyegkészítői. Létezik ugyanis egy úgynevezett Pazirik-szőnyeg, amelyet állítólag egy örmény készített, és az Ermitázsban (szintén állítólag) be is bizonyították, hogy az Ararát-völgyből való a festék, amellyel festették. „Ezenkívül a csomózás is jellegzetesen örmény”⁴⁸⁷. A későbbiekben is lesz még arra példa, hogy a kaukázusi népek abban versengnek, melyikük az ősbibb.

A kelet-nyugat különbséget nagyon jellemzően mutatja be egy imám unokájának az esete. A hölgy, mikor először járt Azerbajdzsánon kívül, először is megállapította, hogy „ami Keleten a szépség kánonjának része, az Nyugaton giccs”⁴⁸⁸. Górecki később is felhívja arra a figyelmet, hogy ezen a területen nagyon is feltűnő kellett, hogy legyen a gazdagság, a csillogás⁴⁸⁹. A bakui Giulnara tanulni utazik Európába, konzervatív családjának, közegének ez már önmagában felfoghatatlan, és úgy vélik, legalább arról gondoskodniuk kell, hogy a lány jól menjen férjhez. Gyakorlatilag egyezsége kényszeríti a családfőnek minősülő nagynénit, hogy a tanulmányokért cserébe menjen hozzá egy távoli unokatestvérhez⁴⁹⁰. Ez végül nem történik meg, a történetből viszont nagyon jól látszik, hogy mennyire más törvények, más értékrend az uralkodó a Kaukázusban, illetve, hogy mennyire erősek a családi kötelékek. A családok itt is az úgynevezett klánok, a klán feje gyakorlatilag mindenható, de ugyanakkor – ahogy a Kaukázus általános jellemzőinek tárgyalásakor már szóba került – senki nem lát a saját klánján túlra.

Azerbajdzsánban a Szovjetunió széthullása után hamar kiderült, hogy óriási ellentétek vannak a muzulmán dél és a ruszifikált észak között (a XIX. századi perzsa-orosz háború végeredményeképpen a déli rész a perzsáké, az északi az oroszoké lett). Górecki itt egy kortárs

---

⁴⁸⁶ VÖ: *Uo.*, 27-28.

⁴⁸⁷ VÖ: BRZEZIECKI, NOCUŃ, *Armenia...*, *i.m.*, 186.

⁴⁸⁸ GÓRECKI, *Toast...*, *i.m.*, 32.

⁴⁸⁹ VÖ: *Uo.*, 108.

⁴⁹⁰ VÖ: *Uo.*, 37-43.

történészre, Viktor Snirelmanra⁴⁹¹ hivatkozik, aki szerint a két oldal kölcsönösen felsőbbrendűnek tartotta magát a másiknál, illetve, aki - legalábbis Wojciech Górecki szerint – azt értette ruszifikálás alatt, hogy „mindenhol kapható alkohol, és egyre lazábbak a szokások”⁴⁹². Itt azonban egy újabb sztereotípiával találjuk szemben magunkat, hiszen elég jellegzetes dolog összekapcsolni az alkoholt az oroszokkal, mint ahogy már Jacek Hugo-Bader kapcsán is volt róla szó, hogy az alkoholisták, narkománok, prostituáltak világába indul.

Górecki gyakorlatilag úgy fest átfogó képet az európai ember számára, hogy ő maga képes kívül hagyni a – sokszor előítéletekkel terhelt – európai nézőpontot. A XXI. században egyre inkább elterjedt Európa-szerte az a szemlélet, hogy terroristákként, szinte vademberekként kezelik a kaukázusi népeket. Ebben elég nagy szerepe van a moszkvai propagandagépezetnek, amely gyakran csinál bűnbakot az itt élő népekből, hogy elterelje a figyelmet saját bűneiről. Alekszej Levinszon⁴⁹³ orosz szociológus is rámutat erre a problémára:

„Az utóbbi évek közvélemény-kutatási adatai egyértelművé teszik, hogy a “kaukázusi illetőségű”-nek vagy “kaukázusi nemzetiségű személy”-nek (a továbbiakban: KNSZ) nevezett emberek csoportja ellen megnyilvánuló ellenséges közhangulat immár tömeges méreteket öltött. A jogvédő szervezetektől kapott információk, a tömegmédiá közleményei arról számolnak be, hogy egyes esetekben a KNSZ-szel szemben alkalmazott diszkrimináció és kirekesztés, sőt, gyakran a fizikai erőszak mára szervezetté vált, intézményesült, és egy sor társadalmi szervezet, valamint állami és helyi hatalmi szervezet nyíltan folytatott politikájává vált.”⁴⁹⁴.

Arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a megbélyegzések sokszor gyakorlatilag pusztán rasszizmusból fakadnak:

„Vagy amikor a konkrét nemzeti hovatartozást jelölő “azeriek” elnevezésből megbélyegző gyűjtőnév lesz, amelyet pusztán kinézetük alapján mindenféle nemzetiséghez tartozókra használnak.”⁴⁹⁵.

---

⁴⁹¹ Viktor Snirelman orosz történész és etnológus. Fő kutatási területe az oroszországi nacionalizmus, a nem orosz értelmiségiek léte Oroszországban, valamint a kazárok mítosza (akik többek szerint a közép- és kelet-európai zsidók ősei) és az értelmiségi antiszemitizmus.

⁴⁹² GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 54.

⁴⁹³ Alekszej Levinszon orosz szociológus, a független szociológiai kutatóközpont, a moszkvai Levada Központ munkatársa.

⁴⁹⁴ LEVINSZON, Alekszej: *Alattam a „Kaukázus”* = 2000, 2007/9, 30., ford.: GORETITY József

⁴⁹⁵ *Uo.*, 31.

Az ilyen és ehhez hasonló berögződések ellenében próbálnak tenni valamit műveikkel a lengyel riporter-írók. Bár az kérdés, hogy az irodalom eszközei erre mennyire alkalmasak, de az is tény, – mint ahogy már az előző fejezetben volt róla szó – hogy az orosz irodalom nagy alakjai igen nagy sikereket értek el a Birodalom lakóival szemben kialakult negatív sztereotípiák terén.

Ugyanakkor a volt Szovjetunió egyes népei között is rengeteg sztereotípia él egymással szemben, amelyek a Birodalom széthullásával és az egyes nemzetek öntudatra ébredésével még inkább felerősödtek. Nagyban jellemző ez a Dél-Kaukázusra, főleg az azeri-örmény viszonyban, Górecki ezt úgy fogalmazza meg, hogy „fény derült rá, az egyetlen dolog, amely összetartja Azerbajdzsánt, az örmények iránt érzett utálat”⁴⁹⁶. A legmeggrázóbb példája ennek (bár a huszadik század elejéről való, de valószínűleg később is lejátszódhatott volna) azoknak a gyerekeknek az esete, akik pogromosdit játszanak az örmény unokatestvérükkel:

„Tamara, te hitvány, mocskos örmény! – szavalta Ali, és belecsípett a lány karjába. [...] Tamara felszisszent fájdalomában, de aztán olyan képet vágva, mint aki beletörődött a sorsába, lehajtotta a fejét.
Gyere, Tamara, kiigazítom azt a görbe, örmény orrodát! – kiáltotta ekkor Asad, és teljes erejéből húzni kezdte a lányt az egyébként teljesen egyenes orránál fogva.”⁴⁹⁷.

Wojciech Górecki ezután egy viszonylag hosszabb részt szentel Heydar Aliyev elnöknek, aki 1993 és 2003 között vezette az országot, és aki annak ellenére, hogy nem igazán demokratikus módszerekkel irányított, mégis képes volt valamekkora stabilitást teremteni. Górecki egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy az ő idejében alakult ki az „Azerbajdzsán gazdag ország” kép. Szerinte azonban mindig így van, ha néhány év alatt akarnak több évtizedes lemaradást behozni, és gyakorlatilag felülről építik fel az országot, hogy hirtelen az előzővel tökéletesen ellentétes lesz a terület megítélése⁴⁹⁸. Ezután viszont Aliyev utolsó nyilvános szerepléseit idézi fel, de mindezt úgy, hogy eközben részletes képet fest az elnök egész életéről (aki egyébként a KGB ügynökeként kezdte, és nem egyedi eset, hogy valaki innen jut el az elnöki székig). Aliyev halála után viszont szinte egész Azerbajdzsán azt hitte, mindennek vége – ebből pedig az lászik jól, hogy a Szovjetunió széthullása után itt is szükség volt a birodalmiságra, egy ikonra, aki irányítja az országot. Akárcsak a szovjet vezetők esetében, a

---

⁴⁹⁶ GÓRECKI: *Toast...*, i.m., 64.

⁴⁹⁷ *Uo.*, 146.

⁴⁹⁸ VÖ: *Uo.*, 66.

legtöbbször itt is úgy hitték, az elnök mindent és mindenkit túlél, így váratlanul érte őket, amikor – Górecki szavaival élve – „véget ért az örökkévalóság”⁴⁹⁹.

Górecki ezután a korrupció témáját érinti, amely megint csak nagymértékben jellemző az egész volt Szovjetunióban. Ehhez egy piaci krumpliárús esetét hozza fel, akit a legjobb helyről a legtávolabbi sarokba kényszerítettek árusítani⁵⁰⁰. Azerbajdzsán előkelő helyet foglal el a világ országai között a korrupciót illetően:

„A keleti baksis hagyománya, és az, hogy pénzzel, illetve drága ajándékokkal szokás kifejezni a tiszteletet, azt eredményezte, hogy Azerbajdzsánban olyan rendszerré fejlődött a banális szovjet korrupció, amely az élet minden területét irányítása alá vonta.”⁵⁰¹.

Ezzel a problémával szorosan összefügg, hogy az emberek nincsenek tisztábban a saját jogaikkal (főleg vidéken), és így például normálisnak tartják a kenőpénz fizetését. Ez megint csak nem egyedi probléma, az egész volt Szovjetunióban jellemző, és azzal hozható összefüggésbe, hogy a legtöbb népet váratlanul és nem megfelelő formában érte a szabadság; illetve, hogy a szovjet türannosz helyét a legtöbbször átvette egy helyi önkényúr.

A korrupció mellett a másik téma, amelyet mindenképpen érinteni kell ezekről az országokról beszélve, a vallás kérdése – természetesen foglalkozik ezzel Wojciech Górecki is. Azonban itt most elsősorban nem a vallás szította ellentétekről, háborúkról van szó, hanem sokkal elemibb szokásokról, tradíciókról. Arra az Azerbajdzsánban ősidők óta honos szokásra tér ki több ízben is, hogy nagyon gyakran emelnek a halottak számára szent sírhelyeket, szentélyeket, ezek az úgynevezett „pirek”. A legérdekesebb talán egy teljesen egyszerű, vidéki ember esete, akiről mindenki úgy tartotta, különleges képességek birtokában van (bár senki nem tudta ezeket konkretizálni). Halála után sírja mégis szent helyé lesz (ő maga pedig szentté, mivel az emberek azzá tették)⁵⁰², ebből jól látszik, milyen nagy szerepe van a szájhagyománynak és az ősi szokások tiszteletének. Ugyanakkor ezek az aktusok arra is rávilágítanak, hogy gyakorlatilag két világ él itt egymás mellett, negatívabb értelmezésben pedig egyszerűen elmaradottnak is nevezhetjük ezeket a momentumokat. Mint Górecki kideríti, így van ezzel sok azeri fiatal is, akik számára saját bevallásuk szerint kínos, ha ezeket a helyeket kell kutatniuk, mert „nem összeegyeztethető a huszonegyedik század civilizált

---

⁴⁹⁹ *Uo.*, 97.

⁵⁰⁰ *VÖ: Uo.*, 118.

⁵⁰¹ *Uo.*, 109.

⁵⁰² *VÖ: Uo.*, 125-128.

társadalmával”⁵⁰³. Úgy tartják, hogy ez a népi iszlám része, Górecki viszont – minden joggal – azt a kérdést teszi fel, hogy ez még egyáltalán iszlám-e⁵⁰⁴?

Mindemellett nagy különbségek figyelhetők meg Baku és az elmaradott vidék között. Míg előbbi nagymértékben ruszifikálódott, és volt idő, amikor kínos volt nem oroszul megszólalni, addig utóbbi számára a főváros egy másik bolygó, egy elérhetetlen világ volt. Górecki szerint Azerbajdzsán legújabb kori történelme egész egyszerűen „a város harca a faluval, a főváros harca a vidékkel, a multikulturalizmus harca a nemzeti kultúrával”⁵⁰⁵. Végezetül pedig azt emeli ki, hogy Azerbajdzsánban nagyon fontos a mentalitás kérdése, gyakorlatilag a korrupciótól a nepotizmusig mindent ezzel magyaráznak⁵⁰⁶. Górecki Azerbajdzsánja szinte megelevenedik az ember szeme előtt, teljesíti a lengyel riportnak azt a Mariusz Szczygiel támasztotta igényét, miszerint annak színe, íze, illata kell, hogy legyen. Ugyanakkor ez a nagyon szemléletes, gördülékeny narráció egyáltalán nem eredményezi azt, hogy elmenjen a fikció irányába, viszont mégis bőven túlmutat egy egyszerű szociográfián.

4.2.2 A Dél-Kaukázus úttörője: Grúzia

Örményország és Grúzia felé folytatva útját, Górecki először is azt a nagyon fontos dolgot mondja, hogy e két ország a legrégebbi keresztény államok a világon (illetve ezt a hitet vallotta a mai Azerbajdzsán területén annak idején fekvő Kaukázusi Albánia⁵⁰⁷ is). Tehát, ha a keresztény vallás a mérce, akkor ez a térség egyértelműen Európához kellene, hogy tartozzon. Azonban azt látjuk, hogy a helyzet egyáltalán nem ilyen egyértelmű, és Wojciech Górecki is erre a következtetésre jut *Az ősök tiszteletére* Örményországot és Grúziát tárgyaló részében. Hogy mennyire bonyolult a helyzet, rögtön abból is látszik, hogy a szerző először arra a kérdésre keresi a választ, mi is Grúzia vagy Örményország. Önmagában már a kérdésfelvetés is furcsának hat, hiszen Európában például nagy valószínűséggel senkinek sem jutna eszébe egy hivatalosan is létező állam mibenlétén gondolkodni. Az, hogy ez Grúzia esetében felvetődik (bár ugyanígy felvetődhetne a Kaukázus bármely másik országával kapcsolatban is), egyszerre mutatja a térség államainak bizonytalan voltát és a lengyel tényirodalom érzékenységét. Egy Tbiliszi konferencián volt, aki azt bizonygatta, hogy Grúzia déli állam, akárcsak Görögország, Spanyolország vagy Olaszország (mivel mindnek van borkultúrája, szeretik a lakomákat és

---

⁵⁰³ *Uo.*, 131.

⁵⁰⁴ VÖ: *Uo.*, 131.

⁵⁰⁵ *Uo.*, 154.

⁵⁰⁶ VÖ: *Uo.*, 188.

⁵⁰⁷ Kaukázusi Albánia: ókori ország, a Kaukázus és a Kaszpi-tenger között terült. Ma Azerbajdzsán, de valamelyest átnyúlik Dél-Dagesztán területére is.

futballt, illetve erősek a családi kötelékek). Mások úgy vélik, Grúziának egyértelműen Európában a helye, míg Örményországnak lehet alternatíva Oroszország, Azerbajdzsánnak pedig az iszlám országokkal kell szövetségre lépnie. Megint más pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az örmények például nem azon gondolkodnak, hogy keletre vagy nyugatra tartoznak, hanem, hogy mennyire ősi nép, és az a fontos, hogy bebizonyítsák, joguk van a földhöz, amelyen élnek⁵⁰⁸. Az egyik résztvevő (egy a lengyel határvidékről származó, lengyel nevű férfi, aki grúzoknak vallja magát), így foglalja össze a problémát:

„Nemzeteink olyan helyzetben vannak, mint az az ember, akinek több öltöne van. Az ilyen ember választhat. Az egyik ilyen öltöny – szerintem a legkényelmesebb – a dél-európaiság, de vannak mások is, és lehet, hogy valakihez közelebb állnak az ázsiai értékek”⁵⁰⁹.

Grúzia történelmét tárgyalva a legérdekesebb rész a kilencvenes évek elején kezdődő időszak, amikor is még létezett a Szovjetunió, Grúzia viszont már a maga útját járta. Választásokat rendeztek, melyeknek eredményeképpen Zviad Gamszahurdia lett az ország elnöke. Gyakorlatilag engedély nélkül függetlenítette magát Moszkvától, és – legalábbis Górecki szerint – úgy irányította az országot, mintha az máris szuperhatalom lenne⁵¹⁰. Ez egybecseng azzal, amit már máshol is látni lehetett, hogy az itt élőknek szükségük van a birodalmi tudatra, vagy legalábbis a nagyság tudatára, és egy ikonikus vezérré. Ugyanakkor Grúzia és Oroszország viszonya igencsak kényes kérdés, így az első elnök belebukott abba, hogy a Gorbacsov elleni puccsot támogatta. Ekkor lépett a színre Eduard Sevardnadze, aki először a parlament, majd az ország elnöke lett. Górecki felhívja a figyelmet a két politikus közti különbségekre, miszerint Sevardnadze nem értelmiségi családból származik, a kommunista pártban nevelkedett, rugalmasság és ravaszság jellemezte⁵¹¹. Ennél részletesebb képet azonban nem kapunk róluk, sőt az egész történelmet leíró rész nagyon objektív, lényegre törő, mindennemű szubjektivitástól mentes, reflexiók nélküli narráció jellemzi.

Az oroszokkal való viszony tovább bonyolódott akkor, amikor a dél-oszétiai és az abháziai háborúk idején Sevardnadze Moszkvától kért segítséget, hogy rendet teremtsen Grúziában, cserébe pedig engedte, hogy orosz haderők állomásozzanak az országban. Ugyanebben az időben halt meg Gamszahurdia, aki valószínűleg öngyilkos lett, de Górecki itt

---

⁵⁰⁸ VÖ: GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 194-195.

⁵⁰⁹ *Uo.*, 196.

⁵¹⁰ VÖ: *Uo.*, 210.

⁵¹¹ *Uo.*, 213.

is jelzi, hogy sohasem tisztázták a körülményeket. Ebben az időszakban jutott először szerephez Miheil Szaakasvili, aki aztán a kétezres évek elején zajló rózsás forradalom után elnök is lett. A kilencvenes évek Grúziájáról szólva Góreckinek az az érzése, hogy minden egy helyben áll, folyamatos déjá vu-je volt. Ezt alátámasztotta az ezredfordulón egy politikus is:

„Visszatértünk a kiindulópontához. [...] Igaz, nem csak mi, ugyanez történt Ukrajnával is, de Grúzia jobb helyzetből indult: itt nem volt probléma az identitás, mindenki tudta, hogy volt és lesz államunk, teljes volt a konszenzus a függetlenség ügyében, Elpazaroltunk egy évtizedet”⁵¹².

Így jött el a rózsás forradalom, mely Sevardnadze lemondásához és Szaakasvili hatalomra kerüléséhez vezetett. Górecki kiemeli, hogy Gamszahurdiával ellentétben Sevardnadzénak nem kellett menekülnie, mivel egyrészt nem küldött katonákat a tömeg közé, másrészt ebben a forradalomban az amerikaiak és nem az oroszok játszottak fontos szerepet⁵¹³.

Nehéz lenne Grúziáról Sztálin említése nélkül beszélni, ezért Górecki is hosszabb részt szentel neki, amelyből egészen megdöbbentő dolgok bontakoznak ki. Sztálint szülőhazájában természetesen szentként tisztelik, tanult történészprofesszorok Mohamedhez, Nagy Sándorhoz, Napóleonhoz vagy egyenesen Jézus Krisztushoz hasonlítják, míg mások azon fáradoznak, megértsék személyiségét, amelyhez többek között grafológusok segítségét kérik, mivel például minden egyes aláírásának jelentősége lehet arra nézvést, milyen ember volt. Az Oszétiai Ifjúság nevű csoportosulás pedig állítólag azt bizonyította be, hogy Krisztus és Sztálin ugyanolyan mértékben voltak hatással az emberiségre⁵¹⁴. Az istenítés elvakultságának legjobb fokmérője talán az a példa lehet, hogy az ukrainai éhínség, a holodomor⁵¹⁵ okozója a terméshiány volt, vagy hogy Sztálinnak nem lehet semmi köze a katinyi mészárláshoz⁵¹⁶:

„Ő sosem adott volna ki olyan parancsot: <<Lőjétek az emberekre!>>. Ő az országot kormányozta, és sokkal fontosabb dolgok jártak a fejében, mint a gyilkolás. Megvoltak ehhez a megfelelő szervek”⁵¹⁷.

---

⁵¹² *Uo.*, 215.

⁵¹³ *VÖ: Uo.*, 215.

⁵¹⁴ *VÖ: Uo.*, 219-221.

⁵¹⁵ *Lásd: 197. jegyzet*

⁵¹⁶ *Lásd: 214. jegyzet*

⁵¹⁷ *GÓRECKI, Toast..., i.m., 220.*

Annak érdekében, hogy teljes legyen a Sztálinról alkotott kép, Górecki olyan embereket is igyekszik megszólaltatni (bár jóval kevesebben vannak), akik nincsenek pozitív véleménnyel a vezérről:

„Sztálin először is gyilkos, másodszor pedig nem is grúz. Semmi grúz nem volt sem a viselkedésében, sem a tetteiben, ő maga is orosznak vallotta magát. Kár időt fecsérelné rá”⁵¹⁸.

A riporter-író tehát az érem mindkét oldalát bemutatja, anélkül, hogy ő maga bármelyikre is odaállna, bárkiről vagy bármiről is ítéletet mondana. Wojciech Górecki egyébként egy, a Sztálin-kultuszról forgatott film⁵¹⁹ kapcsán készítette grúziai riportját.

Általában szólva a grúz kultúráról, szokásokról, egy nagyon vendégszerető, békés nép képe rajzolódik ki Górecki riportkönyvéből. Mindenekelőtt kiemeli az asztal fontosságát, amivel értelemszerűen nem bútordarabra gondol, hanem a körülötte zajló eseményekre. A grúzok számára a legfontosabb, hogy együtt töltsék az időt, és hogy tpohárköszöntőt mondjanak ősöknek, mert ők az otthonaik alapjai. Górecki mindezt személyes példáján keresztül mutatja be, ugyanis vendégeskedik egy tradicionális grúz családnál.

4.2.3 Az ősi könyvek hazája: Örményország

Amennyire lényeges Grúziában a családi asztal, annyira fontosak Örményországban a család ősi könyvei – erről már Ryszard Kapuściński is írt *A Birodalomban*. Ám amíg Kapuściński ezt a témát is madártávlatból írja, addig Góreckinél ebben is megjelenik a személyes tapasztalat, tehát sokkal közelebbi lesz a perspektíva. „A Kaukázus és a Fekete-tenger kultúrája a könyvek, amelyekből az első emberek tanultak⁵²⁰” – hivatkozik Górecki Oszip Mandelstamra. Örményország történetében már maga a Biblia is rendkívül nagy szerepet játszik, hiszen azon túl, hogy ez az egyik legrégebbi keresztény állam, itt található a bibliai Ararát-hegy (az örmények ebben minden kétséget kizáróan biztosak). Az örmények lineárisan látják a történelmet, amely számukra Noé bárkájával kezdődik, tehát még az ókori asszír Urartu államnál is korábbra nyúlik vissza, és az örmény történelemben nincsenek kérdések, csak válaszok – mondja Górecki. A térségben viszont az összes többi nép, az azeriek, grúzok, az

---

⁵¹⁸ GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 223.

⁵¹⁹ *Boskość Józefa Stalina w świetle najnowszych badań (Józif Sztálin istensége a legújabb kutatások tükrében)*, 1998., rendezte: NOWAK-TYSZOWIECKI, Krzysztof, forgatókönyv: GÓRECKI, Wojciech és NOWAK-TYSZOWIECKI, Krzysztof

⁵²⁰ GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 285.

abházok, az oszétok ugyanúgy úgy tartják magukról, hogy ők a legősibbek – ezt a már idézett Viktor Snirelman történész állapítja meg⁵²¹.

Azt, hogy mennyire fontos az örmény ember számára a történelem, az az eset is jól példázza, amelyet a kilencvenes években tapasztalt Górecki. Egy ismerősétől hallotta, hogy nem nagyon lehet könyveket eladni, mert senkinek sincs rá pénze, egyetlen kivételek a történelmi könyvek. Ugyanakkor, annak fényében, hogy mekkora jelentőségük van a könyveknek, ez furcsa is. Ugyanis minden örmény gyűjtőget még egy saját házi kézirat vagy régi könyv gyűjteményt is, sőt, Górecki olyan esettel is találkozik, hogy egy gyermektelen házaspár könyvet fogad örökbe⁵²².

Örményországban is fontos és fájó kérdés az emigráció, az elvándorlás. Rengetegen élnek Örményországon kívül, évszázadokig nem is volt saját államuk, és – ahogy Górecki mondja – mindenhol idegenek voltak, mégis mindenhol otthon voltak. Az örmények szenvedéstörténetét (a történelmi tények fényében talán nem túlzás ezt a kifejezést használni) vizsgálva ismét egy, a Kaukázust megjárt elődjére hivatkozik. Egy tizenkilencedik századi orosz író, Alekszandr Jericovot (1841-1902) említi, aki egyenesen a zsidókhoz hasonlítja az örményeket, mert szerinte egyrészt külsőleg is hasonlítanak, másrészt pedig ez az a két nép, amely a legtöbbet szenvedett az emberiség története folyamán. Emellett – ahogy arra a Nocuń-Brzeziecki szerzőpáros rávilágít – az örmények is választott népnek tartják magukat, „Örményországban még az ég is magasabban van”, „itt minden a legjobb és kivételes”⁵²³. A szerzők ugyanakkor – az ország, a nép sorsát figyelembe véve – arra jutnak, hogy, ha ez így is van, akkor az Isten nagyjából annyira törődött az örményekkel, mint Jóbbal. Manapság pedig az oroszok egyszerűen rosszabbaknak, alábbvalóbbnak tartják maguknál az örményeket (és az egész Kaukázust), „Putyin félgymarmatként kezeli Örményországot”⁵²⁴. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy mennyire különböznek a grúzoktól, méghozzá abban, hogy a nehéz időkben az örmények a távoli vidékekre menekülnek, a grúzok viszont maradnak hazájukban, csak elrejtőznek⁵²⁵. Ez többek között magyarázhatja azt, hogy olyan kép rajzolódik ki a lengyel tényirodalomból, miszerint a grúz egy sokkal határozottabb, öntudatosabb nép, mint az örmény.

Örményországot tárgyalva nem lehet szó nélkül hagyni az örmény-török viszonyt, illetve azt, hogy a huszadik század első két évtizedében a törökök mintegy másfél millió örményt irtottak ki. A konfliktus gyökere még az 1878-ban véget ért orosz-török háborúra

---

⁵²¹ *Uo.*, 288-289.

⁵²² *VÖ: Uo.*, 294-295.

⁵²³ *VÖ: BRZEZIECKI, NOCUŃ, Armenia..., i.m.*, 11.

⁵²⁴ *Uo.*, 13.

⁵²⁵ *VÖ: GÓRECKI, Toast..., i.m.*, 302.

nyúlik vissza, amelynek végén a nyugati nagyhatalmak védnökséget vállaltak az Oszmán Birodalomban maradt keresztények fölött. Az első világháború kitörésekor (sőt, már valamivel korábban is) azonban az úgynevezett ifjútörökök úgy vélték, meg kell valósítani a „Törökország a törököké” alapelvet, és több, az örmények ellen irányuló pogromot, vérfürdőt rendeztek⁵²⁶. Wojciech Górecki ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szovjetunió széthullása után Törökország az elsők között volt, akik elismerték a független örmény államot. Azt azonban nem ismerték el (és a mai napig nem ismerik el), hogy az örmények tömeges lemészárlása népirtás volt. Helyesen feltételezi Górecki szerint ennek az a félelem az oka, hogy ha Ankara ezt el is ismerné, nem biztos, hogy ezzel véget érne a konfliktus.

Ugyanakkor Górecki azt is megjegyzi, hogy Jereván sem törekedne annyira erre, ha nem lenne a nagy létszámú örmény diaszpóra, mivel, legalábbis egy jereváni politológus szerint, ők tartják fent az országot. Eközben viszont az utca embere a felmérések szerint amellett van, hogy a két ország helyre állítsa a diplomáciai kapcsolatokat, sőt egyre több örmény jár Törökországba⁵²⁷. Górecki riportja alapján az látszik kibontakozni, hogy nagyon erős az örményekben a büszkeség, a ragaszkodás a gyökerekhez. Ugyanakkor mindez mintha valami gyermeki naivsággal párosulna, és mintha nem lenne meg bennük a kellő határozottság és tettekeség. Legalábbis az említett lengyel riportkötetek alapján és a szomszédos, jóval harciasabb Grúziával és Azerbajdzsánnal szemben folyamatosan áldozatnak tűnik Örményország (és a történelemből tudjuk, hogy sokszor az is volt). A népirtás kapcsán például elterjedt mondás az örmények körében, hogy bárányok módjára hagyták lemészárolni magukat⁵²⁸.

Małgorzata Nocun és Andrzej Brzeziecki *Örményország. Halálkaravánok* című riportjában kiemelkedő szerep jut az örmény népirtásnak – erre utal már a cím is. Túlélőkkel már nem áll módjukban beszélni, a szájról-szájra és nemzedékről nemzedékre járó elbeszélésekből rekonstruálható hogy néztek ki ezek a halálkaravánok az. Annál azonban, hogy leírják a népirtás borzalmaikat (ami viszont megint csak annak bizonyítéka, hogy a valóság sokszor felülmúlja a fikciót, ami a non-fiction irodalom népszerűségéhez vezet), sokkal érdekesebb annak öröksége a mai örményekben. Ilyen például annak a családnak a története, amelyben az „legenda” él, hogy az éhező gyerekekkel emberhúst etettek (egy törököt – ez egyben bosszú is volt). Szemléletes példája annak, hogy mennyire élőn van jelen a népirtás

---

⁵²⁶ VÖ: *Örmények. Népiirtás - 1915. Török jogfosztottságban*, Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/ormenyek_nepirtas_1915_torok_jogfosztottsagban, 2017.06.01.

⁵²⁷ VÖ: GÓRECKI, *Toast...*, i.m., 308-309

⁵²⁸ VÖ: BRZEZIECKI, NOCUN, *Armenia...*, i.m., 33.

mind a mai napig, az a fiatalember, aki ugyan már több generációval később született, mégsem tudja feldolgozni a népi tényét: szó szerint belebetegedett abba, hogy megpróbált erről szóló könyveket olvasni⁵²⁹.

Örményországban is kiemelkedő szerep jut a vallásnak, amely itt keresztény. A legnagyobb vallási központ, a szent hely, Ecsmiadzin, amelyet örmény Vatikánnak is szokás nevezni; ez az Apostoli Örmény Egyház fejének, a katolikosznak a székhelye. Górecki szerint az örmény tradíció lényege, hogy egyesítette magában azt, ami nemzeti és azt, ami vallási. Saját egyházuk apostoli, mivel az örmény kereszténység egyenesen az apostoloktól származik, és örmény, mert ahhoz, hogy valaki a tagja lehessen, örménynek kell születni, nem lehet átkeresztelkedni. Ebből tehát az következik, hogy ha egy örmény más vallást vesz fel, az rögtön a hazáját is elárulja⁵³⁰. (Természetesen jelen van Örményországban a római katolikus egyház is.) A kereszténység mellett azonban élnek bizonyos pogány vagy természeti vallások, hiedelmek, szertartások is. Az örmények nagy része helyénvalónak is tartja, hogy annak ellenére, hogy keresztény, ezekben az ősi dolgokban is hisz. Jó példa lehet itt egy orvosnő, Nana, aki már gyermekkorától tudta, hogy különleges képességei vannak (cigány és szír vér folyik az ereiben). Praxisában is ötvözi a hagyományos orvoslást természetfeletti képességeivel, látja például, hogy mely beteg fog túlélni⁵³¹. A leggyakrabban azonban átkokat kell levennie az emberekről, e tekintetben nagyban hasonlít azokhoz a sámánokhoz, akiket Jacek Hugo-Bader mutatott be.

A vallás mellett a katonaság, a katonai szolgálat is kulcsfontosságú, de nem abból a szempontból – mint például Csecsenföldön – hogy csak azt tekintik igazán férfinak, aki harcolt a hazáért. A katonaságot is – ahogy arra a Nocun-Brzeziecki szerzőpáros rávilágít – a pénz, vagy ha úgy tetszik a korrupció irányítja. A tehetősebb családok kivásárolják fiaikat a katonai szolgálat alól, de olyan is akad, hogy már szolgáló katonának adják szinte parancsba, hogy valamekkora összeget vinnie kell a parancsnoknak – ha pedig nem visz, az életébe kerülhet. Mint azt a szerzők megállapítják: „A hadsereg kötelékeiben elkövetett gyilkosságok politikai ügyek, mivel a hadsereg a hatalom egyik alappillére”⁵³². A gyilkosságok eltussolására itt is az oroszhoz nagyban hasonló módszereket látunk: a legtöbbször öngyilkosságnak próbálják beállítani, ám sokszor sok minden hibádzik, például két kötél van annak a nyakában, aki

---

⁵²⁹ VÖ: *Uo.*, 30-31.

⁵³⁰ VÖ: GÓRECKI: *Toast...*, *i.m.*, 318.

⁵³¹ VÖ: BRZEZIECKI, NOCUN, *Armenia...*, *i.m.*, 203-204.

⁵³² VÖ: *Uo.*, 51.

állítólag felakasztotta magát, árulkodó volt az állítólagos napló kézírása, vagy egyszerűen már bomlott a tetem., pedig a tájlozoztatás szerint nemrég lett öngyilkos az illető⁵³³.

A Szovjetunió széthullása kapcsán Örményországot illetően Górecki úgy látja, hogy az örmények számára fontosabb volt Hegyi-Karabah megszerzése Azerbajdzsántól, mint maga a szabadság. (Azerbajdzsán pedig éppen azt veti az örmények szemére, hogy akarnak maguknak még egy plusz államot.) Karabahot pedig a szovjet Örményországhoz akarták volna csatolni, mivel az fel sem merült eleinte, hogy önálló állam legyenek (ez nem egyedi jelenség a volt Birodalomban). Sőt, egy egyetemi professzor szerint az örmény patriotizmus lényege, hogy „szeretni kell az oroszokat, és utálni a törököket”. Viszont azt is fontos látni, hogy Hegyi-Karabah egyáltalán nem akart Örményországhoz csatlakozni, hanem önálló államot akartak (amelyet egyébként Örményország sem ismer el), de közben nem boldogulnak Örményország nélkül, az ott élő örményeknek örmény útlevelük, rendszámuk van⁵³⁴. Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki viszont a háború „emberi” oldalát emeli ki. Az örmények és az azeriek (az egyszerű emberek) ugyanis egészen addig békességben éltek egymás mellett, a háború kirobbanásától kezdve viszont a térség lakóinak többsége kegyetlenül szembefordult egymással. A szerzők szerint e tekintetben a jugoszlávhoz hasonlítható a hegyi-karabahi háború. (Bár nem térnek rá ki, bizonyára az első, 1991-1995 között tartó délszláv háborúra gondolnak.) A túlélők arról számolnak be, hogy az azeriek például, ijesztgetni akarván az örményeket, levágták a halottak fülét, fejét, a nőknek a mellét. De saját bevallásuk szerint az örmények „sem voltak szentek”, annyira vágyták a bosszút, hogy rosszabbak lettek az azerieknél⁵³⁵. Hozzáteszik még, hogy „a szovjet emberek a háború alatt fedajinokká⁵³⁶ váltak”⁵³⁷. Azonban hiába telt el már több mint két évtized a háború óta, sok tekintetben még mindig az, annak traumái alakítják az örmény valóságot.

A már jóval a Szovjetunió széthullása után történt események közül mindenképpen ki kell emelni az 1999-es parlamenti terrortámadást, amelyben több képviselő és a miniszterelnök Vazgen Szarkiszjan (ő volt a célpont) is áldozatául esett. Nocuń és Brzeziecki is foglalkozik az esettel, idevágó riportjukból két dolgot érdemes kiemelni. Az egyik, hogy egy tárgyilagos beszámoló, vagy az úgymond „főszereplőkre” való koncentráció helyett egy egyszerű emberen története apropóján mutatják be a történetet. Ez az ember Jurij, aki eredetileg fizikus volt, de a

---

⁵³³ VÖ: *Uo.*, 53-55.

⁵³⁴ VÖ: GÓRECKI, *Toast...*, *i.m.*, 346-347.

⁵³⁵ VÖ: BRZEZIECKI, NOCUŃ, *Armenia...*, *i.m.*, 134-135.

⁵³⁶ Fedajin: „önmagát feláldozó harcos”. Az arab eredetű terminust eredetileg olyan militáris csoportokra szokták alkalmazni, akik fel akarják áldozni magukat valamilyen számukra szent cél érdekében, vagy egy emberért. A történelemben Irak, Irán, Egyiptom, Eritrea és Palesztina területén beszélhetünk fedajinokról.

⁵³⁷ BRZEZIECKI, NOCUŃ, *Armenia...*, *i.m.*, 137.

peresztrojka után már csak a politika érdekelte, a parlamentbe is bejutott, így lett áldozata a merényletnek is. A szerzőpáros elbeszélése Jurij és felesége napján keresztül mutatja be a terrortámadás napját. A másik pedig, hogy az, ahogyan zajlott a parlament elleni támadás, sok hasonlóságot mutat más, posztszovjet tagköztársaságokban bekövetkezett terrorakciókkal. Olyan elemekről van szó, mint hogy például hogy kerültek be a fegyverek a parlamentbe – lehetséges, hogy valaki segítségével előre bejuttatták azokat (akárcsak a csecsenföldi beszláni iskolai túsdráma esetén). Illetve, felmerül, hogy Moszkva állhatott a merénylet mögött, amire szintén több példát lehetett már látni⁵³⁸. (A volt orosz titkosügynöknek, Alekszandr Litvinyenkónak valószínűleg éppen azért kellett meghalni, mert egy azeri újságban megvádolta az ügyel kapcsolatban Oroszországot.)

Az ügyel kapcsolatban még két, a mai napig is aktuális nevet kell megemlíteni, ők Robert Kocsarjan (a merénylet idején elnök) és Szerzs Szargszjan (akkoriban nemzetbiztonsági miniszter, ma elnök). A szerzők kissé szarkasztikusan megjegyzik, hogy egy normális, demokratikus országban az említettek azonnal lemondtak volna, de itt ez nem történt meg. Viszont velük kapcsolatban egy egyértelmű orosz párhuzam is megjelenik: miután ugyanis Kocsarjan Szargszjant jelölte utódjának, sokan azt feltételezték, hogy létrejön a Putyin-Medvegyev páros örmény változata, akik majd egymás között váltogatják a tisztségeket. Többek szerint Kocsarjan volt az, aki egyértelműen az oroszbarát politikát választotta⁵³⁹. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg David Sahnazarijan, elemző, az Örmény Nemzeti Hadsereg Biztonsági Szolgálatának volt vezetője a következőt:

„Mi a putyini rezsim? Egy nemzetközi korrupciós szindikátus. Az örmény oligarcha rendszer is annak a rendszernek a része, amelyet Putyin alkotott meg. [...] [Kocsarjan] stratégiaileg fontos gazdasági objektumokat adott át Putyinnak, és ezekkel együtt szuverenitásunk egy részét is neki adta”⁵⁴⁰.

Többször szóba került már a kaukázusi országok elmaradottsága, illetve a primitívség sztereotípiája. Nocuń és Brzeziecki riportkötetéből azonban bizonyos helyzetekben az derül ki, hogy valóban beszélhetünk egyfajta elmaradottságról Örményországban. Azt is hozzá kell tenni, hogy óriási különbségek vannak Jereván és annak külvárosai, illetve a vidék között.

---

⁵³⁸ VÖ: *Uo.*, 70-74.

⁵³⁹ VÖ: *Uo.*, 93-94.

⁵⁴⁰ *Uo.*, 95.

Vidéken nagyon erősen élnek a régi hagyományok, amelyek szerint szigorúan meg vannak határozva a férfi és a női szerepek.

„Az átlagos örmény család: mindketten elmúltak ötvenévesek, van három felnőtt gyerekük – két fiú és egy lány. Jereván külvárosában laknak. [...] A feleség egyszerű, falusi asszony. Férfias szépség: alacsony, erős testalkatú. Arca kerek, nem túl finom, izmos kezeit tönkretette a munka. Soha nem volt ideje magára, hogy sminkelje magát, hogy csinosan öltözzön. [...] Csak örményül tud, ellentétben a férjével, aki a szovjet hadsereg tisztje volt, és megtanult oroszul – ez volt akkor a társadalmi előrelépéshez szükséges nyelv. A nő fiatal lány volt, amikor szülei férjhez adták”⁵⁴¹.

Már ez az idézet is sokat elárul a lengyel vagy akár európai szemlélő számára sokszor ismeretlen, érthetetlen értékrendről, illetve arról, hogy kicsit keletebbre milyen nagy szerepet játszanak a hagyományok, a hagyományos szerepek. Mintha – legalábbis európai mércével mérve – legalább egy évszázaddal el lennének maradva. Örményországban (de valószínűleg az egész Kaukázusban) elképzelhetetlen az egyenjogúság, hiszen a férfi, a „kaukázusi macsó” erős kell, hogy legyen, nem lehet egy lapon említeni a nőekkel. Ebben a térségben a manapság oly’ divatos gender kifejezés egész egyszerűen átoknak, szitokszónak számít, amelyet egyéb, bevett jelzők helyett használnak azok, akik sértegetni akarják egymást⁵⁴².

4.2.4 A lét és a nemlét határán: Abházia

A Dél-Kaukázus vitatott státuszú államai között található – Hegyi-Karabah és Dél-Oszétia mellett – Abházia, ahol szintén háború dúlt a Szovjetunió széthullása után. Ennek a sokak által a világ egyik „legabszurdabb országának” tartott államnak szenteli Wojciech Górecki Kaukázus-triptikonjának harmadik részét, mely az *Abházia*⁵⁴³ címet viseli. E riportkötetben Górecki a tőle megszokott stílusban és narrációban tárja fel ezt az országot, a háború kitörésétől egészen a kétezzer-tízes évekig. Saját bevallása szerint azért írta ezt a könyvet, mert:

„...mindent láttam a kezdetektől fogva. A háborút, amelyben Grúzia elvesztette az ellenőrzést a köztársaság felett, a háború utáni káoszt, a következő évtized törekeny stabilizációját, amikor Moszkva diplomáciai kapcsolatot létesített Szuhumival (ami

---

⁵⁴¹ *Uo.*, 211.

⁵⁴² *VÖ: Uo.*, 216.

⁵⁴³ GÓRECKI, Wojciech: *Abchazja*, Czarne, 2013.

biztonságérzetet adott az abházoknak, ugyanakkor megfosztotta őket a manőverezési területtől)”⁵⁴⁴.

Abházia esetében azt fontos látni, hogy nagyon kevés az olyan ország, amely hivatalosan elismeri, Oroszország viszont ezek között van, ellenben például egyetlen európai állam sem tartja önállóan, Grúzia részének tekintik. (De jure az is, csak de facto létezik különálló államként).

Górecki elbeszéléstechnikája alapvetően nagyon egyszerű, hiszen kronologikus és mentes mindennemű riporterri ügyeskedéstől annak érdekében, hogy érdekesebbé tegye a szöveget. Górecki először akkor érkezik Abháziába, amikor az megnyeri a háborút, azonban az abházok, akikkel először találkozik „nem tűnnek győzteseknek. Dohánytól és citrusféléktől bűzlenek, áporodott szagúak” [...], Abháziában, azt beszélnek, semmi sincs”⁵⁴⁵. Tehát, hiába nyerték meg a háborút, és lett de facto független az ország, továbbra is nagy volt a bizonytalanság, és a győzelem okozta eufória is hamar elszállt – ezek egyébként megint csak az egész posztszovjet térségre jellemző vonások. A „független” Abházia első elnöke, Vlagyiszlav Ardzinba⁵⁴⁶ azonban már úgy fest, mint egy győztes, legalábbis a Górecki-festette képből ez derül ki. Először is arra hívja fel a figyelmet, hogy Ardzinba igazából még nem elnök, csak ez a titulus jobban hangzik, mint az, hogy vezető (ugyanaz a helyzet akkoriban Sevardnadzéval Grúziában és Suskevicszel Fehéroroszországban). Ardzinba elnöknek néz ki, mert

„Marlborót szív, és jó minőségű kölni illata árad belőle, mert fehér inget és sötét öltönyt visel és ápolta a körmei, mert kimegy fényképezkedni az erkélyre, hogy ne látszódjék a rendetlenség [...] Arcán a győztesek mosolya”⁵⁴⁷.

Kirajzolódik tehát egyfajta különbség a nép és vezetője között a tekintetben, hogy tulajdonképpen ki is profitál a függetlenségből, illetve ismét felvetődik a kérdés, hogy a nép számára ez tulajdonképpen szabadságnak tekinthető-e. Ardzinba Góreckivel beszélgetve arra hívja fel a figyelmet, hogy mindenki elismeri Grúziát, ami rendben is van, viszont annak miért

---

⁵⁴⁴ *Uo.*, 11.

⁵⁴⁵ *Uo.*, 19.

⁵⁴⁶ Vlagyiszlav Ardzinba (1945-2010): végzettsége szerint történész, tagja volt az első demokratikusan választott szovjet parlamentnek, majd 1994 és 2005 között Abházia de facto elnöke volt, de jure viszont senki sem ismerte el. Elnöksége idején nem igazán érvényesültek az emberi jogok, a háború előtt Abháziában élő grúzok nem térhettek vissza, akik pedig ott maradtak, szisztematikusa etnikai tisztogatás áldozatai lettek.

⁵⁴⁷ GÓRECKI, *Abchazja, i.m.*, 30.

a szovjet határait tekintik mérvadónak, mikor azok sosem voltak államhatárok?⁵⁴⁸ Góreckinek nehezebbre esik nem egyetérteni vele, és erre hívja fel a figyelmet az *Abháziát* elemezve Marcin Meller, a *Newsweek Polska* riportere, tárcaírója is. Meller azt mondja, hogy ezekben az országokban bárkivel beszél az ember, arról az derül ki, hogy áldozat, és igaza is van, hogy annak tartja magát, ugyanakkor a vendéggel nagyon kedvesek, egymáshoz pedig nagyon hasonlók⁵⁴⁹. Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy ezek a népek sokkal inkább a Birodalom áldozatai, mint egymáséi. Hiszen például az abház háborúban is sokkal inkább Oroszország harcolt Grúziával, mint maga Abházia, illetve Moszkva azért támogatta az abház felet, hogy gyengítse a grúzokat. Vagyis, ahogy arról már volt szó, Moszkva mindig éppen úgy jár el a térségben, ahogy azt saját érdekei kívánják. Így nem sokkal később már például Grúziát támogatja, és az abházoknak szinte lehetetlenné teszi, hogy belépjenek Oroszországba⁵⁵⁰. Górecki arra is felhívja a figyelmet, hogy Abházia kulcsfontosságú a régióban, mivel ez a terület köti össze az Észak- és a Dél-Kaukázust. Politikailag és földrajzilag a Dél-Kaukázus részének tekinthető, de nyelvileg és etnikailag inkább kötődik északhoz⁵⁵¹. Ezáltal érthetővé válik, hogy miért annyira fontos több országnak is ez a kis terület.

A kaukázusi lélekről már eddig is több ízben kiderült, hogy az egyik legfontosabb dolog számára a vendégszeretet, az együtt töltött idő. A kaukázusi embert ebben még a szegénység, a háború utáni állapotok sem gátolhatják meg. Jó példa erre az az eset, amikor a kilencvenes évek elején, az abház háború után nyugati humanitárius szervezetek érkeztek az országba, és elmentek egy faluba, hogy felmérjék a szükségleteket. Az ott lakók azonban inkább kölcsönkértek, hogy vendégül tudják látni a külföldieket, nehogy szégyent hozzanak Abháziára. Így viszont nem kaptak segílyt, mivel az odaérkezők nem voltak tisztában a helyi hagyományokkal, és nem látták szükségesnek a segítséget⁵⁵². Ebből is jól látszik, mennyire erősek a kaukázusi ember gyökerei, milyen nagymértékben és a végsőkig ragaszkodnak ahhoz, hogy a tradíciók és az országaik hírneve ne sérüljön.

Az viszont érdekes megfigyelése Góreckinek, hogy Abháziában nincsenek mecsetek, „az abházok pogányok, mint az oszétek⁵⁵³” – tartja a mondás. Különösen meglepő ez egy olyan területen, ahol egyébként rendkívül fontos szerepe van a vallásnak. Illetve, a kereszténység

---

⁵⁴⁸ VÖ: *Uo.*, 31.

⁵⁴⁹ VÖ: MELLER, Marcin: *Tak się zaczyna wojna domowa*, *Newsweek Polska*, 2013.04.18., <http://www.newsweek.pl/opinie/marcin-meller--tak-sie-zaczyna-wojna-domowa,103408.1.1.html>, megtekintés: 2017.06.05.

⁵⁵⁰ VÖ: GÓRECKI, *Abchazja, i.m.*, 80.

⁵⁵¹ VÖ: *Uo.*, 49.

⁵⁵² VÖ: *Uo.*, 32-33.

⁵⁵³ *Uo.*, 35.

felvétele után is megmaradtak az ősi vallások, hiedelmek, és a világteremtő Ancva istennő kultusza, például a háború kitörésekor Ardzinba elnök is az ő szentélyéhez zarándokolt el imádkozni⁵⁵⁴. Górecki sem érti, hogyan tudtak közös vallás nélkül fennmaradni az abházok, hiszen a környező országokat éppen ez tartja össze leginkább. Erre a kérdésre pedig a parlament elnökének helyettese ad választ: „Míg az abházok nyolcvan százaléka kereszténynek, húsz százaléka pedig muzulmánként vallja magát, addig a hagyományos pogány vallást száz százalékban elismerik⁵⁵⁵”. Idevág talán az is, hogy Abháziában, ha egy halott temetetlen marad, az nagyobb baj, mint maga a halál. Ezért a háborúban volt, hogy tíz grúz hadifoglyot is adtak egy abház halottért⁵⁵⁶ – itt megint csak a tradíció mindenekfelett valósága figyelhető meg.

A mélyen gyökerező, szomszédok iránt érzett gyűlölet viszont az abházoknál is erőteljesen jelen van. Szemléletes példát hoz erre Górecki egy háborús veterán személyében, aki egyszer véletlenül egy grúz sérültet szállított, aki először abháznak mondta magát, de gyanús volt:

„Megállítottam az autót, előkaptam a pisztolyomat, és azt mondtam: te grúz vagy! Ő megpróbált kertelni, aztán az anyucikáját kezdet hívni, nyögött, mert ezek olyan gyávák, hogy mindig az anyjukat hívják a haláluk előtt. [...] Ott helyben elintéztem, aztán belöktem az árokba”⁵⁵⁷.

Az abház-grúz viszonyt jól példázza annak az orosz-grúz házaspárnak az esete is, akiknek a háború miatt kellett elmenekülniük, de szeretnének visszatérni Szuhumiba. Egyrészt nagyon jellemző a feleség hozzáállása, aki először azt gondolja, hogy néhány hónap és minden helyreáll, utána pedig arra keres választ a férjénél, hogy ha Grúzia függetlenedett Oroszországtól, akkor miért nem engedi el Abháziát? A férj viszont mondhatni tipikus grúz választ ad: ha még ezt a területet is elengednék, a grúzoknak már csak Tbiliszi maradna. A legtalálhatóbb pedig a régi szomszédjuk kérdése, miszerint a grúz vagy az abház Szuhumiba akarnak visszatérni⁵⁵⁸. Ebből az egyszerű jelenetből is jól látszik, hogy az egyes emberek szintjén nem feltétlenül okoz gondot a különböző nemzetiségek együttélése, azonban az egyes ember is ragaszkodik saját népe, állama nagyságához. Vagyis ebben is megfigyelhető valamifajta kontinuitás, hogy ahogy annak idején a Szovjetunió nagyságát tartották szem előtt,

---

⁵⁵⁴ VÖ: *Uo.*, 77.

⁵⁵⁵ *Uo.*, 99.

⁵⁵⁶ VÖ: *Uo.*, 103.

⁵⁵⁷ *Uo.*, 43.

⁵⁵⁸ VÖ: *Uo.*, 55-61.

most saját „birodalmuk” előrébb- vagy feljebbvalósága a legfontosabb. Górecki ezt így fogalmazza meg: „A grúzok rengeteg abház számára kolonizátorok, megszállók, elnyomók”⁵⁵⁹. Rendkívül fontos mondat ez, ugyanis kimondja azt, hogy a posztszovjet térség egyes országai között is beszélhetünk koloniális viszonyokról. Attól még, hogy felbomlott a Szovjetunió, és Moszkvával szemben elvileg posztkoloniálissá váltak az addigi függőségek (bár a gyakorlatban ez sem jelenthető ki biztosan), nem csak az lehetséges, hogy egy helyi türannosz veszi át az idegen zsarnok szerepét, hanem, hogy egy másik idegen elnyomó lép az addigi helyére. Górecki hasonlóan fontos megállapítást tesz Abháziát mint olyat illetően, kiválóan összefoglalja az ország mibenlétét:

„Abházia [...] egy üres, fekete lyuk. Egy fehér folt a térképen. Egy kortárs Vad Sztyeppe. Heisenberg-féle határozatlanság. A világon senki sem ismeri el. Hivatalosan nem létezik”⁵⁶⁰.

Az abházok ezzel ellentétben természetesen meg vannak arról győződve, hogy van nekik „saját területük, határaik, állampolgáraik. Elnökük, miniszterelnökük, parlamentjük. Hadseregük”⁵⁶¹, erre sokszor felhívják a riporter figyelmét. A külföldiek pedig szinte magától értetődő módon grúz kémek, ezzel többször is találkozik Górecki. Ez sem újkeletű vagy specifikus dolog, a Szovjetunióban is, és az „új” Oroszországban is megfigyelhető egyfajta „kémmania”, valamiféle paranoia a külföldiekkel és a kémkedéssel szemben.

Ugyanígy, itt is történnek politikai gyilkosságok, melyek nagyon hasonlóak például a Moszkvában történetekhez. Így vesztette életét 1995-ben Jurij Voronov miniszterelnök-helyettes, akit saját lakása előtt öltek meg. Ezzel – Górecki szavaival élve – megszületett a háború utáni Abházia első vértanúja⁵⁶². Később, a kétezres évek elején pedig megölik a nemzeti mozgalom egyik alapítóját, ebben az esetben egyértelműen arról suttognak Szuhumi utcáin, hogy Ardzinba áll a gyilkosság mögött, más államférfiakról az derül ki, hogy lehallgatták, követték őket. Persze akadnak bőven olyan emberek, akik felháborodnak az ilyen feltételezéseken, túlzónak tartják őket, mivel az ő elnökük nem tenne ilyet⁵⁶³. Azonban ez is jellemző vonás a volt Birodalomban, hogy egyesek szentként tisztelik a nép vezetőjét.

---

⁵⁵⁹ *Uo.*, 62.

⁵⁶⁰ *Uo.*, 89.

⁵⁶¹ *Uo.*, 11.

⁵⁶² *VÖ: Uo.*, 93.

⁵⁶³ *VÖ: Uo.*, 136.

Abháziában Ardzinba volt az az elnök, akiből élő legenda lett, úgy tartották számon, mint Giuseppe Garibaldit vagy George Washington⁵⁶⁴.

Arra, hogy az abházok mit látnának üdvözítő megoldásnak, Gennadi Gagulia, az ország két cikluson át (1995-1997 és 2002-2003) való miniszterelnöke adja meg a választ Góreckinek. Ők ugyanis konföderációt ajánlanak Grúziának, ráadásul úgy, hogy mivel Grúzia a nagyobb, egy grúz képviselhetné az abház-grúz államot az ENSZ-ben és az EBESZ-ben (de azért a sarkában kellene, hogy álljon egy abház). Azt is megjegyzi, hogy Moszkvának akkor éppen Grúzia a legfontosabb, mert ha belépne a NATO-ba, azzal Oroszország gyakorlatilag elvesztené az Észak-Kaukázust. Górecki azonban hozzáteszi, hogy – főleg ennyi év távlatából nézve – Tbilisziben ekkor még senki sem gondolkodott erről, a grúz elnök, Sevardnadze is csak évekkel később kezdett a Nyugattal kapcsolatot teremteni⁵⁶⁵. Az viszont ebből az aktusból is jól látszik, hogy a Szovjetunió széthullása után is mennyire ragaszkodott Moszkva ahhoz, hogy megtartsa befolyását ezekben az országokban.

A következő években is az abház-grúz viszony rendezése a fő téma. Erre buzdított az abház származású orosz író, Fazil Abdulovics Iszkander is, aki világszerte igyekezett hírnevet szerezni hazájának, de a separatista vezetéssel nem tudott megbékélni, Górecki szerint a nép annyira szerette, mint Lengyelországban II. János Pál pápát, és ugyanúgy nem hallgatott rá⁵⁶⁶. A grúz-abház tárgyalásokban Moszkva volt a legfontosabb közvetítő, és már odáig is eljutottak, hogy aláírják a megegyezést a közös államról, amely hasonlít a föderációhoz, Abháziát mégis önálló alanynak tekinti. Azonban egyik félnek sem tetszett igazán a megállapodás, és végül nem fogadták el, pedig, Górecki szerint – és valószínűleg egyet lehet vele érteni – nem lesz jobb lehetősége a két országnak a megegyezésre. A riporterben az is felmerül, hogy végig Moszkva mozgatta a szálakat. Először tárgyalóasztalhoz ültette a feleket, majd külön-külön meggyőzte őket, hogy nem jó nekik a megegyezés. Oroszországnak ugyanis megfelel, ha rendezetlen konfliktus van, mivel akkor gyengék az országok körülötte. Górecki hivatkozik még egy Marian Staszewski nevű ENSZ diplomatára, aki Szuhumiban és Tbilisziben is éveket töltött el, és aki birodalmi ösztönnek nevezte az ilyen számításokat⁵⁶⁷. Lényegre törő és találó fogalom ez, illetve egybecseng azzal, amiről már sok szó esett, hogy a volt Szovjetunió továbbra is megmaradt birodalomnak, Moszkva még mindig irányítani akarja a térséget, és gyakorlatilag gyarmatokként kezeli az itt lévő országokat.

---

⁵⁶⁴ VÖ: *Uo.*, 120.

⁵⁶⁵ VÖ: *Uo.*, 95-96.

⁵⁶⁶ VÖ: *Uo.*, 111.

⁵⁶⁷ VÖ: *Uo.* 115-122.

Wojciech Górecki 2000 és 2007 között a bakui lengyel nagykövetségen dolgozott, és ez a státusz lehetetlenné tette számára, hogy egy vitatott státuszú, jogilag nem létező ország területére lépjen. Ebből kifolyólag Abháziáról szóló riportja hiányosnak tekinthető. Bár szentel egy fejezetet annak, hogy leírja, mi történt ezekben az években Abháziában, ez mégsem tekinthető kifejezetten tényirodalomnak, csak szimpla tényközlésnek. Mindazonáltal pozitív, hogy ennek köszönhetően nincs hiátus a könyvben, a történelem ismertetésében. 2007-ben azonban visszatér az országba, és rögtön felhívja a figyelmet egy fontos különbségre, a régi elnök, Ardzinba és az új, Szergej Vasziljevics Bagaps között: Nevezetesen arra, hogy utóbbi kevésbé oroszbarát, mint elődje volt, de azt is hozzáteszi, hogy Abháziában nincsenek igazán oroszellenes politikusok⁵⁶⁸ – a térségben ez nem jellemző, talán csak Csecsenföldön Ramzan Kadirov az, aki oroszbarát politikát folytat. Górecki szerint 2008 elején még meg lehetett volna akadályozni a grúz-abház (vagy orosz) háború kitörését, azonban szerinte a Nyugat is túl későn lépett, és nem vonta le a megfelelő konzekvenciákat, illetve Szaakasvili is megkésve reagált⁵⁶⁹, így Grúzia meg tudta támadni az országot, Oroszország pedig Dél-Oszétián keresztül ellentámadásba tudott lendülni, mindezt azzal magyarázva, hogy saját állampolgárait védi.

A következő képek már a háború utáni Abháziából valók. Az ország egyik fele újjáépítetlenül hever, míg a Szuhumitól az orosz határig tartó területen például BMW-k és dzsipok lepik el az országutat, lépten-nyomon hotelek, diszkók és éttermek reklámjaival találkozhat az ember⁵⁷⁰. Tehát az orosz érdekszféra rendbehozására nagyon odafigyelt Moszkva. Egy kormányon kívüli szervezet aktivistája és volt információs miniszter arra figyelmeztet, hogy nyugati ösztöndíjak lehetősége, a világra való nyitás és nyelvtudás nélkül Abháziából egy második Dnyeszter-mente lesz, a homo postsovieticus rezervátuma⁵⁷¹. Ez is rendkívül fontos megállapítás, amely rávilágít arra, hogy bár annak idején a homo sovieticust nem sikerült létrehozni, a Szovjetunió szétesése után mégis csak maradt egy embertípus, amely nosztalgiát a Birodalom iránt, nem tud mihez kezdeni a szabadsággal, hiányolja az irányítást – és erre talán a legtalálhatóbb kifejezés valóban a homo postsovieticus. Ez azonban nem csak a Kaukázusban, hanem az egész posztszovjet térségben megfigyelhető jelenség, a lengyel riportírók is több ízben rámutatnak erre.

Végül pedig Góreckit is valamelyest hatalmába kerítik a Kaukázussal és az itt élőkkel kapcsolatos sztereotípiák. Egy örményországi Marriott hotelben rendezett konferencia

---

⁵⁶⁸ VÖ: *Uo.*, 153.

⁵⁶⁹ VÖ: *Uo.*, 155-157.

⁵⁷⁰ VÖ: *Uo.*, 160.

⁵⁷¹ VÖ: *Uo.*, 161.

alkalmával éjszaka jár az utcán, és hirtelen megijed, hogy kirí az ottani emberek közül, és baja esik. Mindezt a hotel – amely nyilvánvalóan a nyugati, úgymond fejlett világ allegóriája – bűnének tartja. Ugyanis ennek hatására „a Mariotton kívüli, nem standardizált világ idegennek, ismeretlennek tűnik. Veszélyesnek”⁵⁷². És pontosan ezt látjuk ezzel a térséggel kapcsolatban egész Európában, hogy mivel furcsa, más, idegen, rögtön fenyegetőnek is tartjuk, pedig valójában csak ismeretlen. Illetve, a róla való ismeretek általában kimerülnek a sztereotípiákban.

5. A Birodalom legtávolibb része: Szibéria

A Birodalom legnagyobb kiterjedésű területe, nagytája Szibéria, melynek mérete több mint tizenkét millió négyzetkilométer (lakosainak száma ehhez képest viszont igen csekély: harminckilenc millió fő). Az Uraltól a Csendes-óceánig, illetve a Jeges-tengertől Közép-Kazahsztánig és Kína és Mongólia határáig terjed. Neve valószínűleg a mongol „nyugodt föld” kifejezésből származik. Ez a sok szempontból egzotikus terület, amelyről nem sokat tudunk Európában azon túl, hogy általában hideg van, és a szovjetek Szibériába küldték a nép és a párt ellenségeit, felkeltette a lengyel tényirodalom egyes képviselőinek is figyelmét. Három riportkötet vonatkozik ide, amelyekből éppen a fentebb említett nyugodt föld képe fog kirajzolódni, és az is kiderül, ezeken a területeken mennyire maradt nyoma a birodalmiságnak, vagy egyáltalán, annak idején mennyire volt ez jelen.

Piotr Milewski *A transzszibériai vasút*⁵⁷³ című művében végigutazik ezen a legendás vonalon, és saját tapasztalait annak történetével párhuzamosan mutatja be (ennek megfelelően a riportnak csak egy része fog Szibériára vonatkozni). Michał Książek *Jakutszk*⁵⁷⁴ című riportjában az előtte már arra járó lengyelek nyomába ered, miközben nem mellékesen bemutatja milyen a jakutok élete a huszonegyedik században. Andrzej Dybczak *Gugarája*⁵⁷⁵ pedig egy igazán egzotikus beszámoló az evenk rénszarvas pásztorok életéről. E három szerző részben azt is igyekszik megmutatni, hogy Szibéria több mint a gulág munkatáborai és az örök tél. Riportjaik nagyban különböznek Ryszard Kapuściński *Birodalmától* vagy Jacek Hugo-Bader riportköteteitől, amelyekben szintén esett szó Szibériáról, de nagyjából csak a kolimai

---

⁵⁷² *Uo.*, 171.

⁵⁷³ MILEWSKI, Piotr: *Transzsyberyjska*, Znak, 2014.

⁵⁷⁴ KSIĄŻEK, Michał: *Jakuck*, Czarne, 2013.

⁵⁷⁵ DYBCZAK, Andrzej: *Gugara*, Czarne, 2012. (Az evenkek „gugarának” nevezik a rénszarvasok nyakában lógó csengő hangját, innen a cím).

haláltáborok, Vorkuta hóbuckái és a nagyszámú áldozatot szedő fehér láz kontextusában (amely témák természetesen megkerülhetetlenek a területről szólva).

5.1. Szibéria és az Orosz Birodalom

Manapság már magától értetődőnek tartjuk, hogy Szibéria az aktuális Orosz Birodalomhoz tartozik, azonban fontos látni, hogy ez nem volt mindig így. Illetve, az itt élő őslakos népek sem szlávok, mint ahogy az ember hajlamos általánosítani egy ilyen nagy, sok tekintetben egybemosódó birodalom esetében. Szibéria az ősidőktől a népek olvasztótégelye volt: mongoloid, türk, és más etnikumok keveredtek, vándoroltak itt. Ide vezethetők vissza a hunok gyökerei és valószínűleg innen vándoroltak Európába a kunok ősei is. Az első komolyabb államalakulatot a mongolok hozták létre Szibériában, ez volt a nagy Mongol Birodalom. Ennek szétesése után jött létre a tizennegyedik században a Szibériai Mongol Kánság az Ob és a Jenyiszej folyók között. Az Orosz Birodalom létrejötte után IV. Iván cár volt az, aki elhatározta: megszerzi az Uráltól keletre fekvő, vagyis a szibériai területeket. (Ezzel kívánta magát és a népét kárpótolni a tizenhatodik századi folyamatos orosz vereségekért.) Az első szibériai hódító hadjáratokat az ukrán, lengyel, litván és orosz szökött jobbágyokból kikerülő doni, illetve Dnyeper-, és a Volga vidéki kozákokból szervezett hadsereg hajtotta végre. Hosszú harcok árán sikerült bevenniük a névadó várost, Szibirt, és a Mongol Kánság is elesett. Ezzel nyílt meg az út az „igazi”, nagy Szibéria meghódítása felé.

Kelet-Szibéria meghódítása csak a Romanovok idejében indult meg, és igazán gyorsan le is zárult: az expedíciók már a tizenhetedik század végén megpillantották a Csendes-óceánt. Első látásra furcsának tűnhet, hogy miért akartak a moszkvai cárok magukénak tudni egy ilyen kietlen, szinte örökké fagyos területet a tajgában és a tundrában. A válasz viszonylag egyszerű: a nemesfémekért és az állatok prémjéért. Ezenfelül hamar megtalálták annak is módját, hogyan használják még ki ezt a hatalmas területet: már az ezerhétszázad években kialakult a szibériai száműzetés büntetőrendszere, ide szállították a hadifoglyokat. Ez a rendszer a huszadik században élte „fénykorát”, 1930-ban hozták létre Vorkutában és Kolimán az úgynevezett „javítótáborokat” (bár lehet, hogy a haláltábor kifejezés itt is helytállóbb lenne), ez volt másnéven a Gulag vagy Gulag-szigetcsoport. Az itt raboskodókkal főleg a fellelt aranyat akarták kibányásztatni, „a természet és Sztálin tette Kolimát az arany és a halál földjévé”. Az ötvenes években véget ért azonban a Szovjetunió iparosítása, és gyakorlatilag Sztálin halála után már le is állították a Gulág-foglyok által elkezdett „beruházásokat”, maga a Gulag de jure

1960-ig létezett⁵⁷⁶. És bár Szibéria történelmében mindössze harminc évet ölel fel a Gulág korszaka, mégis a legtöbben a táborokkal azonosítják a területet. Pedig – mint ahogy az már valamelyest Jacek Hugo-Bader riportjaiból is kiderült – Szibéria ennél jóval gazdagabb táj, és elég sztereotip gondolkodásra vallana csak a kényszermunka táborokkal azonosítani. Éppen ezeknek a sztereotípiáknak a lerombolásában, és ennek a tökéletesen más világnak a megismerésében segítenek a már említett lengyel tényirodalmi művek.

Szibériának a Birodalomhoz való kapcsolása, vagy, ha úgy tetszik kolonizálása kapcsán is érdemes megemlíteni a már többször hivatkozott Ewa M. Thompson. Thompson *A Birodalom trubadúrjai* vonatkozó részében mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy:

„Bár az oroszok kiirtották a szibériai őslakosok java részét, mire menetelésük végén elérték a Csendes-óceánt, Szibéria és a Távols-Kelet még ma is etnikai köztársaságokra és területekre tagolódik, amelyek legalább névlegesen őrzik a térségben őshonos lakosok jogain alapuló szuverenitásukat”⁵⁷⁷.

5.2. Szibéria és a lengyel tényirodalom

A három tárgyalandó riport közül Piotr Milewski kötete az, amely átfogóbb képet fest Szibériáról, illetve főleg az ott élőkéről, a másik két tényirodalmi mű egy-egy jóval szűkebb területre, népcsoportra koncentrál. A róluk tett megállapításokat pedig hiba lenne alkalmazni egész Szibériára, mivel a külső szemlélő számára egyformán egzotikusnak tűnő népcsoportok korántsem egyformák, sőt akár vizályok is dúlnak is köztük. Azonban már korábban is mutatkozott irodalmi érdeklődés Szibéria iránt – erre ismét Ewa M. Thompson hívja fel a figyelmet. Thompson szerint mielőtt az oroszok meghódították volna, ez a terület a titkok földje volt, zárt terület, beszélni sem szabadott róla, minden, Szibériát érintő információt államtitokként kezelték, viszont közben legalább hetvenöt etnikai csoportot pusztítottak el.⁵⁷⁸ Ez nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy egzotikumává vált a térség, hogy az irodalom képviselői szeretnék „megfejtetni”, átlátni Szibériát; illetve, bizonyára a már említett természeti kincsek, állati prémekek miatt igyekeztek titokban tartani a térséget.

Akárcsak a Kaukázus esetében, Szibériát illetően is az a jellemző, hogy főleg orosz, birodalmi írók műveiben jelenik meg, és ez a terület is a primitívséget, az elmaradottságot

---

⁵⁷⁶ VÖ: HARMAT Árpád Péter: *Szibéria története és érdekességei* = Történelem cikkek, 2015. 03.17., tortenelemcikkek.hu; és CSERNUS Szilveszter: *Így született meg az Orosz Birodalom* = Múlt-Kor, 2014. 09. 22., mult-kor.hu; megtekintés dátuma: 2017. 08. 04.

⁵⁷⁷ THOMPSON, Ewa M.: *Birodalmi vágy a kései szovjet idősokban* = *A Birodalom...*, i.m., 225.

⁵⁷⁸ VÖ: *Uo.*, 228.

hivatott képviselni a fejlett Moszkvával szemben. És ismét a lengyel tényirodalom képviselői lesznek azok, akik más képet mutatnak Szibériáról, akik nem valamihez viszonyítva, nem a negatív értelemben vett Más megtestesítőjeként akarják bemutatni az itt élő népeket. Korábbi időszakból egyetlen lengyel szerzőt lehet itt említeni, Juliusz Słowackit, aki *Anhelli* című művében a szibériai mezők egy szimbolikus áldozatáról ír⁵⁷⁹. Ezzel szemben az irkutszki születésű író, Valentyin Raszputyin *Szibéria, Szibéria* című tényirodalmi (!) elbeszélésében ragaszkodik ahhoz a nézethez, hogy Szibéria az etnikai Oroszország része. Emellett lekicsinylően tárgyalja a különböző őslakos népcsoportok szokásait⁵⁸⁰. Ebben a momentumban óriási különbség figyelhető meg az orosz birodalmi narratíva és a mai lengyel tényirodalom között: Utóbbi ugyanis, bár részletesen foglalkozik az említett ősi szokásokkal, vallással, nem nézi azt le, nem helyezi sem alá, sem fölé semminek, nem kommentálja, egyszerűen csak tudósít róla. Raszputyin mellett az orosz nagyepika kiemelkedő alakjának tartott Anatolij Ribakov is véleményt formál Szibériáról és népeiről *Az Arbat gyermekei* című világhírű regényében. Ribakovnál is Oroszország kiterjesztésévé válik Szibéria, „mintha el lehetne tolni keletre az orosz földrajzot” – írja Thompson. Ugyanakkor – ahogy azt a Kaukázus esetében főleg Lermontovnál láttuk – a regényében megjelenő tunguzokat és eveneket gyakorlatilag vademberekként állítja be, akik „a földből élnek, elhízott, tanulatlan iszákosok, örültek”⁵⁸¹.

Rátérve a konkrét lengyel riportokra, Milewski saját bevallása szerint gyermekkorától vonzódott a vonatokhoz, ennek gyümölcse lett az is, hogy végigutazott a transzszibériai vasútvonalon. A Moszkvából induló vonat Jekatyerinburgnál lépi át Európa és Ázsia határát, első szibériai megállója Tyumeny városa. Milewski riportja amellett, hogy élénk narrációs technikával megörökíti egy ilyen nagyszabású utazás hangulatát, színeit, illatait, a nagyobb városoknak is szentel egy-egy részt (ahol leszáll a vonatról, és testközelből mutatja be a helyeket, tehát nem csupán várostörténeti leírásokról van szó). Ezt a riport-elbeszélést tarkítják, illetve ezzel párhuzamosan futnak (térben és időben) a vasútvonal építése történetének szentelt esszéisztikus betétek, amelyek egyáltalán nem szakítják meg az elbeszélés fonalát.

Az első szibériai nagyváros Novoszibirszk, mely a városalapító II. Miklós cár mellett igen sokat köszönhet Omszk város polgárainak is, ugyanis állítólag ők érték el, hogy errefelé haladjon a vasútvonal, csak azzal nem számoltak, hogy Novoszibirszk konkurencia lesz a

---

⁵⁷⁹ VÖ: *Uo.*, 229.

⁵⁸⁰ VÖ: *Uo.*, 231-232.

⁵⁸¹ VÖ: *Uo.*, 244-245.

számukra, és az veszi át Szibéria fővárosa szerepét⁵⁸². Milewski nem fest túlzottan idillikus képet a városról, annak szürkesége, „szocialistasága” ragadja meg. Mintha a város építójét a nyugat-európai városok szerkezete inspirálta volna, csak mintha úgy döntött volna hogy kizárólag szürkés árnyalatú, többemeletes betonkockákból építi fel azt⁵⁸³. Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy mennyire hatalmas a város Lenin-szobra. Ez utóbbi azért érdekes, mert bárhol járva talál még Lenin-szobrokat, amelyek gyakorlatilag a Birodalom kézzel fogható maradványai, és úgy tűnik a tudatokban is szükség van ezek – és velük együtt a birodalmiság eszméjének – megtartására. Milewski legtöbb riportjában azonban maga az ember áll a középpontban, beszédek, aprólékosak a leírásai, azzal is itt találkozunk először, hogy egy riportíró részletesen leírja az emberek külsejét is. Jó példa lehet erre a következő:

„Széles, lapos arcuk volt, kiálló járomcsontjuk, hatalmas álluk, ferde, sunyi szemük⁵⁸⁴”.

A vonatút jó alkalom Milewski számára, hogy megfigyelje az embereket, és következtetésekre jusson. Éppen Novoszibirszk felé tartva, közömbösnek tűnő (így lehet legjobban leplezni a félelmet és a bizonytalanságot), félszavakkal társalgó útítársait szemlélve jut egy igen fontos megállapításra nem csak Szibéria, de az egész volt Birodalom lakosait illetően. Abból, hogy máshol is látott már nagyon hasonló embereket, arra a következtetésre jut, hogy mindez (a közömbösség, a szófukarság) abból fakad, hogy nincs még egy olyan ország, ahol a földrajz ennyire összefonódott volna a történelemmel, amelynek ekkora lenne a kiterjedése és ilyen mozgalmas a történelme, amelyben nem az ember mint olyan volt a legfontosabb⁵⁸⁵. Fontos megállapítás ez, hiszen az eddigiekben csak utalások történtek egyrészt arra, hogy az ember, az egyén maga nem volt fontos a Birodalomban, másrészt arra, hogy a hatalmas terület és az etnikai különbözőség sok mindennek az okozója a volt Szovjetunió országaiban. Milewski riportja pontosan az ilyen és ehhez hasonló ténymegállapítások, okfejtések végett hasonlítható a klasszikus értelemben vett antropológiai prózához.

Tovább haladva kelet felé Irkutzk a következő nagyobb állomás, Szibériában ugyanis vagy nagyon kicsi távolságok vannak (át az udvaron vagy el a boltba), vagy nagyon nagyok (mint Novoszibirszkből Irkutzkba, ami több mint ötven óra); Milewski azt teszi még hozzá, hogy ránézésre olyan az út, mintha egy helyben keringene az ember. Van azonban, aki nagyon is büszke erre a tájra, és arra, hogy nem kényszerből, hanem saját akaratából megy oda dolgozni,

---

⁵⁸² VÖ: MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 153.

⁵⁸³ VÖ: *Uo.*, 160.

⁵⁸⁴ *Uo.*, 162.

⁵⁸⁵ VÖ: *Uo.*, 159.

a szibériai földben ugyanis rengeteg a kőolaj, emellett pedig megtalálható benne nagyjából az egész periódusos rendszer⁵⁸⁶. Ezzel valamelyest megdől annak a sztereotípiája, hogy Szibériába mindenki csak kényszerből megy, illetve az sem nagyon jellemző, hogy az ember hatalmas olajmezőkkel társítsa a területet, pedig (ahogy az már Jacek Hugo-Bader ide vonatkozó riportjából is kiderült) Moszkva gyakorlatilag Gazprom városokat, egy kis Gazprom-országot hozott itt létre.

Kelet felé haladva egyre nagyobb szerep jut a népi, természeti vallásoknak és így a sámánoknak is. Milewski a vonaton megismerkedik egy burjátföldi⁵⁸⁷ sámánnal, aki egyébként az ulan-udei egyetemen tanul germanisztikát – remek példa a keleti és a nyugati, a népi és az úgynevezett „civilizált” világ találkozására, valamint azt is rögtön megmutatja, hogy a kettő nem zárja ki egymást. Emellett itt egy újabb alapos külső-leírással is találkozunk:

„Burját őseitől örökölte kerek arcát és kidülledő járomcsontjait. Nagy, barna, inkább kerek, mint ferde szeme és fehér, alabástrom tónusú bőre anyja európai véréről árulkodtak, míg sűrű haja az apja [cigány] génjeiből öröklődhetett”⁵⁸⁸.

A riporter is megjegyzi, hogy mesébe illő a sámán története, aki már gyerekkorában szellemeket látott, és tudta, hogy sámán lesz, ezeken a területeken azonban ez a hétköznapi része, gyakorlatilag szentként tisztelik a sámánokat.

Andrzej Dybczaknál ugyanígy gyakran előkerül a népi, természeti vallások kérdése, főleg, hogy ő egy olyan családnál, a lehető legközelebbi perspektívából ismeri meg Szibériát, akiknél teljesen mértékben az ősi szokások az uralkodók – mind a hétköznapi, gyakorlati dolgokban, mind a lélek dolgaiban. Ennek az útnak a gyümölcse lett a *Gugara*. A tűz igen fontos szerepet játszik e népcsoportok életében, és nem csak azért, mert az az egyetlen meleg- és fényforrás. A tűz beszél is, de amióta az idegen, a más (a riporter-író) megérkezett a krasnojarszki határterületen élő pásztorcsaládhoz, azóta hallgat, ugyanis gondolkodik, mivel a szellemek nem akarják az idegen ottlétét. A probléma megoldása, hogy valamit adományozni kell a szellemeknek, sőt mindentől meg kell szabadulni, ami az ember zsebében van⁵⁸⁹. A tajgában nem csak a tűz mutat utat, az igazi evenk az égről is mindent úgy le tud olvasni, mintha

---

⁵⁸⁶ VÖ: *Uo.*, 168-169.

⁵⁸⁷ Az Oroszországi Föderációhoz tartozó köztársaság Szibériában. Fővárosa Ulan-Ude. Délen Mongóliával, keleten a Bajkálontúli határterülettel, északon és nyugaton pedig az Irkutszki területtel és Tuvával határos. Burjátföldhöz tartozik a Bajkál-tó nagy része.

⁵⁸⁸ MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 178-179.

⁵⁸⁹ DYBCZAK, *Gugara, i.m.*, 18-19.

könyvből tenné⁵⁹⁰. Mindezek a momentumuk világossá teszik, miért is egzotikus, érdekes, vonzó terület a lengyel tényirodalom számára ez a távoli, szibériai, sokszor érintetlen vidék. Az itt élők pedig az arra vonatkozó kérdések előtt állnak értetlenül, hogy hisznek-e a szellemekben, hiszen a szellemek egyszerűen vannak, jönnek-mennek az erdőben, megvannak a maguk ösvényei. Az embernek csak álmában jelennek meg, vagy jeleket hagynak, esetleg állatokká változnak⁵⁹¹. Ezek a történetek pedig azt is megmutatják, hogy annak megfelelően, hogy mennyire nagy volt a Szovjetunió kiterjedése, a kultúrkörök is teljesen különbözőek, tehát többek között ezért is kellett, hogy hosszú távon kudarcot valljon az egységes homo sovieticus „fajának” létrehozása. Illetve, e riporterek munkái nélkül az európai ember valószínűleg igen keveset tudna ezeknek a népeknek akár csak a létéről is, vagy arról, hogy Szibéria sem egységes nagy terület, egy olvasztótégely, ahogy a legtöbbször általánosítják.

Ugyanígy a hiedelmek közé sorolható az az eset, amikor arról kérdezik Dybczakot, hogy hallott-e a repülő csészealjról. Ott, a tajgában ugyanis állítólag leszállt egy ilyen, és elrabolt egy nőt, de később vissza is hozta, majd végül mégis eltűnt. Az eset annyiban érdekes, hogy az evenk pásztorcsalád ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy a tajgában gyakran tűnnek el nyom nélkül emberek – bár ennek valószínűleg elég csekély köze lehet a repülő csészealjakhoz vagy az ufókhöz, és inkább a Hugo-Bader tárgyalt delirium tremens okolható az esetekért. A másik érdekessége a történetnek, hogy a házigazda, Dimitrij úgy fogalmaz, hogy ez az eset a „ruszkiknál” történt⁵⁹²; tehát nem orosz mond, hanem ruszkit, ami általában nem pozitív.

Hogy mennyire egy másik valóságba ér az ember ezeken az „egzotikus” szibériai tájakon, jól példázza Milewskinek az a megjegyzése is, hogy az Angara folyón átkelve úgy érzi, mintha az álom és a valóság közti határt lépte volna át. Illetve, Irkutzk városáról az első, amit megállapít, hogy feje tetejére állt ott a világ, ugyanis, ahol sietni kellene, ott lassítanak, ahol pedig lehetne lassúnak lennie, sietnek az emberek⁵⁹³. Már ennyiből is jól látszik, hogy ezúttal nem egy etnikai konfliktusok, háborúk sújtotta terület a riportok alanya, valójában mintha egy nagy lassú, álmos vidék lenne a főszereplő, amely viszonylag nehezen illeszkedik a volt Birodalom többi részéhez. Ezenkívül a birodalmiság mint olyan, vagy a máshol sokat tapasztalt nosztalgia sem igazán jelenik meg – ez az összes idevágó riportra vonatkozik. Arra azért látunk majd egy-két példát, hogyan vélekednek az itt élők a korábbi és az aktuális hatalomról.

---

⁵⁹⁰ VÖ: *Uo.*, 55.

⁵⁹¹ VÖ: *Uo.*, 29 és 34.

⁵⁹² VÖ: *Uo.*, 35-37.

⁵⁹³ VÖ: MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 183-184.

Ilyenek például a *Gugara* hősei, akik a krasznojarszki határterületen, a civilizációtól elvágva, az erdőben, sátrakban élnek, és akiknél a szerző, Andrzej Dybczak elég hosszú időt eltölt.

„- Aztán jött a peresztrojka, és minden szétesett. Jött Gorbacsov... - folytatta Dimitrij.

[...]

-Szóval, Gorbacsov – folytatta a házigazda. – Jól mondom, Andrzej? Aztán Jelcin. Állítólag akkora piás volt, hogy az csak na. – Dimitrij elgondolkodott egy pillanatra. – Nem egy Szuvorov⁵⁹⁴.

-Szuvorov? – csodálkoztam.

-Szuvorov – ismételte meg – de ő még semmi Nagy Sándorhoz képest⁵⁹⁵.

A fenti párbeszéd két dologra világít rá. Egyrészt ezen a Moszkvától távoli, szibériai vidéken is megjelenik a Gorbacsov (és Jelcin) iránt érzett ellenszenv, amiért megszűnt a Szovjetunió, illetve, ha nem is ez az uralkodó trend, de kis mértékben a szovjetnosztalgia is megfigyelhető, miszerint akkoriban minden jobb volt. Másrészt fontos látni azt is, hogy az, hogy ezek a népcsoportok viszonylag elszigetelten, a klasszikus (nyugati) civilizációtól távol élnek, még nem jelenteni azt, hogy primitívek, tudatlanok, tájékozatlanok lennének. Dybczak azonban azon elgondolkodik, hogy vajon lehet-e rájuk az állampolgár kifejezést használni, hiszen se irataik, se állandó lakcímük nincsen⁵⁹⁶. Akik a környéken településeken, falvakban élnek, viszont nem értik, miért jó egyeseknek az erdőben, sátrakban. Ők elég élesen fogalmazznak, konkrétan azt tanácsolják, hogy „térjenek vissza a civilizációba”⁵⁹⁷. Maguk a településektől távol élő pásztorok is tisztában vannak azzal, hogy ők mások, sőt időnként némi kisebbségi komplexus is megfigyelhető náluk. Például, mikor a falu vezetőjétől csónakot akarnak kérni, hogy be tudjanak menni az erdőből a településre, és nem kapnak, az idősebb pásztorfiú így fogalmaz:

„Nem is számítottam rá, hogy odaadja nekünk azt a csónakot. Azért kapta a hivataltól, hogy embereket szállítson, és kiket szállít? Minket biztos nem, mert mi nem vagyunk emberek”⁵⁹⁸.

---

⁵⁹⁴ Alekszandr Vasziljevics Szuvorov (1729 - 1800) orosz hadvezér, tábornok, generalisszimusz, Itália hercege, az újkor egyik legnagyobb stratégája.

⁵⁹⁵ DYBCZAK, *Gugara*, i.m., 9.

⁵⁹⁶ VÖ: *Uo.*, 10 és 13.

⁵⁹⁷ VÖ: *Uo.*, 45.

⁵⁹⁸ *Uo.*, 73.

Hasonló a probléma a fegyvertartással is, amelyről a városban eldöntötték, hogy pszichikai vizsgálatnak kell alávetni az embereket, hogy ki alkalmas a tartására és ki nem. Ezzel viszont az a gond, hogy a tajgában nem tudnak e nélkül élni az emberek, főleg a vadászat miatt. Ugyanakkor veszélyt is jelent, ha mindenkinek van puskája, ugyanis elég sok embert találnak holtan, miután egyesek ittasan lövöldöznek – bár a pásztorfiú, aki ezt meséli, mintha kételkedne abban, hogy mindig csak emiatt történnek ezek az esetek⁵⁹⁹. A fenti két példából az mindenesetre jól látszik, hogy városlakó, „civilizált” emberek felülről tekintenek ezekre az őslakos, ősi szokásokat tartó népcsoportokra, mintha azok másodrendűek lennének. És mintha ezeknek a csoportoknak nem is annyira Moszkvával, az Orosz Birodalommal lenne koloniális a kapcsolatuk, hanem egyszerűen a városi, vagy településen élő emberekkel. Dybczak pedig a lengyel riporttól megszokott módon igyekszik legyőzni ezeket a sztereotípiákat.

A legidillibb kép a Bajkál-tónál tárul elénk, ahol Milewski egy – a posztszovjet térséget tárgyaló lengyel tényirodalmi művekben legalábbis – ismeretlen embertípussal találkozik. Ez az ember, aki elégedettnek tűnik a sorsával, akinek „kikerekedett az arca, amikor mosolygott, orcái megemelkedtek, pír öntötte el őket”⁶⁰⁰. Ugyanez a boldognak látszó bajkáli festő fogalmazza meg azt is, mitől válik különleges helyé Szibéria. Szerinte attól, hogy itt hosszúak a folyók, hatalmasok a tavak, nagy kiterjedésűek a mezők, kemények a telek, viszont nagyon udvariasak az emberek, mivel egymásra vannak utalva. Az biztos, hogy a lengyel riportirodalomból úgy tűnik, az a legnagyobb különbség Szibéria és népei, valamint a volt Birodalom többi népe között, hogy itt sokkal kevésbé jelenik meg a társadalmi helyzet okozta elégedetlenség. Szintúgy nincs jelen a napi politika, a vezetők kérdése, ami egyrészt fakadhat abból, hogy elég távol esik Szibéria Moszkvától, és nem tartozik annak közvetlen érdekszférájába. Másrészt pedig abból, hogy a hatalmas távolságból kifolyólag hatalmasok a kulturális különbségek is, továbbá az életvitel és az éghajlat okán egész más kerül előtérbe. Az viszont itt is megjelenik, hogy a munka a legfontosabb, a legjobb dolog a világon⁶⁰¹ – mint ahogy a Birodalom többi részén is arról beszéltek az emberek, hogy a politikánál jóval lényegesebb, hogy legyen munka, megélhetés.

Nem arról van szó azonban, hogy Szibériában kizárólag elmaradott, mintegy természeti népek élnek, a nagyvárosokban például itt is ugyanolyan emberek, ugyanolyan problémák találhatóak, mint például bárhol Európában. Erre mutat rá Milewski is, amikor azt az irkutszki

---

⁵⁹⁹ VÖ: *Uo.*, 126-127.

⁶⁰⁰ MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 193.

⁶⁰¹ DYBCZAK, *Gugara, i.m.*, 17.

férfit idézi, aki bajkái idegenvezetője lesz (az itt élőknek a Bajkál nem egyszerű tó, hanem a brujátok szent tengere). Az említett Igor egy régi óvóhelyen számítógépes klubot hozott létre fiatalok számára, ugyanis szerinte Irkutszkban az a legnagyobb gond, hogy a szülőknek nincs idejük a gyerekeikre, így azok drogfüggők, HIV-fertőzöttek lesznek⁶⁰². Továbbá azt az érdekes megállapítást teszi, hogy a Bajkál környékén minden endemikus, vagyis bennszülött, még az emberek is⁶⁰³. Az pedig, hogy Szibéria ezen része már mennyire közel esik Japánhoz és Kínához nem csak a virágzó japán autókereskedelemből látszik, hanem abból is, hogy az irkutszki piacon nagymértékben keveredik egymással az orosz, a mandarin, a vietnámi és a kantonéz nyelv⁶⁰⁴. Ez újabb magyarázattal szolgálhat a birodalmi tudat és a szovjetnosztalgia hiányára, mivel könnyen meglehet, hogy ezeken a keleti területeken más sokkal erősebb volt Japán és Kína hatása, mint Moszkváé. (Féltek, félnek is attól az orosz birodalmi központban hogy Szibériában kínai kolonizáció következik be.)

Borisz – akit a vonatút folytatása során ismert meg Milewski – esete is azt támasztja alá, hogy nem nagyon azonosulnak a szibériai népek Moszkvával, az oroszokkal. Ő a Volga-menti Tatárföldön született, de azt mondja, a szíve Turkesztánban⁶⁰⁵ dobog, a hazája Kazahsztán, és nem Oroszország, ahol lakik. Az is figyelemre méltó, hogy Milewski szerint mindezt nagyon hirtelen, harciasan közli Borisz, mint aki rendkívül fontosnak tartja elmondani, hogy neki nem hazája Oroszország⁶⁰⁶. Egyébként Turkesztán is volt már alanya orosz irodalmi műveknek – tudjuk meg Ewa M. Thompsontól. Ilyen például Nyikolaj Gumiljov *Turkesztáni tábornokok* című verse, ahol az orosz tábornokok, akik gyarmatosították e területeket, a méltóságot, a kifinomultságot, a szépséget testesítik meg. Vagy ott van Alekszandr Szolzsenyicin *Rákosztálya*, melynek első kiadásából ki sem derül, hogy az Üzbegisztánban, Taskentben játszódik⁶⁰⁷ – mintha teljesen mindegy lenne, hol vagyunk a Birodalmon belül, hiszen úgyis minden Oroszország.

Ha nem is túl sok, de azért akad ellenpélda az ügyben, hogy valaki az egész Birodalomban gondolkozik, elmereng annak sorsáról, múltjáról, jelenéről. Ilyen a riporter egy

---

⁶⁰² VÖ: MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 207-208.

⁶⁰³ *Uo.*, 213.

⁶⁰⁴ VÖ: *Uo.*, 218.

⁶⁰⁵ Manapság a Turkesztán megnevezés a türkök által lakott közép-ázsiai területekre vonatkozik, amelyek Kazahsztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Xinjiang (Kelet- vagy Kínai Turkesztán), és előfordul, hogy Oroszország türkök által lakott régióit is (Tatárföld és Szibéria egyes részei) ide sorolják. VÖ: *Mi az, hogy Turkesztán?* = turkesztantajmz.blog.hu, 2015. 08. 05., megtekintés: 2017. 08. 06.

⁶⁰⁶ VÖ: MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 224.

⁶⁰⁷ VÖ: THOMPSON, Ewa M.: *A közép-ázsiai narratíva az orosz irodalomban = A Birodalom..., i.m.*, 200-201. és 206.

újabb útitársa, aki először is azzal kezdi a fentebb említett Borisz kapcsán, hogy nem szereti a délieket, mert azok neki túl temperamentumosak – ezzel rögtön arra is szolgáltat példát, hogy vannak ellentétek az itteni népek között is, még ha közel nem olyan súlyosak, mint például a Kaukázusban. A férfi Krasznojarszkból származik, és először arra panaszkodik, hogy mindenki iszik (errefelé szedi áldozatait a fehér láz), majd kifejti, hogy Oroszország gazdag ország is lehetne, hiszen van kőolaj, van gáz, nemesfémek, „minden van”, de valahogy minden Moszkvába folyik be, a távolabbi területeken nagy a szegénység⁶⁰⁸.

Végezetül elér Milewski a transzszibériai vasút végállomására, Vlagyivosztokba. Az embereket illetően azonnal megállapítja, hogy errefelé sokkal mosolygósabbak és kipihentebbek, mint Szibéria belsejében, az Urálban vagy akár Moszkvában. Mintha csak a fentebbi feltételezésre rímelve, a riporter vlagyivosztoki kísérője, Irina ezt azzal indokolja, hogy közelebb van Tokió, mint Moszkva⁶⁰⁹. A riporter-író kifejezetten szépnek tartja a várost a nagy hadikikötővel egyetemben, amely a helyiek szerint gyakorlatilag új életre támadt, miután megszűnt zárt város⁶¹⁰ lenni⁶¹¹. Milewski végül itt is rátalál Leninre, akiről ő maga is kimondja, hogy Szentpétervártól egészen idáig nem hagyta el (vagy nem tudott tőle szabadulni)⁶¹².

A harmadik „szibériai” riportkötet, Michał Książek (aki amellet, hogy riporter, ornitológus is) *Jakutszk* című munkája gyakorlatilag erre az egy városra, illetve Jakutföldre, amelynek fővárosa, koncentrálni, ezért érdemes ezt a másik két riporttól külön tárgyalni. Jakutföld Szibéria belsejében található, hivatalos nevén Szaha Köztársaság, ez a legnagyobb, önálló államisággal nem rendelkező közigazgatási egysége az Orosz Föderációnak. Książek riportja nem csak abban különbözik az eddig tárgyaltaktól, hogy egy olyan területtel foglalkozik, amely távol esik nem csak a transzszibériai vasútvonaltól, de szinte mindentől, hanem abban is, hogy ő régen Jakutföldön járt, vagy ideszáműzött lengyelek (főleg a híres etnológus, Waclaw Sieroszewski⁶¹³) nyomait kutatja, nem annyira magát a népcsoportot. Természetesen elkerülhetetlenné válik számára, hogy magukról a jakutokról, az életről is kialakítson egy képet, de riportjában sokkal nagyobb szerep jut mindenekelőtt a nyelvnek, a

---

⁶⁰⁸ VÖ: THOMPSON, *Birodalmi vágy...*, i.m., 253.

⁶⁰⁹ VÖ: MILEWSKI, *Transzsyberyjska*, i.m., 279-280.

⁶¹⁰ A második világháború után megnőtt Vlagyivosztok stratégiai jelentősége, hamarosan az egyik legnagyobb orosz hadikikötőt alakították itt ki, ezért 1958-1992 között a külföldiek számára zárt város volt.

⁶¹¹ VÖ: MILEWSKI, *Transzsyberyjska*, i.m., 278.

⁶¹² VÖ: *Uo.*, 283.

⁶¹³ Waclaw Sieroszewski (1858-1945): álneve Sirko, etnográfus, író, legionárius és politikus. Miután részt vett egy zendülésben, Szibériába száműzték, itt tanulmányozta többek között a jakutokat, ekkor született a *Tizenkét év a jakutok országában* című műve. Több regény és novella szerzője, magyar vonatkozása is van, írt egy könyvet Benyovszky Móricról és tiszteletbeli tagja volt a Magyar Mickiewicz Társaságnak.

tájnak és az éghajlatnak, mint magának az embernek. A jakut nyelv egyrészt abból a banális okból is fontos, hogy ott élve kénytelen megtanulni, másrészt az egyik, a tizenkilencedik században Jakutföldön élő lengyel előd, Edward Piekarski⁶¹⁴ készített egy jakut szótárt, amelyet Książek is sokat tanulmányoz. Książek szerint a lengyel száműzötteknek köszönhetően a jakutok lettek Szibéria legalaposabban megismert, bemutatott népe. Ugyanakkor a helyi lakosok nem igazán hallottak a két híres lengyelről, legalábbis a riporter kutatásai erre mutatnak rá⁶¹⁵. Nam városában, ahol Sieroszewski száműzetése nagy részét töltötte, kiderül, hogy a szovjet vezetés nem tartotta kívánatosnak, hogy a lengyel éljen az emberek emlékezetében, mivel Józef Piłsudski barátja és az első független lengyel kormány minisztere volt⁶¹⁶. Książeket viszont éppen ő és a munkássága inspirálta arra, hogy megírja jakutföldi tapasztalatait.

Az embereket illetően az első, amit megállapít, hogy sehol máshol a világon nincs még egy olyan város, ahol ennyi medvevadász, aranyásó és mammutcsont-kutató él, de bőven akadnak itt lengyel száműzöttek leszármazottai is (akinek már csak a nevük lengyel), és olyanok, akiknek nem egy politikai fogoly élete szárad a lelkén. A nőkről pedig azt az érdekes megállapítást tesz, hogy eléggé elférfiasodtak, bár hozzáteszi, hogy az ilyen, világtól távoli helyeken ez általában így van. Először a tekintet válik férfiasá, aztán mélyül a hang, végül a vállak, az izomzat is férfiakra jellemzővé válik⁶¹⁷. Ebből a példából az viszont jól látszik, hogy Książek prózájában is az aprólékos, részletekbe menő leírás jellemző.

Abból kifolyólag, hogy lengyel ősei nyomába ered, Książek riportja valamelyest Jakutföld történeti áttekintését is adja. Ebből érdekes és bizonyára kevésbé ismert (és a lengyel szerző számára igen fontos) motívum az, hogy a területet egy lengyel, Antoni Dobryński foglalta el a cárnak a tizenhetedik században. Illetve Jakutszk a későbbiekben remek kiindulópontot szolgáltatott több expedícióhoz is, amelyeket több ízben is lengyelek vezettek⁶¹⁸. Jakutszk utcáiban ennek ellenére a bolsevikok és a kommunisták kapnak nagyobb szerepet (mind az oroszok, mind a jakutok), róluk nevezik el az utcákat. (Az egyetlen kivétel a jakut irodalom atyja, Alekszej Kulakovszkij.) A kétezres években ez akár furcsának is tűnhetne, de sok helyen láttuk már ezt a Birodalom területén, például Milewskit is végigkísérte a transzszibériai vasúttal tett utazáson a Lenin-szobor. Valószínűleg ebben is valamelyest a

---

⁶¹⁴ Edward Piekarski (1858-1934): lengyel nyelvész, Szibéria-kutató, 1888-ban száműzték Szibériába, ennek gyümölcse lett *A jakut nyelv szótára*. A bolsevik forradalom után a Szovjet Tudományos Akadémia tagja.

⁶¹⁵ VÖ: KSIĄŻEK, *Jakuck, i.m.*, 55 és 60.

⁶¹⁶ VÖ: *Uo.*, 68.

⁶¹⁷ VÖ: *Uo.*, 20 és 17.

⁶¹⁸ VÖ: *Uo.*, 24 és 30.

birodalmiság, a nagyság jelei fedezhetőek fel, és nem az a fontos, hogy ki milyen politikai nézetet vallott, és az ma érvényes-e még, hanem ők egyszerűen a nép, vagy a világ nagyjai voltak.

Ugyanakkor a jakutok is csak a Szovjetunió széthullása után élhették meg saját kultúrájukat, saját szokásaikat. Ettől kezdve írhattak a maguk nyelvén a maguk kultúrájáról, ekkor lett a hivatalos nyelv a jakut. A többi szibériai néphez hasonlóan itt is fontos szerep jut a sámánizmusnak, Ksiažek úgy fogalmaz, hogy az értelmiség arra támaszkodva alkotta meg a nemzeti vallást, amit leginkább jakutnak gondolt. A sámánok tisztelete mellett ide tartozik az ősi istenségek imádata, illetve a különböző természeti vallások, amelyek például állatokat tartanak szentnek⁶¹⁹. Ilyen a holló, amely a szibériai népek szerint jelen volt a világ teremtésénél⁶²⁰. Ebből pedig jól látszik, hogy az, hogy ősi rituálékat gyakorolnak, vagy ősi, természeti istenségeket tisztelnek ezek a népek, egyáltalán nem egyenlő a primitívséggel, civilizálatlansággal, hanem lehet egy nagyon is tudatos, nemzetépítő döntés következménye. Mint ahogy az is a nemzet- és identitástudatot hivatott erősíteni, amikor Jakutszk városa születésnapját ünnepli (jakut rap zenekarokkal). Az viszont a mai napig kérdés, hogy leigázták a várost, vagy önként megadta magát, illetve manapság sokan használják a csatlakozás kifejezést⁶²¹. Tehát nem feltétlenül valami (vagyis az oroszok) ellenében próbálják meghatározni magukat, bár az ősi hiedelmek előtérbe helyezése a másság hangsúlyozásának is tekinthető.

Szibéria bármely területéről nehéz lenne úgy beszélni, hogy nem kerül szóba a folyamatos hideg. Jakutföldnek egyébként is különösen fagyos az éghajlata, és a néhány nyári hónapot leszámítva szinte mindig sötét van. Elcsépelte téma, hogy emiatt sokan megfagynak, az viszont érdekes, hogy Ksiažek arra hívja fel a figyelmet, a kilencvenes években volt a legrosszabb a helyzet, amikor amúgy sem voltak túl jók a körülmények, gyakrabban robbantak le az autók, az utasok pedig gyakran a gumikból raktak tüzet, de ez sem mindig segített. (Mint ahogy Kapuściński *A birodalmában* volt róla szó, olyan nagy lesz a hőmérséklet-különbség a test tűzhez közeli és attól távoli része között, hogy belehalnak). A mai napig keringenek legendák arról, hogy egy sofőr tizenöt perc alatt „kocsonyává fagyott”. A jakutok mindezek ellenére kegyes halálnak tartják a kihűlést, mert – mint mondják – a kihűlő ember nem érzi a

---

⁶¹⁹ VÖ: *Uo.*, 39.

⁶²⁰ VÖ: *Uo.*, 104.

⁶²¹ VÖ: *Uo.*, 52.

hideget, csak a meleget, amit elképzelsz, halála előtt még le is vetkőzöl⁶²². Ez pedig egy újabb olyan elem, amely meglehetősen furcsán hat az európai szemlélő számára.

A jakutoknál egyes hónapoknak a neve aszerint alakult, hogy milyen tevékenységet folytatnak akkor. Ez még a régi időkre nyúlik vissza, a társadalmi változásokat nem követi a hónapok nevének megváltozása. A januárt például a „hallgatás hónapjának” nevezik, amikor annak idején történetek mesélésével múlták az időt az emberek. Książek találóan megjegyzi, hogy a hallgatás szerepét mára már a nézés vette át, ugyanis a televízió nagyon fontos szerepet tölt be a jakutok életében, van, ahol minden helyiségben van egy készülék. Ez azonban pozitív is, hiszen az orosz nyelvű adásnak köszönhetően tanulnak meg a fiatalok valamennyire oroszul, érettségizni pedig csak ezen a nyelven lehet⁶²³. Ebből úgy tűnik közvetve azért megfigyelhető Moszkva hatása és valamilyen alárendelt kapcsolat.

Jakutföldet azonban nem csak jakutok, hanem más népcsoportok, főleg evenek és evenek lakják. Książek szerint a népmesékből lehet róluk a legtöbbet megtudni, ezek alapján viszont elég agresszívnek tűnnek. Az eveneknél például az egyik fiú lefejezi a másikat egy befőttesüvegért, míg az eveneknél nem okoz különösebb gondot egy férfinak, hogy megölje a feleségét. Még érdekesebb, hogy a szerző rámutat, hogy az even narratívában felfedezhetők bizonyos feminista elemek, amelyek minden bizonnyal a matriarchátus maradványai lehetnek. Egy férfinak például szégyen volt, ha a nő jobban vadászott nála, azért elkezdett rá löni, de a nő röptében kapta el a nyilakat, mire a férfi eloldalgott. A riporter megjegyzi, hogy egy jakut férfi viszont azonnal feleségül vett volna egy ilyen nőt. A csukcsoknál, akik tengerparti rénszarvas pásztorok, pedig még realisabbak a „mesék”, például, hogy a gyerekek beburkolóznak a különböző állatbőrökbe, az anya pedig szépen lassan meghal⁶²⁴. Mindenesetre érdekes, és eddig nem látott metódus a népmeséket bevonni egy népcsoport bemutatásába. Továbbá valószínűleg helytálló, hiszen ezeknek a szájról szájra terjedő történeteknek bizonyára van valóság alapjuk. De a valóság is produkál ilyen rémtörténeteket, például februárban, amely a mulatság hónapja, és amikor rengetegen veszítik életüket főleg az alkohol hatására és az abból kifolyólag bekövetkezett különféle balesetekben⁶²⁵.

Van azonban, ami Książek riportkötete alapján is mégis csak közös Szibériában és az eddig látott területekben: ha idegent látnak, az első reakció, hogy ruszkinak titulálják (még csak

---

⁶²² VÖ: *Uo.*, 108-109.

⁶²³ VÖ: *Uo.*, 153.

⁶²⁴ VÖ: *Uo.*, 160-162.

⁶²⁵ VÖ: *Uo.*, 180-181.

nem is oroszoknak), ez történik a riporterrel is egy jakut faluban⁶²⁶. Ez pedig valamifajta orosz-fóbiáról árulkodik, gyakorlatilag, aki idegen, aki nem szimpatikus, aki a Más, az rögtön ruszki lesz. Ilyen példa igen sok van a Birodalom más részeiben is, és valamelyest a birodalmiság (vagy az az iránt táplált ellenszenv) maradványának is tekinthető.

6. Ukrajna és Fehéroroszország

Ukrajna és Fehéroroszország más helyzetben volt mind a Szovjetunióban, mind annak széthullása után, mint a Birodalom belsejében található területek. Az ukrán és a fehérorosz néppel szemben nem jelent meg az a fajta lenézés, faji alapú diszkrimináció, amit láttunk például a kaukázusi népek esetében. Gyakorlatilag ugyanannak a nemzetnek tekintették őket, mint az orosz, de ez természetesen nem járt azzal, hogy ugyanazon jogaik is legyenek. Az ukrán eszméletörténész, Mikola Rjabcsuk, a következőt állapítja meg ezzel kapcsolatban:

„Ukrajna és Fehéroroszország átmeneti változatot képvisel az orosz/szovjet ázsiai területeken és a Kaukázusban történt klasszikus gyarmatosítás, valamint a Szovjetunió viszonylag enyhe, neokolonialista kelet-európai uralma között. Egyrészt az ukránok és a fehéroroszek még azzal a korlátozott szuverenitással sem rendelkeztek, amivel nyugati szomszédjaik igen [...]. Másrészt viszont nem volt réészük abban [...] a faji diszkriminációban, amelyben a keleti népeknek igen”⁶²⁷.

Rjabcsuk megállapítása egyben azt is igazolja, hogy adekvát posztkoloniálisként tekinteni a tárgyalt országok és a Szovjetunió viszonyára.

A Szovjetunió felbomlását Borisz Jelcin orosz elnök mellett Leonyid Kravcsuk ukrán és Sztanyiszlav Suskevics fehérorosz elnökök szentesítették 1991-ben. Ez az aktus is utalhatna akár arra is, hogy ennek a két országnak kivételezett, valamelyest egyenrangú a helyzete, de a történelem bebizonyította, hogy ez a legkevésbé sincs így. Nem tartott sokáig a Birodalom széthullásával megszerzett (látszólagos) függetlenség. Fehéroroszországban 1994-ben került hatalomra az azóta is regnáló Aljakszandr Lukasenka, akit az utolsó európai diktátorként is szokás emlegetni. Lukasenka fokozatosan központi irányítás alá vonta a gazdaságot, aminek következtében a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank is leállította hiteleinek folyósítását.

---

⁶²⁶ VÖ: *Uo.*, 203.

⁶²⁷ RJABCSUK, Mikola: *Kolonializmus másképp...*, i.m., 94.

Lukasenka eközben fenntartotta a szovjet rendszer bizonyos vívmányait, és sikerült növelnie az életszínvonalat, valószínűleg ennek köszönhetően tud bizonyos körökben népszerű maradni. Fehéroroszországban emellett jellemző, hogy ellenzéki politikusokat, értelmiségieket tartóztatnak le, vernek meg, vagy egyszerűen eltűnnek emberek, és – akárcsak Oroszországban – itt is előfordulnak politikai gyilkosságok. Az ellenzéki politikusok meghurcolásának ékes példája Uladzimir Nyakljajeju, költő, író, politikus, aki ellenzéki jelöltként indult a 2010-es elnökválasztáson, és akit megverték, perbe fogtak, hosszasan volt házi őrizetben. (A bírósági perről magyarul megjelent novelláskötetében is esik szó⁶²⁸.) Fehéroroszország 2012-ben egységes gazdasági térséget hozott létre Oroszországgal és Kazahsztánnal, majd 2015-ben ebből született meg az Eurázsiai Gazdasági Unió.

Ukrajnában már valamivel összetettebb a helyzet. Először a Krím hovatartozása ügyében alakult ki konfliktus Ukrajna és Oroszország között, de ekkor még Ukrajnát maradhatott a félsziget, és a budapesti egyezmény garantálta az ország integritását. Azonban folyamatosan jelen volt, jelen van az országban egy nyugat-kelet ellentét, nagyon leegyszerűsítve a nyugati részek Európa (és Ukrajna), míg a keletiek Oroszország-pártiak. Ez az ellentét nyilvánult meg már 2004-ben is, amikor az akkori elnök, Leonyid Kucsma nem indult az elnökválasztáson, és így az oroszbarát Viktor Janukovics és az Európa felé nyitni szándékozó Viktor Juscsenko csapott össze az elnöki székért. Ez a választás végül a narancsos forradalomba torkollott, az eredményeket – a keleten valószínűsíthető választási csalások és a megfélemlítés miatt – érvénytelenítették, és az új választásokat Viktor Juscsenko nyerte meg. A miniszterelnök Viktor Janukovics lett, akit rövidesen Julija Timosenko váltott. A 2010-es elnökválasztást viszont már megnyerte Janukovics, Timosenkót pedig letartóztatták, mert állítólag aláírt egy egyezményt az orosz gáz magasabb áron történő megvásárlásáról. (Csak 2014-ben, Janukovics bukása után szabadult.)

Janukovics eleinte eleget tett annak az Ukrajna-szerte jelenlévő igénynek, hogy az ország közeledjen Európához, és már éppen alá kellett volna írnia a csatlakozási szerződést, azonban kapott Oroszországtól egy nagyon kedvező ajánlatot, és így mégsem írta alá. Ennek következtében kezdődtek a tüntetések Kijev főterén, a Majdanon, amelyek több másik városra is áttértek. A tüntetések véres összecsapásokba fordultak át, a hatalom – elég nagy valószínűséggel orosz segítséggel – mesterlövészekkel, szándékos gyújtogatásokkal harcolt a tüntetők ellen, többeket elhurcoltak, megkínóztak, megöltek, a testekre utak mentén, erdőkben találtak rá (ez egyébként azelőtt egy Fehéroroszországban bevett módszer volt). Végül sikerült

---

⁶²⁸ NYAKLJAJEJU, Uladzimir: *Kandúr a zsákban*, Ab Ovo, 2013., ford.: BÁRÁSZ Péter

lemondásra kényszeríteni Janukovicsot, aki el is hagyta az országot, és azóta sincsenek róla hírek (egyes híresztelések szerint meghalt, de ezt előszeretettel szokták terjeszteni a térség diktatórikus vezetőiről). Janukovics távozása után Arszenyij Jacenyuk lett Ukrajna miniszterelnöke (2016-ig, jelenleg Volodimir Hrojszman tölti be a tisztséget), az elnök pedig a csokoládémánás, Petro Porosenko.

Ezzel egyidőben a keleti területeken, a Donbaszban úgynevezett anti-majdan, oroszbarát tüntetések kezdődtek, majd az ottani szeparatisták (és orosz segítők) és az Ukrajna- és Európa-pártiak között kitört a harc, amely háború a mai napig is tart. A szakadárak azt követelték, követelik, hogy a keleti területek szakadjanak el Ukrajnától, és vagy legyenek önállóak, vagy csatlakozzanak Oroszországhoz. Ki is kiáltották a Luhanszki és a Donecki Népköztársaságot, tehát itt is mintha két fantomállam jönne létre, amelyeket senki sem ismer el. A Krímet viszont 2014 márciusában hivatalosan sikerült Oroszországnak anektálnia.

Mind Ukrajnában, mind Fehéroroszországban komoly gondot okoz a városok és a falvak közötti különbség, utóbbiak elmaradottsága az előbbieket fejlettségével szemben. Ez igen gyakran a nyelvhasználatban nyilvánul meg, mivel a falvakat kevésbé érte az oroszosítás, így ott inkább megmaradt az ukrán és a fehérorosz nyelv (vagy legalábbis annak nyelvjárásai) használata. Emellett az identitás és annak kialakulásának kérdése is nagyon fontos és bonyolult mindkét országban. A már idézett Mikola Rjabcsuk azt állítja, három mutató mentén mérhető, hogy milyen erős a nemzeti identitás: „mennyire büszke az illető az állampolgárságára, milyen intenzíven gondol magára mint az adott ország állampolgárára, valamint elsődleges-e a nemzeti identitás a regionális és a helyi identitáshoz képest”⁶²⁹. Rjabcsuk szerint ezek erőssége alapján hasonló egymáshoz az ukrán, a fehérorosz és az orosz identitás. (Tehát nem feltétlenül gyenge.)

A sok (látszólagos) hasonlóság ellenére azonban nagyban különbözik egymástól az ukrán és a fehérorosz út az identitáshoz, mint ahogy valamelyest különbözik a történelmük, mentalitásuk is. Rjabcsuk arra hívja fel a figyelmet, hogy Fehéroroszország nem különül el a megfelelő mértékben az elképzelt keleti szláv közösségtől, a Slavia Orthodoxától (amely szerinte olyan archaikus képződmény, mint a nyugati Pax Christiana vagy a muzulmán umma), és a Nyugatot tekinti a „legfőbb Másnak”⁶³⁰. (Előbbi a gyenge, utóbbi az erős identitás példája). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az Orosz Birodalom egy idő után mintegy államosította a Slavia Ortodoxát, ami a mai napig megtapasztható abban, hogy Oroszországban milyen nagymértékben fonódik össze az állam és az egyház. Ukrajnában ezzel ellentétben idővel maga

---

⁶²⁹ RJABCSUK, Mikola: *A keleti szláv „umma” és az emancipáció problémája*, ford.: PÁLFALVI Lajos = RJABCSUK, *A két Ukrajna*, i.m., 141.

⁶³⁰ VÖ: *Uo.*, 142.

Oroszország, a Birodalom vette át ennek a Másnak a szerepét, mivel az ukránok (és a fehéroroszk) úgy képzeltek, hogy nem a „Nagy Rusz” (Oroszország), hanem ők, vagyis a „Kis Rusz” lesznek a vezetők. Fehéroroszkországban ugyan nem lett Moszkva a Más, de ők sem függőségi alapon akarnak integrálódni⁶³¹. Pedig Putyin elnök csak ezt tudta felajánlani nekik, hogy abban a formában csatlakozhatnak Oroszországhoz, hogy annak egy tartománya lesznek – Lukasenának, aki igazából a Kremlt akarja irányítani, ez természetesen nem felelt meg.

Annak szemléltetésére, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a két ország identitásának kialakulásában, kiválóan alkalmas Miroslav Hroch⁶³² hármass modellje, amelyre Mikola Rjabcsuk is hivatkozik. Hroch az összes európai kis nemzetre vonatkoztatva alkotta meg nemzetteremtő modelljét melynek szakaszai: tudományos érdeklődés (A), hazafias agitáció (B) és tömeges nemzeti mozgalom (C). A modell szerint mindkét országban lezajlott az A szakasz még a XIX. században (csak úgy, mint a többi országban). A B szakasz azonban már sem Ukrajnában, sem Fehéroroszkországban nem tudott megfelelően végbe menni, mivel nagy volt az elmaradottság, és az Orosz Birodalom is elnyomta e népeket (a Monarchiához tartozó Galícia területe volt az egyetlen kivétel). Ennek megfelelően a C szakasz is csak Galiciában zajlott le a megfelelő időben. Így Fehéroroszkország gyakorlatilag a C szakasz nélkül, csak külső hatásokra tudta elérni a függetlenséget, míg Ukrajnában segített az, hogy Galiciában nagy volt a politikai mozgósítás, ami valamelyest az ország többi részére is kihatott.⁶³³

A függetlenné váláskor mindkét országban gondot okozott, hogy milyen identitásra, szimbólumrendszerre alapozzák az új államot, illetve szembekerült egymással a – Rjabcsuk szavaival élve – a birodalmi regionális és az etnonemzeti közösség⁶³⁴. (Ukrajnában próbáltak megegyezni a birodalmiak az etnonemzetiekkel, míg Fehéroroszkországban inkább kiszorították őket). Mikola Rjabcsuk ezt így foglalta össze:

„Lényegében mindkét államban megkezdődött, és a mai napig is tart a kreol típusú államok építése, ugyanakkor különböző helyet kaptak az őslakos-etnonemzetiek és ideológiájuk. Míg Ukrajnában a kreol elitek uralják a kulcsfontosságú termelői-pénzügyi szférákat [...], Fehéroroszkországban a kreol elitek uralma minden szférában és régióban abszolút és osztatlan”⁶³⁵.

---

⁶³¹ VÖ: *Uo.*, 146-147.

⁶³² Miroslav Hroch (1932) cseh történész, politológus, a prágai Károly Egyetem professzora. Fő kutatási területe a közép- és kelet-európai nemzetállamok létrejötte, a nemzeti mozgalmak fejlődése.

⁶³³ VÖ: RYABCSUK, Mikola: *A keleti szláv „umma”...*, *i.m.*, 152-154.

⁶³⁴ VÖ: *Uo.*, 155.

⁶³⁵ *Uo.*, 156.

Rjabcsuk összességében arra a következtetésre jut, hogy mindkét országban két, egymással összeegyeztethetetlen identitás alakult ki: egy a tizenkilencedik században, egy pedig az elmúlt néhány évtizedben⁶³⁶.

Szorosan kapcsolódik ehhez a fehérorosz filozófus, író, Ihar Babkou igen fontos és helytálló észrevétele:

„Fehéroroszország is és Ukrajna is párhuzamosan valaminek *ellenében* tudják meghatározni magukat: a dominancia és az eltávolodás neokoloniális (orosz) gyakorlatával szemben; kultúránk nyugati „orientalizációs” stratégiáival szemben a „posztszovjet kísértetek” különleges geopolitikai státuszának ellenében; a belső szétaprózódás és a „társadalom” széthullása ellenében, modernizmusaink hiányosságai ellenében”⁶³⁷.

Ugyanakkor Babkou egy különbséget is bevezet a két országgal kapcsolatban: azt mondja, hogy bár mindkettő a Tengerköz civilizációjához tartozik, mégis van egy észak-dél különbség, ugyanis északon a balti-tengeri, délen a fekete-tengeri kulturális övezet az úr. Más szóval dél felől a Kijevi Rusz, Bizánc és a sztyeppe hatásai érezhetők, míg észak felől a történelmi Litvánia, Vilna és Balti-Skandinávia⁶³⁸.

Mindezek fényében érthető, hogy e két ország legújabb kori történelme is felkeltette a lengyel tényirodalom érdeklődését. Azonban főleg az elmúlt néhány év eseményei nyomán született több, Ukrajnával és Fehéroroszországgal foglalkozó riportkötet.

6.1. A Birodalom nyugati vége: Ukrajna

Ukrajna az Európai Unió csatlakozási szerződésének alá nem írása és az azt követő tüntetések, fegyveres harcok, a Janukovics-rezsim bukása, a Krím elcsatolása és a kelet-ukrajnai háború kapcsán került a lengyel riporter-írók fókuszpontjába. Három, Ukrajnával foglalkozó riporter-író műveit érdemes megvizsgálni, akik, három különféle stílusban, három különböző módon közelítve, különböző narrációs technikákat alkalmazva, azonban mégis ugyanazon momentumokra koncentrálva adnak képet a Birodalom legnyugatibb országáról. Grzegorz Szymanik *A forradalom motorjai*⁶³⁹ című riportgyűjteményének egy részét szenteli az ukrán eseményeknek (amelynek már a címe is rögtön kétféleképpen értelmezhető: egyrészt, milyen

---

⁶³⁶ VÖ: *Uo.*, 159.

⁶³⁷ BABKOU, Ihar: *Białoruś-Ukraina. Podróż do kresy* = BABKOU, Ihar: *Królewatwo Białoruś. Interpretacja ruin*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław, 2008., lengyel fordítás: MAKSYMIOUK Jan, 84.

⁶³⁸ VÖ: *Uo.*, 84.

⁶³⁹ SZYMANIK, Grzegorz: *Motory rewolucji*, Czarne, 2015.

motorok irányítanak egy forradalmat általában, másrészt kik a forradalom motorjai). Paweł Pieniżek *Üdvözet Új-Oroszországból*⁶⁴⁰ című műve gyakorlatilag egy klasszikus haditudósításhoz hasonlítható, bár nem mentes a politikai és társadalmi mechanizmusok megértésére tett törekvésektől. Igor T. Miecik *Napraforgószezonja*⁶⁴¹ pedig attól válik igazán különlegessé, hogy bekapcsol egy személyes szálat, ugyanis az Ukrajnából származó anyja arra kéri, keresse meg a családot, és ehhez egy régi, kopott füzetet is ad, amely sokszor visszacsatolásként, csatlakozási pontként jelenik meg Miecik riportjában. A *Napraforgószezon* emellett egy irodalmi analógiára is épül, mintha csak egy népmesében lennénk:

„A három nővér közül, akik a Donbaszban nőttek fel, az egyik Oroszországot választotta, a másik Ukrajnát, a harmadik Lengyelországot. Hát nem szimbolikus ez?”⁶⁴².

Szymaniknál és Mieciknél ugyanazok a momentumok jelennek meg fő témákként. Első helyen áll az ellenzéki aktivisták elrablása, megkínzása, rosszabb esetben megölése, illetve a kezdetben, a Majdanon történtek. Természetesen foglalkoznak a Krím annexiójával, Porosenko elnök személyével, a maláj repülőgép lelövésével és – magától értetődő módon – a kelet-ukrajnai háborúval. Pieniżek riportja valamelyest eltér a másik kettőtől, mivel ő kifejezetten a háborúra koncentrál, és csak 2014 tavaszától indítja az események tárgyalását. Így a három művet egymás mellé téve kaphatunk teljes képet a legújabb kori Ukrajnáról.

Szymanik és Miecik is egy-egy elrablás-történettel kezdi Ukrajnáról szóló riportját. Szymanik hőse egy hölgy, aki újságíróként megjárta a csecsen háborút, majd az ukrán korrupcióról is írt, parlamenti képviselő is szeretett volna a lenni, a tüntetések kirobbanása óta pedig nem hagyta el a Majdant. Miecik pedig egy aktivista férfit, egy történész-kutatót mutat be, aki már a narancsos forradalomban is részt vett. Szymanik helyben, Kijevben, találkozik a megkínzott nővel (aki egyébként a Majdan hőse lett), míg Miecik Varsóban beszélget az elrabolt úrral, aki végül elmenekült Ukrajnából. Mindkét eset tipikus, ugyanakkor különböznek is egymástól. A Majdanon protestáló Tányát egyszerűen elrabolták, ahogy sokakat másokat, és semmi más céljuk nem volt vele, mint hogy alaposan megverjék, megkínnozzák⁶⁴³, míg a történész Anatol ellen összetettebb akciót dolgoztak ki, többek között kézbe kellett vennie egy pisztolyt (az ujjlenyomatok végett), néhány nap múlva pedig kiderült, hogy megöltek egy bírót (a saját lakása előtt – erre Oroszországban is több példát láttunk már), a tettes személyleírása

---

⁶⁴⁰ PIENIŻEK, Paweł: *Pozdrowienia z Noworosji*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2015.

⁶⁴¹ MIECIK, Igor T.: *Sezon na słonecznik*, Agora SA, 2015.

⁶⁴² *Uo.*, 20.

⁶⁴³ VÖ: SZYMANIK, *Motory...*, *i.m.*, 10-13.

pontosan illett a férfira, aki így kénytelen volt elmenekülni az országból⁶⁴⁴. Rengeteg ilyen példát lehetne még hozni Ukrajnából, a Majdanon kezdődött tüntetések időszakából, de talán ez a két eset is elég ahhoz, hogy átlássuk a gépezet működését, hogy hogyan igyekezett Oroszország érvényesíteni akaratát, erejét. Sok hír keringett arról, hogy orosz mesterlövészek, katonák keze is benne van ezekben az ügyekben, a leggyakrabban a nyelvhasználat árulta el őket. Erről beszél az elrabolt Anatol is:

„ – Jól hallottam, ahogy újabb ukrán városok nevei hangzottak el egymás után, de nem a tartalom a lényeg.

– Hát mi?

–A kiejtésük. Jellegzetes, egyértelmű volt. Moszkvai akcentus.”⁶⁴⁵.

A narrációs technikát tekintve abban megegyezik a két szerző, hogy az esetek leírása szinte krimibe illő, feszültséggel teli (ez a témából is következik). Egyaránt megtalálhatók bennük háttérleírások, hogy könnyebben lehessen kontextualizálni a helyzetet, illetve a párbeszédok, melyek jóval gördülékenyebbé teszik a riportokat. Miecik továbbá azzal, hogy szinte minden fejezetét a családról szóló egy-egy történettel zárja le, amelyhez az anyjától kapott megsárgult, fényképekkel teli füzet szolgáltatja az apropót, szinte egy sajátos családregejt is ír ukrán riportjával párhuzamosan.

Sokaknak nyoma is veszett a tüntetések során, őket – többek között – hirdetések segítségével próbálják megtalálni (élve vagy holtan). Több szervezet is létrejött az eltűntek keresésére, amelyeknek különböző adataik vannak arra nézvést, hogy mekkora a számuk. A Majdan aktivistái arra hívják fel Miecik figyelmét, hogy biztosak abban, a rendfenntartó erők is felelősek az eltűnésekért, ugyanis saját szemükkel látták például, ahogyan holttesteket gyömöszölnek autókba⁶⁴⁶. Olyan jelenetsor ez, amelyet inkább társítanánk a szicíliai maffiához, mint egy XXI. századi kelet-közép-európai államhoz. Sőt, egyesekben az is felmerül, hogy a kijevei temetők krematóriumait is használják ilyesfajta célokra, legalábbis szerintük erre enged következtetni az, hogy a temetők nem reagálnak az eltűnt tüntetők után kutató csoportok megkereséseire⁶⁴⁷.

---

⁶⁴⁴ VÖ: MIECIK, *Sezon...*, *i.m.*, 11-15.

⁶⁴⁵ *Uo.*, 13.

⁶⁴⁶ VÖ: MIECIK, *Sezon...*, *i.m.*, 79-82.

⁶⁴⁷ VÖ: *Uo.*, 87.

A kijevi tüntetéseknek fontos szereplői voltak a különleges rendvédelmi erők, a Berkut (rohamrendőrség), illetve az úgynevezett „tyituskik⁶⁴⁸”, akik gyakorlatilag futballhuligánokból lettek „rendvédelmi erőkké”. Ez a két csoport vezető szerepet játszott a kínzásokban, az emberrablásokban. Szymanik meg is szólaltat olyan embereket, akik meghirdették a „Kijev tyituskik nélkül” akciót, el is fogtak jó néhányat közülük, és arra kényszerítették őket, hogy kérjenek bocsánatot a tüntetőktől. Arra is fény derült, hogy a legtöbbjük tizenéves fiatal, akiket azzal szerveztek be, hogy így kereshetnek egy kis pénzt. A tüntetők arra is figyelmeztetik egymást, hogy legyen mindenkinél infralámpa, mivel a rendőrség megjelöli azokat az autókat, amelyeket fel kell gyújtaniuk a tyituskiknak⁶⁴⁹. (A tüntetések idején működött egy úgynevezett Automajdan is, melynek keretében az autósok egyrészt szállítottak, amit, akit kellett, másrészt felügyelték a várost.) A Berkut tagjai pedig arra kényszerítik az elraboltakat, hogy térden állva mondják, hogy szeretik a Berkutot. Arra pedig, hogy milyen irreális dolgokkal vádolnak embereket, jó példa Léna és egy idős úr esete. Előbbit azzal gyanúsítják, hogy eltörte néhány berkutos lábát, utóbbi pedig szalonnával dobálta a Berkut embereit, de ez nem hangzott megfelelően, ezért inkább átírták nyolc késszúrásra⁶⁵⁰. Az ilyen és ehhez hasonló esetek az ötvenes évek koncepciók pereit idézik, illetve valahol paródiába illenek.

Szymanik is és Miecik is szentel egy részt a Donbasznak is, amelyben arra igyekeznek rámutatni, hogy nem olyan fekete-fehér a helyzet, hogy ott mindenki oroszbarát, és feltétlenül el akarnak szakadni Ukrajnától. Világszerte elterjedt ugyanis az a sztereotípa, hogy az ott élők egytől egyik Ukrajna- és Európaellenesek, oroszpártiak. Egyrészt Doneckben támogatták Janukovicsot (aki egyébként onnan származik), féltették a munkájukat, nem akartak káoszt az országban. Ennek megfelelően a hatalom mellett zajlottak a legnagyobb tüntetések. Az ilyen megmozdulásokhoz viszont autóbuszokkal hozták a tüntetőket, és Szymaniknak az is feltűnik, hogy a transzparensok feliratai olyan egyforma betűkkel lettek megírva, hogy biztosan nyomdában készültek. Ugyanakkor Doneckben is létezik egy kis Euromajdan, ahol sátrak ugyan nincsenek, mert éppen beállt a fagy, de napközben azért mennek oda emberek. Azt állítják magukról, úgy érzik magukat, mint a *Száll a kakukk fészkére* szereplői, akik ki akarják tépni a helyéről a mosdót, bár tudják, hogy úgysem képesek rá. (Bár hozzá kell tenni, hogy súlyos áldozatok árán, és csak egy embernek, de végül mégis sikerült.) A legtöbben úgy vélik,

---

⁶⁴⁸ Nevüket Vadim Tyituskóról, egy MMA harcművészről kapták, akit 2013-ban elítéltek, mert megtámadta egy tévécsatorna újságírót. Egy, a Szabad Európa Rádióknak adott interjújában azt mondta, nem örül, hogy ezzel a csoportosulással hozzájáruljon a összefüggésbe a nevét, mivel ő támogatta a Majdant.

⁶⁴⁹ VÖ: SZYMANIK, *Motory...*, i.m., 22-23.

⁶⁵⁰ VÖ: *Uo.*, 26.

az emberek féltik a munkájukat, a megélhetésüket, ezért nem tüntetnek⁶⁵¹. A terület anyagi helyzetét elnézve ez nagyon reálisnak tűnik.

A Donbasz felszabadítására jött létre többek között a hazafias Azov Zászlóalj. Miecik tanúja volt az eskütételüknek, ahol egy olyan, 1929-ből származó imát mondtak el, amelyet annak idején az Ukrán Felkelő Hadsereg is magáénak tartott. A fiatalok maszkot viseltek arcukon, keresztet a nyakukban⁶⁵². Ez a mozzanat egyrészt azért lehet lényeges, mert ezzel valamilyen szinten Ukrajnában is megjelenik a vallás (vagy fanatizmus) kérdése, amelynek fontossága a Birodalom belsőbb területein jellemző, és szinte mindig valamilyen militáris csoporthoz volt kapcsolható. Másrészt ebből a jelenetből az is kiderül, hogy mindkét oldalon megtalálhatók a szélsőségek. Itt ki is mondatik az, ami sokszor csak utalások szintjén jelent meg, hogy legfőbb céljuk: nagyhatalmi státusz Ukrajnának⁶⁵³.

Mindig is élesen jelen volt a kelet-nyugat szembenállás Ukrajnában, amelynek nyilvánvaló történelmi-társadalmi okai vannak, mégpedig, hogy melyik rész melyik birodalomhoz, kultúrához volt közel. Nyugaton jóval erősebb a német, osztrák hatás (egyes részek az Osztrák-Magyar Monarchiához tartoztak), míg keleten az orosz. Ennek megfelelően a nyugatukránok elmaradottnak, kommunistának látják a keletieket, azok pedig nacionalistáknak, banderistáknak⁶⁵⁴ a nyugatiakat, sőt van, aki azt is megjegyzi, nem érti, „miért felejtették el az ukránok, hogy oroszok”⁶⁵⁵. Mikola Rjabcsuk így fogalmazza meg ezt a különbséget:

„A nyugatukránok bizonyos értelemben polgárok, egyfajta bürgerliche Gesellschaft tagjai, amelyet a keleti részen már réges-régen tönkretettek a bolsevikok. Doneck ékes példája annak, mit építettek helyette: a győztes forradalom és az internacionalizmus szép új világát. Doneck vérbeli szovjet város”⁶⁵⁶.

Arra is van példa, hogy megdőlnék ezek a sztereotípiák, ilyen annak a férfinak az esete, akinek az apja orosz, az anyja ukrán, ő maga is oroszul beszél, de ettől még nem érzi magát „kevésbé ukránnak”. Vagy egy másik, aki Oroszországban született, orosz iskolába járt, de itt

---

⁶⁵¹ VÖ: *Uo.*, 30-32.

⁶⁵² VÖ: MIECIK, *Sezon...*, *i.m.*, 99-100.

⁶⁵³ *Uo.*, 103.

⁶⁵⁴ Nevüket Sztepan Andrijovics Banderáról (1909-1959) kapták, aki a nyugat-ukrajnai nemzeti mozgalom vezető személyisége és az Ukrán Nacionalisták Szervezetének vezetője volt.

⁶⁵⁵ SZYMANIK, Grzegorz: *Motory rewolucji*, Czarne, 2015., 43.

⁶⁵⁶ RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, ford.: NAGY Mónika Zsuzsanna = RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, *i.m.*, , 9.

él, és Ukrajna állampolgárának érzi magát⁶⁵⁷. Tehát az identitás itt nem a származás kérdése, egy Ukajnában született orosz gyökerekkel rendelkező illető ugyanúgy érezheti magát ukránnak, ahogy egy hús-vér ukrán is lehet oroszpárti. Sokkal inkább a kultúrkörökkel hozható kapcsolatba az identitás, és nem igazán lehet földrajzi alapon eldönteni, ki hova tartozik. Az elmúlt néhány évben gyakran felvetődött, hogy ketté kellene osztani Ukrajnát, azonban ez gyakorlatilag lehetetlen lenne, mivel nincs az a vonal, vagy az az elv, amely mentén el lehetne vágni az országot. Ugyanakkor azokat a pontokat is a nehéz megtalálni, amelyekre az egységet lehetne építeni. Erre már Igor T. Miecik, illetve beszélgetőtársa, Jurij Suhevics (az Ukrán Felkelő Hadsereg híres tábornokának, Roman Suhevicsnek a fia) világít rá:

„Mégis mire kéne alapoznunk az egységet és az identitást? Mire? A Kijevi Rusz hőseinek? Az olyan ukránok életrajzára, mint Hruscsov vagy Brezsnyev? Vagy talán Sztahanov bolsevik legendájára?”⁶⁵⁸.

Az identitás kérdése nagyon gyakran megjelenik, és szorosan összekapcsolódik a nyelv kérdésével. Azt látjuk, hogy az ukránok (vagy legalábbis egy részük) mindent megtesz azért, hogy megszűnjenek végre létezni azok a sztereotípiák, amelyek egynek tekintik őket az oroszokkal és a nyelvüket is egy kalap alá veszik. Lehetséges, hogy az a helyzet, amelyet egyfelől szerencsésnek is nevezhetünk, miszerint a Szovjetunióban nem voltak faji diszkriminációnak kitéve, hanem valamelyest „ugyanazokként” kezelve, megnehezíti az identitásuk megtalálását, megerősítését. A fentebb említett Suhevics a kultúra területén is Dávid és Góliát harcának látja az ukrán-orosz állapotokat, mivel az ukrán nyelv csak nemrég óta kezd divatossá válni a nagyvárosokon kívül is. Más valaki pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az ukrán a világ egyik legrégebb nyelve, míg a „moszkvai egy lelketlen és istentelen finnugor-tatár keverék”⁶⁵⁹. Egy galériatulajdonos pedig, hiába beszél tökéletesen oroszul, nem hajlandó a szerzővel azt a nyelvet használni, mert az nem alkalmas arra, hogy megfelelően kifejezze a dolgokat, és amúgy is meg akarja mutatni, hogyan kapcsolódik össze a patriotizmus és a nyelv⁶⁶⁰. Ahhoz hasonlítható ez, mikor a csecsenek azt kezdték hangsúlyozni, hogy más vallásúak, mint az oroszok; az ukránoknak (és a fehéroroszeknek) a nyelv az az elsődleges dolog, amely által meg akarják különböztetni magukat.

---

⁶⁵⁷ VÖ: SZYMANIK, *Motory...*, i.m., 36.

⁶⁵⁸ MIECIK, *Sezon...*, i.m., 30.

⁶⁵⁹ VÖ: *Uo.*, 30 és 35.

⁶⁶⁰ VÖ: *Uo.*, 40.

Azonban ez sem egy teljesen általános vélekedés. Miecik unokaöccse (akit anyja megsárgult füzeté segítségével talál meg), aki ügyvédként dolgozik, éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy semmi jelentősége annak, ki melyik nyelven beszél, hiszen mindennapos dolog az, hogy egy beszélgetésben az egyik fél ukránul, a másik oroszul szólal meg. Közben viszont civilizációk konfliktusának nevezi az ukrán-orosz konfliktust, ami nagymértékben helytállóan tekinthető. Fontos megállapítás hangzik el általa az Ukrajna és Oroszország közti különbségről is:

„Ukrajna minden komplexusával együtt kozmopolita, nyitott és viszonylag toleráns ország. Oroszország soknemzetiségű, de se nem kozmopolita, se nem toleráns”⁶⁶¹.

A keleten zajló harcoknak Szlovjanszk volt az egyik központja, Miecik egy napon át kíséri végig a város életét, melyben egy helyi iskolaigazgató, Andrij van a segítségére. A városból érhető módon mindenki menekülni akar, azonban már vonatjegyhez sem könnyű hozzájutni, szinte csak a jegyüzérektől lehet venni. Hasonlóan üresek az élelmiszerüzletek polcai, órákon át tart a sorban állás, ha kinyitnak egy boltot. Mindenütt csak „a lemondás, a fáradtság, az izzadtság és a szegénység édes-savanykás szaga”⁶⁶². Viszont itt hangzik el az a nagyon fontos állítás is, miszerint „akié a televízió, azé az igazság”. Ez annyit tesz, hogy egyszer elfoglalják az oroszok, és akkor ők mondják a maguk igazát, aztán visszaszerzik az ukránok, és mondják az ő verziójukat⁶⁶³.

Az elmúlt években Ukrajnában történeteket tárgyalva nem lehet figyelmen kívül hagyni a Krím Oroszországhoz csatolását. Miecik a korrupció témájával (amely szintén „kötelező” velejárója a volt Birodalom országaink) köti össze a félszigetet. Arra hívja fel a figyelmet, hogy míg Ukrajnában csak lehetséges, addig a Krímben kifejezetten jól veszi ki magát, ha valaki maffiózó múlttal kerül a politikai hatalomba, mint például a Krím miniszterelnöke, Szergej Akszjonov, aki – ahogy a riporter-író fogalmaz – Putyinnak adományozta a területet⁶⁶⁴. Számtalan ilyen példát lehetne hozni, Miecik azonban azt emeli ki, hogy az elcsatolással bizonyára megváltoznak a játékszabályok, a kenőpénzek rendszere, amitől sokan meg is ijedtek⁶⁶⁵. Az azonban érdekes, hogy ennél többet egyik riporter-író sem foglalkozik a Krímmel, annak elcsatolásával vagy az ott élőkkel.

---

⁶⁶¹ *Uo.*, 146.

⁶⁶² *Uo.*, 117.

⁶⁶³ *VÖ: Uo.*, 115.

⁶⁶⁴ *VÖ: Uo.*, 47-48.

⁶⁶⁵ *VÖ: Uo.*, 60.

Grzegorz Szymanik pedig kiemeli az Odesszában történeteket is, ahol a helyi lakosok szerint elképzelhetetlen volt, hogy kezet emeljenek egymásra az emberek. Azonban ez mégis megtörtént, és a szakszervezeti épület tüzeiben többen meg is haltak⁶⁶⁶. Ahogy az több ízben is jellemző volt az ukrainai eseményekkel kapcsolatban, mindkét fél azt állítja, hogy a másik kezdte a harcot. Az eset azt is jól példázza, hogyan születnek a legelképesztőbb legendák, és az ember milyen könnyen elhiszi azt, amit el akar hinni. Az egyik oroszpárti áldozat édesanyja például biztos abban, hogy a kötelek, amelyek azért dobtak az ablakokba, hogy kimentsék a bent rekedteket, valójában azt a célt szolgálta, hogy felmásszanak, és megöljék őket, mások klórtámadásról beszélnek, megint más szögek nyomát keresi a fia kezén (és ő maga látja is azokat). A másik oldalon pedig arról vannak meggyőződve, hogy az épület pincéjében gyerekeket öltek, nőket erőszakoltak⁶⁶⁷. Ami viszont biztos, ahogy azt Szymanik megfogalmazta, hogy:

„Úgy néznek ki a sötétben, mint a fából készült figurák. A mozdulat közepén dermedtek meg izmaik. Tátva van a szájuk. A felsőbb emeleteken, ahol nem volt olyan magas a hőmérséklet, ott csörögnek zsebeikben a telefonjaik”⁶⁶⁸.

Szymanik végül megrázó riportot szentel a maláj gép lelövésének⁶⁶⁹, amelynek körülményei mindmáig tisztázatlanok, de nagy valószínűséggel ukrán szeparatisták lőtték le egy Buk-rakétával (sokáig állították, hogy nincs is ilyenük). A Donecki Népköztársaság alelnöke így nyilatkozott erről:

„Ugyanaz lesz a helyzet, mint a Kennedy gyilkossággal. Sosem derül fény az igazságra. Könyveket írnak majd róla, de senki sem tudja meg az igazat. Annyi biztos, hogy egy rakéta találta el a gépet. Innentől kezdve minden verzió lehetséges”⁶⁷⁰.

---

⁶⁶⁶ 2014 május 1-én Odesszában, a szakszervezetek székháza előtt téren a kijevi vezetéssel szimpatizáló aktivisták felgyújtották az oroszbarát szeparatisták sátrait. Utóbbiak azért gyűjtöttek aláírást, hogy népszavazás legyen Ukrajna szövetségi állammá alakításáról és az orosz nyelv államnyelvvé tételéről. A szeparatisták bemenekültek a székházba, onnan lőttek a támadókra. Végül a szakszervezeti székház is kigyulladt, többen bennétek.

⁶⁶⁷ VÖ: SZYMANIK, *Motory...*, i.m., 55.

⁶⁶⁸ *Uo.*, 53.

⁶⁶⁹ A Malaysia Airlines 17-es, Amszterdam és Kuala Lumpur közötti menetrend szerinti járata helyi idő szerint 2014. július 17-én délután lezuhant az orosz–ukrán határ közelében, a Donecki területen; senki sem élte túl a katasztrófát. Az kelet-ukrán szeparatisták tagadják, hogy közük lenne a gép lezuhanásához, azt állítják, nem is volt olyan ható erejű rakétájuk. A nemzetközi nyomozócsoport azonban 2016. szeptemberi jelentésében azt állapította meg, hogy az oroszbarát szakadárok ellenőrzése alatt álló kelet-ukrainai területről lőtték ki a rakétát. (Valószínűleg tévedésből lőtték le a maláj gépet).

⁶⁷⁰ SZYMANIK, *Motory...*, i.m., 67.

Szymanik beszámolója (és nyilvánvalóan az egész történet) horrorfilmbe illik, ahogy aprólékosan leírja a látottakat és a szemtanúk tapasztalatait. Az olyan egyszerű mondatoktól, félmondatoktól válik igazán megdöbbentővé, de ugyanakkor valahol széppé, érzékennyé, mint például: „Könyvek, újságok, melyeket egy perce még olvastak”, „Ki volt festve a lábkörme”, „Nem tudom, miért kezdtem el keresni azt a lábat”.⁶⁷¹ (A példák az égből alászálló dolgokra vonatkoznak.)

Természetesen Mieciknél is megjelenik a maláj gép lelövésének története, bár elég specifikus módon. Éppen egy nőnek, lányoknak, anyáknak fenntartott menekültoththonban készít riportot, amikor egy olyan lány érkezik, akinek e tragédia miatt kellett elhagynia a gyermekotthont, amelyben élt. Az ő visszaemlékezése is ugyanolyan tragikus, bár inkább melankolikus, mint horrorisztikus:

„Később a felnőttek mondták, hogy egy repülő volt az, mert mi repülőt nem láttunk, csak halott emberek zuhantak a játszótérre”.

„Olyanok voltak, mint a zsákok, vagy mint a labdák, azok a nagy bőr, medicinlabdák, amelyeket a tornaórán használunk. Placss, placss. Nem volt bennük vér. Nem folyt belőlük a vér”⁶⁷².

Ez az a momentum, amely mindhárom szerzőnél megjelenik, tehát Pieniázek is foglalkozik a gép lelövésével riportkötetében. Nála megint egy másik szempontból látjuk az eseményeket, például azt hangsúlyozza, hogy a külföldi újágíróknak – így neki is – milyen nehéz volt bejutni a területre. Végül, mintegy cserébe, hogy bemehetnek, el kellett vinniük magukkal néhány csomagot azokéiból, akik a gépen voltak – újabb abszurd jelenet. Ezután az tűnik fel neki, – és ez új adalék – hogy az egy nappal korábban, az orosz médiában megjelent képeken még voltak a repülőgép testén is holttestek, de most már nincsenek. A legelterjedtebb teória szerint azért szállították el őket, mert lehetnek bennük olyan darabok, amelyek igazolják a rakétatámadást⁶⁷³. Arra, hogy mennyire drámai volt a helyzet abból a szempontból, hogy mindent beterítették a roncsok és az emberi maradványok, Pieniázek hoz egy nagyon beszédes példát:

---

⁶⁷¹ VÖ: *Uo.*, 60-62.

⁶⁷² MIECIK, *Sezon...*, *i.m.*, 224 és 226.

⁶⁷³ PIENIĄZEK, *Pozdrowienia...*, *i.m.*, 203-205.

„Az egyik tévécsatorna operatőre hátr lépett egyet. Valami puhát érzett a talpa alatt. Éppen arccal felém állt. Rettenetes fintort vágott. Lassan a lába felé fordította a fejét, a legrosszabbra számított. Kiderült, hogy csak sár volt”⁶⁷⁴.

Ukrajna elnökének, Petro Poroszenkónak sem egyértelmű a megítélése. Janukovics bukása után sokaknak nem tetszett, hogy egy milliárdos üzletember legyen az elnök, és az új kormánynak is a szemére vetették, hogy korábban megbukott politikusokból áll. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy nem nagyon voltak olyanok, akik korábban ne vettek volna részt a politikai életben, ők is és a csokoládégyáros Porosenko is valahol a kisebbik rosszat testesítették meg, illetve az ország is olyan állapotban volt, hogy bárki kerül hatalomra, nagyon nehéz helyzetben lett volna. Igor T. Miecik foglalkozik az édességgyárral, amelyből az általános vélekedés szerint az elnök milliárdjai származnak. A csokoládégyár mintha egy külön világot, jobb világot képezne, jelképezne az ukrán mindennapokon belül. Egy olyan világot, ahol „van egy kis szoba, ahová könnyörgések érkeznek. A szobából kilátás nyílik a szökőkútra, és távolabbra, a folyóra és a városra, ahonnan érkeznek ezek a könnyörgések”⁶⁷⁵. Elterjedt ugyanis a hír, hogy Porosenkónak van egy alapítványa, ezért rengetegen küldenek leveleket Vinnicjába, a gyárba (azt már nem tudják, hogy magánszemélyeknek nem segít az alapítvány).

Tehát ezek az emberek valamiféle jóságos segítőként látják az új elnököt, aki majd megoldja a problémáikat, és hasonlóan pozitív kép él a dolgozóknak is. Szerintük Porosenko osztozik az emberekkel a jólétben, újabb és újabb fejlesztéseket visz végbe a városban, egyszerűen sikerre született, és abból kiindulva, hogy milyen kiválóan vezeti a gyárat, sokan arra következtetnek, hogy elnöksége Ukrajna aranykora lehet. Némileg más azonban az egyszerű munkások véleménye, akik a régi, nem gépesített gyártósorok mellett dolgoznak, és nem is keresnek valami jól. Akik azonban sokra vitték a gyárban, szinte istenítik az elnököt, és az ő számukra már az sem negatív fogalom, hogy valójában egy oligarcha a főnökük, hiszen oligarcha és oligarcha között is nagy a különbség⁶⁷⁶. Miecik találóan fogalmazza meg, hogy mennyire külön világot képez az édességüzem, amely sokaknak (egyedül dolgozóknak is, de a turistáknak mindenképp) maga a mennyország: „Lehetséges, hogy ahogy távolodik az ember a gyártól, egyre nagyobb lesz körötte a sötétség?”⁶⁷⁷.

Ahhoz, hogy érthető legyen, mi okozza a Donbaszban élők elégedetlenségét, elkeseredettségét, Miecik a háborún túl az ottani életnek, a bányászoknak is szentel egy

---

⁶⁷⁴ *Uo.*, 204.

⁶⁷⁵ MIECIK, *Sezon...*, i.m., 135.

⁶⁷⁶ VÖ: *Uo.*, 136-140.

⁶⁷⁷ *Uo.*, 141.

fejezetet. Sokat elárul már az a félmondat is, miszerint a bányászok egy nem egészen negyvenéves férfit nagypapának neveznek, mivel ő legöregebb – tehát ez itt már kornak számít. Más munkalehetőség azonban nincs, „az ember Donbaszban egész életében tús. Úgy láncolja a bányához a szegénység, mint kutyát a lánc az ólhoz”⁶⁷⁸. Akik csak tudnak emiatt (és a háború miatt) menekülnek el innen. Akik maradnak, arra kényszerülnek, hogy – mivel a bányák nem működnek – maguk próbáljanak kitermelni valamit, de ebbe is rengetegen belehalnak. Megdöbbentő Miecik riportjának idevágó része, melyből az derül ki, hogy sokszor ki sem tudják emelni a föld alól a halottakat, ha pedig igen, akkor leggyakrabban egy buszmegállóban hagyják a holttesteket, mivel az „kényelmes”, könnyen megtalálja a család. A bányászfeleségek élete pedig ebből adódóan a folyamatos várakozás⁶⁷⁹. Mindezek ellenére a bányászok úgy vélik, ami most zajlik, nem az ő harcuk⁶⁸⁰. Ők inkább általában csak bábok, ami a fentebb említettek tükrében valamelyest érthető is, hiszen a legszegényebb réteget mindig könnyű „megvenni”, hogy a megfelelő oldalra szavazzon, vagy éppen tüntessen. A hatalom pedig ezt általában (nem csak Ukrajnában, bárhol) igyekszik is kihasználni. A szegénység mellett a megfélemlítés is hozzátartozik az életükhöz, amihez már szintén hozzászoktak. Például, mikor az asszonyok leveleket írnak a hivatalokba, Doneckbe, vagy újságírók próbálnak a helyszínrre hívni az egyre veszélyesebbé váló és a házakhoz egyre közelebb futó illegális alagutak ügyében, az egyiknek hirtelen kigyullad a háza, egy másiktól pedig megkérdezik, hogy akar-e ő is egy kanna benzint⁶⁸¹. Tehát még csak nem is titokban zajlanak az esetek.

Itt, Donbaszban kapcsolódik össze Miecik ukrán riportja és a családtörténet, ugyanis itt ér „háza”, itt van a családjának a régi lakása, amelyet meg kell keresnie. Ő maga ezt bizonyos értelemben az út végének tartja, arra gondol, hogy „megállt az idő, vagy mintha visszafordult volna”⁶⁸². A lakást azonban üresen találja, végül egy konyhóban akad rá nővére férjére. A nővér, Mása, áttelepült Oroszországba, csak a férj maradt itt idős anyjával⁶⁸³. Ő is a szegénység és a lehetetlen élet elől ment el, tehát itt ér össze az, ami általános, azzal, ami személyes a riporter számára. Ezekben a családról szóló, személyesebb részekben Miecik időnként megenged magának érzelmeket, értékítéleteket, mint például a nővére esetében a „szegény Mása” jelzős szerkezet. Ugyanakkor a riportban tartja azt a távolságot, ami jellemző a lengyel tényirodalmi művekre: megmaradnak a tényeknél, nem ítélik meg, nem pártoskodnak.

---

⁶⁷⁸ *Uo.*, 186.

⁶⁷⁹ *VÖ: Uo.*, 186-187.

⁶⁸⁰ *Uo.* 184.

⁶⁸¹ *VÖ: Uo.* 196.

⁶⁸² *Uo.*, 203.

⁶⁸³ *VÖ: Uo.*, 205.

Mivel a harmadik, Ukrajnával foglalkozó lengyel riporter, Paweł Pieniżek kizárólag a kelet-ukrajnai háborúra koncentrál, illetve deklaráltan haditudósítást akar írni, érdemes az ő riportját a másik kettőtől külön tárgyalni, nagyrészt ugyanis hiányoznak a kapcsolódási pontok. Emellett ez a riportkötet kronologikusan veszi végig az eseményeket. Nála találkozunk először (a lengyel tényirodalomban) a címben is szereplő Új-Oroszország kifejezéssel. Doneck első népi kormányzója mondta ki, hogy „nincs olyan, hogy Délnyugat-Ukrajna, csak Új-Oroszország van. Ez valójában orosz föld, Ukrajna pedig sosem létezett”⁶⁸⁴. (2014 májusában a két fantomállam, a Donecki és a Luhanszki Népköztársaság ki is kiáltotta Novorossziját.) Illetve itt jelenik meg először az „orosz tavasz” kifejezés is, ahogy a szakadárok szeretik nevezni az eseményeket. Pieniżek arra is felhívja a figyelmet, hogy ha nem tudná, hogy éppen zajlik, észre sem venné az orosz tavaszt Doneckben, mivel a legtöbben közömbösek, és az a legfontosabb számukra, hogy pénzt keressenek, megéljenek. Illetve hivatkozik még egy helyi lapra, amely arra emlékeztet, hogy több politikai erőnek is köszönhető a kialakult helyzet, akik kihasználták a baloldali populizmust, az „orosz népek” közösségének konzervatív ideáit és a régi szovjet narrációt, nem úgy volt, hogy csak úgy bejöttek az oroszok⁶⁸⁵ (a Donbasz zászlóalj egy tagja nyilatkozza – valószínűleg igaza is van.). Mint arról már volt szó, a Donbaszban is működtek kis majdanok, amelyek látszólag mintha a kijevi másolatai lettek volna, azonban „öröm helyett inkább félelmet keltettek”. Ami viszont érdekes, hogy itt a legtöbben az új hatalmat teszik felelőssé a kialakult helyzetért, a Janukovics-rezsim mintha törlődött volna a kollektív emlékezetből⁶⁸⁶.

Többször esett már szó az oligarchákról, akiknek mind Oroszországban, mind Ukrajnában nagy szerep jutott. Ukrajna esetében két nevet kell kiemelni: Rinat Ahmetovot és Ihor Kolomojszkijt, az első és a második leggazdagabb ukránt. Kolomojszkijről egészen pozitív kép alakul ki Pieniżek riportja alapján, egy olyan emberé, aki Dnyipropetrovszk kormányzójaként a Krím elcsatolásakor kiállt az ukrán egység mellett. Ezenkívül együttműködésre szólították fel a szeparatistákat, hogy lefegyverezzék őket, így az oligarcha opportunistából nemzeti hőssé vált. Kolomojszkij nem is tagadja származását és nézeteit, állítólag szeret zsidóbandera⁶⁸⁷ feliratú pólóban parádézni⁶⁸⁸. A kötet e részéből az is jól látszik,

---

⁶⁸⁴ PIENIŻEK, *Pozdrowienia...*, i.m., 18.

⁶⁸⁵ VÖ: *Uo.*, 25.

⁶⁸⁶ VÖ: *Uo.*, 33.

⁶⁸⁷ Sztepan Andrijovics Bandera ukrán politikus, a nyugat-ukrajnai nemzeti mozgalom vezető személyisége, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (OUN) vezetője volt. Vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lvivben a független Ukrajnát. Személyének megítélése az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában ellentmondásos. Nyugat-Ukrajnában nemzeti hősnak tartják, míg az orosz orientációjú és szovjet nosztalgiájú keleti országrészben náci kollaboránsként tekintenek rá.

⁶⁸⁸ VÖ: *Uo.*, 49-52.

hogy mennyire sokat számít egy-egy jelző kontextusa, vagy hogy kiről milyen helyzetben írnak. Ebből viszont az következik, hogy még az egyes emberek, szereplők megítélése sem fekete-fehér. A fent említett esetben például abszolút elveszik a banderista jelző egyébként negatív jelentése, de azt is hangsúlyozni kell, hogy továbbra sem arról van szó, hogy a riporter-író bármilyen irányba is befolyásolni próbálna. (Kolomojszkij nem sokkal később egyébként rengeteg botrányba keveredett, és Porosenko elnök le is váltotta).

Bár Pieniázek saját bevallása szerint is a háborúról akar tudósítani, ez nem lehetséges úgy, hogy figyelmen hagyjon egyéb tényezőket, történéseket, gazdasági és társadalmi helyzeteket. Az itt élők kiábrándultságát jól mutatja egy helyi író munkája, akire a szerző hivatkozik. Ebből az derül ki, hogy akik képtelenek boldogulni az életükkel, csak a Kalasnyikovokban hisznek, az tudja megoldani a hatalommal és a társadalommal kapcsolatos problémákat. Illetve, az a legfontosabb, hogy megkapják a nyugdíjat, és – ez már Pieniázek tapasztalata – sokan nem feltétlenül vennék észre, ha arrébb tolnák Oroszország határait, és ők már oda tartoznának. Emellett Ukrajnával kapcsolatban itt jelenik meg először a szovjet-nosztalgia kérdése, amit Oroszországot tárgyalva többször is láttunk. Az, hogy felmerült az Oroszországhoz csatlakozás kérdése, sokaknak eszébe juttatta „a régi szép időket”, amikor még nem éltek ilyen szegénységben (tehát a szabadság, a függetlenség kérdése megint háttérbe szorul).

És ez nem csak egy bizonyos korosztály jellemzője, a riporter-író erre rögtön rácáfol, mikor együtt utazik helyi újságírókkal, akik azon keseregnek, hogy régen nagy birodalomban élhettek, most pedig mennyivel rosszabb a helyzet, és kijelentik, hogy „nem csak az ötven felettieknek hiányzik a Szovjetunió, és nem csak ők hisznek úgy Putyinban, mint annak idején Sztálinban”⁶⁸⁹. Ezzel ellentétben az Európai Unió viszont negatívumként, szinte fenyegetésként jelenik meg a keleti végeken, legalábbis az egyszerű emberek körében. Ebben valószínűleg az is közrejátszik, hogy nem is nagyon vannak tisztában az Unióval, azzal, hogy mit jelentene számukra, és inkább félnek, hogy elveszítik a megélhetésüket. Van, aki pedig egyszerűen az ukránok jellemében látja az okot, hogy miért nincs szükség a csatlakozásra:

„- Milyen nektek ott az Unióban? Nagyon rossz? – kérdezi a taxis, akivel Szlovjanszk környékén utaztam. [...]

-Nálunk ez úgysem fog működni. Itt más a mentalitás – zárja rövidre a taxisofőr”⁶⁹⁰.

---

⁶⁸⁹ VÖ: *Uo.*, 59-60.

⁶⁹⁰ *Uo.*, 61.

Erre erősítenek rá az úgynevezett népi vezetők is (akik sokszor saját maguk kiáltották ki magukat vezérnek), ennek is talán egyik legszélsőségebb példája Vjacseszlav Ponomarjov, aki az események kezdetén Szlovjanszk ügyvezető polgármestere volt. Ő egy sajtótájékoztatón egyenesen Putyinnak üzen, hogy küldjön segítséget, mivel ők ott keleten a fasiszták és az imperialisták ellen harcolnak⁶⁹¹. Ez a felszólalás az abszurditása mellett azért is furcsa, mert Moszkvától sem áll messze az imperializmus, sőt inkább ott jellemző a birodalmi gondolkodás, az Európai Uniót nem nagyon szokás Impériumként emlegetni.

Vagy hasonlóan van valami abszurd abban a jelenetben, amikor Szlovjanszkban gyerekeket adnak a szeparatista önkéntesek kezébe, vagy azok gépfegyvert a gyerekekébe, és úgy fényképezkednek, mert újságírók jöttek. Pieniázek szerint a lakosság nagy részének olyanok a szeparatisták, mint egy vándorcirkusz, akik éppen az ő városukban álltak meg⁶⁹². Tehát a lengyel riportból egy jóval árnyaltabb kép bontakozik ki a kelet-ukrajnai háborúról is, mondhatni egy sokkal emberarcúbb kép, amely nem csak a borzalmakra, a gyilkolásra koncentrál. Bár így fennáll a veszélye annak, hogy elveszik a dolognak az éle, de a későbbiekben ő is bemutat egy-egy megrázó képet, igaz, már a felszabadítás (vagyis a szeparatisták elmenekülése után). Egyes városokban ugyanis nem volt mit enni, és a vízvezetékeket is elvágták, így akikkel a helyszínre érkező riporterek találkoznak, mind féláljultan vízért könyörögnek⁶⁹³. Ugyanakkor az ilyen jelenetek sincsenek túldramatizálva.

Pieniázeknél is megjelennek az elrablások, bebörtönzések. Nála azonban egy másik aspektuson van a hangsúly: az ismert emberek bezárásán. Ezzel pedig egy olyan módszert mutat be, amely szintén több helyen, több ízben előfordul a volt Birodalom országaiban. Ami még figyelemre méltó, hogy a szeparatista vezetők mindezt úgy állítják be, hogy a fogvatartottak biztonsága érdekében cselekedtek, míg a foglyok egy sajtótájékoztatón úgy nyilatkoznak, hogy ők valójában csak a polgármester vendégei⁶⁹⁴. Ez egyből a megfélemlítésre is jó példa, illetve arra is, hogy sokszor mennyire átláthatatlanok a háttérben futó szálak.

Pieniázek is felhívja a figyelmet a moszkvai propaganda, média erejére, és hogy mennyire nehéz ezzel ellentétes hatást elérni. Mivel az ukrán újságírókat elég hamar kitiltották a szeparatisták irányította területekről, azok kénytelenek azokra az információkra támaszkodni, amelyeket az állami hírközlőktől kapnak, és amelyek sokszor nem igazak. Ilyen hírek keringtek például arról, hogy a szakadárok valamely állását elfoglalták. A propaganda és a paranoia nagy

---

⁶⁹¹ *Uo.*, 69.

⁶⁹² *VÖ: Uo.*, 76.

⁶⁹³ *VÖ: Uo.*, 134.

⁶⁹⁴ *VÖ: Uo.*, 82-84.

erejét bizonyítja az a jelenet is, amikor figyelmeztetik a riportert, hogy ne vegye fel az antiterrorista akcióról szóló szórólapokat, mivel azok mérgezetek – így akarják az ukránok kivégezni az itteni lakosságot⁶⁹⁵. Nagy valószínűséggel az ilyen hírek elterjesztésében is nagymértékben benne van a Kreml propagandagépezete.

A kelet-ukrajnai háború egyik kiemelkedően fontos momentuma volt a népszavazás a Donecki és a Luhanszki Népköztársaság létrejöttéről. A szeparatisták és támogatóik ezzel gyakorlatilag két olyan fantomállamot akartak létrehozni, amilyenből van már néhány a volt Szovjetunió területén (ez a helyzet talán leginkább a Dnyeszter-menti Köztársasáéhoz hasonlít). Pieniázek a szavazás kapcsán azt tapasztalja meg, hogy a politika, az, hogy valaki ukrán- vagy oroszbarát, családokat szakít szét. A keletiek azt mondják, hogy nem akarnak együtt élni a fasisztákkal, vagy a fasisztákat támogatókkal, míg a nyugatiak ugyanígy nem akarnak szóba állni azokkal, akik Oroszországot választották. Sokan biztosak benne, hogy soha többet nem beszélnek a másik oldalon álló családtagjaikkal, a riportert pedig arra emlékeztet, hogy még soha semmilyen megosztottság nem rázta meg ennyire a társadalmat, mint a mostani konfliktus. Ugyanakkor az is figyelemreméltó, hogy állítólag sokan csak azért mentek el szavazni, hogy így tiltakozzanak Kijev politikája ellen, és a helyiek is úgy vélik, hogy akik nem függetlenedni, hanem Oroszországhoz csatlakozni akarnak, azokat lefizették⁶⁹⁶.

Tehát a háborúba torkollt konfliktusnak nem csak politikai, hanem súlyos szociológiai, társadalmi következményei is vannak. Illetve, a térségben az oroszok kapcsán mindig előkerül a megvesztegetés kérdése. A nyugat-kelet szembenállás, vagy a két fél szándékos szembeállítás szintén gyakorlatilag a függetlenné válás óta jelen van, és minden egyes választásnál, népszavazásnál igyekeznek is kihasználni ezt a hatalmon lévők. Mikola Rjabcsuk is emlékeztet erre:

„Akárcsak [...] az 1994-es elnökválasztás idején, ma ismét sikk Ukrajna területi megosztottságáról beszélni, rábökve a térképen a nyugati félre mint az állítólagos nacionalista, és a keletire mint az „orosz uralom” alatt álló területre [...]”⁶⁹⁷.

Az Ukrajnában (és a térségben található többi országban) minden választás, szavazás alkalmával előkerül a csalás kérdése – és a legtöbb esetben be is bizonyosodik. Pieniázek azt emeli ki, hogy átlátszóak az urnák, aminek a nagyobb transzparencia a hivatalos indoka,

---

⁶⁹⁵ VÖ: *Uo.*, 105. és 109.

⁶⁹⁶ VÖ: *Uo.*, 115-117.

⁶⁹⁷ RJABCSUK, *A két Ukrajna, i.m.*, 8.

valójában azonban presszionálja a választókat, hogy „jól” szavazzanak. Illetve, Doneck esetében a szavazólapokat otthon is ki lehetett nyomtatni, és elég volt egy helyi lakcímet igazoló útlevelet bemutatni – így viszont több körzetben is szavazhatott ugyanaz az ember⁶⁹⁸. Samuel P. Huntington egyébként már 1998-ban megjelent művében, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulásában*⁶⁹⁹ mintha valami nagyon hasonlót vizionált volna. Három verziót vesz számításba, az első szerint nem lesz fegyveres konfliktus Ukrajna és Oroszország között – az események erre már rácsófoltak. A másik két változat Huntington szerint az, hogy vagy két különálló entitássá szakad szét Ukrajna, vagy – és szerinte ez a valószínűbb – egységes állam marad. Pontosan erről szólt ez a népszavazás is, azt azonban még mindig nem tudjuk, mi lesz a hosszútávú jövője Ukrajnának.

A harcok nem mindenütt zajlottak egy időben, mikor Szlovjanszkból már kiszorították a szeparatistákat, Doneckbe (amely „tipikus európai városból sárfészekké lett⁷⁰⁰”) csak akkor ért el a háború. Itt is az tapasztalható, hogy sokan nem hagyják el a várost (még a lakhelyüket sem), mert az az ő földjük. Illetve, meg vannak győződve, hogy az itteni lakosokra nincs szüksége Kijevnek, azért lönek, mert ők támogatják a Donecki Népköztársaságot⁷⁰¹. Érdekes, hogy itt mintha Kijev lépne Moszkva helyére, mintha az lenne az ellenséges birodalmi központ, amely nem törődik az állampolgárokkal. Megjelenik egy pillanatra az a fajta vallási fanatizmus is, amelyhez hasonló a Birodalom belsőbb országaiban láhattunk. A szakadérok egy bunkerében van egy katona, aki egyrészt nem hajlandó golyóálló mellényt viselni, mivel van a csuklóján egy karszalag a Tizenharmadik zsoltár szövegével, és ez védi meg a találatok elől, másrészt azzal büszkélkedik, hogy GMO-mentes mézet kaptak a lakosoktól, de a fegyvert már például rosszul veszi kézbe. Pieniázek arra hívja fel a figyelmet, hogy az oroszpartiak körében nem új keletű dolog a vallásosság és a konzervatív értékek, már korábban alakult egy Orosz Pravoszláv Hadsereg⁷⁰². Mindez teljesen logikus is, ha belegondolunk, Oroszországban is milyen fontos szerepet tölt be a vallás, és mennyire összefonódik az egyház az állammal.

Pieniázek riportkötetéből az látszik kirajzolódni, hogy a háborúnak minden városban más arca van. Szlovjanszk és Doneck után még Mariupolban is szemtanúja lesz a harcoknak. Itt azonban nem hogy a várost nem hagyják el az emberek, még a pincékbe sem mennek le a támadások elől, mert azok beszakadhatnak. Azt viszont a helyi, ukrán katonák is megerősítik, hogy nem nagyon van fegyverük, és tankokkal egy óra alatt bevonnák a várost a szakadérok

---

⁶⁹⁸ VÖ: PIENIAŹEK, *Pozdrowienia...*, i.m., 119-121.

⁶⁹⁹ VÖ: HUNTINGTON, *A civilizációk összecsapása...*, i.m., 273-274.

⁷⁰⁰ PIENIAŹEK, *Pozdrowienia...*, i.m., 147.

⁷⁰¹ VÖ: *Uo.*, 160.

⁷⁰² VÖ: *Uo.*, 166-167.

(vagy az oroszok). De ennél jóval érdekesebb az, amire Pieniázek világít rá, hogy ez az eddig passzív város, hirtelen mennyire Ukrajna- és Európa-párti lett⁷⁰³. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert ebből is az látszik, hogy egyáltalán nem olyan fekete-fehér a kép hogy keleten mindenki oroszbarát, a nyugatiak pedig Európába akarnak integrálódni. Tehát Pieniázek a riportidalom kínálta eszközökkel akarva-akaratlanul is tett valamit a sztereotípiák megdöntése érdekében.

A terület jövőjét illetően Pieniázek egy olyan cikkekre hivatkozik, amelyet az „újoszokok” tettek közzé *Orosz Tavasz* nevű oldalukon, és amelynek címe *Úton egy nagy Dnyeszter-menti Köztársaság felé*. Ebben arról írnak, hogy Porosenko elnöknek nem lesz más választása, minthogy elismerje Új-Oroszország függetlenségét⁷⁰⁴. (Egyelőre azonban csak annyi történt, hogy a 2014-es minszki megállapodás kimondta, hogy Doneck és Luhanszk megyék különleges jogi státuszáról törvényt kell elfogadni. Bár ugyanez a megállapodás tűzszünetről is szólt, amelyet mindkét fél megszegett, a háború pedig azóta is tart.)

A három tárgyalt riportkötetből elég összetett kép bontakozik ki Ukrajna legújabb kori történelméről. A riporter-írók megint eljutottak oda, ahova már nem értek el a tudósítók mikrofonjai és kamerái, illetve ezeknek a műveknek köszönhetően talán megdőltek bizonyos sztereotípiák az országgal, az ukránokkal kapcsolatban.

6.2 „Az erdők és fél krumplik országa”: Fehéroroszország

Fehéroroszország legújabb kori – a rendszerváltást követő – története szorosan összefügg az 1994 óta regnáló Aljakszandr Lukasenka elnök személyével. Lukasenkát szokás az utolsó európai diktátorként emlegetni, akinek nem kisebb tervei voltak, vannak, mint hogy ő legyen a Kreml ura. Személye valószínűleg éppen ezért is ihlette meg a két fiatal lengyel riporter-író, Małgorzata Nocuńt és Andrzej Brzezieckit, akik a *Lukasenka. Akiből nem lett orosz cár*⁷⁰⁵ című riportkötetükben arra töreksenek, hogy az elnök életének bemutatásával párhuzamosan Fehéroroszország elmúlt két és fél évtizedéről is képet adjanak. A szerzőpáros egy másik kötetet is szentelt a kortárs Fehéroroszországnak, ez volt a *Fehéroroszország: krumpli és farmernadrág*⁷⁰⁶, amelyben szintén tetemes része érinti Lukasenka személyét. Małgorzata Nocuń dolgozott tudósítóként Ukrajnában és Fehéroroszországban is, egy Kaukázusról szóló riportjáért megkapta az Amnesty International „A remény tolla” kitüntetését. Andrzej

---

⁷⁰³ VÖ: *Uo.*, 216-218.

⁷⁰⁴ VÖ: *Uo.*, 233.

⁷⁰⁵ NOCUN, Małgorzata, BRZEZIECKI, Andrzej: *Lukaszanka. Niedoszły car Rosji*, Znak, 2014.

⁷⁰⁶ NOCUN, Małgorzata, BRZEZIECKI, Andrzej: *Białoruś: kartofle i dzinsy*, Znak, 2007.

Brzeziecki szintén újságíró, az *Új Kelet-Európa* főszerkesztője (Nocuń is itt dolgozik), Kelet-Európa mellett Lengyelország legújabb történelmével is foglalkozik.

A Nocuń-Brzeziecki páros fehérórosz témájú könyvei segítenek betekintést nyerni, valamelyest megérteni Fehéroroszországot, amely annak ellenére, hogy Európában található, a mai napig fehér folt az európaiak szemében. „Fehéroroszország egy szürke zóna: egyfelől, ha a térképre tekintünk, itt találjuk Európa földrajzi középpontját; másfelől viszont a legtöbb ember meglepődik, ha közljük vele, hogy Lengyelország és Oroszország között létezik egy ország.”⁷⁰⁷. Valamifajta Kis-Oroszországgént, Kis- (poszt)Szovjetunióként tekintünk rá, kommunista országgént tartjuk számon, miközben a valóságban a kommunizmus helyett sokkal inkább a nacionalizmus az uralkodó eszme. Azt azonban látni kell, hogy legkevésbé sem a jól ismert, tizenkilencedik századi, klasszikus nacionalizmusról van szó, hiszen ilyen értelemben semmiképpen sem nevezhető nacionalistának valaki, aki betiltja például a nemzeti szimbólumokat, a nyelvet. Sokkal inkább egy sajátos, posztszovjet nacionalizmus ez, amelynek megértéséhez ismét Mikola Rjabcsuk ad néhány támpontot, aki többek között Natalia Leshchenkót⁷⁰⁸ idézi. Illetve, ez a sajátos nacionalizmus lesz az, amely garantálja az elnök számára a stabilitást és a legitimitást.

„Helyesen jegyzi meg Natalia Leshchenko, hogy a fehérórosz rezsimek pont a nacionalizmus általa propagált sajátos formája biztosítja a szükséges stabilitást és legitimitást. Ezt a formát <<egalitáriusnak>> nevezi. [...] Kollektivista értékeken alapul, amelyeket úgy állít be, mintha a fehérórosz nemzet számára organikusak, ugyanakkor az ország minden lakosa számára hozzáférhetőek lennének. Ez etnikailag inkluzív, ugyanakkor hangsúlyozza a kollektivitás, a nemzet és az állam felsőbbrendűségét, amelynek alá kell rendelni a személyes ambíciókat, fölládozva a <<szánalmas nyugati individualizmus>> tipikus értékeit a közösségi érdekek oltárán”⁷⁰⁹.

Leshchenko még hozzáteszi, hogy a szovjet uralom után semmi újdonság nem volt a fehéróroszok számára azokban az értékekben, amelyeket a nemzeti ideológia támogatott; Lukasenka gyakorlatilag az antiliberalis szovjet értékeket terjesztette ki a fehérórosz nemzetre. Rjabcsuk ehhez azt teszi hozzá, hogy a politikai mobilizációt illetően nagyon erős eszköz ez a fajta nacionalizmus, mivel rontja a demokratikus mozgalmak és ideológiák hitelét, azok

---

⁷⁰⁷ PERSHÁI, Alexander: *Kis Nemzet. A fehérórosz nacionalizmus alternatív megjelenési formái = Kisebbségkutatás*, 2010., 4.szám, <http://www.epa.uz.ua/00400/00462/00048/1895.htm>, megtekintés: 2017. 08. 25. (*Minor Nation. The Alternative Modes of Belarusian Nationalism = East European Politics and Societies*, 2010, Vol. 24, 3.No 379-398.p.)

⁷⁰⁸ Közép-európai ügyekkel foglalkozó politikai és üzleti elemző.

⁷⁰⁹ RJABCSUK, *A keleti szláv „umma”...*, i.m., 148-149.

ugyanis bontják a nemzeti egységet. Illetve, fontos sajátossága még ennek a nacionalizmusnak, hogy kerüli az etnikai vonatkozásokat, például az anyanyelv tiszteletét⁷¹⁰. Mindebből jól látszik, hogy ez egyfajta „szovjet típusú” vagy posztszovjet nacionalizmus, amely nagy valószínűséggel azzal is összefüggésbe hozható, hogy Fehéroroszország esetében az identitás, a nemzet, vagy a nemzetállam fogalma sem értelmezhető a klasszikus módon.

Továbbá itt kell még megemlíteni az úgynevezett kreol nacionalizmus fogalmát. Ez azzal függ össze, hogy a függetlenné vált Fehéroroszországban elég gyenge volt az etnonemzeti csoport, ezért a regionális birodalmi közösség gyakorlatilag teljesen marginalizálta őket, a nemzeti szimbólumok helyén pedig a módosított szovjet jelképeket népszerűsítik. Ezzel itt is – akár Ukrajnában, bár másképp – megindult a kreol típusú állam építése⁷¹¹. Ezenfelül a nyolcvanas évek elején maguk az ellenzéki fiatalok is (akik közül később sokan jelentős szerepet játszottak a fehérorosz politikai életben, és jó néhányan meg is haltak, vagy el is tűntek azóta) az úgynevezett „fehérorosz nacionalizmust” tartották a megfelelő ideológiának a kommunizmussal szemben⁷¹². Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a nacionalizmus leginkább azzal volt egyenlő (illetve a mai napig az), hogy valaki függetlenségpárti, és nem akar (újból) Oroszország gyarmatává lenni. E fiatalok számára azonban a nyelv volt a legfontosabb eleme ennek az ideológiának, ugyanis ekkortájt fogalmazódott meg sokakban a kérdés, hogy Fehéroroszországban miért nem beszélnek fehéroroszul. Sőt, sokan nem is tudnak. A fehérorosz nyelvet mindenki a fapapucsos öregasszonyokkal azonosította⁷¹³.

A nyelvhasználat a mai napig fontos kérdése a fehérorosz identitásnak, sokan egyáltalán nem beszélnek a fehérorosz nyelvet, illetve vannak, akik nincsenek tisztában azzal, hogy tulajdonképpen oroszul vagy fehéroroszul beszélnek. Azonban nem csak az egyszerű, esetleg iskolázatlan emberek problémája ez, hiszen például a Nobel-díjas író, Svetlana Alekszijejics is azt vallja, inkább oroszul ír, mert fehéroroszul nem tudja elég pontosan kifejezni magát. Ugyanakkor a nyolcvanas évek elején még a kommunistákban látták a fő akadályát annak, hogy nincs használatban a fehérorosz nyelv. Egy későbbi ellenzéki politikus, Aljakszandr Milinkevics azt a megjegyzést teszi ezzel kapcsolatban, hogy megértette, a fehérorosz nacionalizmus nem bűn, hiszen csak azt akarják általa bizonyítani, hogy nem rosszabbak, mint mások. Míg a lengyeleknek vagy a litvánoknak megvan a lehetőségük, hogy

---

⁷¹⁰ VÖ: *Uo.*, 148-150.

⁷¹¹ VÖ: *Uo.*, 156.

⁷¹² VÖ: NOCUN, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, i.m., 6-7.

⁷¹³ VÖ: *Uo.*, 22.

büszkék legyenek a történelmükre, addig a fehérorosztól elvették ezt az érzést⁷¹⁴. A kommunista vezetés pedig ezzel egyidőben nem vette komolyan a nacionalista törekvéseket, ez abból is jól látszik, hogy, ha letartóztatták ezeket a fiatalokat, szinte rögtön ki is engedték őket, mivel „léteztek nacionalista mozgalmak Ukrajnában vagy Litvániában, na de itt, az erdők és a fél krumplik országában?”⁷¹⁵. Ebből a félmondatból pedig az ország állapotáról is sok minden kiderül, ami egyszersmind arra is magyarázattal szolgálhat, hogyan érhetett el sikereket egy volt szovhoz igazgató, aki kezdettől fogva mintha „a nép fia” lenne.

A sajátos Lukasenka életrajz két szerzője is „miniatúr Szovjetunióknak” titulálja Fehéroroszországot, illetve álmotag kis országnak tartják azt⁷¹⁶. Az életrajzi könyv végig veszi az elnök egyes életszakaszait onnantól kezdve, hogy Lukasenka szovhoz igazgató volt, azon keresztül, hogy elnök és diktátor lett belőle, egész odáig, hogy sokak (de leginkább saját) szemében ő lett a cáratyuska, az istenség. A másik korábbi riportkötet pedig az ország történetét mutatja be a nyolcvanas évek elejétől kezdve, leginkább az egyes ellenzéki szereplők prizmáján át. A két szerző tehát valamelyest Lukasenkára mint jelenségre is keresi a választ, hogy mitől lehet bármennyire is népszerű egy olyan vezető, aki kívülről szemlélve szinte mindenki számára agresszív, csaló diktátornak tűnik. Ez a jelenség viszont nagyban hasonlít arra, amit Oroszország esetében láttunk, és ott is jellemző volt Putyin mint fenomén vizsgálata. Fehéroroszországban talán annyival egyszerűbb a válasz, hogy ott van a már tárgyalt identitás-probléma, illetve, hogy nagyjából a semmiből szakadt rájuk a szabadság, a függetlenség, és fogalmuk sem volt, mihez kell egy önálló állammal kezdeni. Vannak olyan kutatók, akik szerint a fehérorosz nemzeti tudat hiányát az a tény is jelzi, hogy ebben az államban soha nem volt olyan erős ellenállás a szovjet befolyás ellen, mint a balti államok, vagy Ukrajna esetében⁷¹⁷. Ilyen helyzetekben pedig könnyen nagy hatalomra tehet szert valaki, aki el tudja hitetni az emberekkel, hogy ő majd irányítja őket, és visszahozza a szovjet világot. (Fehéroroszországban nagyon erős a szovjet nosztalgia).

A mű úgy kezdődik akár egy népmese:

„Ha Aljakszandr Lukasenka középkori uralkodó lenne, mindenféle furcsa égi és földi jeleket kellene említenünk, amelyek megelőzték világrajóttét. Nem tudjuk azonban, hogy

---

⁷¹⁴ VÖ: *Uo.*, 48.

⁷¹⁵ *Uo.*, 18.

⁷¹⁶ NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, *i.m.*, 12.

⁷¹⁷ PERSHÁI, *Kis Nemzet...*, *i.m.*

1954. augusztus 30-a előtt születtek-e például kétfejű borjak Fehéroroszországban, azt viszont tudjuk, hogy egyetlen üstökös sem repült át akkoriban a föld felett⁷¹⁸.

Lukaszenka élete viszont nem kezdődik ilyen meseszerűen, mivel hogy apja ismeretlen, egy kis faluban jön világra, ahol elég hamar meg kell tapasztalnia a kétkezi munkát. Ugyanakkor valószínűleg ez utóbbi jelentős szerepet játszott abban, hogy sokak szemében népszerű lett, gyakorlatilag felvette a „nép fia” szerepet (amely mellett máig kitart). Egyes életrajzírói szerint – akikre elég gyakran hivatkozik a Nocun-Brzeziecki szerzőpáros – nagyon korán megmutatkozott Lukaszenkánál a hatalomvágy, van, aki szerint már akkor az elnöki székről álmodott, amikor még nem is létezett ilyen intézmény⁷¹⁹. Az is figyelemreméltó tény, hogy egy nem hogy élő, de igen fiatalnak számító elnöknek már több életrajzírója van.

Lukaszenka karrierje akkor kezdett felívelni, amikor a Szovjetunió felbomlásakor új színfoltok jelenhettek meg a parlamentben, így például ő is (ekkor jött létre az értelmiséget tömörítő Fehérorosz Nemzeti Front is). Egy ellenzéki politikus, Anatol Lebedzka, arra hívja fel a figyelmet, hogy Lukaszenka beszédeit már akkoriban áthatotta a populizmus, de volt értelme annak, amit mondott. A riporterek pedig azt emelik ki, hogy a leendő elnök több baráttra lelt a nép körében, mint a politikusok között. Jól szemlélteti az – akkor még leendő – elnökről tett első benyomásokat a következő idézet:

„Valaki éppen mondani akart valamit, amikor a terem másik végében hirtelen megszólalt egy rekedt hang:

- Én! Most én fogok szólni! – Antoncsik egy gigantikus, bazári kofára emlékeztető alakot pillantott meg, aki kenyérvegni méretű karjaival kalimpált a levegőben. Aljakszandr Lukaszenka volt az, a nemzetiek küldötte, a Gorogyec szovhoz igazgatója⁷²⁰.

A kötetekből tehát kezdettől fogva egy nagyon határozott elképzelésekkel rendelkező, karrierjét tudatosan építő Lukaszenka képe rajzolódik ki⁷²¹. Ez a határozott elképzelésekkel rendelkező Lukaszenka ugyanakkor e két kötet alapján egy rendkívül komikus figurának is tűnik, amely kép kialakulásához hozzájárul a szerzőpáros gördülékeny, laza narrációja is, amely sok esetben az iróniát sem mellőzi. Azonban – mint a nyolcvanas évek végi fiatal ellenzékiek

---

⁷¹⁸ NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 15.

⁷¹⁹ VÖ: *Uo.*, 30.

⁷²⁰ NOCUN, BRZEZIECKI, *Biatorus...*, i.m., 38.

⁷²¹ VÖ: NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 35-36.

visszaemlékezéseiből kiderül – nagy szükség volt Lukasenkára, mivel ő szovhozigazgatóként értett a mezőgazdasághoz, amelyhez az értelmiségiek nem igazán⁷²².

Nem volt egyszerű Oroszország és Fehéroroszország szétválása, hiszen évtizedekig szoros szimbiózisban éltek. A fehéroroszoikat egyáltalán nem töltötte el örömmel annak a gondolata, hogy elszakadjanak Oroszországtól, nosztalgiával tekintettek Moszkvára. (A szerzők itt ismételten megjegyzik, hogy a függetlenségért sokat küzdő lengyeleknek ez biztos érthetetlen.) Természetesen az idővel egymás riválisaivá váló két politikus, Suskevics és a miniszterelnök, Vjacseszlau Kebics (a függetlenné válás után volt Fehéroroszország miniszterelnöke) versengésének is a fehérorosz-orosz kapcsolat volt a fő területe. A szerzőpáros arra világít rá, hogy a fehéroroszokban valószínűleg jóval erősebben él a birodalmi tudat, mint a volt Szovjetunió többi népében – ez nyilvánvalóan a problémás identitással áll kapcsolatban. Mint mondják, eddig egy birodalom széle voltak, most viszont egy aprócska kis állam Európában⁷²³. Lukasenka pedig ebben a helyzetben is tudta, mit kell mondania ahhoz, hogy minél egyenesebb legyen az út a hatalomba, és már ekkor sem riadt vissza más politikusok kritizálásától:

„Létezett egy nagy birodalom, amelyet ezer évig építettek. Majd egy óra alatt lerombolták. A belovezsai erdőben tették ezt, szinte részegen... De a nemzetek törekvése a testvériségre örök, ezért akarjuk mindannyian feltámasztani a Szovjetuniót”⁷²⁴.

A fenti idézetet akár túlzásnak is tekinthetnénk, de Nocun és Brzeziecki Suskevicsel való beszélgetéséből kiderül, hogy a három elnök (Borisz Jelcin, Leonyid Kravcsuk és Szatnyiszlau Suskevics) tényleg kissé spontán döntött a Szovjetunió megszűnéséről, miközben energetikai ügyekről tárgyaltak, és gondot okozott, hogy a függetlenné vált Ukrajna és Fehéroroszország új alanyai a nemzetközi jognak, így a Szovjetuniót mint alanyt meg kell szüntetni. Suskevics saját bevallása szerint nem érezte úgy, hogy valami hatalmas dolog történt, mivel erre már lehetett számítani, és most ki is merték mondani⁷²⁵. És a szerzők is olyan könnyedséggel örökítik meg ezt az eseményt, mintha egy kalandregény egy fejezete lenne, hogy az olvasó sem érzi igazán a súlyát. Sőt, inkább a komikumát, mivel hogy George Bush állítólag hamarabb értesült a dologról, mint Mihail Gorbacsov.

Fehéroroszországban elég korán előkerült a korrupció kérdése, amivel eddig kivétel nélkül találkoztunk az összes posztszovjet államban, és ami a kommunizmus romjain

---

⁷²² VÖ: NOCUN, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, i.m., 39.

⁷²³ VÖ: *Uo.*, 52-53.

⁷²⁴ *Uo.*, 53.

⁷²⁵ VÖ: NOCUN, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, 68-69.

teremtődött vadkapitalizmus gyümölcse volt. Lukasenkát természetesen népszerűvé tette, hogy úgymond leleplezte a korrump vezetőket, ő lett a korrupció elleni harc vezére, akiben az emberek nagy része reményt látott a változásra⁷²⁶. Első áldozata az a Suskevics volt, aki eleinte támogatta a jelölését az elnöki tisztségre⁷²⁷. Így már gyakorlatilag csak a korhatár állhatott volna az útjába, hogy megnyerje az elnökválasztást, de támogatói még éppen idejében elérték, hogy az új alkotmányban azt levigyék negyvenről harmincöt évre. Érdeemes megemlíteni Lukasenka kampánykörútját is, amelyről Nocun és Brzezicki is írnak, főleg, hogy itt hangzik el először konkrétan, hogy a „nép jelöltje” volt. Több akkori ellenzéki politikus és a kampánystáb tagjai is úgy emlékeznek vissza erre a körútra és a beszédekre, hogy tele voltak populista elemekkel, sőt vulgarizmusokkal, kedvenc témája ekkor már a korrupció volt – a nép pedig teljesen el volt ragadtatva tőle⁷²⁸.

A tekintetben eléggé eltérnek a vélemények, hogy vajon elkerülhetetlen volt-e Lukasenka győzelme az 1994-es elnökválasztáson, de az biztos, hogy többen forradalomnak tekintik ezt az aktust, ez kapta később a „krumpliforradalom” elnevezést. Anatol Lebedzka szerint a körülmények összjátéka tette elnökké Lukasenkát, míg Andrej Lahovics fehérorosz politológus szerint pedig Lukasenka győzelme megfelelt az országban uralkodó hangulatnak⁷²⁹. Mindkét verzióban lehet igazság, hiszen egyrészt az emberek a nép fiát látták benne, aki olyan, mint ők, másrészt pedig a nagymértékű szovjetnosztalgia könnyen hatalomra segíthette azt az embert, akinek szintén a Szovjetunióba való visszatérés volt a célja. Arra, hogyan zajlanak általában a választások, referendumok Fehéroroszországban, a szerzőpáros egy viccet hoz fel, amelyben nagyon találóan benne van az egész rendszer lényege. E szerint Lukasenka, Angela Merkel és Barack Obama egy csónakban utaznak, és nem tudják eldönteni, hogy ki evezzen. Lukasenka szavazást javasol, majd a következő pillanatban a két másik vezető már evez is, mivel a fehérorosz elnök hét szavazatot kapott⁷³⁰.

A szerzőpárosra végig jellemző, hogy nagyon sok embert megkérdeznek, sokakra hivatkoznak, azonban a lengyel tényirodalomban eddig megszokottakhoz képest ők nem az utca egyszerű (elnyomott) emberét faggatják, hanem sokkal inkább közszereplőket, volt ellenzéki politikusokat, esetleg elemzőket. Ennek egyrészt lehet az a banális oka, hogy az egyszerű emberek félelemben élnek, és (egy-egy ellenzéki csoportoktól eltekintve) nem nagyon mernek a

---

⁷²⁶ VÖ: *Uo.*, 79.

⁷²⁷ VÖ: NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, *i.m.*, 58.

⁷²⁸ VÖ: *Uo.*, 62-63.

⁷²⁹ VÖ: *Uo.*, 67-68.

⁷³⁰ VÖ: *Uo.*, 120.

rendszer kritizáló nyilatkozatokat tenni, hiszen sosem lehet tudni, ki miért, mikor kerül börtönbe. Erre lehet példa a szerzőknek az a megfigyelése is, hogy a fehéroroszk általában mindenhol – a buszon, a metrón, az utcán – hallgatnak. Illetve, ehhez kapcsolódik, hogy nemrég kitalálták a néma tüntetést is⁷³¹. Másrészt lehet ez teljesen tudatos is, hiszen, ha Lukasenkáról akarnak portrét festeni, akkor azokat kell megszólaltatni, akiknek személyes tapasztalataik vannak (vagy akiknek már nincs veszténivalójuk).

Nocuń és Brzeziecki kertelés nélkül kijelentik, hogy Lukasenka hatalomra kerülésével gyakorlatilag véget ért Fehéroroszországban a jogrend, és megkezdődött a diktatúra időszaka, sőt egyenesen államcsínynek nevezik, amit Aljakszandr Rihoravics (a szerzők előszeretettel nevezik kereszt- és apai nevén az elnököt, ami egyszerre teszi ironikussá és bennfentessé a riportokat) művelt⁷³². Több példát is hoznak erre, onnantól kezdve, hogy 1995 tavaszán sikerült keresztülvinni és „megnyerni” egy referendumot arról, hogy az elnök feloszlatja-e a parlamentet, ha a képviselők megsértik az alkotmányt – a kérdés valódi értelme az volt, hogy ő uralhatja-e a parlamentet. Ezt mintegy mellékesen, három „fontosabb” kérdés (szorosabbá tegyék-e az együttműködést Oroszországgal, legyen-e az orosz is államnyelv a fehérorosz mellett, visszaállítsák-e a szovjet szimbólumrendszert) mellett kérdezte meg a fehérorosz néptől⁷³³. Miután „megnyerte e referendumot” újra az orosz tette államnyelvvé, megváltoztatta az állam szimbólumait (eltűnt az igazi fehérorosz címer és zászló, mivel a címer „majdnem litván”, és otthonosabban érzik magukat az emberek a szovjet szimbólumok között). Ehhez kapcsolódó érdekes momentum, hogy 1991-ben az egyértelmű volt, hogy a piros-fehér-piros zászlót és a régi fehérorosz címert kell újra használni, gondot okozott viszont az új nemzeti himnusz kérdése, amelyre különböző javaslatok érkeztek Ogoński polonézétől kezdve a traktorokról és krumplivetésről szóló népdalokig⁷³⁴. Az elnök azonban ennél is tovább menve – bár ez még a referendum előtt zajlott – bemutatott egy lejárató kisfilmet, amelyben mesterien vágta össze a nemzeti oldal vezetője, Zjanon Paznyak kijelentéseit régi fasiszta felvételekkel. Az volt a cél, hogy bemutassa: nem a sztálinisták, hanem a fasiszták gyilkoltak meg több százezer embert a harmincas években⁷³⁵ a Minszkhez közeli Kurapati erdőben⁷³⁶. Emellett az

---

⁷³¹ VÖ: *Uo.*, 11.

⁷³² VÖ: *Uo.* 71. és NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, *i.m.*, 98.

⁷³³ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, *i.m.*, 94.

⁷³⁴ VÖ: *Uo.*, 66.

⁷³⁵ 1937 és 1941 között az NKVD Sztálin parancsára több százezer embert végzett ki a Kurapati erdőben. Az ügy Fehéroroszország nemzeti katasztrófájává vált, ez volt az első olyan eset, amely nyíltan bizonyította a sztálini terrort. A feltárásban Zjanon Paznyak is részt vett.

⁷³⁶ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, *i.m.*, 75-78.

már szinte eltörpül, hogy betiltotta a függetlenség megszerzése után kiadott történelemkönyvek használatát.

Az orosz-fehérorosz viszony sohasem volt egyszerű, és attól is függött, hogy ki állt éppen Oroszország élén. Mint a szerzőpáros kutatásaiból kiderül, Lukasenának a Jelcinkorszak volt a legkedvezőbb. Ebben az időszakban Oroszország és Fehéroroszország aláírtak egy egyezséget az Orosz-Fehérorosz Közösség létrehozásáról, amely – legalábbis egyesek olvasatában – valamelyest visszahozta a Szovjetuniót. Az ellenzékől ez természetesen felháborodást váltott ki, azonban olyanok is akadtak szép számmal, akik támogatták ezt a lépést, mint például a történész, Roj Medvegyev:

„Az ellenzék demagóg módon az állam szuverenitása megsértésének titulálta e tettet. Bár az 1995-ös referendum világosan és teljesen nyíltan támogatta az Oroszországgal való integrációt, az ellenzékiek mégis arra számítottak, hogy sikerül inkább az Európai Unióhoz közeledni. [...] Az ellenzék, azzal ámítva magát, hogy támogatókra lel, agresszíven lépett fel. Provokálták Lukasenkát, hogy represszív lépéseket tegyen, hogy így együttérzést keltsenek más országokban”⁷³⁷.

Lukasenának ezek után több ízben is segítségére volt a „nagy testvér”, például, amikor 1996-ban lemondott a miniszterelnök, a parlament pedig megvádolási eljárást⁷³⁸ tervezett az elnök ellen. Lukasenka igyekezett tárgyalni a parlamenttel – ebben orosz politikusok voltak a közvetítők. A helyzetet az is nehezítette, hogy Lukasenka szinte soha nem jelent meg a parlamentben, tehát fizikai képtelenség is volt tárgyalni vele. Nagy nehezen egyezsége jutottak, amelynek értelmében az ellenzék elállt volna a megvádolástól, Lukasenka pedig semmisnek tekintette volna a népszavazás eredményét (amely ismét kibővítette az elnöki jogköröket). Az ellenzékiek ezt végül nem írták alá, így az elnök pedig feloszlatta a parlamentet, és érvényesnek tekintette a népszavazási eredményeket. Válaszképpen az ellenzék a továbbiakban nem nevezte elnöknek Lukasenkát, aki a nyugat szemében is elvesztette a renomóját⁷³⁹.

Nocuń és Brzeziecki riportjából két dolgot érdemes kiemelni ezzel az aktussal kapcsolatban. Az egyik egy idézet a miniszterelnök lemondásával kapcsolatban, miszerint

---

⁷³⁷ *Uo.*, 86.

⁷³⁸ A megvádolás vagy megvádolási eljárás (impeachment) egy olyan alkotmányos eljárás, amelynek során az ország törvényhozó szerve az ország vezetőjét leválthatja.

⁷³⁹ NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 91-93. és ÚŐK: *Białoruś...*, 119-121.

„nehezebb jó fejőnőt vagy munkást találni, mint miniszterelnököt”⁷⁴⁰. Ebből az egy, első ránézésre talán jelentéktelennek tűnő mondatból is nagyon jól látszik, hogy mennyire csak névlegesnek tekinti Lukasenka, hogy van az országban egy parlament, egy kormány és egy miniszterelnök, mintha csak egy szükséges díszlet volnának. Ezenkívül érdekes, hogy a szerzőpáros elmereng azon, hogy talán ez az időszak volt az utolsó olyan pillanat, amikor meg lehetett volna állítani Lukasenkát, ha az ellenzék kitartóbb lett volna – az ilyen típusú találgatásokra nem láttunk eddig példát a lengyel riportokban⁷⁴¹. Ugyanakkor azt is megjegyzik, hogy az akkoriban Kelet-Európában uralkodó trendeknek megfelelően alakultak az események, mivel addigra mind Jelcin, mind az ukrán Leonyid Kucsma erős elnöki rendszert építettek ki⁷⁴². Azzal szinte az összes fehérorosz politikus tisztában volt, hogy Fehéroroszország nem igazán tud létezni Oroszország nélkül, Lukasenka ezt azonban úgy képzelte el, hogy majd ő irányítja mindkét országot – de úgy, hogy Oroszország csatlakozik Fehéroroszországhoz. Az elnök abban bízott, hogy Jelcin úgy dönt, ő legyen az utódja a Kreml élén. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy nem csak Fehéroroszországnak volt szüksége az oroszokra (olcsó gáz, kőolaj, hitelek), hanem Jelcinnek is hasznos volt Lukasenka, mivel az orosz nép nagyra értékelte a két vezető közeli barátságát, mert ott is nagymértékben felfedezhető a szovjetnosztalgia. Azonban azt is hozzátesszik, hogy egy idő után kissé toxikusnak tűnt a két ország kapcsolata⁷⁴³.

Jelcin azonban mégsem Lukasenkát ültette a „trónra”, miután lemondott, hanem Vlagyimir Putyint – ezzel véget is ért a két ország oly’ közeli barátsága. A szerzőpáros arra a fontos különbségre hívja fel a figyelmet, hogy Putyinnak már nem volt olyan értelemben szüksége Lukasenkára, hogy az ő barátságának köszönhetően tudja egyben tartani a „russzkij mirt”, hiszen nem ő oszlatta fel a Szovjetuniót. Mindeközben annyiban mégis szüksége van Moszkvának Minszkre, hogy mindenki mást elvesztett már a volt Szovjetunió tagjai közül⁷⁴⁴. A két lengyel riporter-író is arra világít rá tehát, hogy – az általános elképzeléssel ellentétben – egyáltalán nem jó Putyin és Lukasenka viszonya. Előbbi csak azt tartja elképzelhetőnek, hogy Fehéroroszország valóban egy akar lenni Oroszországgal, akkor csatlakozzon hozzá, mint egy tartomány. Ez azonban nem felel meg Lukasenkának, így kénytelen volt a Nyugat felé nyitni. Az utóbbi években tulajdonképpen ez a Moszkva és Nyugat között való ingadozás volt a

---

⁷⁴⁰ NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 90.

⁷⁴¹ VÖ: *Uo.*, 90.

⁷⁴² VÖ: *Uo.*, 91.

⁷⁴³ VÖ: *Uo.*, 145-150.

⁷⁴⁴ VÖ: *Uo.*, 157-158.

legmeghatározóbb a politikájában. Így sem lehetett azonban a végtelenségig politizálni, dönteni kellett. Nocuń és Brzezicki ez esetben magára az elnökre hivatkozik:

„Teljesen őszintén mondom az Európai Uniónak, az Egyesült Államoknak és a többieknek: miután tárgyalunk önökkel, nem kell már tovább gondolkoznunk: önök vagy Oroszország. Nincs ilyen választás, és nem is lehet. Oroszország, az orosz nemzet és a fehéroroszk egy egység, egy fa. Mi tényleg nem létezhetünk Oroszország nélkül, mint ahogy Oroszország sem vetheti oda másnak a fehéroroszkot”⁷⁴⁵.

Az valóban igaz, hogy Fehéroroszország nem létezhet Oroszország (és a segítsége) nélkül, a szerzők is erre emlékeztetnek, hogy ezzel a beszéddel arra világított rá az elnök, hogy országa teljesen függővé vált az oroszoktól.

Fehéroroszországban ugyanúgy jelen vannak a politikai gyilkosságok, szinte mindennapos, hogy emberek tűnnek el, mint Oroszországban, amit a két lengyel riporter egyszerűen és találóan „reality show”-nak nevez (a Lukasenka életrajzban ez az ezzel foglalkozó fejezet címe). Az első áldozat egy tudós, ellenzéki politikus, Henadz Karpenk volt, akit miután rosszul lett, hiába vittek kórházba, ott nem volt olyan orvos, aki meg tudta volna menteni az életét⁷⁴⁶. A halálesetek, eltűnések kezdete arra az időszakra esik, amikor az ellenzék Viktor Hancsar vezetésével úgynevezett alternatív választásokat tervezett. Karpenk eltűntetésével gyakorlatilag egy tisztogatási folyamatba kezdett Lukasenka. Ahogy arra azonban évekkel később egy szintén nyom nélkül eltűnt operatőr özvegye felhívta a két lengyel szerző figyelmét, Lukasenka itt még nem volt elég profi, de Karpenk temetésén (amiből hatalmas ellenzéki tüntetés lett) rájött, hogy nem lehet az ilyesmit ennyire nyilvánvalóan csinálni, hanem úgy kell, hogy „ne legyen gond a temetéssel”⁷⁴⁷. A fenti mondatban figyelemre méltó az, hogy noha az operatőr „csak” eltűnt, a feleségét máris özvegyként kezelik, tehát rövid idő elteltével egyenlővé váltak az eltűnések a politikai gyilkosságokkal. A mai napig történnek ilyen események, sőt ezt a módszert alkalmazták a Majdan idején Ukrajnában is. A szerzőpáros beszámol még jó néhány eltűnési esetről, amelyben „engedetlen” politikusoknak veszik nyoma. Beszámolójuk azonban tárgyilagosak, lényegre törők maradnak, nem mennek bele túlzottan a részletekbe, nem érzelmektől átítatottak. Általában – legalábbis a későbbi kötetben, a Lukasenka-életrajzban – nem is szólaltatják meg az érintetteket, legfeljebb hivatkoznak a velük

---

⁷⁴⁵ *Uo.*, 190.

⁷⁴⁶ *VÖ: Uo.*, 103.

⁷⁴⁷ *Uo.*, 104.

folytatott beszélgetésekre. Mondataik egyszerűek, szinte koppannak, de nem csak itt, egész elbeszéléstechnikájukra ez a jellemző. Például:

„Egy nap fiatal felesége, aki már alig várta, hogy hazaérjen a férje, kinézett az ablakon, és azt látta, hogy ott áll az autó a ház előtt, de nem ül benne sem a férje, sem a sofőr. Eltűntek.”⁷⁴⁸.

Így tűnt el például az alternatív választások értelmi szerzője, Viktor Hancsar, vagy Jurij Zaharanka, volt belügyminiszter, vagy a Nemzeti Bank volt elnöke, Barbara Vinnyicka (utóbbi esetében félő volt, hogy esetleg indul az elnökválasztáson). A nép megnyugtatása érdekében azonban időről időre látja őket valaki külföldön, tehát csak emigráltak. A szerzőpáros igen sokatmondóan és találóan *A mester és Margarita* Lihogyejevéhez hasonlítja őket⁷⁴⁹. Azonban a már említett személyi operatőr, Dzima Zavadzki eltűnése a legfurcsább, neki ugyanis nem voltak politikai ambíciói, ilyen értelemben nem volt veszélyes. Eltűnését (tehát halálát) valószínűleg egy interjú okozta, amelyet a Csecsenföldön, a szeparatisták oldalán harcoló fehéroroszokkal kapcsolatban készített⁷⁵⁰. Úgy tűnik, Csecsenföld és a csecsen háborúk minduntalan szóba kerülnek valamiképpen a posztszovjet államok kapcsán, és mindig valamilyen gyilkossághoz, harchoz köthetően, mindenképpen negatív kontextusban. Zavadzki eltűnésével kapcsolatban több ízben is idézik annak feleségét, aki több furcsaságra is felhívja a figyelmet az ügyel kapcsolatban onnantól kezdve, hogy jó ideig „süket” telefonokat kaptak, odáig, hogy az operatőr eltűnése után valaki letörölte az autója kormányáról az ujjlenyomatokat. Szerinte Dzima eltűntetésének sokkal inkább az lehet az oka, hogy otthagya (tehát elárulta) Lukasenkát, lemondott a személyi operatőri posztról. Felelősök természetesen kerültek, akik valamiféle, az állammal kötött paktum értelmében magukra vállalták a bűnbak szerepét⁷⁵¹. Valójában azonban alighanem Zavadzki felesége jár a legközelebb az igazsághoz azzal a feltételezéssel, hogy nem lehet büntetlenül elhagyni egy elnököt, illetve helyesebben egy diktátort.

További érdekesség az eltűnésekkel kapcsolatban egy börtönőr, aki jelen kellett, hogy legyen a kivégzéseknél, könyvet írt ezekről a titokzatos eseményekről (előbb természetesen elhagyta az országot). Lukasenka pedig magára vállalta a felelősséget (természetesen nem azt kell ez alatt érteni, hogy bevallotta a gyilkosságokat), mondván, hogy ő az elnök, és ő a felelős

---

⁷⁴⁸ *Uo.*, 106.

⁷⁴⁹ *VÖ: Uo.*, 111.

⁷⁵⁰ *VÖ: Uo.*, 116.

⁷⁵¹ *VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, Białoruś..., i.m.*, 143-146.

azért, hogy az országban ilyesmi történhetek⁷⁵². Az említett börtönőr rájött arra, hogy az országban működni kell egy halálbrigádnak, amelyet ráadásul felülről irányítanak. A politikusok eltűnése ugyanis időben egybeesik azzal, amikor egy miniszter kölcsönvette a börtönből azt a pisztolyt, amellyel ott végezték a kivégzéseket. Egy őrnagy pedig, aki ellátogat a börtönbe, arra hívja fel a figyelmet, hogy ha nem fejbe, hanem szíven lőnék az elítélteket, kevesebb lenne a vér – tehát kell, hogy legyen hasonló tapasztalata⁷⁵³. Talán az ilyen momentumok példázzák legjobban napjaink Fehéroroszországát, ahol a legkisebb „vétségért” (sőt, sokszor azt sem lehet tudni, hogy mi számít vétségnek) is börtönbe vagy bitófára lehet jutni. És éppen ezért úttörők Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki riportjai, mert bemutatják azt a valóságot, amelyről Fehéroroszországtól nyugatra szinte nincs tudomása az embernek, vagy éppen nem akarja, hogy tudomása legyen róla.

Vélt és valós politikai ellenfelei mellett Lukasenkának a független sajtóval is le kellett számolnia. Számtalan esetet lehetne említeni, a tárgyalt riportkötetek is több példát hoznak, melyekből különböző metódusok rajzolódnak ki a sajtó elhallgattatását illetően. Az első áldozat egy rádió, illetve nagy valószínűséggel annak egyik vezetője, Zsanna Litvina volt. Litvina is Lukasenka mellett kezdte pályafutását, az állami rádióban ifjúsági műsort készített, ahol többek között ellenzéki zenekarok is teret kaptak (közülük a legismertebbek az ellenzéki aktivista Lavon Volszki együttese: a Mojra és az N.R.M.). Ezt a műsort beszüntették, illetve egyszer csak nem szerepelt a műsorok listáján. Litvina ezután nagy nehezen létrehozott egy független rádiót (a Soros Alapítvány segítségével), amely nagyon fontosnak bizonyult az ellenzék köreiben. Ez lett az új Fehéroroszország névjegye, újságírói a BBC-vel és egyéb nyugati médiumokkal működtek együtt, egyfajta demonstrálása volt ez annak, hogy Fehéroroszország igenis Európa része. Nem meglepő tehát, hogy Lukasenka meg akarta szüntetni. A rádió bezárásáról szóló hír éppen Litvina születésnapján érkezett a szerkesztőségbe⁷⁵⁴. Valamelyest hasonlít ez ahhoz, hogy Oroszországban Anna Politkovszkaja újságíró éppen Putyin születésnapján lett politikai gyilkosság áldozata. Bár a Lukasenka féle változat jóval enyhébb, az szinte biztos, hogy itt is személyes bosszúról van szó.

A későbbiekben már tovább mentek ennél, és egy ellenzéki lapot, a fehérorosz címer nevét viselő *Pahonyát* be is tiltották, és két újságírót be is börtönöztek (illetve valamiféle javítótáborokba küldték őket) azért, amit írtak. (Az egyiküket meglátogatta a KGB, erről akart

---

⁷⁵² VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 119.

⁷⁵³ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, i.m., 153-154.

⁷⁵⁴ VÖ: *Uo.*, 112-113.

lehozni egy cikket)⁷⁵⁵. Ezzel kapcsolatban azt érdemes kiemelni, – ahogy ezt a két riporter is megteszi – hogy ez egyfajta teszt volt a hatalom részéről. Egyrészt egy lépéssel tovább mentek, és ezúttal be is bőrtönöztek újságírókat és beszüntettek egy lapot, tehát megmutatták, hogy bármit megtehetnek a sajtóval. Másrészt arra voltak kíváncsiak, mennyire lesznek szolidárisak a többi ellenzéki orgánumok, szervezetek, ez ügyben igen hamar arra derült fény, hogy a *Pahonya* kezdettől fogva egyedül maradt harcával⁷⁵⁶. A sajtót érintő következő lépés ennél jóval abszurdabb és irracionálisabb volt: egy rendelet értelmében a továbbiakban nem szerepelhetett a sajtóorgánumok címében a „fehérorosz” jelző⁷⁵⁷.

A korábban említett magabiztos Lukasenka képe bizonyos idő elteltével egy gátlástalan Lukasenka-képpé alakul át a lengyel riportok (és a tények) alapján. Erre talán a legjobb példa, hogy még egy olyan tragikus eseményt, mint a csecsenföldi beszláni iskolai túsdráma is a maga javára akar és tud fordítani. A Beszlánban történtek után a fehérorosz elnök beszédet intézett a néphez, melyről előzőleg azt gondolták a minszkiek, hogy részvétét akarja majd kifejezni a csecsen áldozatok családjainak. Lukasenka azonban arra volt kíváncsi, hogy megengedné-e neki a nép, hogy harmadjára is induljon az elnöki székért. (Tehát előre jelezte, hogy újabb referendumot tervez a maga ügyében). A beszláni tragédiát felhasználva azt is hozzá tette, hogy az általa vezetett Fehéroroszországban egyáltalán nincs terrorizmus (ami nyilván neki köszönhető), így aki a referendum ellen van, az a terroristákkal van⁷⁵⁸. Egy ilyen okfejtés bizonyos retorikai képességekről is tanúskodik, a fehéroroszok nagy része pedig eddigre már hozzászólt a populista stílusú beszédekhez (olyannyira, hogy gyakorta az ellenzéki politikusoknak is így kell beszélni, ha valamit el akarnak érni).

Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki riportjaiból még egy nagyon fontos tulajdonságára derül fény Lukasenkának: nevezetesen arra, hogy szinte folyamatosan retteg, paranoiás. Bár ez nem egyedi eset, szinte minden diktátornak a sajátja – több példát láttunk erre Oroszországban is (például a kémmánia). A szerzők arra a megállapításra jutnak, hogy Lukasenka megfigyelésének a legeggyértelműbb következtetése, hogy az elnök mindig fél. A 2010-es elnökválasztást hozzák fel példának, amikor is a Nyugat felújította kapcsolatait Minszkkal és segélyeket kezdett folyósítani, Lukasenka viszont – ahogy írják – teljesen irreálisan viselkedett, győzött a rettegése, és ismét vérontásba torkolt a választás. Félelmének,

---

⁷⁵⁵ VÖ: *Uo.*, 165-166.

⁷⁵⁶ VÖ: *Uo.*, 169.

⁷⁵⁷ *Uo.*, 181.

⁷⁵⁸ VÖ: *Uo.*, 179.

mint minden önkényúrénak, alapja, hogy nem ismeri a „konkurens” kifejezést, amelyet esetében is hirtelen elkezdtek használni, ráadásul az oroszok⁷⁵⁹. Az elnök félelmének másik nagy oka a körülötte lévő országokban zajlott forradalmak: a narancsos forradalom Ukrajnában, a rózsás forradalom Grúziában, a tulipános forradalom Kirgizisztánban, és bár nem forradalom, ide sorolható az is, amikor Szerbiában letartóztatták Szlobodan Milosevicset⁷⁶⁰. Mindezek fényében a kétezres évek elején valamelyest logikusnak tűnt, hogy Lukasenka lehet a következő, amitől természetesen ő is megrettent, és nem válogatott az eszközökben annak érdekében, hogy ez ne történhessen meg.

Azonban Fehéroroszországban is kitört egy kisebb „színes” forradalom, a farmeros forradalom, melynek színe a farmerkéék lett. (A farmer mint olyan már jóval korábban a szabadság jelképévé vált az országban.) Az elnevezés a 2006-os elnökválasztás egyik ellenzéki jelöltjének, Aljakszandr Milinkevics nevéhez fűződik, ő kiáltotta ki a forradalmat egy nagygyűlésen. Az elnevezés közvetlen apropóját az adta, hogy ezt megelőzően egy kampányösszejövetelel egy rendőr kitépte egy fiatal kezéből a piros-fehér-piros zászlót, mire az levette farmeringjét, és azt kezdte lengetni (előtte már hosszasan gondolkodtak, hogy mi legyen a forradalom színe)⁷⁶¹. Az ellenzékieknek az ukrán narancsos forradalom lebegett a szeme előtt, a hideg ellenére sátrakat állítottak Minszk központjában. A rendőrség azonban ígérete ellenére elszállította a demonstrálókat, és mikor másnap emiatt tüntettek volna, azokat a tüntetőket pedig egy másik „ellenzéki” jelölt vezette úgy a városban (állítólag a börtön felé, ahova társaikat vitték), hogy a rendőrök elkaphassák őket⁷⁶². Ez ismét jó példa a kirajzolódó gátlástalan és paranoiás Lukasenka-képre. Illetve arra is, hogy mennyire fontos tényfeltáró munkát is végeznek a lengyel tényirodalom képviselői, hiszen bármely ilyen eseményről a sajtó ki van tiltva. Ezenkívül azt is jól mutatja ez a történet is, hogy nem véletlen ennek a non-fiction műfajnak a népszerűsége, hiszen a valóság sokszor felülmúlja a fikciót, így nem feltétlenül van szükség kitalált történetekre.

Lukasenka emellett a szerzők szerint úgymond „szovjet termék”, akit a propaganda hozott létre, és aki már fóbíásan hisz abban, hogy országát folyamatosan fenyegeti a Nyugat:

---

⁷⁵⁹ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 109.

⁷⁶⁰ VÖ: *Uo.*, 128-129.

⁷⁶¹ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś*, i.m., 196.

⁷⁶² VÖ: *Uo.*, 205-206.

„Nem újkeletűek a Nyugat külpolitikáját irányító bizonyos erők arra tett próbálkozásai, hogy felülről tekintsenek a Keletre.”⁷⁶³.

Az ebben az érdekes, hogy Luksasenka szemében mintha a Nyugat lenne a gyarmatosító, és nem a Szovjetunióval lett volna hosszú ideig koloniális a kapcsolata. Illetve, attól is tarthat, hogy Fehérországban is – mint annak idején Lengyelországban – a Nyugat fogja betölteni a helyettes hegemon szerepét. Ezenfelül Lengyelországot is rendre elítéli, sőt a legnagyobb ellenségnek kiáltja ki, amiért az szerinte a belügyeibe avatkozik. Ennek megfelelően a világ más tájain igyekszik szövetségeseket találni, nem meglepő, hogy főleg olyan országokkal próbál jó kapcsolatot kialakítani, amelyekben európai szemmel nézve szintén nem egy huszonegyedik századi jogrend uralkodik, más diktátorokkal keres kapcsolatot. Ilyen országok Irán, Kína, Venezuela (Hugo Chávèzzel állítólag legendásan jó barátok voltak), de Észak-Koreával is próbált kapcsolatot létesíteni. Sőt, egy interjúban azt állította, hogy ő közvetített Washington és Szaddam Huszein között – bár ebben a kijelentésben azért lehet némi túlzás⁷⁶⁴. Viszont ebből megint egy megalomániás Lukasenka képe tárul elénk, aki magabiztosan halad nagy (irreális) tervei felé és aki büszke sokszor nem a legmegfelelőbb típusú politikájára és megnyilvánulásaira. (Például amikor a vállaltan homoszexuális német politikussal, Guido Westerwellével való találkozáson azt mondta, hogy a leszbikusoknak még csak megbocsát, de a meleg férfiakat szovhozokba zárna)⁷⁶⁵. Egy fehérorosz újságíró, blogger, Andrej Pacsobut pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Lukasenkának szovjet a mentalitása, még mindig internacionalista kategóriákban gondolkodik⁷⁶⁶. Ezzel függhet össze az is, hogy számára a katolikus egyház is egy éppen olyan veszélyes szervezetnek számít, mint bármely kormányon kívüli szervezet – így például megparancsolta a papoknak, hogy hagyják el az országot, a KGB pedig megfigyeli, kik járnak templomba⁷⁶⁷. Ez egyrészt ismét egy visszalépés a múltba, a kommunizmusba, másrészt nyilvánvalóan az is szerepet játszik benne, hogy a katolicizmus szorosan összefügg a lengyelekkel, akiknek szervezeteit ugyan fel tudta oszlatni, de az egyházat nem tudja.

Talán az elnök viselkedésére, személyiségének alakulására keres választ Nocun és Brzeziecki, amikor az életrajz *Alfahím* című fejezetében azt tárgyalják, milyen lehetőségei vannak egy apa nélkül felnövő fiúnak: vagy örökre az anyja szoknyáján fog ülni, vagy nagyon

---

⁷⁶³ NOCUN, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 169.

⁷⁶⁴ VÖ: *Uo.*, 177-179.

⁷⁶⁵ VÖ: *Uo.*, 168.

⁷⁶⁶ VÖ: *Uo.*, 196.

⁷⁶⁷ VÖ: *Uo.*, 200-201.

hamar férfi lesz belőle⁷⁶⁸. Ez utóbbi történt Lukasenkával is, bár önmagában ez valószínűleg nem legitimálhatja azt, hogy valakiből diktátor legyen. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy igaz lehet az az állítás, hogy Lukasenka kiváló politikus (már, ha nem nézzük magát a politikáját). Pályája egyszerre indult Lech Wałęsáéval és Helmut Kohléval, akik ma már történelem, vagy például indulásakor senki sem hallott még Tony Blairról, aki ma már szintén nyugdíjas politikusnak számít⁷⁶⁹. Ebben az esetben ugyanúgy beszélhetünk Lukasenka-jelenségről, mint ahogy Oroszországban Putyin-jelenségről. Nocuń és Brzeziecki arra a fontos tényre hívják fel a figyelmet, hogy nem lehet ezt a jelenséget a fehérorosz nép mint jelenség nélkül vizsgálni. Ugyanis hajlamos azt hinni az ember, hogy Lukasenka egyáltalán nem népszerű, kényszerből szavaznak rá, vagy csak csalásokkal tud nyerni. Azonban vannak rengetegen, akik meggyőződésből szavaznak, csakúgy, mint Oroszországban, ahol szintén bőven akad olyan ember, aki valóban Putyin-párti. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Fehéroroszország volt a leginkább szovjetizált tagköztársaság, és ez – mint ahogy arról már volt szó – nagyban befolyásolta az identitás kérdését. A legtöbben nem fehéroroszként, hanem „ittieniként” határozták, határozzák meg magukat, Lukasenka pedig közülük való⁷⁷⁰. Tehát ismét megjelenik a posztkolonialista diskurzusra jellemző itteni és Más ellentéte, azzal a különbséggel, hogy nem a valódi kolonizátor tölti be a Más szerepét. Érdekes észrevétel továbbá, hogy egy átlag lengyel nem tudná megemlíteni még egy fehérorosz politikus nevét, pedig az ország szomszédos velük⁷⁷¹. Valószínűleg ugyanez elmondható bármely átlag európairól. A már említett Anatol Lebedzka szerint három alappillére van Lukasenka hatalmának: a félelem, a szociális állam, amely segélyeket ad és a Kreml támogatása⁷⁷².

Ami a jövőt illeti, a legtöbben úgy vélik, hogy a közeljövőben nem túl valószínű, hogy változás történik, és előbb vagy utóbb Lukasenka legkisebb (egyébként házasságon kívül született) fia veszi át a hatalmat. Nocuń és Brzeziecki abban biztosak, hogy Lukasenkának egyszer mennie kell, csak az a kérdés, hogy milyen hamar kezd majd el hiányozni a fehérorosznak⁷⁷³. A valaha volt ellenzéki politikusok, aktivisták, akik a nyolcvanas években lelkes, lázadó fehérorosz demokratikus ellenzékiként kezdték pályafutásukat, pedig már semmit sem várnak ettől az államtól⁷⁷⁴. Piotr Milewskinek, *A transzszibériai vasút* című riportkötet

---

⁷⁶⁸ VÖ: *Uo.*, 203.

⁷⁶⁹ VÖ: *Uo.*, 223.

⁷⁷⁰ VÖ: *Uo.*, 225-226.

⁷⁷¹ *Uo.*, 236.

⁷⁷² VÖ: *Uo.*, 241-242.

⁷⁷³ VÖ: *Uo.*, 255.

⁷⁷⁴ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś, i.m.*, 215.

szerzőjének viszont van egy érdekes beszélgetése egy orosz emberrel Fehéroroszország kapcsán. Az illető, bár nagyon is elégedett Putyinnal (még ivott is az egészségére), ha lehetne választani, mégis inkább Lukasenkát választaná, mivel „ő rendet csinálna. Fehéroroszországban minden olyan tiszta és szép, mint Nyugaton”⁷⁷⁵. Tehát az általános helyzet fordítottja is megtalálható: van, aki oroszként vágyik Fehéroroszországba. Illetve, Milewski az, aki konkrétan kimondja azt, ami az utalásokból, a történelmi és geopolitikai helyzetből eddig is egyértelműnek tűnt: Itt – szerinte konkrétan Bresztben – van az átjáró Nyugat és Kelet között⁷⁷⁶. Lavon Volszki együttese egyik számában kiválóan összegzi a mai Fehéroroszország életét (bár ő csak Minszkről beszél). Azt mondja, hogy két város létezik, az egyik a valóság, a másik (a szabad) pedig a fejekben, szívekben él⁷⁷⁷.

7. Szerzői és beszélői pozíciók az elemzett tényirodalmi művekben

Érdeemes megvizsgálni, összehasonlítani, hogy a dolgozatban vizsgált, a posztszovjet térséggel foglalkozó tényirodalmi művekben hol helyezkedik el az egyes szerző, milyen a hozzáállása, kiket szólaltat meg, illetve hogy beszélnek azok, akiket megszólítottak.

Arról már korábban is esett szó, hogy a rendszerváltástól kezdve az idő előrehaladtával egyre közelítik a tényirodalmi kötetek szerzői a perspektívát, és míg Ryszard Kapuściński a kilencvenes évek elején madártávlatból szemlélte a széthullóban lévő Szovjetunió népeit és kultúráit, addig a huszonegyedik század riporter-írói Mariusz Szczygieł szavaival élve „a patkány farkát is megragadják”. Az azonban közös elem valamennyi ide vonatkozó tényirodalmi kötetben, hogy a szerzők szinte sohasem tudnak túllépni saját lengyeliségükön, így a riportok nem tekinthetők egyetemes érvényűnek, hanem a lengyel szem prizmáján keresztül mutatják be a Birodalmat.

Lengyelországban nagy hagyománya van annak, hogy különféle sztereotípiákat alkossanak az egyes nemzetekről, és ezek élénken élnek is a köztudatban. Logikus módon leginkább azokat a népeket, nemzeteket érintik e sztereotípiák, amelyek vagy szomszédosak Lengyelországgal, vagy a történelem folyamán valamilyen szorosabb kapcsolatuk alakult ki velük, illetve akikkel folyamatosak a konfliktusok. Ebből a szempontból a legerősebbek a németeket és az oroszokat érintő sztereotípiák. Előbbieket hódítóknak tartják, akiknél csak idő kérdése, hogy mikor robbantanak ki egy újabb háborút, míg utóbbiak elmaradott vademberek,

---

⁷⁷⁵ MILEWSKI, *Transsyberyjska, i.m.*, 102.

⁷⁷⁶ VÖ: *Uo.*, 14.

⁷⁷⁷ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Białoruś...*, *i.m.*, 212.

akiknek a vér mellett tiszta szesz és gáz folyik az ereikben, továbbá természetes, buta, de veszélyes medvéhez szokták hasonlítani Oroszországot. A legtöbb sztereotípiát Ukrajnával kapcsolatban él, aminek megint csak a közös történelem az oka. A lengyelek gyakorta „kisebb testvéreiknek” tartják az ukránokat (e tekintetben kísértetiesen hasonlít ez a hozzáállás a magyarokéhoz Erdéllyel szemben), ugyanakkor azt is képzelik, hogy az ukránok nem szimpatizálnak velük, illetve egyesek attól tartanak, hogy előzönlük Lengyelországot, valamint provinciálisnak tartják Ukrajnát, az ott élők egy részét pedig gyakran fasisztának, banderistának. Erőtelvek még a cseheket érintő sztereotípiák (akiket szintén sokszor a kisöccsüknek tartanak, illetve gyakran kiemelik a lengyel katolicizmussal szemben Csehország ateizmusát), de ezek a jelen téma szempontjából nem lesznek érdekesek.

A Lengyelországtól távolabb eső területekről, így Szibériáról vagy a Kaukázusról viszont nincsenek jellegzetes, kimondottan Lengyelországban született sztereotípiák. Sőt, gyakran azt látni, hogy a lengyelek szemében abszolút pozitívan jelennek meg ezek a népek, mintha ahelyett, hogy sztereotípiákat hoznának létre róluk, inkább azon igyekeznének, hogy a velük szemben kialakult berögződések ellen tegyenek. Ennek példája lehet Adam Mickiewicz *Krími szonettek*⁷⁷⁸ című műve, ahol a szerző az irodalom eszközeivel igyekszik pozitív képet festeni a területről, a népről. (Az orosz irodalom klasszikusai ezzel egyidőben a negatív sztereotípiák kihangsúlyozására használták fel az irodalmat, mint ahogy erről a Kaukázust és Szibériát tárgyaló fejezetekben már esett szó.) A jelenkor irodalmát tekintve pedig mindenekelőtt a tényirodalom az, amelynek egyik fő célkitűzése, hogy lerombolja ezeket a sztereotípiákat.

A saidi terminológiával élve a belső-ázsiai, valamint a szibériai területeket orientalizálták az európai, illetve főleg az orosz utazók, politikusok, írók. Tehát nem azt látják és látatják, ami valójában látható, hanem azt projektálják, amit előre elképzelték az adott népről, területről, kultúráról. Érdekes jelenség, hogy Lengyelországban ezzel szemben időnként a közvetlen szomszédok, leginkább Ukrajna orientalizálása figyelhető meg, ezt az országot állítják be elmaradottnak, provinciálisnak. Nem a tényirodalomban történik ez azonban, hanem mindenekelőtt az elmékben, de itt is lehet irodalmi példát hozni. Az ukránokkal kapcsolatos sztereotípiákat mutatja be és erősíti fel Ziemowit Szczerek a *Jön Mordor és felfal minket, avagy a szlávok titkos története*⁷⁷⁹ című gonzóriportjában.

Ami a dolgotban vizsgált tényirodalmi műveket illeti, egyes esetekben a szerzők „lengyel szeme” egyenlőnek tekinthető a fejlett, úgynevezett európai szemmel, látásmóddal. Ez

---

⁷⁷⁸MICKIEWICZ, *Krími szonettek*, i.m.

⁷⁷⁹SZCZEREK, Ziemowit: *Jön Mordor és felfal minket, avagy a szlávok titkos története*, Budapest, Typotex Könyvkiadó, 2016., ford.: KÖRNER Gábor

nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szerzők a fentebb említett sztereotípiák rabjai, egyszerűen csak elmaradottabbnak látják a tőlük keletebbre fekvő területek népeit és kultúráit – több esetben nem is alaptalanul. Példaként említhető itt Małgorzata Nocuń és Andrzej Brzeziecki Lukaszka fehérorosz elnökről szóló riportja, ahol rendkívül furcsának találják, hogy a leendő elnök egy csomagtartónyi uborkát ajándékoz Sztanyiszlau Suskevics ideiglenes államfőnek, illetve azzal magyarázzák ezt, hogy Fehéroroszország lakosai nagymértékben kötődnek a vidékhez. Sőt, ki is mondják, hogy a lengyel szemnek furcsa lehet ez a fajta viselkedés, de ott (és abban az időben) ez teljesen normális volt⁷⁸⁰. Vagy amikor arról van szó, hogy a Szovjetunió széthullása után gondot jelentett Fehéroroszország vezetőinek, hogy teljes felelősséget vállaljanak az országért, mivel „a fehérorosz hivatalnokok hozzá voltak szokva, hogy Moszkvában születnek a döntések”⁷⁸¹. Az ilyen „nekünk furcsa, de nekik normális” típusú kijelentésekben ugyanakkor bizonyos felsőbbrendűség-féle is felfedezhető. Mintha a lengyelek valamiféle rezervátumként tekintenének a fehéroroszkra (és az ukránokra), mintha ők lennének számukra az igazi egzotikum.

Emellett szintén a Nocuń-Brzeziecki szerzőpáros az, amely nagyon fontos és valós elmaradottságokra is felhívják a figyelmet. Erre már az Örményországgal foglalkozó riportkötetükben kerül sor, ahol egy külön riportot szentelnek az örmény nők helyzetének. Itt azonban már nem helyezik magukat, vagy a lengyeleket, vagy az európaiakat feljebb, egy a helyiekkel egyenrangú, mellérendelő pozícióból, ítékezés nélkül mutatják be a helyzetet⁷⁸². Ebben a riportban, de az egész örmény kötetben is gyakorlatilag sikerül előítéleteiket, európai nézőpontjukat elhagyva úgy kérdezni, úgy tudósítani, hogy az ne tartalmazzon értékítéletet. Ez egyben jelentős változásnak, illetve akár fejlődésnek is tekinthető a szerzőpáros műveit vizsgálva. Bár azt a tényt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az örmény kötetben olyan térséget, népeket érintenek, amelyekkel kapcsolatban nem élnek a lengyelek tudatában erős, évszázados sztereotípiák.

Hasonló változások figyelhetők meg a Kaukázus-trilógiát jegyző Wojciech Góreckinél is. Górecki huszonéves fiatalként indul az abház háborúba, majd húsz évig követi végig a történéseket, ez idő alatt pedig ő maga és a szemléletmódja is változáson megy keresztül. Ez nagy valószínűséggel annak köszönhető, hogy ottléte során egyre jobban megismeri a helyi embereket, népcsoportokat, viszonyokat és a történelmet. Ezáltal viszont már nem tud naivan rácsodálkozni a dolgokra, és a megismerés, a tapasztalás által gyakorlatilag elvész e kultúrák

---

⁷⁸⁰ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 40.

⁷⁸¹ VÖ: NOCUŃ, BRZEZIECKI, *Lukaszenka...*, i.m., 50.

⁷⁸² NOCUŃ, Małgorzata, BRZEZIECKI, Andrzej: *Gorszy rodzaj człowieka = UŐK: Armenia...*, i.m., 211-218.

és népek egzotikus jellege. Górecki azzal, hogy részletesen bemutatja mind az Észak-, mind a Dél-Kaukázus kultúráit, hagyományait, nagyon sokat tesz a térséggel szemben kialakult sztereotípiák lerombolásáért, illetve, ha úgy vesszük, akár az orientalizáció ellen is. Úgy tud ugyanis megérkezni a térségbe, hogy nem viszi magával azt a képet, amely az úgynevezett Nyugaton él – többek között – a Kaukázussal kapcsolatban. Az a fajta szerzői hozzáállás pedig, hogy rendkívül részletes történelmi háttérrel is szolgálhat az egyes momentumokhoz, nagyon sokat hozzátesz e riportkötetekhez.

Ugyanakkor Górecki művei azok, amelyek leginkább bemutatják annak a pozitív oldalát, hogy bizonyos térségekben és népek körében erősen jelen vannak, a mindennapi élet részei az ősi hagyományok (a vallás fontossága, az egyes ember szerepe és helye a családban, a vendégszeretet). Azzal viszont, hogy a szerző nagy hangsúlyt fektet ezekre a jelenségekre, és aprólékos, mesélő stílusban mutatja be őket, kissé egyszerű, már-már mesészerű lényekként jelennek meg nála a térség lakói. Első ránézésre ez a kijelentés akár úgy is tűnhet, hogy Górecki ezzel a stílussal, ezzel a beszédmóddal degradálja, elmaradottnak, „rosszabbaknak” mutatja a kaukázusi népeket. Azonban itt sokkal inkább egyfajta pozitív értelemben vett, „jó egyszerűségről” van szó, a szerző nem olyan attitűdről tesz tanúbizonyságot, amellyel a bemutatott nép, kultúra fölé akar helyezkedni. Inkább arra utal ez, hogy bármennyire is mentes a sztereotípiáktól, az előre kialakított képektől, mégsem tudja teljesen kívül hagyni lengyel nézőpontját, ahonnan nézve pedig sok minden furcsának tűnik, amit a Kaukázusban tapasztal.

Talán Wojciech Jagielski – aki szintén leginkább a Kaukázussal foglalkozik, legalábbis, ami az idevágó riportjait illeti – az, aki leginkább képes arra, hogy ne feltétlenül lengyel (vagy európai, vagy leginkább nem-kaukázusi) szemmel tekintszen az itt élőkre és szokásaikra. Nála csak elvétve jelenik meg egy-egy olyan pillanatkép, amikor rácsodálkozik a helyi tradíciókra, viszont rögtön korigál is, és „beismeri”, hogy ezek csak az ő (külső) szemének furcsák. Így sok esetben az ő riportjai tekinthetők a legtárgyilagosabbnak. Hasonló objektivitás figyelhető meg Krystyna Kurczab-Redlichnél is, akinél azonban nem lehet kizárni, hogy ez jogász végzettségének köszönhető. Illetve, Kurczab-Redlichre is jellemző, hogy képes revideálni saját elképzeléseit, ilyen eset például, mikor kénytelen rádöbbedni, hogy Mihail Gorbacsov egyáltalán nem olyan népszerű a volt Szovjetunióban, mint ahogy ő azt lengyelként gondolta. Ezen a ponton az a nagyon fontos megállapítás is elhangzik tőle, hogy nem lehet az oroszokról, az orosz mentalitásról nem-orosz fejjel gondolkodni⁷⁸³. Krystyna Kurczab-Redlich szerzői

---

⁷⁸³ VÖ: KURCZAB-REDLICH, *Główny...*, i.m., 63.

hozzáállására egyébként is jellemző az önkritika, nyíltan kimondja, hogy nem tud (és szerinte nem is lehet) érzelmek nélkül viszonyulni Oroszországhoz.

Arra is van azonban példa, hogy ez utóbbi mégis sikerül. Waclaw Radziwinowicz, oroszországi tudósító riportköteté⁷⁸⁴ sorolható ide, amely fülszövegében azt írja Viktor Jerofejev, hogy ez a bizonyítéka annak, hogy külső szemmel is meg lehet érteni Oroszországot. Ez a példa azonban annyiban mégsem teljesen adekvát, hogy Radziwinowicz kötete egy cikkválogatás oroszországi tudósításaiból, nem pedig egy előre meghatározott szándékkal íródott tényirodalmi mű. Így elképzelhető, hogy klasszikus tudósítóként könnyebb objektív riportokat írni, illetve, hogy ez egy másfajta szerzői hozzáállást jelent, amely egyidejűleg azt is okozza, hogy sok esetben kevésbé lesznek mélyek az írások.

Úgyszintén előfeltevésektől, előítéletektől mentes szerzői hozzáállásokkal találkozhatunk Szibéria esetében. Míg az orosz irodalomban ezzel a térséggel, ezekkel a népekkel, kultúrákkal kapcsolatban is az volt a jellemző, hogy a lehető legnegatívabb képet festették róluk, addig a lengyel tényirodalom ebben az esetben is igyekszik bebizonyítani a sztereotípiákról, hogy azok sztereotípiák. Leginkább Michał Książek Jakutföldről szóló és Andrzej Dybczak evenk rénszarvaspásztorok életét bemutató riportkötetére igaz ez a fajta attitűd. E két tényirodalmi mű tele van olyan momentumokkal, amelyek egyértelműen furcsának, egzotikusnak, érthetetlennek hatnak a külső szemlélő számára (az emberek fűtetlen sátrakban élnek, különféle természeti isteneket imádnak, beszélgetnek a tűzzel). Ugyanakkor gyakorlatilag egyszer sem hangzik el a szerzőktől az, hogy számukra, vagy általában a lengyelek, vagy Európa számára itt bizonyos értelmezhetetlen dolgok zajlanak, vagy, hogy olyanok a szokások, amelyeket egy úgynevezett fejlett társadalom nem tud hova tenni. Tehát a riporter-írók nem egy előre elképzelt képpel érkeznek Szibériába, képesek a valóságot látni és láttatni, nem saját fantáziáikat projektálják, nem onnan közelítenek az itt élő népekhez és kultúráikhoz, hogy ők a civilizációból érkeztek a civilizálatlan világba. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy Michał Książek végzettsége szerint ornitológus, Andrzej Dybczak pedig etnológus, ez a tény bizonyára nagyban befolyásolja azt az attitűdöt, amellyel Szibéria felé fordulnak.

Bonyolultabb viszont a helyzet Ukrajnával kapcsolatban a már említett közös történelem és a mélyen gyökerező, a köztudatban élénken élő sztereotípiák miatt. Éppen ezért az Ukrajnával kapcsolatos riportkötetekben kevésbé jellemző a teljes objektivitás a szerzők részéről. Aki a leginkább tárgyilagos tud maradni, az Grzegorz Szymanik, hozzá kell azonban

---

⁷⁸⁴ RADZIWINOWICZ, Waclaw: *Gogol..., i.m.*

tenni, hogy ő *A forradalom motorjai* című kötetében nem kimondottan az ukrán helyzetet tárgyalja, hanem különböző forradalmakat, és ezek között kapnak helyt az ukrainai események is. Paweł Pieniążek riportja ezzel szemben – és előre elhatározott szándékkal – szinte egy klasszikus haditudósítás. Ez a műfaj viszont más hozzáállást kíván meg a szerzőtől, illetve azt is behatárolja, hogy mely helyszíneknek, mely eseményeknek szenteljen figyelmet. Még specifikusabb Igor T. Miecik ukrán tényirodalmi kötete, mivel ő összeköti az ukrainai riportot saját családja történetével, emiatt az ő esetében egy nagyon is személyes indíttatás határozza meg a szerzői attitűdöt, de ennek ellenére ez hogy nem uralkodik el a riporton.

Közös a három, Ukrajnával foglalkozó riportkötetben, hogy egyrészt az aktuális konfliktus és háború okán igyekeznek mindkét felet (az ukránokat és az oroszokat is) megszólaltatni, tehát nem esnek abba a hibába, hogy csak a számukra szimpatikus félnek adnak hangot. Másrészt közös pont, hogy miután mindkét felet meghallgatták, kivétel nélkül mindig a Nyugat vagy az Európai Unió felé húzó ukránok jelennek meg pozitívként. Ez egyfelől logikusan indokolható magukkal az eseményekkel, másrészt viszont e mögött is felfedezhetők a sztereotípiák, de nem csak az ukránokra vonatkozóan, hanem az oroszokkal szembeni negatívumok is.

Nem egyszerű viszont a szerzői hozzáállás kérdése Jacek Hugo-Bader riportköteiben, illetve bizonyos különbség figyelhető meg első kötete, amely egy riportválogatás és az azt követő *Fehér láz* és *Kolimai napló* között. Előbbiben egyértelműen megfigyelhető az a riportterírókra jellemző attitűd, hogy objektíven be akarja mutatni a nemrég széthullott Szovjetuniót és annak népeit. E népekkel, országokkal kapcsolatban Hugo-Bader sem hangsúlyozza, hogy ezek egzotikusak vagy furcsák lennének, egyszerűen csak létezőkként tekint rájuk, és megmutatja létüket a világnak is. A két későbbi kötetben már megváltozik Hugo-Bader „hangja”, történetei sokkal színesebbé válnak, tudatosabban szerkesztettek, ugyanakkor gyakran mintha mesélne. Ennek kapcsán pedig felmerül, hogy ezzel a megváltozott hangvétellel esetleg direkt valamilyen hatást szeretne kiváltani, vagy hogy a fantáziája is szerepet kap. (Hugo-Bader saját bevallása szerint nem készít jegyzeteket, emlékeire hagyatkozik – önmagában ez is tekinthető egyfajta szerzői hozzáállásnak.)

Ami valamennyi, a dolgozatban tárgyalt tényirodalmi kötetéről elmondható, hogy a szerzők törekszenek arra, hogy különbséget tegyenek az oroszok és más, a posztszovjet térséget lakó népek között. Illetve, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy nem minden és mindenki orosz, ami és aki a volt Szovjetunió területén található. Ha pedig bármiféle összehasonlításra kerül sor, szinte kivétel nélkül mindig az oroszok és Moszkva tűnnek fel negatív színben a többi néppel, országgal és kultúrával szemben.

Ami azt illeti, hogy a szerzőkön kívül kik az elbeszélői e köteteknek, elég széles a paletta, sőt maguk a szerzők sokszor – szándékosan – háttérbe is szorulnak. A leggyakrabban azzal találkozni, hogy az utca egyszerű embere jut szóhoz, ez egybecseng azzal, hogy a huszonegyedik század riporterei nagyon közeli perspektívából, „az utca szintjéről” szemlélnék mindent. Emellett azt is fontos látni, hogy a (jó értelemben vett) egyszerű emberek között is szinte mindig megtalálhatók a különböző nemzetiségek, vagy a különböző álláspontokat képviselők. Így például a Kaukázussal foglalkozó kötetekben egyaránt megszólalnak egy-egy témában az azeriek, az örmények és a grúzok, vagy Örményországot tárgyalva a hagyománytisztelők és a változást sürgetők. Ugyanígy, a csecsen-kérdésben is megtalálhatók a vallási fanatikusok és támogatóik, illetve a velük szemben álló, a Nyugat felé nyitni akarók hangjai; sőt gyakorta az oroszok is.

Az átlagemberen kívül fontos elbeszélői szerep jut a politikai vezetőknek, a politikai élet résztvevőinek, akiknek köszönhetően általában egy másik képet ismerhetünk meg az adott országról, népről, kultúráról, bár ez a kép azért sokszor „felülnézet”. Ugyanakkor nagyon fontos többletet adnak ezek a megszólalások, árnyalja a képet, hogyan nyilatkozik például Aszlan Maszhadov vagy Samil Baszajev Csecsenföldről, Eduard Sevardnadze vagy Miheil Szaakasvili Grúziáról, Ihor Kolomojszkij Ukrajnáról, vagy Heydar Aliyev Azerbajdzsánról. Azonban mégis a politikusoknak jut a kisebb szerep, ritkább az a helyzet, hogy ők vannak a beszélői pozícióban. Ezen belül is megkülönböztethetünk olyan eseteket, amikor a riporter-írónak személyesen nyílik lehetősége arra, hogy „beszéltesse” az adott vezetőt, és azt, amikor csak nyilatkozatok idézésével válik valaki beszélővé. Utóbbi esetre van több példa, előbbi (a személyes interjúk) főleg Csecsenföld és Fehéroroszország esetében jellemzőek.

A Fehéroroszországot illető elbeszélők kérdése valamelyest különbözik a többi országétól. A Fehéroroszországgal foglalkozó riportkötetekben a leggyakrabban volt és jelenlegi ellenzékiek, ellenzéki politikusok kerülnek elbeszélői pozícióba, ritka az, hogy az egyszerű embert szólaltatnák meg. A politikai élet képviselői mellett még inkább beszélnek a sajtó munkatársai, illetve az elrabolt vagy politikai gyilkosságok áldozataivá vált emberek hozzátartozói. (Akik viszont ennek okán már nem tekinthetők az utca emberének, közszereplővé váltak.) Ezen elbeszélők megszólaltatásának egyrészt lehet az az oka, hogy a riporter-írók főként a politika szempontjából kívánják bemutatni Fehéroroszország történetét, illetve Lukasenka elnök portréját akarják megfesteni, ezekhez pedig a politikai élet szereplői tudják a legtöbb vagy leghasznosabb információt szolgáltatni. A másik ok pedig lehet egyszerűen a félelem, amire az országgal foglalkozó Nocun-Brzeziecki szerzőpáros is felhívta a figyelmet, hogy szinte mindenhol mindenki hallgat.

Külön elbeszélői csoportnak tekinthetők a periféria emberei, a különcök, a kirekesztettek, akik nem tudnak, nem akarnak vagy akiknek nincs lehetőségük beilleszkedni a társadalomba. Az ilyen elbeszélőkkel, például aranyásókkal, HIV fertőzött szépségkirálynővel leginkább Hugo-Bader riportköteteiben találkozhatunk, ez egyrészt abból is következik, hogy ő nem tudja előre, kik lesznek az interjúalanyai (mivel vagy stopposokat vesz fel, vagy ő maga stoppol), másrészt saját bevallása szerint is a periféria embere érdekli, a „lelkük legmélyebb zugaiba is be akar tekinteni”. Emellett a sámánok is megjelennek mind Hugo-Badernél, mind másoknál is, akik bizonyos értelemben szintén ebbe a kategóriába sorolhatók, még akkor is, ha a volt Szovjetunió sok vidékén szentként tisztelik őket. Összességében valószínűleg a legtöbb beszélőről elmondható, hogy valamilyen szempontból a periférián él.

8. Összegzés

Doktori dolgozatom célkitűzése az volt, hogy bemutassam, hogyan jelennek meg a posztszovjet térség országai (tehát a volt Szovjetunó tagköztársaságai) a huszonegyedik századi lengyel tényirodalomban. Másképp fogalmazva, milyen kép alakul ki a területről és országairól közép-európai szemmel. Kutatásom fő tárgyát képezte, hogy megvizsgáljam, hogyan él tovább, illetve egyáltalán él-e tovább e posztszovjet államokban a Szovjet Birodalom, valamint hogy e társadalmakban felfedezhető-e még a birodalmi tudat (vagy annak maradványai), és hogy van-e igény a birodalmiságra.

Emellett az érdekelt még, hogy mennyiben beszélhetünk koloniális és posztkoloniális viszonyról a volt Szovjetunión belül, illetve a Birodalom széthullása után Oroszország és a volt tagköztársaságok viszonyában – és hogy ez hogyan jelenik meg napjaink lengyel tényirodalmában. Továbbá fontosnak tartottam bemutatni a lengyel riportirodalom műfaját, történetét, és azt, hogy miért tekinthető szépirodalomnak ez a non-fiction műfaj.

A dolgozatban Ryszard Kapuściński *A Birodalom* című 1993-as riportkötetét tekintetem kiindulópontnak, mivel ez az a lengyel tényirodalmi mű, amelyben még utoljára egységes egészként jelent meg a Szovjetunió. A rendszerváltást követően megjelent riportkötetek már a posztszovjet térség egyes kisebb területeire, vagy egy-egy országra koncentrálnak (illetve van néhány kivétel, ahol arra tesznek kísérletet a szerzők, hogy az egész, már nem egységes területet mutassák be). Elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a tényirodalmi művek tematikájukban követik a térség bevett földrajzi felosztását, illetve tükrözik azt. Így a dolgozatban vizsgált művek is a következő egységekre oszthatók: Kaukázus, Szibéria, Ukrajna és Fehéroroszország.

A lengyel tényirodalom tendenciából arra lehet következtetni, hogy a Szovjetunió széthullása óta eltelt több mint huszonöt év ellenére folyamatos az érdeklődés a térség iránt. Hozzá kell azonban tenni, hogy az utódállamokban zajló eseményekből (hegyi-karabahi, csecsen és ukrán háborúk, Fehéroroszország helyzete) logikusan következik az, hogy újabb és újabb tényirodalmi művek születnek a térségről. Valamint e területek egzotikussága is fontos tényezőnek látszik a riporter-írók témaválasztásában. Arra, hogy a tényirodalomban megfigyelhető trendek mennyire követik az aktuális eseményeket, jó példa lehet, hogy kutatásaim kezdetén még csak elenyésző számban lehetett Ukrajnával vagy Fehéroroszországgal foglalkozó riportkötetet találni. Az azóta eltelt néhány évben és az aktuálisan is zajló események (az ukrainai háború, Fehéroroszországban Lukasenka elnökségének folyamatos meghosszabbítása és diktatúrája) hatására jelentősen megemelkedett az ezekre az országokra koncentráló tényirodalmi művek száma. E riportkötetek közül a legfrissebbek (Mateusz Marczewski *Fehéroroszország kerek tavai*⁷⁸⁵ és Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz *Megölni a sárkányt. Ukrán forradalmak*⁷⁸⁶ című művei) már nem kaptak helyt a dolgozatban, ugyanakkor a téma további kutatására nyújtanak lehetőséget.

Attól függően, hogy a rendszerváltáshoz képest mikor születtek köteteik, a riporter-írók technikájában is megfigyelhető egy bizonyos különbség, mégpedig abban a perspektívában, ahogy a szerzők a volt Szovjetunióra tekintenek. Elmondható – mint ahogy arra az irodalomkritikus Przemysław Czapliński⁷⁸⁷ is rámutatott –, hogy a széthullástól számított eltelt idővel arányosan egyre közelebből szemlélik a szerzők a volt Birodalmat. Tehát Ryszard Kapuściński még nagyon távolból tekint a területre, madártávaltból írja le azt, Krystyna Kurczab-Redlich, aki rögtön a széthullás után vizsgálja a posztszovjet térség állapotát, már közelíti a perspektívát, a későbbi riporter-írók pedig, Jacek Hugo-Badertől kezdve már a lehető legközelebből figyelik kutatásaik területét. Ahogy Mariusz Szczygieł riporter-író, a tényirodalommal foglalkozó elméleti művek szerzője fogalmazott, „a patkány farkát is megragadják”.

A birodalmiság továbbélését, valamint az arra irányuló társadalmi igényt illetően elmondható, hogy a dolgozatban elemzett tényirodalmi művek alapján az a posztszovjet térség egészében megfigyelhető, bár különböző mértékben. Ennek foka természetesen nagyban függ attól, hogy az adott ország vagy társadalom a Szovjetunió létezése idején mennyire szorosan

---

⁷⁸⁵ MARCZEWSKI, Mateusz: *Koliste jeziora Białorusi*, Czarne, 2017.

⁷⁸⁶ KWIAWKOWSKA-MOSKALEWICZ, Katarzyna: *Zabić smoka. Ukraińskie rewolucje*, Czarne, 2016.

⁷⁸⁷ VÖ: CZAPLIŃSKI, *Poruszona...*, i.m., 40.

kapcsolódott a Birodalom központjához, Moszkvához. Valamint az is lényeges szempont, hogy az egyes tagköztársaságokban annak idején mennyire volt erős az említett birodalmi tudat.

A riportkötetek alapján arra következtethetünk, hogy – magától értetődő módon – Oroszországban volt és van a legnagyobb igény a birodalmiságra. Utána következik Fehéroroszország, amely mindig is szorosan kötődött Oroszországhoz, illetve inkább függött tőle (ez a függőség és kötődés a mai napig fennáll). Jóval kisebb, szinte elenyésző mértékben mutatható ki a birodalmi létre való igény az Észak- és a Dél-Kaukázus országaiban, sőt ezekben a társadalmakban sokkal inkább a függetlenségen, az oroszoktól, Oroszországtól való különbözőségen van a hangsúly. Ez nagy valószínűséggel összefüggésbe hozható azzal, hogy az Orosz és a Szovjet Birodalomban is alsóbbrendűnek, rosszabbnak tekintették az itt élő népeket. A legkevésbé pedig Ukrajna és Szibéria esetében volt felfedezhető, hogy a társadalomnak igénye lenne a Birodalom tovább élésére. Ez egyrészt magyarázható a földrajzi elhelyezkedéssel (a Birodalom két széle), másrészt az ebből is következő kulturális különbségekkel (hogy Ukrajna – a legkeletibb területeket leszámítva – például mindig is a Nyugathoz tartozónak tartotta magát).

Ezzel szorosan összefügg a szovjetnosztalgia kérdése, amelyntén megjelenik valamennyi elemzett riportkötetben. Ugyanakkor – a birodalmisághoz hasonlóan – ezt illetően is arra a következtetésre juthatunk, hogy Orosz –és Fehéroroszországban van jelen a legerősebben, a többi területen lényegesen kisebb a vágy, hogy visszatérjenek a *homo sovieticusok* világába. (De természetesen a kaukázusi és szibériai területeken, illetve Ukrajnában is találni olyan embereket, akik visszakíváncolnak a szovjet érába). A művekből kirajzolódó kép alapján ez a nosztalgia egyrészt magyarázható nagyon egyszerűen azzal is, hogy a szovjet időszakban sokan jobban éltek, mint a széthullás után, valamint az is indokolja, hogy amíg egy egységként létezett a Szovjetunió, nem volt vérontás az ott élő népek között. Miután viszont szétesett a Birodalom, évszázados ellentétek kerültek előtérbe, és mindenki a saját nemzeti érdekeit, identitását tartotta a legfontosabbnak. Ezzel a kapcsolatban a riportírók szinte mindegyike kiemeli, hogy ezek az országok nem álltak készen a szabadságra, az önálló létre, a demokratikus berendezkedésre. Így sok helyütt egy helyi türannosz léphetett az addigi szovjet hegemon helyére.

A dolgozatban vizsgált lengyel tényirodalmi művek alapján arra is következtethetünk, hogy a Szovjetunió és tagköztársaságai, majd Oroszország és az utódállamok tekintetében beszélhetünk koloniális és posztkoloniális viszonyról, függőségekről. Több kutató (Mikola Rjabcsuk, Ewa M. Thompson, Dariusz Skórczewski, Ihar Babkou, David Chioni Moore, Scheibner Tamás) is foglalkozott azzal, hogy adekvát-e ennek a relációnak az illetéknéppen

való értelmezése – munkáik alapján kijelenthető, hogy igen. A riportkötetekben is minden országot illetően megjelenik (sokszor ki is mondatik), hogy Oroszország kolóniaként kezelte a Szovjetunió tagköztársaságait, tehát a Birodalom széthullása után posztkoloniális viszonyról kell, vagy kellene beszélni. Ugyanakkor sok esetben arra derül fény, hogy ez a kapcsolat a mai napig inkább koloniális, mint posztkoloniális, hiszen például olyan nagymértékű a Moszkvától való gazdasági függőség, hogy az sokszor lehetetlenné teszi, hogy egy-egy állam valóban független tudjon lenni. Emellett gyakran megjelenik az a probléma is, hogy az Orosz Föderációban is igazságtalan a javak elosztása, és Oroszországnak lényegesen több jut, mint a távolabbi tagországoknak – ami megint csak a függőséget támasztja alá.

BIBLIOGRÁFIA

Primér irodalom

1. ALEKSZIJEVICS, Szeptelana: *Elhordott múltjaink*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2015., ford.: IVÁN Ildikó
2. ALKESZIJEVICS, Szeptelana: *Csernobili ima*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016., ford.: PÁLFALVI Lajos
3. ARUTUNYAN, Anna: *A Putyin-varázs. Isten, hatalom, korrupció Oroszországban*, Európa, 2014., ford.: Víggh Zoltán
4. BRZEZIECKI, Andrzej – NOCUŃ, Małgorzata: *Białoruś. Kartofle i dzinsy*, Znak, Krakó, 2007.
5. BRZEZIECKI, Andrzej – NOCUŃ, Małgorzata: *Lukaszenka. Nidoszły car Rosji*, Znak, Krakó, 2014.
6. BRZEZIECKI, Andrzej – NOCUŃ, Małgorzata: *Armenia. Karawany śmierci*, Czarne, Wołowiec, 2016.
7. DOMOSŁAWSKI, Artur: *Háborúk és forradalmak költője*, Poligráf Kiadó, Budapest, 2011., ford.: HERMANN Péter
8. DYBCZAK, Andrzej: *Gugara*, Czarne, Wołowiec, 2012.
9. GÓRECKI, Wojciech: *Planeta Kaukaz*, Czarne, Wołowiec, 2010.
10. GÓRECKI, Wojciech: *Toast za przodków*, Czarne, Wołowiec, 2010.
11. GÓRECKI, Wojciech: *Abchazja*, Czarne, Wołowiec, 2013.
12. HUGO-BADER, Jacek: *W rajskiej dolinie wśród zielska*, Czarne, Wołowiec, 2010.
13. HUGO-BADER, Jacek: *Fehér láz*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2012., ford.: MIHÁLYI Zsuzsa és PÁLFALVI Lajos
14. HUGO-BADER, Jacek: *Kolimai napló*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2013., ford.: MIHÁLYI Zsuzsa
15. JAGIELSKI, Wojciech: *Wieże z kamienia*, Znak, Krakó, 2012.
16. JÓKAI Mór: *Görögtűz*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
17. KAPUŚCINIŃSKI, Ryszard: *A Birodalom*, Európai Utas-Századvég Kiadó, 1993., ford.: SZENYÁN Erzsébet
18. KSIAŻEK, Michał: *Jakuck*, Czarne, Wołowiec, 2013.

19. KURCZAB-REDLICH, Krystyna: *Głową o mur Kremla*, Wydawnictwo W.A.B., Varsó, 2011.
20. MICKIEWICZ, Adam: *Krími szonettek*, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955., ford.: RADÓ György
21. MIECIK, Igor T.: *Sezon na słoenczniki*, Agora, Varsó, 2015.
22. MILEWSKI, Piotr: *Transsyberyjska*, Znak, Kraków, 2014.
23. NYAKLJAJEJU, Uladzimir: *Kandúr a zsákban*, Ab Ovo, 2013., ford.: BÁRÁSZ Péter
24. PIENIAŻEK, Paweł: *Pozdrowienia z Noworosji*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Varsó, 2015.
25. RADZIWINOWICZ, Waław: *Gogol w czasach Google'a*, Agora, Varsó, 2013.
26. SZYMANIK, Grzegorz: *Zima na Ukrainie = SZYMANIK, Grzegorz: Motory rewolucji*, Czarne, Wołowiec, 2015., 9-69.

Szakirodalom

1. *100/XX. Antologia polskiego reportażu, 1-2. kötet*, szerk.: SZCZYGIEŁ, Mariusz, Czarne, Wołowiec, 2014.
2. *Podręczny słownik terminów literackich*, szerk.: GŁOWIŃSKI, Michał, KOSTKIEWICZOWA, Teresa, OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Aleksandra, SŁAWIŃSKI Janusz, Open Wydawnictwo Naukowe i Literackie, 2011
3. BABKOU, Ihar: *A kelet-európai határvidéken = Szépirodalmi Figyelő*, 2012/4, ford.: PÁLFALVI Lajos, 27-42.
4. BABKOU, Ihar: *Białoruś-Ukraina. Podróż do kresy = Królestwo Białoruś. Interpretacja ru(i)n*, Kolegium Europy Wschodniej, Wrocław, 2008., lengyel fordítás: MAKSYMIOUK, Jan, 83-85.
5. BHABHA, Homi K.: *A posztkoloniális és a posztmodern = Helikon*, 1996/4, 484-509, ford.: HARMATU Enikő
6. CZAPLIŃSKI, Przemysław: *Wschód, czyli brud Europy = CZAPLIŃSKI, Przemysław: Poruszona mapa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2016., 12-180.
7. GANDHI, Leela: *Teoria postkolonialna*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2008.
8. HORVÁTH, Gábor: *Politika pisztollyal, méreggel = Népszabadság*, 2015.03.07.
9. HUNTINGTON, Samuel P.: *Oroszország és a közélkülföld = A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*, Európa, 2015., ford.: PUSZTA Dóra, GÁZSITY Milla, GECSÉNYI Györgyi, 266-274.

10. JANION, Maria: *Niesamowita słowiańszczyzna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2007.
11. KOVÁCS, István: *Világok töréspontján. Beszélgetések Ryszard Kapuścińskivel*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998.
12. LEVINSZON, Alekszej: *Alattam a „Kaukázus”*, 2000, 2007/9., 30-40.
13. MOORE, Chioni David: *Vajon a poszt- a posztkoloniálisban ugyanaz, mint a posztszovjetben?* = 2000, 2008/9., ford.: SCHEIBNER Tamás
14. NOWAK, Andrzej: *Ab Imperio – nowe spojrzenia na historię Rosji* = NOWAK, Andrzej: *Od imperium do imperium*, Arcana, Kraków, 2004., 13-42.
15. NOWAK, Andrzej: *„Biedne Imperium, czyli drugi Rzym” – pokusy dyskursu imperialnego we współczesnej myśli rosyjskiej* = NOWAK, Andrzej: *Od imperium do imperium*, Arcana, Kraków, 2004., 281-312.
16. PÁLFALVI Lajos: *Posztkolonializmus a határ két oldalán* = Szépirodalmi Figyelő 2012/4, 24-27.
17. RJABCSUK, Mikola: *Kolonializmus másképp. Mennyiben használható a posztkolonialista módszer a posztkommunista Európa kutatásához?*, ford.: SZATZKER Helga = RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., szerk.: PÁLFALVI Lajos és NÉMETH Orsolya, 85-104.
18. RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, ford.: KÖRNER Gábor = RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., szerk.: PÁLFALVI Lajos és NÉMETH Orsolya, 7-26.
19. RJABCSUK, Mikola: *A keleti szláv „umma” és az emancipáció problémája*, ford.: PÁLFALVI Lajos = RJABCSUK, Mikola: *A két Ukrajna*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., szerk.: PÁLFALVI Lajos és NÉMETH Orsolya, 141-163.
20. SAID, Edward W.: *Orientalizmus*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000., ford.: PÉRI Benedek
21. SCHEIBNER Tamás: *Posztkoloniális korszak vagy posztkoloniális Kelet- és Közép-Európa?* = 2000, 2008/9, 23-28.
22. SKÓRCZEWSKI, Dariusz: *Európa kellemetlen (poszt)kolóniai* = Szépirodalmi Figyelő 2012/4, ford.: SZATHMÁRY-KELLERMANN Viktória, 42-59.
23. SPIVAK, Gayatri: *Szóra bírható-e az alárendelt* = Helikon, 42., 1996/4, ford.: MÁNFAI Alice, TARNAI László, 450-483.
24. SZAMOSI Gertrud: *A posztkolonialitás* = Helikon, 1996/4, 415-429.

25. SZ. BÍRÓ Zoltán: *Girlandok a pokolban - Samil Baszajev élete és halála* = *Magyar Narancs*, 2006/29.
26. SZ. BÍRÓ Zoltán: *Az elfeledett háború* = *Magyar Narancs*, 2012/36
27. THOMPSON, Ewa M.: *A birodalmi vágy a késői szovjet korszakban* = THOMPSON, Ewa M.: *A Birodalom trubadúrai*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., ford.: KOVÁCS Lajos és PÁLFALVI Lajos, 225-264.
28. THOMPSON, Ewa M.: *Nacionalizmus, kolonializmus, identitás* = THOMPSON, Ewa M.: *A Birodalom trubadúrai*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., ford.: KOVÁCS Lajos és PÁLFALVI Lajos, 13-36.
29. THOMPSON, Ewa M.: *A birodalom születése* = THOMPSON, Ewa M.: *A Birodalom trubadúrai*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., ford.: KOVÁCS Lajos és PÁLFALVI Lajos, 103-154.
30. THOMPSON, Ewa M.: *A közép-ázsiai narratíva az orosz irodalomban* = THOMPSON, Ewa M.: *A Birodalom trubadúrai*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015., ford.: KOVÁCS Lajos és PÁLFALVI Lajos, 195-224.
31. WÓJCIŃSKA, Agnieszka: *Reporterzy bez fikcji*, Czarne, 2011.
32. WÓJCIŃSKA, Agnieszka: *A kígyó levedli bőrét*, in: *Nagyvilág*, 2011/12, ford.: PÁLFALVI Lajos, 891-900.

Internetes források

1. CSERNUS Szilveszter: *Így született meg az Orosz Birodalom* = *Múlt-Kor*, http://mult-kor.hu/20140919_igy_szuletett_meg_az_orosz_birodalom
2. GECSE Géza: *Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat* (összefoglaló), http://www.gecse.eu/070420_Biztaj_hossz.htm
3. GECSE Géza: *Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat* (összefoglaló), http://www.gecse.eu/070420_Biztaj_hossz.htm
4. GERENCSÉR, Árpád: *A Kaukázus társadalmi viszonyainak elemzése. Földrajz, vallás, politika, történelem* = http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3585
5. HARMAT Ádám Péter: [Csecsenföld története](http://www.tortenelemcikk.hu/node/397) = *Történelem cikkek*, <http://tortenelemcikk.hu/node/397>
6. HARMAT Árpád Péter: *Szibéria története és érdekességei* = *Történelem cikkek*, <http://tortenelemcikk.hu/node/356>

7. HETMAN, Rafał: *Reporterzy w teatrze, reportaż na scenie*, = <http://czytamrecenzuje.pl/477/reporterzy-w-teatrze-reportaz-na-scenie>
8. MELLER, Marcin: *Tak się zaczyna wojna domowa*, *Newsweek Polska*, <http://www.newsweek.pl/opinie/marcin-meller--tak-sie-zaczyna-wojna-domowa,103408,1,1.html>
9. MENDER Krisztina: *Önálló vagy nem önálló – Csecsenföld*, = *National Geographic*, 2009.08.03. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Onallo_vagy_nem_onallo_Csecsenfold
10. THOMPSON, Ewa M.: *Közép-Európa története mint posztkolonialista elbeszélés* = *szalvtextus.blog.hu*, 2015.09.21., ford.: PÁLFALVI Lajos
11. THOMPSON, Ewa M.: *Postkolonialne refleksje. Na marginesie pracy zbiorowej „From sovietology to postcolniality: Poland and Ukraine from postcolonial perspective” pod redakcją Janusza Korka* = <http://porownania.amu.edu.pl/attachments/article/119/Thompson%20E..pdf>
12. PERSHÁI, Alexander: *Kis Nemzet. A fehérorosz nacionalizmus alternatív megjelenési formái* = *Kisebbségkutatás*, 2010., 4.szám, <http://www.epa.uz.ua/00400/00462/00048/1895.htm>, megtekintés: 2017. 08. 25. (*Minor Nation. The Alternative Modes of Belarusian Nationalism* = *East European Politics and Societies*, 2010, Vol. 24, 3.No 379-398.p.)
13. SZÍJJÁRTÓ, Anita: *Oroszokról lengyel szemmel* = <http://oroksegintezet.hu/index.php/konferenciak/46-oroszokrol-lengyel-szemmel>
14. *Literatura faktu – Współczesność*, <http://wspolczesnosc.klp.pl/a-9339.html>
15. *Kapuściński współpracował z SB* = <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/211869,kapuscinski-wspolpracowal-z-sb.html>
16. *Krall i Warlikowski o (A)polonii*. Interjú a *Gazeta Wyborcza*ban. = http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127291,6614675,Krall_i_Warlikowski_o_A_polonii.html
17. *History of formation and development of the Jewish Autonomous Region* = <http://www.eao.ru/eng/?p=360>
18. *Biała gorączka* – Wydawnictwo *Czarne* <https://czarne.com.pl/katalog/ksiazki/biala-goraczka>
19. *Encyclopdia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Wahhabi>

20. Magyar Iszlám Közösség honlapja,
http://magyariszlam.hu/mikmagyar/articles.php?article_id=85
21. *Dzsohar Dudajev* = <http://www.origo.hu/nagyvilag/20041210dzsohar.html>
22. *Moszkvai dilemma: nyerő vagy nem nyerő ember? - Aszlan Alijevics Maszhadov (portré)* = <http://konfliktus.index.hu/csecsen4.html>
23. *Megölték Aszlan Maszhadovot* = <http://www.origo.hu/nagyvilag/20050308orosz.html>
24. *Samil Baszajev* = <http://www.origo.hu/nagyvilag/20041210samil.html>
25. *Árulást sejteneK Kadirov halála mögött* = <http://index.hu/kulfold/0510chechen>
26. *Örmények. Népiirtás - 1915. Török jogfosztottságban* = Rubiconline,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/ormenyek_nepirtas_1915_torok_jogfosztottsagban
27. *Nukleáris sebhelyek: Csernobil és Fukusima velünk élő hagyatéka* = <http://www.greenpeace.org>,

A dolgozat összefoglalója

Doktori értekezésemben azt vizsgáltam, hogyan jelennek meg a posztszovjet térség országai (a volt Szovjetunió tagköztársaságai) a huszonegyedik századi lengyel tényirodalomban, vagyis milyen kép alakul ki e területről közép-európai szemmel. Vizsgálódásom során mindenekelőtt arra fektettem a hangsúlyt, hogy a dolgozatban tárgyalt művek alapján milyen mértékben mutatható ki a birodalmiság, a birodalmi tudat tovább élése ezekben az országokban.

Emellett az érdekelt még, hogy mennyiben beszélhetünk koloniális és posztkoloniális viszonyról a volt Szovjetunióon belül, illetve a Birodalom széthullása után Oroszország és a volt tagköztársaságok viszonyában – és hogy ez a téma hogyan jelenik meg a legújabb lengyel riportokban. Ezenkívül bemutatom a lengyel tényirodalom műfaját, és hogy miért van ennek a non-fiction műfajnak helye a szépirodalomban.

A dolgozat első fejezetében a lengyel tényirodalom műfajával és történetével, illetve a riportokra jellemző témákkal, trendekkel foglalkozom. Ezt követi a második fejezetben az orosz birodalom-elméleteket bemutatása, illetve annak vizsgálata, hogy miért lehet adekvát a posztkolonialista módszer a posztszovjet térség kutatásában. Ezt követően térek át az egyes tényirodalmi művek elemzésére.

A harmadik fejezetben Ryszard Kapuściński *A Birodalom* című művét tekintem kiindulópontnak, amelyben még egészben láttatja a volt Szovjetuniót. Ugyanitt vizsgálom további olyan, már a széthullás után íródott riport köteteket, amelyek a volt Szovjetunió egészével foglalkoznak – az egyes területek (Kaukázus, Szibéria, Ukrajna és Fehéroroszország) külön fejezeteket szentelek, mivel a lengyel tényirodalmi művek is ezen elv szerint csoportosíthatók.

Ennek megfelelően a negyedik fejezet témája a Kaukázus, amely a kaukázusi térség mint olyan bemutatása után tovább tagolódik egy Csecsenföldet és egy, a Dél-Kaukázust tárgyaló fejezetre. Az ötödik fejezet foglalkozik Szibériával, ahol szintén rövid történeti áttekintés után térek át annak vizsgálatára, hogyan jelenik meg a terület a lengyel riportirodalomban. A hatodik fejezetben Ukrajnában és Fehéroroszországgal foglalkozom, amelyeknek először bemutatom összetett politikai-történelmi hátterét, majd pedig azt elemzem, milyen kép alakul ki az e két országról és az elmúlt időszakban zajló eseményekről a lengyel tényirodalom tükrében. A hetedik fejezetben a szerzői és beszélői pozíciókat vizsgálom.

Összességében azt állapítottam meg, hogy valamennyi posztszovjet országban tovább él valamilyen szinten a birodalmi tudat, és sok esetben beszélhetünk posztkoloniális függőségekről. Ezenkívül arra az eredményre jutottam, hogy helytálló lehet e térség vizsgálatakor a posztkolonialista módszer.

Summary

The purpose of my PhD thesis is to show how the countries of the post-Soviet area (the former republics of the Soviet Union) are presented in Polish non-fiction literature of the twenty-first century, what kind of image is formed about this region in Central Europeans' eyes. First of all, in my study I focus on the extent to which the realm of the empire and the continued existence of imperial consciousness in these countries can be tracked – based on the books discussed in my thesis.

My other goal is to prove if we can speak about colonial and postcolonial relations in the Soviet Union, and after its breakup in the relation between Russia and the post-Soviet republics. And of course, how this topic is presented in recent Polish non-fiction. In addition, I present the genre „Polish non-fiction” and I show why it can be considered a kind of fiction.

In the first chapter of the thesis I engage in the genre and history of non-fiction in Poland and in its main trends and themes. The second chapter draws on different Russian empire theories. In the same chapter I highlight why it could be adequate to use postcolonial methods in the research of the post-Soviet area. An analysis of particular works follows.

In the third chapter my starting point is Ryszard Kapuściński's book, *The Empire*, in which the author presents the Soviet Union in its last moment of existence when it was still complete. Here I deal with other books of reportage written after the breakup of the Soviet Union and are about the whole post-Soviet region. I devote separate chapters to particular territories (Caucasus, Siberia, Ukraine, Belarus), as Polish non-fiction works can be also classified this way.

Accordingly, the fourth chapter's topic is the Caucasus, in which first I highlight this area (history, politics), and divide the chapter into two subsections: one about Chechnya and one about Transcaucasia. The fifth chapter is about Siberia, where after a short review of its history, I present its image in Polish non-fiction. In the sixth chapter I deal with Ukraine and Belarus. First I show the historical-political background of these countries, and analyse the image presented in Polish reportage about the events of recent years. In chapter seven I analyze the position and the attitude of the authors and narrators.

As a conclusion I pointed out that the imperial consciousness can be demonstrated in all the post-Soviet countries, but its level is different. In many cases we can talk about postcolonial dependency, so it could be adequate to use postcolonial methods in the research of the post-Soviet region.